

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

XXXII

2024

MUZEUL NAȚIONAL AL BANATULUI

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE ▪ ISTORIE

XXXII

2024

M U Z E U L N A Ţ I O N A L A L B A N A T U L U I

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE
ISTORIE

XXXII

2024

MEGA
Cluj-Napoca, 2024

Fondator
Ioachim Miloia

Colegiul de redacție

Claudiu ILAȘ, *manager al Muzeului Național al Banatului*

dr. Nicoleta DEMIAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Dan L. CIOBOTARU, dr. Andrei GEORGESCU, dr. Zoran MARCOV, dr. Felicia OARCEA, dr. Călin TIMOC, *membri*

Colegiul științific

Dr. Costin FENEȘAN (București)

Dr. Bernhard Siegfried HEEB (Museums für Vor- und Frühgeschichte der Staatlichen Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz)

Prof. dr. Elke KAISER (Institut für Prähistorische Archäologie Freie Universität, Berlin)

Prof. dr. Raiko KRAUSS (Eberhard Karls Universität, Tübingen)

Dr. Stelian MÂNDRUȚ (Institutul de Istorie George Barițiu, Cluj-Napoca)

Prof. dr. PETROVICS István (Universitatea József Attila, Szeged)

Prof. emerit dr. Ioan PISO (Director al Centrului de Studii Romane, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)

Dr. Aurel RUSTOIU (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca)

Dr. habil. Gábor SZABÓ (Institute of Archaeological Sciences, ELTE Faculty of Humanity, Budapest)

Prof. dr. Matthias WEMHOFF (Direktor des Museums für Vor- und Frühgeschichte der Staatlichen Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz)

Vigneta copertei: Wiliam Vastag †

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1875–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa

Muzeului Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to

Muzeul Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,

e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221–678X

DTP: Editura Mega

Indexată în următoarele baze de date internaționale:

ErihPlus (<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=485417>)

SCOPUS (<https://www.scopus.com/sourceid/21100224411>)

DOAJ (<https://doaj.org/>)

ICI Journals Master List (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=25470>)

CEEOL (<https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=2682>)

Editura MEGA | www.edituramega.ro

e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS ■ SOMMAIRE ■ INHALT ■ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

REMUS MIHAI FERARU

Împărțirea timpului și sistemul cronologic în coloniile milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin
☞ *The Division of Time and the Chronological System in the Milesian Colonies from Propontida and the Pont Euxin*..... 9

SILVIU ISTRATE PURECE

Known Hoard, Unknown Settlement: A Dacian Hoard with Roman Coins Discovered in Mihăești Commune, Vâlcea County 31

DAN DANA, ALEXANDRU FLUTUR

Un exercice d'écriture sur une brique de Berzovia (Dacie) ☞ *A Writing Exercise on a Brick from Berzovia (Dacia)*..... 37

CĂTĂLIN DÎSCĂ

Situri și descoperiri de epocă romană din împrejurimile Potaissiei (VIII). Date noi și clarificări privind teritoriul satului Moldovenеști ☞ *Roman Sites and Discoveries Around Potaissa (VIII). New Data and Clarifications Regarding the Territory of Moldovenеști Village*..... 41

DANIELA TĂNASE

Despre piesele de tip Sucidava din colecția lui Imre Pongrácz aflate în patrimoniul Muzeului Național al Banatului din Timișoara ☞ *About the Sucidava-type pieces from the collection of Imre Pongrácz in the heritage of the National Museum of Banat in Timișoara* 61

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU

Proprietățile ardelene ale abației cisterciene de la Igrіș (secolele XIII-XVI) ☞ *The Transylvanian estates of the Cistercian Abbey of Igrіș (13-16th centuries)* 81

SANDRA HIRSCH

Alcool și delictе în cărciumile de altădată. Povestiri cu morală din Banatul Habsburgic ☞ *Alcohol and crimes in the taverns of old. Moral tales from Habsburg Banat* 107

COSTIN FENEȘAN

Epidemia de ciumă din Banatul Timișoarei și din Transilvania din 1738 – ecouri în presa din Europa ☞ *The epidemic plague in the Banat of Temesvar and in Transylvania in 1738 – echoes in the European press*..... 119

EUSEBIU NARAI

Ripensia în două competiții interne foarte importante, Divizia Națională și Cupa României (1934–1938) ☞ *Ripensia in two very important internal competitions, the National Division and the Romanian Cup (1934–1938)*..... 145

MARIAN-ALIN DUDOI

Famine, poverty, drought and epidemics in Romania (1947). An outlook of the Norwegian press 173

VASILE RĂMNEANȚU

„Viitura vine pe Mureș”. Inundațiile din județul Timiș din primăvara anului 1970 ☞ “*The high flood comes on Mureș River*”. *The floods from Timiș County in the spring of 1970* 179

ISTORIA CULTURII, ARTEI, MUZEOLOGIE, RESTITUIRI

MIHĂIȚĂ-SILVIU BĂLUȚĂ

Muzeul Tehnic al Banatului ☞ *Technical Museum of Banat* 195

RECENZII, PREZENTĂRI DE CARTE

ANA CRISTINA HAMAT

Snežana Golubović, Bebina Milovanović, Saša Redžić, *Viminacium – Lokalitet Pećine Nekropola oko Južne Gradske Komunikacije*, Monographies 78, Arheološki Institute Beograd, Ed. DigitalArt Beograd, Beograd 2022, 384 p. 207

ERWIN GALL

Ioan Marian Țiplic, *Între Est și Vest. Necropola medieval timpurie de la Orăștie – Dealul Pemilor X2*. Honterus, Sibiu, 2022, 156 p. (cu contribuții de Zeno Karl Pinter, Maria Crângaci Țiplic) 211

OBITUARIA

In memoriam. Melinda Judit Torbágyi (1955–2023) (Radu Ardevan) 217

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES 227

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

ÎMPĂRȚIREA TIMPULUI ȘI SISTEMUL CRONOLOGIC ÎN COLONIILE MILESIENE DIN PROPONTIDA ȘI DE LA PONTUL EUXIN

Remus Mihai Feraru*

Cuvinte cheie: calendar, lună, eponim, sistem cronologic, colonii milesiene
Keywords: calendar, month, eponym, chronological system, Milesian colonies

The Division of Time and the Chronological System in the Milesian Colonies from Propontida and the Pont Euxin (Abstract)

Our study focuses on the system of division of time in the calendars of the Milesian colonies from Propontida and Pontus Euxinus, as well as on the chronological system used in the Miletus foundations. Our research is based exclusively on epigraphic documentation, which is very scarce, which led us to make numerous analogies and comparisons with other Ionian cities, especially Athens and Miletus, in order to reconstruct the calendars of the Milesian colonies in particular. The approach to the structure of the calendars of the Milesian colonies is based on the division of annual time or the calendar year in ancient Greece (especially in Athens) into three time intervals: the month, the decade and the day. Likewise, the study of the chronological system used by the Milesian colonies is premised on the double dimension of time, cyclical and linear, which characterizes the annual schedule of the cults in Greek cities (the cyclical dimension of time) and respectively, the lived time or historical time (the linear dimension of time). Greek chronology operates with linear time. The dating of public events was done through the system of the succession of eponymous magistrates or city priests. The name of the annual archon or priest in epigraphic documents designated the year corresponding to his magistracy.

Ever since their foundation, the Milesian colonies adopted the twelve-month calendar of the metropolis of Miletus, which they used unchanged until Roman times. A fragment of a sacred law discovered at Olbia clearly mentions the month Ταυρεών – the first month of the Olbian and Milesian year – as the intercalary month of the Olbian calendar. The evidence for the division of the month into three decades and for the calculation of the days is so sparse and scattered in the Milesian colonies that it is difficult to establish any similarities and differences in this respect between the Milesian citadels and their metropolis. Inscriptions found in the Milesian colonies on Pontus Euxinus confirm the use of the chronological system based on the succession of the calendar months for dating public feasts and rituals performed on that occasion. The chronological system based on the succession of prytans is not directly attested in the Milesian colonies. Its possible use could be assumed only at Cyzic.

The chronological system based on the succession of local eponymous magistrates was widespread in the Greek world. Many epigraphic documents confirm that the Milesian colonies inherited both the eponymic office and the chronological system based on the succession of local eponyms from their metropolis Milet. At Cyzic, the function of eponym of the city is attested earliest at the beginning of the 4th century BC, when an archon served as an eponymous magistrate. From the middle of the 4th century BC until at least the middle of the 2nd century AD, epigraphic documents consistently attest Hipparchus (ἱππάρχης) as an eponymous magistrate of Cyzicus. At Amastris, the eponymy was held by the president of the college of archons. In the city of Sinope, the eponymous magistrate was the aisymnet, as in its metropolis Milet. Roman emperors or members of the imperial family were eponyms in the Milesian colonies (Caligula at Cyzicus, Hadrian at Odessos). In the Milesian colonies on the Euxine Pontus, the priests of the main deities (Apollo, Dionysos) were eponyms. In the late Hellenistic and imperial periods, epigraphic and numismatic sources attest a number of gods and goddesses as eponyms in Pontic cities, such as Poseidon at Cyzicus and Theos Megas Derzelas at Odessos. Dionysos at Dionysopolis, Dioscuri at Istros.

Sistemul de împărțire a timpului la grecii fenomene naturale periodice (echinoctii și solsti-
antici în ani, luni și zile era întemeiat pe ții) și pe cunoștințele astronomice acumulate de-a

* Université de l'Ouest de Timisoara, 4, Boulevard Vasile Pârvan, Timișoara 300223; e-mail: remusferaru@yahoo.fr

lungul vremii. Primele încercări de elaborare a unui calendar în lumea greacă au avut ca puncte de plecare cunoștințele de astronomie dobândite de filosofi milesieni, reformele politice realizate de Solon la Atena (începutul secolului al VI-lea î.Hr.) și nu în ultimul rând, îndemnurile venite de la sanctuarul din Delfi¹. De asemenea, măsurarea timpului a constituit una dintre preocupările majore ale vechilor greci, având în vedere că era strâns legată de multiplele aspecte ale vieții religioase, economice și sociale ale *polis*-ului. Pentru a măsura scurgerea timpului, grecii utilizau ca puncte de reper alternanța zilei și a nopții, echinocțiile, solstițiile, succesiunea anotimpurilor, ciclurile și fazele Lunii, precum și poziția diferiților aștri². Sistemele cronologice utilizate de cetățile grecești erau bazate pe succesiunea ciclică a lunilor și a zilelor în calendarele acestora.

Studiul nostru are ca obiect sistemul de împărțire a timpului în calendarele coloniilor milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin, precum și sistemul cronologic utilizat în ctitoriile Miletului. Cercetarea noastră se bazează exclusiv pe documentația epigrafică care este foarte redusă, ceea ce ne-a determinat să facem numeroase analogii și comparații cu alte cetăți ioniene, mai ales cu Atena și Milet pentru a reconstitui mai ales calendarele coloniilor milesiene. Abordarea structurii calendarelor coloniilor milesiene are ca premisă împărțirea timpului anual sau a anului calendaristic în Grecia antică (mai ales la Atena), în trei intervale temporale: luna, decada și ziua. De asemenea, studierea sistemului cronologic utilizat de coloniile milesiene are ca premisă dubla dimensiune a timpului, *ciclică* și *liniară*, care caracterizează programul anual al cultelor din cetățile grecești (dimensiunea ciclică a timpului) și respectiv, timpul trăit sau timpul istoric (dimensiunea liniară a timpului). Cronologia greacă operează cu timpul liniar. La greci, timpul cronologic se constituie pornind de la timpul trăit sau de la timpul istoric, precum și de la înălțuirea cronologică a faptelor și evenimentelor istorice. Datarea evenimentelor publice se făcea prin intermediul sistemului succesiunii magistratilor eponimi sau sacerdoților cetății. Numele arhontelui anual sau al preotului care figurează în documentele epigrafice desemna anul corespunzător magistraturii sale³.

1. Împărțirea timpului anual și organizarea calendarelor grecești

Problematika împărțirii timpului anual în Grecia antică și cea a organizării calendarului grecesc, poate fi studiată pornind de la analiza calendarului atenian a cărui structură este cel mai bine cunoscută.

Se știe că, încă de la instalarea lor în Grecia continentală (începutul mileniului al II-lea î.Hr.), proto-grecii utilizau un calendar lunisolar, calculat în funcție de fazele lunii și de anul solar sau astronomic; cu alte cuvinte, aceștia măsurau timpul pe de o parte, în funcție de ciclul și fazele Lunii, pe de altă parte, în funcție de succesiunea anotimpurilor determinate de înclinarea axei Pământului combinată cu rotația lui în jurul Soarelui. Importanța astrului selenar (μήν, μηνός) pentru măsurarea timpului și organizarea calendarelor grecești este dovedită de însăși etimologia cuvântului care desemnează în greacă atât *astrul Lunii* ca și corp ceresc, cât și *luna* ca subdiviziune temporală a anului. După cum indică de altfel termenul însuși, „luna” (μήν) înțelesă ca interval de timp fusese la origine legată de discul lunar (μήνη).⁴ Cuvântul μήν este deja atestat de tăblițele miceniene în liniarul B, ca *me-no* în cazul genitiv⁵ și de epopeea homerică, ca μεῖς⁶.

O lună echivala cu o lunație, adică cu un ciclu complet al fazelor lunare, numită și perioada sinodică a lunii care durează 29,5 zile. Numărul anual al lunilor lunare (μήν κατὰ σελήνην sau κατὰ θεόν) era de douăsprezece, iar durata lor varia între 29 și 30 de zile⁷; într-un cuvânt, calendarul anual lunar, având ca unitate de timp ziua și luna, se întemeiază exclusiv pe mișcarea lunii în jurul pământului și totalizează 354 de zile. În schimb, calendarul anual solar sau astronomic, care avea ca unitate de timp ziua și anul solar, (acesta din urmă echivalent cu un ciclu complet al anotimpurilor), se întemeiază exclusiv pe mișcarea de rotație a pământului în jurul soarelui⁸ și însumează exact 365,242 de zile. Calendarul lunar de 354 de zile era mai scurt decât anul solar astronomic cu 11 zile, astfel încât ciclul celor douăsprezece luni nu se armoniza cu ciclul anotimpurilor⁹. În ciuda progresele făcute de greci în domeniul astronomiei,

⁴ Chantraine 1974, (III), 695–696, [s.v. μήν (2)].

⁵ Pentru cea mai recentă versiune a numelor lunilor miceniene, voir Trümpy 1997, 2.

⁶ Homer, *Iliada*, II, v. 292 et VI, vv. 174–175; *Odyssea*, X, v. 14 et XIV, v. 20.

⁷ Bickerman 1980, 16–19 et fig. 1 (The lunar cycle).

⁸ Samuel 1972, 11–12.

⁹ McLean 2002, 159.

¹ Crișan-Avram 1994, 238.

² Jacquemin 2005, 2113.

³ Pentru dimensiunea ciclică și liniară a timpului la greci, voir Kravaritou 2006, 24–33; Kravaritou 2002, 31–40.

ei au reușit cu greu să rezolve dificultățile create de decalajul dintre calendarul lunar și anotimpuri¹⁰.

Pentru a face ca calendarul lunar să coincidă cu anul solar, grecii au intercalat în calendar, la intervale regulate de timp, un anumit număr de zile (ἐμβόλιμος ἡμέρα) sau mai ales de luni suplimentare.

Intercalarea era, așadar, instrumentul de corecție care, în conformitate cu o utilizare regulată, ar fi trebuit să asigure buna desfășurare a activităților publice. Sistemul intercalar cel mai obișnuit și cel mai vechi, utilizat de către greci consta în adăugarea unei a treisprezecea luni în calendar, luna intercalară (ἐμβόλιμος), care lua în principiu numele uneia dintre cele douăsprezece luni obișnuite, însoțită de calificativul «a doua» (de exemplu: Ταυρεών δεύτερος). Momentele alese pentru intercalări variaua în funcție de ani. În principiu sunt documentate două sisteme intercalare: fie adăugarea unei luni suplimentare în al treilea, al cincilea și al optulea an în cursul unui ciclu de opt ani (ὀκταετηρίς), sistem atribuit lui Kléostratos din Ténédo¹¹; fie adăugarea de șapte luni la fiecare nouăsprezece ani (ἐννεακαιδεκαετηρίς), sistem intercalar cunoscut începând din anul 432 î.Hr. sub numele de „ciclul lui Meton”¹².

În secolul I î.Hr., Geminus ne informează că vechii greci au început să practice intercalarea o dată pe an, de-abia când și-au dat seama că nici lunile nu se armonizează cu fazele lunii, nici anul cu rotația pământului în jurul soarelui. Potrivit lui Geminus, aceștia au inventat mai întâi ciclul de opt ani (ὀκταετηρίς), apoi au practicat ciclul de nouăsprezece ani (ἐννεακαιδεκαετηρίς) ca să amelioreze concordanța între fazele lunii și mișcarea de rotație a pământului în jurul soarelui¹³. Aplicarea și durata de utilizare a fiecăruia dintre cele două sisteme intercalare este cunoscută la Atena; însă asta nu dovedește că aceste sisteme erau aplicate și de către alte cetăți. De altfel, practica intercalării lunilor în cetățile grecești nu se baza pe criterii stricte și diacronice. De exemplu, studiile recente indică faptul că la Atena, pe lângă *Poseidon*, existau încă alte trei luni intercalare: *Hekatombaion*,

Metageitnion și *Anthesterion*, care fuseseră intercalate în calendarul atenian în cursul unei perioade de nouăsprezece ani¹⁴. Poziția lunii intercalare în calendar nu era aceeași pentru toate cetățile. În principiu, luna suplimentară era intercalată la sfârșitul anului calendaristic. Însă, deoarece începutul anului se împărțea, în funcție de cetate, între cele două solstiții sau două echinocții, lunile intercalare se repartizau astfel în mai multe momente ale diverselor programe calendaristice anuale.

Un calendar foarte cunoscut, bazat pe luni calculate astronomic, este cel atenian. Anul atenian era format la început din douăsprezece luni lunare de câte treizeci de zile fiecare; mai târziu, pentru a se realiza o mai bună concordanță cu mișcarea lunii în jurul pământului, anul, de 354 de zile, a fost împărțit în *luni goale* de 29 de zile (κοῖλοι μῆνες) și respectiv *luni pline* de 30 de zile (πλήρεις μῆνες)¹⁵.

În funcție de loc, anul oficial începea la date diferite în cetățile grecești. Începutul anului se împărțea, în funcție de cetate, între cele două solstiții sau cele două echinocții. La Atena, anul începea cu prima lună nouă de după solstițiul de vară (*Hekatombaion*). La Delos și Teba, anul începea la luna nouă care urma după solstițiul de iarnă¹⁶. La Sparta și în calendarele doriene, anul începea cu prima lună nouă care urma după echinocțiul de toamnă. În cetățile pontice de origine megariană, începutul anului era plasat probabil la echinocțiul de toamnă¹⁷. La Milet și în coloniile sale pontice, începutul anului coincidea cu echinocțiul de primăvară¹⁸.

Lunile calendarului erau împărțite în trei grupe de câte zece zile sau două grupe de câte zece zile și o grupă de nouă zile, numite *decade*. În lunile goale, a treia grupă nu conținea decât nouă zile. Prima decadă se numea μηνὸς ἰσταμένου, de început de lună; a doua, μηνὸς μεσοῦντος, de mijloc de lună; a treia, μηνὸς φθίνοντος sau λήγοντος sau ἀπιόντος sau παυομένου, de la sfârșitul lunii. Prima zi a lunii era numită νοῦμηνία, corespunzând lunii noi. Zilele următoare purtau un număr (a doua, a treia, a patra, etc.) urmat de numele decadei. În prima decadă, după prima zi (νοῦμηνία),

¹⁰ În lucrarea sa, *Legile*, Platon evocă rațiunea adoptării calendarului lunisolar în Grecia antică; celebrul filosof scoate în evidență voința grecilor de a menține o relație solidă între lunații și anul solar, sau, cu alte cuvinte între luni și anotimpuri, vezi Platon, *Lois*, VII, 809d.

¹¹ Plutarque, *Moralia*, 892c.

¹² Plutarque, *Moralia*, 892c; Aratus, *Phénomènes*, 8, 35–60; în acest sens, vezi Samuel 1972, 58–59; Parisot-Suagher 1996, 150–152.

¹³ Geminus, *Elementa astronomiae*, 8, 1, 39; voir aussi Bickerman 1980, 28.

¹⁴ Pritchett 1999, 79.

¹⁵ McLean 2002, 159; Samuel 1972, 59–61; Bickerman 1980, 28.

¹⁶ Biémont 2000, 207.

¹⁷ Hanell 1934, 190, 192; cf. Trümper 1997, 149 care situează începutul anului la Byzantion în perioada solstițiului de iarnă.

¹⁸ Cu privire la începutul anului în diferite orașe ale lumii grecești, vezi Samuel 1972, 17.

numeralul ordinal, δευτέρα, τρίτη, τετράς etc., era precizat prin ἰσταμένου (subînțeles μηνός). De la a unsprezecea la a douăzecea zi, se număra ἑνδεκάτη, δωδεκάτη, τρίτη ἐπὶ δέκα, τετράς ἐπὶ δέκα, πέμπτη ἐπὶ δέκα, etc. până la εικοστή sau εἰκάς. În a treia decadă, corespunzând fazei de creștere finală a lunii, zilele se numărau invers, de la a treizecea (τριακάς sau ἔνη καὶ νέα) sau a douăzeci și noua socotită ca prima; într-o lună de 30 de zile, a douăzeci și noua zi a lunii era a doua înainte de sfârșitul ei (δευτέρα φθίνοντος ou δευτέρα μετ'εἰκάδας), etc., a douăzeci și doua zi a lunii era a noua înainte de sfârșitul ei (ἐνάτη φθίνοντος ou ἐνάτη μετ'εἰκάδας), a douăzeci și una zi a lunii era a zecea înainte de sfârșitul ei (δεκάτη φθίνοντος ou δεκάτη ὑστέρα)¹⁹. Ultima zi a lunii era numită *veche și nouă* (ἔνη καὶ νέα), adică ziua intermediară între două luni; cu alte cuvinte, această denumire poate fi explicată prin faptul că luna lunară durează 29,5 zile și ultima zi a lunii aparține atât lunii care se sfârșește, cât și lunii care începe²⁰ (Fig. 6).

Ziua reprezenta intervalul de timp cuprins între două apusuri ale soarelui. Ea era împărțită în două părți: partea nocturnă și partea diurnă. Cele două părți reunite purtau numele de νυχθήμερον. De-abia după moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.), ziua civilă va începe la răsăritul soarelui²¹.

Grecii nu utilizau ora (*hora*) ca diviziune temporală. Potrivit lui Herodot, ei au împrumutat de la babilonieni cadranele solare și împărțirea zilei în douăsprezece părți²². Viața grecilor era ritmată de răsăritul și apusul soarelui în funcție de anotimpuri. Ei împărțeau ziua în trei sau patru părți pe care le desemnau în funcție de momentul mesei sau în funcție de activitățile lor cotidiene. Utilizarea orelor temporare și folosirea termenului *hora* pentru a desemna ora temporară nu sunt atestate decât începând din epoca lui Alexandru cel Mare²³. În epoca elenistică, ziua – de la răsăritul și până la apusul soarelui – era împărțită în 12 părți egale, indiferent de anotimp, care coincideau cu cele douăsprezece ore temporare sau „inegale” (*horae inequales*). Durata orelor varia în funcție de durata zilelor care, la rândul ei, era dictată de anotimpuri. Ora a șasea marca întotdeauna amiaza²⁴.

¹⁹ Nilsson 1962, 13–16; 32–33; Biémont 2000, 207–208; voir aussi, McLean 2002, 161–163; Samuel 1972, 59–61; Bickerman 1980, 27–28.

²⁰ Plutarh, *Vies (Solon)*, XXV, 4–6 îi atribuie lui Solon aceste inovații care aveau scopul de a sincroniza ciclul și fazele Lunii cu apusul și răsăritul soarelui.

²¹ Biémont 2000, 209.

²² Herodot, II, 109.

²³ Dohrn-van Rossum 1997, 18.

²⁴ Savoie 2003, 30; Dohrn-van Rossum 1997, 19.

Cadranele solare descoperite la Istros, Cumpăna și Tomis indicau orele temporare.

2. Structura calendarului în coloniile milesiene

Coloniile milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin utilizează un calendar de tip ionian, adoptat din metropola lor Milet (Fig. 2). Documentele epigrafice relevă coerența pronunțată între calendarele Miletului și cele ale coloniilor sale. Încă de la întemeierea lor, coloniile milesiene au adoptat calendarul metropolei, format din douăsprezece luni, pe care l-au utilizat fără modificări până în epoca romană (Fig. 3, 4, 5).

2.1. Succesiunea lunilor, începutul și sfârșitul anului în calendarele coloniilor milesiene

Succesiunea lunilor în calendarele coloniilor milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin este asigurată de o descoperire foarte importantă făcută la Olbia: cele douăsprezece luni ale calendarului sunt gravate în spirală pe suprafața mediană a fundului unui vas (datat între al doilea sfert al secolului al V-lea a. Chr. și anul 450 î. Chr.) dedicat ca ofrandă lui Apollo; succesiunea lor este următoarea: Ταυρεών, Θαρκογυλιών, Καλαμαιών, Πάνημος, Μεταγεινιών, Βοηδρομι(ών), Κυανεσιών, Απατουρι(ών), Ποσειδι(ών), Αηγεών, Ανθεστηριών, Αρτεμισιών²⁵ (Fig. 1).

Încă din epoca arhaică se pare că anul începea la Milet în luna Ταυρεών (aprilie), la echinocșiul de primăvară²⁶; acest fapt este confirmat cu certitudine de *graffito*-ul descoperit la Olbia – unde *Taureon* apare în fruntea listei lunilor olbiene²⁷ – care dovedește, totodată, că încă din epoca arhaică, Ταυρεών era prima lună a anului și în colonia milesiană de pe malul Bugului (Fig. 1). Documentele epigrafice confirmă faptul că Ταυρεών era prima lună a anului la Cyzic²⁸, la Sinope²⁹ și la Istros³⁰. *Artemision*

²⁵ *IGDOP* 99, p. 160–161; Ehrhardt 1988, 118 și 413, n. 247 = *SEG*, XXX 977 c).

²⁶ Prima zi a anului milesian – νεομηνία το μηνός το Ταυρεώνος – este menționată într-o *lex sacra* pentru cultul lui Poseidon Helikonios: „[ταῦτα], δὲ ἦν δόξει τῷ δήμῳ [ἀναγρ/ᾶσαι] ἐστήλην τὸς νεοπ[οίας] ἔως τῆς νεομηνίας το μην[ός] το Ταυρεώνος καὶ θεῖναι [τὸ τεμ]/[ἐ]νεος”, („Dacă poporul este de acord cu această reglementare, *Neopoiiai* să graveze textul pe o stelă în prima zi a lunii Taureon și să o așeze în sanctuarul [lui Poseidon Helikonios]”), *Milet* VI.3, 1218, r. 27–32 (437 / 436 î.Hr.); Trümper 1997, 93; *IGDOP*, p. 163 și n. 152; Ehrhardt 1988, 120–121, 125 și 415–416, n. 277; Bilabel 1920, 69 și 80.

²⁷ *IGDOP* 99, p. 161; Ehrhardt 1988, 413, n. 247.

²⁸ Bilabel 1920, 76–79; Trümper 1997, 92.

²⁹ Bilabel 1920, 79; vezi și Trümper 1997, 92.

³⁰ Feraru 2016, 50–51 cu n. 107 și 108.

era ultima lună a calendarului milesian, precum o dovedesc menționările, în inscripții descoperite la Milet, a termenelor de anunțare a cetățeniei, prevăzute de mai multe ori în data de 20 *Antheſterion*, respectiv 20 *Artemision*³¹. De altfel, se știe că anunțarea cetățeniei în cetățile grecești se făcea de obicei în ultimele două luni ale anului³². Se poate afirma cu certitudine că Ἀρτεμισίων era ultima lună a anului la Olbia, deoarece ea este ultima lună menționată în grafito-ul descoperit în cetatea de pe malul Bugului (Fig. 1). În plus, *graffito*-ul olbian confirmă exactitatea cu care a fost stabilită succesiunea lunilor în calendarul Miletului. Luna Ἀρτεμισίων era ultima lună a anului în calendarul Istrosului³³. Pentru restul coloniilor pontice milesiene nu există dovezi cât de cât clare care să ateste prima și respectiv ultima lună a anului. În principiu, calendarele coloniilor pontice milesiene pe care nu le cunoaștem în ansamblu – datorită lipsei de informații – ar trebui să fie identice cu calendarul metropolei lor, Milet (Fig. 2, 3, 4, 5); însă nu putem afirma acest lucru cu o certitudine absolută.

2.2. Luna intercalară în anii bisecți

Intercalarea unei a treisprezecea luni în calendar, luna intercalară (ἐμβόλιμος), pentru a face ca calendarul lunar să coincidă cu anul solar, este atestată în calendarul Miletului și în cel al Olbiei.

O inscripție descoperită la Didyma atestă Ἀρτεμισίων ca lună intercalară a calendarului milesian: „ἐπὶ στεφανηφόρου ἐμ Μιλή[τῳ] ... Ἀρτεμισίωνος τοῦ ἐμβολίμου ...] ... ῥώτου τρίτη ἐπὶ δέκ[α]”³⁴. Dimpotrivă, un fragment dintr-o lege sacră descoperit la Olbia menționează, în mod clar, luna Ταυρεών – prima lună a anului olbian și milesian – ca lună intercalară a calendarului olbian: „/ μηνὸς Ταυρεώνος τὸ πρ/ ὠτὸ ὑστερὰ νευομηνίης ἥρι «ἡμισθὸ μην/ος Ταυρεώνος τοῦ/τέρῳ κατ' ἐπαγο[μ]/[ἐ]ν[ας] _ _ _ _ _]”, („În prima lună Taureon; în ziua a doua a lunii; primăvara, plată (?); în luna *Taureon bis*, în cursul zilelor intercalare”)³⁵. Sintagma ὑστερὰ νευομηνίης nu poate desemna decât a doua zi a lunii Ταυρεών.

În rândurile 5–6, Laurent Dubois propune lecțiunea Ταυρεώνος τὸ ὑσ/τέρῳ în loc de Ταυρεώνος

τοῦ/τέρῳ. În acest caz adjectivul ὑστερος care are aici același sens ca δεύτερος sau ἐμβόλιμος – *intercalare* sugerează că luna intercalară a calendarului olbian era Ταυρεών. Expresia κατ' ἐπαγο[μ]/[ἐ]ν[ας] – *în cursul zilelor intercalare*, aflată la sfârșitul inscripției desemnează zilele suplimentare ale lunii *Taureon bis* care a fost introdusă în calendarul olbian pentru a face ca anul lunar să coincidă cu cel solar³⁶.

Așadar, pe baza celor două inscripții prezentate mai sus trebuie să presupunem existența unor luni intercalare diferite, cel puțin în cazul Miletului și Olbiei. Acest fapt n-ar fi deloc neobișnuit, deoarece adesea în calendarul unei singure cetăți puteau exista două luni intercalare diferite³⁷. Prin urmare, coincidența lunilor intercalare nu trebuie considerată ca absolută între Milet și coloniile sale pontice.

2.3. Structura lunilor calendarului și numărarea zilelor

Documentele epigrafice ne furnizează suficiente informații care ne permit să avem o imagine destul de clară cu privire la structura lunilor calendarelor Miletului și coloniilor sale, la numărarea zilelor în cadrul fiecărei luni, precum și cu privire la terminologia specifică acesteia. Lunile calendarului milesian, la fel ca cele ale calendarului atenian, erau împărțite în trei grupe de câte zece zile sau două grupe de câte zece zile și o grupă de nouă zile, numite *decade*. În lunile goale, a treia decadă nu conținea decât nouă zile (Fig. 6).

Prima zi a lunii era numită νουμηνία, corespunzând lunii noi³⁸. Inscripțiile milesiene atestă împărțirea lunii în trei decade: decada de la începutul lunii (μηνὸς ἱσταμένου)³⁹, cea de la mijlocul lunii (μηνὸς μεσοῦντος)⁴⁰ și cea a lunii descrescătoare (μηνὸς ἀνομένου)⁴¹ (Fig. 6). Ultima zi a lunii era numită τριακάς⁴²; acest termen se află în relație cu

³⁶ *IGDOP*, p. 166 și n. 157–159.

³⁷ Ehrhardt 1988, 122 și p. 416, n. 289 (cu trimitere la bibliografie).

³⁸ *Milet* I.3, 145, r. 61: «μηνὸς ἐ-/κάστου τῇ νουμηνίᾳ».

³⁹ *Milet* I.3, 145, r. 77–78: „ἀφεῖσθαι δὲ καὶ τοὺς παῖδας ἀπὸ τῶν μαθημάτων καθ' ἐ-/καστον μῆνα τῇ πέμπτῃ ἱσταμένου”; *Milet* I.3, 147, l. 11: „ἀπογράφειν μὲν πρὸς τὸν ὑπογραμμά-/τέα τῆς βουλῆς ἕως τῆς ὀγδόης ἱσταμένου τοῦ Πυανειῶνος μηνός”.

⁴⁰ *Milet* I.3, 31, r. 3: „δωδεκάτη”; *I. Didyma*, 486; *Milet* I.3, 31, r. 8: „τετράδι ἐπὶ δέκα,”; *Milet* I.3, 148, r. 90: „[τ' Ἀπολλώνιον κα]ὶ μῆνα Πυανειῶνα καὶ ἔκτην ἐπὶ δέκα,”.

⁴¹ *Milet* I.3, 145, r. 29: „τῇ δὲ ὀγδό-/ῃ ἀνομένου τοῦ αὐτοῦ μηνός”; termenul ἀνόμενος are sensul de „a ajunge la un sfârșit, a fi terminat, vezi *LSJ*, 169 (s.u. ἄνω; II. pass. ἀνόμενος – a ajunge la un sfârșit, a fi terminat); cf. *Syll*³ 577, r. 30 (secolele III–II î.Hr.).

⁴² Samuel 1972, 115.

³¹ *Milet* I.3, 143 = *Milet* VI.1, 143, r. 23–27; *Milet* I.3, 146 = *Milet* VI.1, 146, r. 30–35; *Milet* I.3, 150 = *Milet* VI.1, 150, r. 44–48; *Milet* I.3, 146 = *Milet* VI.1, 146, r. 24–26; *Milet* I.3, 150 = *Milet* VI.1, 150, r. 57–60.

³² Herda 2006, 47, cu notele 233–235; Ehrhardt 1988, 120.

³³ Bilabel 1920, 79 și urm.

³⁴ *I. Didyma*, 485, r. 1–3.

³⁵ *IGDOP* 100, p. 166 = *SEG*, XXX, 980.

Triakades care desemnează sărbătoarea *Triakadelor* consacrată Hekatei, sărbătoare celebrată în cea de-a treizecea zi a fiecărei luni, atât la Olbia, cât și în metropola sa, Milet: „... și milesienii să se roage, cu ocazia (sărbătorii) *Triakadelor*, precum o fac la Milet”⁴³. Ritualurile celebrate în cinstea Hekatei în a treizecea zi a fiecărei luni coincideau cu cinstirile acordate morților. De altfel, glosatorii antici ne informează că: „a treizecea zi era atribuită morților [...] și era numită *triakas*”⁴⁴. De pildă, la Athena este atestată sărbătoarea *Triakadelor* (τριάκδες) care era dedicată comemorării morților⁴⁵.

Dovezile cu privire la împărțirea lunii în trei decade și la numărarea zilelor sunt atât de reduse și de dispersate în coloniile milesiene încât este dificil să se stabilească eventuale asemănări și deosebiri în această privință între ctitoriile milesiene și metropola lor. Decada de la începutul lunii (μηνὸς ἱσταμένου) este atestată în cunoscutul decret histrian în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apatourios: «τύχη ἀγαθῇ. Ἱερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμει-/σιῶνος δεκάτῃ ἱσταμένου, (...) / Ξενοχάρης Ἐκαταίου εἶπεν»⁴⁶. Decada de la mijlocul lunii (μηνὸς μεσοῦντος) este atestată în două decrete de la Cyzic și Istros care indică a douăsprezecea zi a lunii⁴⁷. A treia decadă a lunii (μηνὸς ἀπίνοντος sau φθίνοντος) este atestată în două inscripții descoperite la Cyzic⁴⁸.

3. Sistemul cronologic în coloniile milesiene

În general, cetățile grecești utilizau două sisteme cronologice pentru datarea evenimentelor și a deciziilor care privesc domeniul public, și anume:

sistemul bazat pe succesiunea ciclică a lunilor și zilelor și sistemul prytaniilor.

Sistemul bazat pe succesiunea lunilor este prevalent în documentele epigrafice. Analiza majorității documentelor epigrafice relevă faptul că datarea unui eveniment public era determinată mai ales de numele magistratului care își exercita funcția în timpul anului publicării textului respectivului document epigrafic. Astfel, pe de o parte, evenimentul în cauză era fixat prin raport cu timpul liniar al cronologiei, altfel spus cu timpul istoriei; pe de altă parte, același eveniment era fixat prin raport cu timpul ciclic al anului în curs, precum o indică, de exemplu, un decret onorific atenian din secolul al III-lea î.Hr.: „În timpul arhontatului lui Demokles, în ziua de șaptesprezece a lunii Mounychiôn, adunare regulată”⁴⁹.

În egală măsură, se constată că inscripțiile care descriu celebrarea sărbătorilor o fac în majoritatea cazurilor în termeni de luni lunare⁵⁰; este evident că o referire la sărbători clasificate în raport cu lunile era un mijloc de înțelegere mult mai ușor de comunicat cetățenilor. Sistemul lunilor permitea menționarea anumitor sărbători și sacrificii din programul anual al cultelor, precum și definirea poziției acestor culte în cursul anului. În acest sens, dăm ca exemplu cunoscutul calendar de cult de la Myconos care consemnează, printre altele, o jertfă consacrată lui Apollon *Hekatombios* în a șaptea zi a lunii *Hekatombaiôn*: „În a șaptea zi a lunii *Hekatombaiôn*, un taur și zece miei pentru Apollo *Hekatombios*”⁵¹.

Inscripțiile descoperite în coloniile milesiene de la Pontul Euxin confirmă utilizarea sistemului cronologic bazat pe succesiunea lunilor calendarului pentru datarea sărbătorilor publice și a ritualurilor săvârșite cu această ocazie. De exemplu, la Istros, sărbătoarea Ταύρεα era celebrată în cinstea lui Poseidon *Tauros* o dată pe an, în a paisprezecea zi a lunii *Taureon*, de o asociație de adoratori ai lui Poseidon (Ταυρεασταί): „Taureaștii să găsească cu cale a fi laudat pentru aceste motive ... nicos al lui Anthesterios și încununat în fiecare an la sărbătoarea Taurea, ziua a patrusprezecea (?) cu cunună de aur”⁵². Cu ocazia celebrării sărbătorii

⁴³ *Milet*, VI.3, 136, r. 11–14 = *Syll.*³ 286, r. 11–14: „καὶ ἐπαρᾶσθαι ταῖς τριάκσιν, καθάσσα καὶ ἐμ Μιλήτῳ ἐπαρῶνται”; vezi și Ehrhardt 1988, I, 175; II, 478, n. 927 și 928; Bilabel 1920, 138.

⁴⁴ Harp. s.v. τριάκας (éd. Dindorf).

⁴⁵ A. Rehm, in *Milet* I.3, p. 291; vezi și Rohde 1952, 193, n. 1.

⁴⁶ *ISM*, I, 54, rr. 1–3.

⁴⁷ Sève 1979, 329, rr. 51–53: „τοὺς δὲ πρυτάνεις τοὺς πρυτανεύοντας τὸν μῆνα τὸν Ἀνθεστηριῶνα / στεφανοῦν αὐτὴν ἀνὰ πᾶν ἔ[το]ς ἐν τοῖς Ἀνθεστηρίοις τῇ δωδεκάτῃ / καὶ τῇ τρισκα[ιδ]εκάτῃ χρυσῷ στεφάνῳ”; *Syll.*³ 1017 = *LSAM*, I = *IGSK*, 64-Sinope, 8, rr. 8–11: „καὶ στ[εφανηφορήσει] / ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἔω[ς] εἰκοστῆς [καὶ] ἐν τῷ Ποσειδεῶνι μηνὶ ἀπὸ δωδεκάτης / [ἔω]ς τεσσερεσκαίδεκάτης”.

⁴⁸ Michel 1900, 536 (= *CIG* II, 3658), r. 1: „Μηνὸς Ταυρεῶνος τρίτῃ ἀπίνοντος”; Michel 1900, 537 (= *CIG* II, 3657), l. 1: „Ἐπὶ Ἥγησιου Ἀρτεμισιῶνος τετράδι φθίνοντος”; Michel 1900, 538 (= *CIG* II, 3657), r. 1: „Ἐπὶ Πεισιδίου. ---- τετ[ράδι] φ[θ]ίνοντος”; voir aussi Samuel 1972, 118.

⁴⁹ *Syll.*³ 1099, rr. 1–2: „Ἐπὶ Δημοκλέους ἄρχοντος, Μουνυχιῶν/-ος ἑβδόμη ἐπὶ δέκα, ἀγοραὶ κυραὶ” (278–277 î.Hr.).

⁵⁰ Pritchett 1999, 93.

⁵¹ *LSCG* 96, ll. 29–30: „Ἐκατομβαιῶνος ἑβδόμη ἱσταμένου Ἀπόλλωνι Ἐκατομβίῳ ταῦρος καὶ δέκα ἄρνες”; în 7 *Hekatombaiôn*, i se consacră lui Apollon un fel de hecatombă.

⁵² *ISM*, I 60, rr. 1–9: „δ[εδόχθαι] [τ]οῖς Ταυρεας[ταῖς] ἐπαινέ[σαι] μὲν ἐπὶ τούτοις ...] νικον Ἀνθεστηρί[ου] καὶ

Tauréa, în a paisprezecea zi a lunii *Tauréon*, avea loc și o încoronare publică a binefăcătorilor onorați de congregația *Tauréastai*-lor. D. M. Pippidi a restituit data sărbătorii *Tauréa* de la Istros (rr. 6–7: τῆ[ι τεσσερεσκαί]-//δεκάτ[η]) prin analogie cu momentul celebrării sărbătorilor în cinstea lui Poseidon *Helicônios* la Sinope, care începeau în a douăsprezecea zi a lunilor *Tauréon* și *Posidéon*⁵³.

Un decret din Sinope privind sacerdoțiul lui Poseidon *Heliconios* lasă să se înțeleagă că în luna *Ταυρεών* avea loc o sărbătoare în cinstea zeului, probabil *Ταύρεα*. Cu această ocazie, preotul lui Poseidon *Helicônios* trebuia să poarte coroana sacerdotală în timpul festivităților publice, adică între 12 și 20 ale lunii *Tauréon* și între 12 și 14 ale lunii *Posidéon*: „și va purta coroana [sacerdotală] între 12 și 20 ale lunii *Tauréon*, iar în luna *Posidéon* – între 12 și 14”⁵⁴. Așadar, documentele epigrafice analizate relevă faptul că celebrarea sărbătorii *Tauréa* la Istros și Sinope era fixată prin raport cu timpul ciclic al anului în curs⁵⁵.

În egală măsură, documentele epigrafice atestă faptul că reuniunile Adunării Poporului din coloniile pontice erau fixate prin raport cu timpul ciclic al anului în curs. De exemplu, din preambulul decretului în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios aflăm că la Istros, ședința Adunării Poporului avea loc în data de 10 *Ἀρτεμισιών*: „Noroc bun! În timpul celui de-al patrulea sacerdoțiu (epōnim) al lui Aristagoras, fiul lui Apatourios, luna Artemision, ziua a zecea, președinte al Adunării fiind Athenades al lui Apollodoros, Xenochares al lui Hekataios a propus”⁵⁶. Se pare că la Istros, ziua a zecea a fiecărei luni a fost dintotdeauna rezervată întrunirii Adunării Poporului; cel puțin, asta rezultă și dintr-un alt decret histrian: „[ziua] a zecea, colegiul de synedroi a propus ...”⁵⁷. Așadar,

στε[φανούσαι] αὐτὸ[ν καθ’ ἐνιαυτὸν] τοῖς Ταυρέοις τῇ[ι τεσσερεσκαί]δεκάτ[η] μετὰ [χρυσῶι] στεφάνωι”.

⁵³ *ISM* I, 60, r. 6–7; cf. *IGSK*, 64-Sinope, 8, l. 9–11, p. 12: „ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἕως [εἰκοστῆς] / κα[ι] ἐν τῷ Ποσειδεῶνι μηνὶ ἀπὸ δω[δεκάτης] / ἕως τεσσερεσκαίδεκάτης”.

⁵⁴ *IGSK*, 64-Sinope, 8, rr. 8–11, p. 12: „καὶ στ[εφανηφορήσει] / ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἕως [εἰκοστῆς] / κα[ι] ἐν τῷ Ποσειδεῶνι μηνὶ ἀπὸ δω[δεκάτης] / [ἕως] τεσσερεσκαίδεκάτης”.

⁵⁵ Pentru alte coincidențe între Milet și coloniile sale pontice în privința datelor calendaristice ale sărbătorilor religioase, vezi Feraru 2016, 52–54.

⁵⁶ *ISM*, I 54, r. 1–3: „Τύχη ἀγαθῇ Ἰερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμισιώνος δεκάτῃ ἰσταμένου, ἐπιμηνιεύοντος τῆς ἐκκλησίας Ἀθη/νάδου τοῦ Ἀπολλοδώρου, Ξενοχάρης Ἑστιαίου εἶπε”.

⁵⁷ *ISM*, I, 65, r. 2: „εἰς / δεκάτῃ(ι) οἱ σύνεδροι εἶπ[αν]”; numeralul [δε]κάτῃ nu poate indica aici decât ziua în care

se poate constata că, în acest din urmă caz, la fel ca în cazul sărbătorilor publice, sistemul cronologic bazat pe succesiunea lunilor era folosit pentru datarea evenimentului.

Unele cetăți grecești practicau un sistem cronologic bazat pe succesiunea prytaniilor care era destinat în primul rând să reglementeze administrarea treburilor publice. *Calendarul prytanic* era utilizat la Atena, fiind impus de realitățile democratice ale cetății. La originea alcătuirii Sfatului poporului (Βουλῆ), anul atenian era împărțit în zece prytanii, în funcție de cele zece triburi organizate de Clistene: patru prytanii de câte treizeci și șase de zile (prytaniile I–IV) și șase de câte treizeci și cinci de zile fiecare (prytaniile V–X)⁵⁸. Potrivit lui Aristotel, instituirea sistemului prytaniilor se întemeia pe cursul lunii; astfel, celebrul filosof a stabilit echivalența între acest din urmă sistem și cel al anului împărțit în luni lunare: „Consiliul este desemnat prin tragere la sorți; este format din cinci sute de membri, câte cincizeci din fiecare trib. Fiecare trib exercită prytania pe rând, în ordinea stabilită prin tragere la sorți: primele patru timp de 36 de zile fiecare, ultimele șase timp de 35; căci anul este reglementat de cursul lunii”⁵⁹. În această perspectivă, durata celor zece prytanii varia între 35 și 36 de zile, în timp ce durata celor douăsprezece luni varia între 29 și 30 de zile. Cu alte cuvinte, totalul zilelor din fiecare dintre cele două sisteme dădea un ciclu complet al lunațiilor care corespundea cursului anual al pământului în jurul soarelui⁶⁰.

Numeroase confuzii au survenit în privința calculării zilelor, întrucât cele zece prytanii nu corespundeau celor douăsprezece luni ale calendarului atenian. Decalajul dintre calendarul prytanic și cel lunar și implicit confuziile și neconcordanțele datorate acestuia din urmă au fost eliminate probabil parțial între 307/306 și 223 î.Hr., când numărul prytaniilor a fost mărit la douăsprezece, conform celor douăsprezece triburi ale Sfatului poporului; acest fapt a permis probabil o anumită armonizare între calendarul prytanic și lunile anului atenian,

s-a ținut ședința Adunării Poporului, aceeași ca în decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios (*ISM* I 54, rr. 1–3).

⁵⁸ Samuel 1972, 61.

⁵⁹ Aristote, *Constitution d'Athènes*, XLIII, 2: „<Βουλῆ> δὲ κληροῦται φ', ν' ἀπὸ φυλῆς ἐκάστης, πρυτανεύει δ' ἐν μέρει τῶν φυλῶν ἐκάστη καθ' ὃ τι ἂν λάχωσιν, αἱ μὲν πρῶται τέτταρες ζ' καὶ λ' ἡμέρας ἐκάστη, αἱ δὲ ζ' αἱ ὕστεραι πέντε καὶ λ' ἡμέρας ἐκάστη κατὰ σελήνην γὰρ ἄγουσιν τὸν ἐνιαυτόν”.

(<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/constitution1.htm#XLIII>).

⁶⁰ Samuel 1972, 61–62.

fără a exista dovezi concrete în acest sens. O a treisprezecea prytanie a fost adăugată între 222 și 201 î.Hr., în conformitate cu adăugarea unui al treisprezecelea trib⁶¹. Prytaniile erau enumerate cu ajutorul adjectivelor ordinale: *πρυτανεία πρώτη*, *πρυτανεία δευτέρα*, etc.

În afara Atenei, sistemul prytaniilor a fost larg utilizat pentru a data evenimentele administrative (decrete onorifice, decizii publice, etc.). De asemenea, utilizarea sa este atestată la Erythrai, Chios, Teos, precum și în alte cetăți ioniene care aveau un Sfat anual împărțit în prytanii⁶². Se cuvine să menționăm că era mai rar ca prytania în funcție în cetate să figureze ca singurul indiciu temporal de datare a deciziilor publice. Această modalitate de datare a fost utilizată la Atena în secolul al IV-lea î.Hr., precum indică un decret atenian din anul 323/322 î.Hr.: „În timpul arhontatului lui Cephisodoros la Atena și în timpul celei de-a doua prytanii a tribului Aigéis; a șaisprezecea zi a prytaniei; în colegiul președinților a fost supus la vot Hegesias din dema Marathon; poporul a decis; Ari- a făcut propunerea de a elogia pe și să-i invite la masă în prytaneum”⁶³. Însă, în majoritatea cazurilor, evenimentele sunt datate după cele două sisteme de datare (atât după sistemul lunilor, cât și după cel al prytaniilor), astfel încât fixarea evenimentelor în timpul anului se făcea cu mare precizie. În acest sens, dăm ca exemplu un decret atenian din 322/321 î.Hr.: „În timpul arhontatului lui Filocles, când tribul Onéis exercita a noua prytanie, pentru care era secretar Euthygene, fiul lui Hephaistodemos, din dema Kèphisia; în a doua zi a lunii Thargéliôn, de asemenea a douăzeci și treia zi a prytaniei; adunarea poporului”⁶⁴.

Sistemul cronologic bazat pe succesiunea prytaniilor nu este atestat direct în coloniile milesiene. Eventuala lui utilizare ar putea fi presupusă doar la Cyzic, unde succesiunea lunilor cyziciene între Ἀπατουριών și Ἀνθεστηριών, Ἀρτεμισιών și Ταυρεών, Καλαμαιών și Πάνημος este asigurată

de registrele ciclice ale prytanilor cyzicieni care, în calitate de membri ai comisiei permanente a Consiliului cetății (*Βουλή*) erau însărcinați să prezideze succesiv, în fiecare lună, debaterile interne ale Consiliului⁶⁵.

3.1. Funcția de eponim la Milet și în coloniile sale

În majoritatea cetăților grecești, indiferent de momentul considerat început de an (solstițiu sau echinocțiu), anul era denumit după un magistrat *eponim*⁶⁶ civil sau religios (președintele colegiului de arhonți la Atena, președintele colegiului celor cinci efori la Sparta, preotul zeului Helios la Rhodos, preoteasa zeiței Hera la Argos sau preotul lui Apollon în coloniile milesiene). De asemenea, funcția de eponim a fost atribuită împăraților și chiar divinităților⁶⁷. Magistratul eponim dădea numele său anului în care își exercita magistratura. Cu alte cuvinte, numele magistratului eponim sau al preotului care figurează în documentele epigrafice desemna anul corespunzător magistraturii sale. Documentele oficiale emise de cetăți erau datate prin indicarea magistratului eponim în funcție la acea dată. Sistemul cronologic bazat pe succesiunea magistraților eponimi locali era general răspândit în lumea greacă⁶⁸.

Abordând chestiunea originii tiranilor, Aristotel afirmă că la Milet, tirania provine din magistratura de prytan, întrucât aceasta era o funcție importantă și cu multe puteri⁶⁹. Pornind de la această afirmație a lui Aristotel și având în vedere că documentele epigrafice atestă exercitarea funcției de eponim de către prytani în cetățile învecinate cu Milet, precum Priene și Magnesia pe Meandru, s-a presupus că inițial, prytanii milesieni exercitau, printre altele, funcția de eponim al cetății⁷⁰. La o dată care nu poate fi precizată, în orice caz înainte de 525 î.Hr., funcția de eponim al Miletului fusese preluată de către *aisymnet* (αἰσυνήτης), președintele asociației molpoilor milesieni, care va fi denumit mai târziu *stephanephoros*⁷¹. Cu alte cuvinte, *aisymnetul* sau *stephanephoros* dădea numele său anului

⁶¹ Samuel 1972, 61–62 și n. 1; Pritchett 1999, 89–91.

⁶² Pentru sistemul prytaniilor în vigoare în toate cetățile grecești, vezi Larsen 1966, 11–21.

⁶³ IG II², 366, rr. 1–5: „Ἐπὶ Κηφισοδώρου / ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Αἰγ-/ῆίδος δευτέρας πρυτανείας· ἔκτι καὶ δεκά-/τῇ τῆς πρυτανείας· / τῶν προέδρων / ἐπεψήφισεν Ἡγ-/ησίας Μαραθώνιος· / [ἔδο]ξεν τῷ δῆ[μ]ωι· Ἀρι-/..... εἶπεν· ἐπαινεῖσαι / ----- κλέους /ον καὶ καλ[έ]σαι / [ἐπὶ] δειπνον εἰς / [τὸ π]ρυτανεῖον”.

⁶⁴ IG II², 373, rr. 16–22: „[Ἐπὶ] Φιλοκλέους ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Οἰνείδος ἐνά[τ]-/[ῆς] πρυτανείας, ἥι Εὐθυγένης Ἡφαιστοδήμου Κηφι[σ]-/[ιε]ῖδος ἐγραμμάτευεν· Θαργηλιῶνος δευτέραι ἰστα-/[μέ]νου, τρίτει καὶ εἰκοστῇ τῆς πρυτανείας· ἐκκ[λ]-/[ῆς]ια· (...)”.

⁶⁵ Bilabel 1920, 68; Hasluck 1910, 252–254.

⁶⁶ În greacă ἐπώνυμος înseamnă „cel care dă numele”, *LSJ*, p. 679 (s.v. ἐπώνυμια).

⁶⁷ Pippidi 1976, 122; Crișan-Avram 1994, 238–239; McLean 2002, 150–153.

⁶⁸ Ștefan 1996, 116.

⁶⁹ Aristote, *Politique*, V, 5, 1305a.

⁷⁰ Herda 2016, 52.

⁷¹ Șapte stele de piatră descoperite la Milet ne furnizează lista magistraților eponimi începând din 525/524 î.Hr. până în 31/32 d.Hr., vezi Milet I.3., 122–123, 124, 125–127: „Οἶδε μολπῶν ἡσύμνησαν” și *Milet* I.3, 128, r. 109: «Τεφανηφόροι οἱ καὶ αἰσυνῆται», unde *stephanephoros*

în care își exercita magistratura. Așadar, magistratul eponim era ales din rândul membrilor asociației *molpoi*-lor milesieni care administrau cultul lui Apollon *Delphinios*⁷².

La Cyzic, înainte de secolul al IV-lea î.Hr., nu există dovezi clare cu privire la magistratul eponim al cetății. Nu este exclus ca, la origine, pritanul să fi deținut funcția de eponim al Cyzicului, la fel ca la Milet, deși nu există nicio dovadă concretă în acest sens⁷³. Funcția de eponim al cetății este atestată cel mai devreme la începutul secolului al IV-lea î.Hr., când un arhonte îndeplinea funcția de magistrat eponim: „Θεοῖς / Ἐπὶ Ἑρμόδωρο<υ> ἄρχοντος ἔ[γ] Κυζίκω[ι]”⁷⁴. Atestarea unui arhonte ca magistrat eponim al Cyzicului ar putea fi pusă în legătură cu o efemeră influență ateniană asupra coloniei milesiene⁷⁵.

Începând de la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr. până cel puțin la mijlocul secolului al II-lea d.Hr., documentele epigrafice îl atestă în mod constant pe hipparch (*ἵππαρχος*) ca magistrat eponim al Cyzicului⁷⁶. O inscripție din 350 î.Hr. ne furnizează cea mai veche atestare a funcției de hipparch eponim: „Pe când Euphemos, fiul lui Leodamos exercita funcția de hipparch”⁷⁷. Înlocuirea arhontelui cu hipparchul ar putea avea legătură cu extinderea teritoriului Cyzicului⁷⁸, începând din secolul al IV-lea î.Hr., prin integrarea treptată în *chōra* cyziciană a teritoriilor învecinate de pe țărmul sudic al Propontidei⁷⁹. Potrivit lui N. Ehrhardt, în acest răstimp, funcțiile arhontelui fuseseră limitate doar la teritoriul cetății, în timp ce hipparchul fusese deja instituit ca magistrat eponim pe întregul teritoriu cyzician⁸⁰. Succesiunea neîntreruptă a cinci hipparchi eponimi, între 280 și 275 î.Hr., este atestată de o inscripție cyziciană care enumeră liberalitățile oferite Cyzicului de către regele Philetairos al Pergamului⁸¹.

este sinonim cu *aisymnetes*, vezi și Sherck 1990, 251–252; Ehrhardt 1988, 193.

⁷² Herda 2011, 60–61 cu n. 17.

⁷³ Unii cercetători consideră că funcția de pritan eponim a fost moștenită de Cyzic din metropola ei Milet, Ehrhardt, 1988, 195; cf. Sherck 1990, 244–245 et n. 61.

⁷⁴ Reinach 1890, 535, nr. 1.

⁷⁵ Ehrhardt 1988, 195.

⁷⁶ În acest sens, vezi lista magistraților eponimi ai Cyzicului alcătuită de către Hasluck 1910, 304–305.

⁷⁷ Perrot 1875, 94: „[Ε]πὶ Εὐφήμεου τοῦ Λεωδά-/μαντος ἵππαρχεω”; vezi și Michel 1900, p. 499, nr. 596, r. 1.

⁷⁸ Sherck 1990, 245; Ehrhardt 1988, 194–195; Hasluck 1910, 254.

⁷⁹ Prêteux 2014, 109.

⁸⁰ Ehrhardt 1988, 195; voir aussi, Sherck 1990, 245; Hasluck 1910, 254.

⁸¹ Launey 1944, 217–218.

În secolul I d.Hr., femeile dețin funcția de hipparch eponim; acest fapt rezultă din ultimul rând al unui epitaf funerar din epoca Antoninilor care este datat prin indicarea magistraturii eponime a două femei: „[ταύτης τῆς] ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπό-/ [κειται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς πόλεως ---- Βικτω]ρεῖνης τὸ ε’ κ(αὶ) / Νωνίας Κοάρτ[ης---]”⁸².

O inscripție care datează din epoca lui Hadrian pare să indice că demnitatea de hipparch era colegială; este vorba despre un catalog al prytanilor din Cyzic datat prin indicarea numelor celor doi hipparchi eponimi: „Ἱππαρχούντων Τερεντί(ου) Δωνάτου καὶ Βειβί(ου) Ἀμ-/φικτύονος, γραμματέως τῆς ἱερᾶς βουλῆς Νικομήδους τοῦ / β καλλιαρχοῦντος, οἶδε ἐπρυτάνευσαν μῆνα τὸν Ἀπα-/τουρεῶνα”⁸³.

Demnitatea de arhonte re apare în inscripțiile din epoca imperială. Dedicăția de la sfârșitul secolului al II-lea sau de la începutul secolului al III-lea d.Hr. – gravată pe o statuie a lui Kyzikos, eroul Cyzicului, ridicată în teatrul cetății – este datată prin menționarea unui colegiu de arhonți în frunte cu un președinte⁸⁴; în opinia lui A. Boeckh, ar fi vorba de un colegiu al arhonților eponimi cyzicieni⁸⁵. Având în vedere că colegiile de eponimi nu sunt foarte frecvente în cetățile grecești, M. Sève este de părere că termenul de *archontes* menționat în dedicația cyziciană are un caracter generic, desemnându-i pe toți magistrații care au îndeplinit funcția de eponim⁸⁶.

Documentele epigrafice îl indică pe hipparchul eponim prin două formule: ἐπὶ τοῦ δεῖνος ἵππαρχεω sau ἵππαρχοῦντος τοῦ δεῖνος, (respectiv ἵππαρχούσης, când funcția de hipparch este deținută de către o femeie); ultima formulă este

⁸² Mordtmann 1881, 127, nr. 10, rr. 5–7; vezi și Hasluck 1910, 287, nr. 289, n. 1: „[Hipparchate of? Victo]rina and Nonia Quarta”.

⁸³ *CIG* II, 3661, rr. 1–4 (epoca lui Hadrian); vezi și, Sherck 1990, 245; Sève 1979, 352; Hasluck 1910, 266, nr. 1.

⁸⁴ *CIG* II, 3667 = Sève 1979, 352, n. 141: «Κύ[ζι]κον κτίστην ἡ πόλις ἐπὶ ἀρχόν[τ]ων [τ]ῶν περὶ / [Γ.] Ἰούλιον Σέλευκον, ὁδὸν ἀρχιερέως, προνοησάν[τ]ων / τῆς ἀναστάσεως καὶ τοῦ ἄ[π]α[ν]τος πρὸς? τῶν ἀνδριάν-/των κόσμου τοῦ θεάτρο[υ] ἐν τῇ ἑαυτῶν ἀρχῇ Γ. Ἰού-/λιου Σελεύκου καὶ .. Αὐρηλίου Πακιδιανοῦ Ἀγαθημέρου»; Hasluck 1910, 292, n° 17.

⁸⁵ *CIG* II 3657: «archontem eponymum Cyzici habes in titulo Imperatoriae aetatis n. 3667 ubi simul collegium archontum comparet, ex quibus duo nominati sunt»; cf. Hasluck 1910, 304–305 care nu include în lista lui de eponimi cyzicieni niciunul dintre numele menționate în această dedicație.

⁸⁶ Sève 1979, 353; Hasluck 1910, 254–255.

utilizată în inscripțiile din epoca imperială⁸⁷. Documentele oficiale sunt datate atât prin indicarea hipparchului eponim în funcție la acea dată, cât și prin indicarea datei calendaristice (ziua și luna) a anului în curs. În acest sens poate fi dată ca exemplu formularea care apare în preambulul unui decret cyzician datat între 37 și 41 d.Hr.: „Pe când Hestiaios, fiul lui Themistônax exercita funcția de hipparch, în a zecea zi a lunii Lenaiôn, Sfatul și Poporul au decis”⁸⁸.

La Amastris, eponimia era deținută de către președintele colegiului de arhonți, precum atestă o inscripție din secolul al II-lea d.Hr.: „ἐν τῷ θκ' ἐπὶ τῶν περὶ Π[---] ἄρχοντα ἀρχόντων”⁸⁹.

În cetatea Sinope, magistratul eponim era aisymnetul, la fel ca în metropola sa Milet, precum atestă o inscripție gravată pe o amforă: „Νικοστράτου ἐπὶ αἰσυμνήτου. ἀστυνομ[ο]ῦντος Π[οσιδεῖο[υ]”⁹⁰.

O inscripție funerară din secolul al III-lea d.Hr. descoperită la Amisos este datată prin indicarea unui *stephanephoros* care pare să fi fost magistratul eponim al cetății: „Μέκιος Ἰουλι/ανὸς ἐνθά/δε κῆμε ὡς / ἐτῶν κγ', / φυλῆς Σεβας/τηίδος, ἐφη/βεύσας, Δημέ/νου στεφανη/φοροῦντος. / Χα[ι] ρετε”⁹¹. Într-o altă dedicație fragmentară din epoca romană al cărui destinatar este necunoscut, printre funcțiile deținute de strămoșii personajului în cinstea căruia a fost gravată inscripția figurează și cea de *stephanephoros*: „ἀπὸ προγόνων [βασι-/λ]έων, τετραρχῶ[ν, / στεφα-/νηφόρων, ἀγω-/ [νοθετῶν, ἀρ]χιερέων Μάρ-/ [κον.....]ιον Ἀντων[εῖον]”⁹².

O inscripție descoperită la Tanais, care datează din 193 d.Hr., ne lasă să înțelegem că doi magistrați (arhonte Boraspos și *hellenarchul* Rhodon) dețineau eponimia în cetate: „ἐπὶ Βορά/σπω <Β>άβρου ἄρχοντος. Τα/νάεως καὶ ἐ<λλ>ηνάρχ(ου) / Πρόδωνος Χαρίτ<ω>νος”⁹³.

Împărații romani sau membrii familiei imperiale figurează ca eponimi în coloniile milesiene. În perioadele în care eponimia era exercitată de către un împărat, cheltuielile aferente acestei funcții

erau acoperite de vistieria templului cultului imperial⁹⁴. În preambulul unui decret din 37 d.Hr., împăratul Caligula figurează ca hipparch eponim al Cyzicului: „Ἐπὶ Γαίῳ Καίσαρος ἱπάρχῃ, μηνὸς Θαργηλιῶνος θ' / ἔδοξεν τῷ δήμῳ,”⁹⁵; acest decret este datat prin indicarea hipparchului eponim în funcție, cât și prin indicarea datei calendaristice (ziua și luna) a anului în curs. De asemenea, documentele epigrafice îi indică ca hipparchi eponimi pe Hadrian⁹⁶ și pe Antoninus Pius⁹⁷. O inscripție fragmentară de la Odessos îl indică ca magistrat eponim pe împăratul Hadrian⁹⁸. Așadar, în epoca romană, coloniile milesiene păstrează sistemul tradițional de datare după eponimii locali. Învăstirea împăraților cu funcția de eponim este pur onorifică, semnificând recunoașterea dominației romane de către cetățile grecești.

3.2. Preoția eponimă

În numeroase colonii milesiene de la Pontul Euxin, preoții principalelor divinități (Apollon, Dionysos) îndeplineau funcția de eponim.

O inscripție de la Odessos datată între 44/43 î.Hr. și 2/3 d.Hr. conține o listă de preoți eponimi ai cetății: „Ἀγαθῇ τύχῃ. οἶδε ἰέρηται / τῷ θεῷ μετὰ τὴν κάθοδον. (...)”; însă nu se știe dacă este vorba despre preoții lui Apollon sau a unei altei divinități adorate la Odessos, întrucât numele zeului nu apare în inscripție. Zl. Gočeva consideră că sacerdoții menționați în inscripție erau preoți eponimi ai lui Apollon a cărui cult ocupa o poziție preeminentă la Odessos, la fel ca în toate celelalte colonii milesiene de la Pontul Stâng. În sprijinul ipotezei sale, cercetătoarea bulgară aduce ca argument faptul că o serie de nume teofore precum Apollas, Apollonios, Apollodoros, care derivă de la numele lui Apollon, figurează în lista preoților eponimi odessitani⁹⁹.

La Dionysopolis, preotul lui Dionysos figurează ca eponim al cetății într-o serie de documente epigrafice care se eșalonează între secolul al III-lea î.Hr. și prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr.¹⁰⁰.

⁸⁷ Robert, Robert 1976, 235; Sève 1979, 352; Hasluck 1910, 255.

⁸⁸ Joubin 1893, 8, rr. 1–2: „[Ἐπὶ] Ἰεστιαίου τοῦ Θεμιστώνακτος ἱπάρχῃ Λεναιῶνος ἰ, / ἔδοξεν τῇ(ι) βουλῇ(ι) καὶ τῷ(ι) δήμῳ(ι)”; cf. Reinach 1882, 612, rr. 1–2: „[Ἐπὶ] Πανσανίου τοῦ Εὐμένους ἱ[ππ]άρχῃ μηνὸς Καλαμαῖωνος / ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ”. (epoca lui Tiberiu).

⁸⁹ SEG XXXV, 1318; vezi și, Sherk 1991, 228, nr. 61.

⁹⁰ Sherk, 1992, 246, nr. 170; Ehrhardt 1988, 196.

⁹¹ *Studia Pontica* III/1, 9, nr. 3b; Sherk, 1991, 228.

⁹² *Studia Pontica* III/1, 8, nr. 3; Ehrhardt 1988, 196.

⁹³ IOSPE II, 423 (= CIRB 1237, rr. 16–19); vezi și, Sherk, 1992, 249.

⁹⁴ Robu 2016, 253; Robu, 2014, 377.

⁹⁵ IGGR IV, 145 = Syl³ 798, rr. 1–2; prin acordarea funcției de eponim lui Caligula, cyzicienii își manifestaseră recunoaștința față de împărat care reconfirmase privilegiile Cyzicului pierdute în timpul domniei lui Octavianus Augustus, Sherk 1990 a, 246; Hasluck 1910, 185.

⁹⁶ SEG XXXIII, 1056.

⁹⁷ IGGR IV, 117, rr. 12–16 (inscripția a fost descoperită la Proconnes, în teritoriul Cyzicului); vezi și Sherk 1990, 246.

⁹⁸ IGB I², 49, rr. 1–2: „ἱερῶμέ[νου] Αὐτοκράτορος Καίσαρος---?---] / Ἀδριανοῦ...” (datate: 117–138 d.Hr.).

⁹⁹ Gočeva 1980, 50; vezi și Sherk 1992, 234.

¹⁰⁰ IGB I², 20 (secolul al III-lea î.Hr.); IGB I², 22 (secolul al

O inscripție fragmentară din secolul al II-lea î.Hr. descoperită la Dionysopolis conține o listă de preoți eponimi ai lui Dionysos; cel puțin acest fapt rezultă din primul rând al inscripției care consemnează tranziția de la preoția pe viață la preoția anuală a lui Dionysos: „[οἶδε ἱέρην]ται Διονύσου μετὰ τοὺς ἱέρησα-/μένους διὰ βίου”¹⁰¹. În rândul 5 al aceluiași document epigrafic apare numele zeului Dionysos care indică că, în anul respectiv, zeul însuși slujise ca propriul său eponim¹⁰²; de altfel, aceasta este o situație destul de frecvent întâlnită în epoca elenistică.

Un decret onorific de la Dionysopolis datat în 48 î.Hr. ne informează că destinatarul său, Akornion fiul lui Dionysios și-a asumat de bunăvoie funcția de preot eponim al lui Dionysos într-o epocă dificilă pentru cetatea Dionysopolis; această funcție, de departe cea mai importantă din cetate, rămăsese vacantă timp de mai mulți ani din cauza cheltuielilor prea apăsătoare pe care le implica exercitarea ei: „(...) întrucât *preoția eponimă* a cetății, cea a lui Dionysos, a rămas vacantă timp de mai mulți ani [fiind invitat] de către cetățeni, el [*scil.* Akornion fiul lui Dionysos] s-a propus (pentru preoție) și, (...) după ce a acceptat cununa (sacerdoțiului) zeului, a organizat procesiuni și sacrificii frumoase și somptuoase și le-a distribuit cetățenilor carne din belșug (...)”¹⁰³.

Un catalog efebic din prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr., descoperit tot la Dionysopolis, este datat prin indicarea preotului cultului imperial și a preoților eponimi ai lui Dionysos. Existența a doi sacerdoți eponimi, în loc de unul singur, se explică prin faptul că cei doi preoți puteau suporta mai ușor cheltuielile care decurgeau din exercitarea acestei funcții oneroase¹⁰⁴.

În cetățile vest-pontice milesiene, preotul lui Apollo exercita funcția de eponim, precum indică menționarea formulei ἐπὶ ἱέρεω... („în anul sacerdoțiului...”) în documente epigrafice din epoca

elenistică (decrete, dedicații, albume sau cataloage). „În formula de datare a inscripțiilor histriene și tomitane este menționată cu consecvență forma dialectală ioniană a genitivului cuvântului «preot» (ἱέρεω), ceea ce confirmă faptul că eponimia preotului lui Apollon fusese instituită probabil încă de la întemeierea cetăților Istros și Tomis”¹⁰⁵.

La Tomis, titularul funcției de eponim era cu siguranță un preot, precum rezultă din două decrete din jurul anului 100 î.Hr., care sunt dateate prin indicarea unui preot eponim¹⁰⁶. Un alt decret onorific de la începutul secolului I î.Hr., care cinstește un bărbat din Tyras, este datat prin indicarea eponimiei exercitate de către zeul Apollon: „Ἐπὶ ἱέρεω Ἀπόλλωνος [τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα] / ἄρχοντες εἶπαν.”¹⁰⁷. În opinia lui Iorgu Stoian, la Tomis, funcția de eponim era exercitată de către preotul lui Apollon; însă nu se poate afirma cu certitudine dacă este vorba de Apollon *Ietros*, ca la Istros, sau de o altă ipostază sub care era adorat Apollon¹⁰⁸.

La Istros, numeroase decrete, dedicații, liste de nume care datează din intervalul cuprins între secolele IV î.Hr. – III d.Hr. își indică data prin menționarea nominală a preotului eponim din anul respectiv¹⁰⁹. O serie de inscripții care datează din epoca clasică atestă că preotul lui Apollon *Ietros* era eponimul Histriei. O inscripție de la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr. gravată pe o arhitravă ne informează că Xenokles și Theoxenos, fiii lui Hippolochos i-au dedicat un templu lui Apollon *Ietros*, în anul în care Hegesagoras fiul lui Theodotos, preotul zeului deținea funcția de eponim în cetate: „Xenokles și Theoxenos, copiii lui Hippolochos fiu al lui Hegesagoras, (i-au consacrat acest lăcaș) lui Apollon Tămăduitorul (*Ietros*) în anul sacerdoțiului lui Hegesagoras fiul lui Theodotos”¹¹⁰. O dedicație consacrată lui Apollon *Ietros* (mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.) de către Theoxenos fiul lui Hippolochos este datată prin indicarea preotului eponim în persoana lui

¹⁰¹ IGB I², 22, rr. 1–2; Sherk 1990, 249.

¹⁰² IGB I², 22, col. II.5: Διονύσος {Διονύσιος}; Sherk 1990, 249.

¹⁰³ IGB I², 13, rr. 13–19: „(...) τοῦ τε ἐπωνύ[μου] / [τῆς πόλεως Διον]ύσου οὐκ ἔχοντος ἱερῆ ἀφ’ ἐτῶν πληόν[ων] / [παρακληθεῖς ὑ]πὸ τῶν πολιτῶν ἐπέδωκεν ἑαυτὸν κ[αί] / (...) ἀναλαβ[ὼν] / [τὸν στέφανο]ν τοῦ θεοῦ τὰς τε πομπὰς καὶ θυσίας [ἐπε]/[τέλεσε καλ]ῶς καὶ μεγαλομερῶς καὶ τοῖς πολίταις μ[ε]/[τέδωκε κρε]ῖων ἀφθόνως (...).”

¹⁰⁴ IGB I², 14, rr. 2–4: „ἀγαθῇ τύχῃ / ἐπὶ ἀρχιερέως καὶ ποντάρχου τῆς ἰδίας πατρίδος / Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) Ἀντιπάτρου Πάπα, ἱερέων δὲ Διονύσου / Αὐρ(ηλίου) Γλαυκία Διογένους καὶ Αὐρ(ηλίου) Δημοφῶντος Νουμηνίου (...);” vezi și Sherk 1991, 249.

¹⁰⁵ Ștefan 1996, 116; Pippidi 1967², 80–85.

¹⁰⁶ ISM II, 2, r. I.1: „Ἐφ’ ἱέρ/εω Σαραπίωνος [τ]οῦ Δ[ιοσκουρίδου] ἄρχοντες / [εἶπ]αν; r. II.27: „Ἐφ’ ἱέρεω Θεοφίλου τοῦ Νουμηνίου, ἄρχοντες εἶπαν.”

¹⁰⁷ ISM II, 5, rr. 1–2.

¹⁰⁸ Sherk 1992, 251–252; Ehrhardt 1988, 198; Robert-Robert 1962, 185–186, nr. 230; Stoian 1960, 303–321.

¹⁰⁹ ISM I A (mijlocul secolului al III-lea î.Hr.); ISM I, 184: „ὄφρα νισταὶ οἱ ἐπὶ ἱέρεω Νικ[οσθένους]----” (300 î.Hr.); ISM I, 144, 169 (secolul al IV-lea î.Hr.); ISM I, 137, 145, 198, 203, 204.

¹¹⁰ ISM I, 144: „Ἰππολόχου παῖδες [τ]οῦ Ἡγησαγόρε[ω] / Ξενοκλῆς Θεόξεν[ος] Ἀπόλλωνι [Ἰητρῶι] / ἐπὶ ἱέρεω Ἡγησαγ[όρ]εω τοῦ Θεοδ[ό]του.”

Hippolochos, fiul lui Theodotos: „[Θε]όξενος Ἱππολόχο Ἀπόλλωνι / Ἱητρῶι ἀνέθηκεν ἐπὶ Ἱππολόχο τῷ Θεοδότῳ ἱέρειω” („Theoxenos, fiul lui Hippolochos, a dedicat [această statuie] lui Apollo Tămăduitorul, în anul preoției lui Hippolochos, fiul lui Theodotos”)¹¹¹. Același personaj, Hippolochos fiul lui Theodotos, aparținând foarte probabil aceleiași familii, figurează ca preot eponim într-o dedicație gravată pe baza unei statui consacrate zeiței Leto: „[ὁ δεῖνα----] Ἱ[ππο]λό[χο]---εμιοῦς Λητοῖ / [ἀ]νέθηκε[ε]ν ἐπὶ Ἱ[ππο]λόχο τῷ Θεοδότῳ / ἱέρειω” („fiul lui Hippolochos ... a dedicat [această statuie] lui Leto în anul preoției lui Hippolochos, fiul lui Theodotos”)¹¹². Repetiția acelorași nume și patronime ale dedicanților și mai ales ale preoților lui Apollon *Ietros* în cele trei inscripții prezentate mai sus relevă faptul că, pe la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr., sacerdoțiul lui Apollon *Ietros* era foarte probabil apanajul unei familii sacerdotale histriene¹¹³.

Decretul onorific în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apatourios – datat către mijlocul secolului I î.Hr. – ne informează că acest binefăcător deținea de patru ori eponimia la Istros în calitatea sa de preot al lui Apollon *Ietros*: „Noroc bun! În timpul celui de-al patrulea sacerdoțiu (eponim) al lui Aristagoras fiul lui Apatourios, în ziua a zecea a lunii Artemision, președinte al Adunării fiind Athenades fiul lui Apollodoros, Xenochares fiul lui Hekataios a propus (...)”¹¹⁴. Preambulul acestui decret ne furnizează formula de sancțiune cea mai completă din întreaga epigrafie histriană. În primul rând este menționat eponimul propriu-zis, preotul lui Apollon (în speță, Aristagoras, ales pentru a patra oară), apoi data (ziua și luna) votării decretului de către membrii Adunării poporului a cărei ședințe aveau loc la Istros în ziua a zecea a fiecărei luni¹¹⁵. În al treilea rând este menționat președintele Adunării poporului (ἐπιμνηνιεύων τῆς

ἐκκλησίας) al cărui nume servește la o datare mai exactă a deciziei luate de acest organ consultativ suprem al cetății, precum și la garantarea deplinei ei legalități; mai exact, acesta din urmă este un „fals eponim”, întrucât este menționat în decretul histrian alături de eponimul oficial al cetății. Această din urmă funcție fusese exercitată neîntrerupt, de-a lungul întregii existențe a Histriei, de către preotul lui Apollon *Ietros*¹¹⁶. În altă ordine de idei, decretul în cinstea lui Aristagoras relevă faptul că preoția eponimă oferea indiscutabil prestigiu titularului său, însă implica în același timp cheltuieli considerabile. De aceea, această funcție era exercitată doar de către cetățenii bogați, precum Aristagoras, care puteau să finanțeze din propria lor avere, cel puțin parțial, sărbătorile și ritualurile celebrate în cinstea lui Apollon *Ietros*¹¹⁷.

Pe un vas din secolul al III-lea î.Hr. descoperit la Tyras a fost incizată o dedicație în cinstea lui Apollon *Ietros*: «[Ἀπόλλω]νι Ἱατρ[ῶι]»¹¹⁸. Pe baza acestei dedicații s-a presupus că, în momentul respectiv, preotul lui Apollon *Ietros* deținea eponimia la Tyras¹¹⁹. Un decret datat în 181 d.Hr. atestă că, în epoca imperială, funcția de eponim al cetății fusese preluată de către primul arhonte sau președintele colegiului de arhonti¹²⁰.

O dedicație a colegiului *molpoi*-lor olbieni consacrată lui Apollon *Delphinios*, care datează din secolul al V-lea î.Hr., atestă că, la Olbia, *aisymnetul* (αἰσυμνήτης) – președintele colegiului *molpoi*-lor și preotul lui Apollon *Delphinios* – îndeplinea funcția de eponim al cetății: „[Μο]λ[ποί] με ἀνέθεσαν {C} / Ἀπόλλωνι Δ[ε]λφινίῳ / ἐπὶ Διονυσ[ο]ῦ δώρῳ τῷ Ἀη/ναῖῳ Μολπ[ῶν] αἰσυμνῶν/τος στεφ[ανηφορῶντων(?)] / Ἐκατ[αίῳ(?)-----]”¹²¹. Se constată că Olbia a moștenit din metropola sa tradiția *aisymnetului* eponim. Preluarea eponimiei de către preotul lui Apollon *Delphinios* se datorează preeminenței acestei divinități la Olbia în detrimentul lui Apollo *Ietros*, începând din al treilea

¹¹¹ ISM I, 169 (mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.).

¹¹² ISM I, 170 (mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.).

¹¹³ Pippidi 1971, 60; vezi și, Alexandrescu-Vianu 1989, 1–5.

¹¹⁴ ISM I, 54, rr.1–3: „Τύχη ἀγαθῇ. Ἱερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμει/σιῶνος δεκάτῃ ἱσταμένου ἐπιμνηνιεύοντος τῆς ἐκκλησίας Ἀθη-/νάδου τοῦ Ἀπολλοδώρου, Ξενοχάρης Ἐκαταῖον εἶπεν· (...)”; Sherk, 1991, 259.

¹¹⁵ Se pare că, în Istros, ziua a zecea a fiecărei luni era întotdeauna rezervată reuniunii Adunării Poporului; cel puțin, așa reiese și dintr-un alt decret de la Istros, cf. ISM I, 65, r. 2: „εἰς / δεκάτῃ(ι) οἱ σύνεδροι εἶπ[αν] (...)” („în a zecea [zi], colegiul de sinedroi a propus (...)”); cifra [δε]κάτῃ nu poate indica aici decât ziua Adunării Poporului, la fel ca în decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios (ISM I 54, rr. 1–3).

¹¹⁶ Sherk 1991, 259; Pippidi 1967, 80–85.

¹¹⁷ Sherk 1993, 283 et n. 30; în epoca imperială, eponimia se transformă într-o *liturghie* datorită cheltuielilor uriașe pe care titularul său era obligat să le suporte din propria sa avere.

¹¹⁸ P. O. Karyskovskij, in: VDI, 4, 1959, p. 116, nr. 4 apud Chieikova 2008, 24, n. 37.

¹¹⁹ Sherk, 1992, 253; Ehrhardt 1988, 198.

¹²⁰ IOSPE P, 2, rr. 20–23: „ἐγένετο ἐν Τύρῃ πρὸ ε’ καλ(ανδῶν) Μα-/ίων Αὐτοκράτορι Κομόδῳ τὸ γ’ καὶ Ἀντιστίῳ Βούρ-/ρω ὑπάτοις, ὡς δὲ Τυρανοὶ ἄγουσιν, ἔτους ἐκρ’ ἀρχόν-/των δὲ τῶν περὶ Θεόδωρον Βοήθου, μηνὸς Ἀρτεμεισι-/ῶνος λ’ ἐσφραγίσαντο. Θεόδωρος Βοήθου πρῶ-/τος ἄρχων·”; vezi și, Sherk, 1992, 253.

¹²¹ IGDOP, 2, p. 6; pentru restituirea acestei inscripții, vezi și, Graf 1974, 209–215.

sfert al secolului al VI-lea î.Hr.. În epoca elenistică, eponimia a fost asumată de către preotul lui Apollon *Delphinios*, precum rezultă din decretul onorific în cinstea lui Protogenes, datat în jur de 230 î.Hr.¹²². Un alt preot eponim este atestat într-o inscripție de la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr.¹²³. În secolele II–III d.Hr., eponimia a fost preluată de către președintele colegiului de arhonți¹²⁴.

Inscripțiile de la Pantikapaion nu ne furnizează nicio informație concretă cu privire la eponimie. O inscripție din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. face aluzie la exercitarea funcției de preot al lui Apollon *Ietros* de către un membru al casei regale a Spartocizilor¹²⁵; acesta îi dedică o statuie lui Apollon *Ietros* după investirea lui ca preot al zeului: „Λεύκων Παιρισάδου ἀνέθηκε τὸν ἀνδριάντα Ἀπόλλωνι [Ι]ητρῶ[ι] ἱερῆσάμενος”¹²⁶. În opinia lui N. Ehrhardt, preotul lui Apollon *Ietros* pare să fi exercitat funcția de eponim la Pantikapaion, la fel ca în alte colonii milesiene de la Pontul Euxin, având în vedere că Apollon *Ietros* era principala divinitate a cetății¹²⁷. Regii bosporani procedează la fel ca binefăcătorul Aristagoras fiul lui Apatourios de la Istros: își asumă preoția eponimă care este o sursă de prestigiu pentru membrii casei regale¹²⁸.

3.3. Divinități eponime

În epoca elenistică târzie și în epoca imperială, izvoarele epigrafice și numismatice atestă ca eponimi în cetățile pontice o serie de zei și zeițe. Precum relevă documentele epigrafice analizate mai sus, funcția de preot eponim era o sarcină oneroasă, implicând din partea titularului ei cheltuieli financiare considerabile pentru organizarea sărbătorilor religioase. În cazul în care funcția de

eponim nu putea fi asumată de către un cetățean din cauza unor dificultăți economice locale, ea era atribuită simbolic unei divinități a cetății, fiind susținută în realitate de templul și de preotul acesteia. Astfel, în perioadele în care eponimia era deținută de o divinitate se recurgea la banii din vistieria templului acesteia pentru a acoperi cheltuielile necesare organizării festivităților religioase. Atunci când inscripțiile erau date prin indicarea ca eponim a unei divinități, pentru păstrarea unui reper cronologic și deci, pentru o datare exactă a inscripției, era menționat, după numele zeului eponim, numele cetățeanului care deținuse eponimia în anul precedent. De exemplu, într-o inscripție de la Callatis apare următoarea formulare: „În timpul basileului Apollo Agyeus, după eponimia lui [----], în prima zi a lunii Petageitnios, Sfatul și Poporul callatienilor au decis ...”¹²⁹.

O inscripție de la Cyzic din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. atestă eponimia lui Poseidon: zeul figurează ca hipparch eponim în anul 277/276 î.Hr.¹³⁰. La Daskyleion (în Mysia), Zeus figurează ca hipparch eponim într-o dedicație consacrată lui Apollon și Asklepios de către un anume Protagorides; acesta din urmă îndeplinea funcția de *phourarch* (șef al garnizoanei militare) „în anul în care Zeus era hipparch”¹³¹. Mențiunea hipparchului eponim al Cyzicului într-o dedicație descoperită la Daskyleion confirmă integrarea acestui din urmă oraș în teritoriul Cyzicului, cândva după mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.¹³².

La Odessos, funcția de eponim i-a fost atribuită zeului trac Derzelas, într-o epocă în care cetatea se confrunta foarte probabil cu o criză economică. Trei liste de efebi din secolul al III-lea d.Hr. sunt date atât prin indicarea consulilor romani, cât și a preoției eponyme exercitate de către însuși Theos Megas Derzelas¹³³. Un alt catalog de efebi de la

¹²² *IOSPE I*², 32, r. 24, 35, 59.

¹²³ *IOIb* 26: „Ἱερωμένου Ἱεροεῖτονος. / ἔδοξε βουλῇ καὶ δήμῳ / εἰκάδι· Ἱφαιστόδωρος Δι-/ογένουος εἶπεν· (...)”.

¹²⁴ *IOSPE I*², 39, rr. 1–2: „ἐπὶ ἀρχόντων τῶν περὶ Ὀμψάλακον Εὐρησι/βίου, μηνὸς Πανήμου ιβ’”; vezi și *IOSPE I*², 40, rr. 5–6; 43, rr. 2–3; Sherk 1992, 236.

¹²⁵ Între 438 și 108/107 î.Hr., membrii dinastiei Spartocizilor s-au succedat pe tronul Regatului Bosforan situat în Chersonesul Tauric (actuala peninsula Crimeea), pe țărmul nordic al Pontului Euxin. În jurul anului 480 î.Hr., Pantikapaion a devenit capitala Regatului Bosforan, creat pentru a rezista presiunii sciților asupra cetăților grecești de pe peninsulele Kerch și Taman. Polisurile grecești din Bosforul Cimmerian (regiunea peninsulei Crimeea, Marea de Azov și coasta de nord a Mării Negre până la Olbia), cu excepția Theodosiei, Nymphaionului și, posibil, a Phanagoriei, s-au reunit sub egida orașului Pantikapaion, vezi Avram, Hind, Tsetschladze 2004, 949, nr. 705 (s.v. „Pantikapaion”).

¹²⁶ Ehrhardt 1988, 437, n. 510.

¹²⁷ Tolstikov 1992, 62–66.

¹²⁸ Ehrhardt 1988, 199; vezi și Sherk, 1992, 238.

¹²⁹ *ISM III*, 30 A, rr. 2–3: „ἐπὶ βασιλέος Ἀπόλλωνος Ἀγυέος το[ῦ] / [μετὰ τὸν δεῖνα μηνὸς] Πεταγεῖτνίου νομῆ/[νίαι ἔδοξε Καλλα]τιανῶν τῆ βουλῇ κα[ὶ] / [τῶι δάμῳ] (...)”.

¹³⁰ Launey 1944, 217, r. 15: „Ἐπὶ Ποσειδῶνος”; 218; voir aussi Sherk 1990, 246; Hasluck 1910, 255.

¹³¹ Robert 1976, 234: „Πρωταγορίδ[η]ς Ἑκαταίου / φρουραρχήσα[ς] ἐπὶ Διὸς ἱππαρχέω] / Ἀπόλλωνι καὶ Ἀσκληπιῶι / χαριστήριον”.

¹³² Prêteux 2014, 112–115; Robert-Robert 1976, 235.

¹³³ *IGB I*², 47, r. 4: „... ἱερωμένου Θεοῦ Μεγάλου Δερζελα τὸ δι’...” („... în timpul preoției eponime deținute de Marele Zeu Derzelas pentru a paisprezecea oară...”); *IGB I*², 47 bis, rr. 2–3: „... ἱερωμένου Θεοῦ Μεγάλου Δερζελα τὸ πεντεκαίδεκατον...” („în timpul preoției eponime deținute de Marele Zeu Derzelas pentru a cincisprezecea oară”); vezi și Robert-Robert 1972, 432, n° 300.

Odessos din 211–212 d.Hr. este datat prin indicarea eponimiei divine a lui Dionysos¹³⁴.

La Dionysopolis, funcția de eponim i-a fost atribuită lui Dionysos, precum indică o inscripție datată în secolul al II-lea î.Hr. care menționează numele zeului; acesta din urmă este consemnat într-o listă care conține numele propriilor săi preoți eponimi¹³⁵. Un decret de la Dionysopolis (sfârșitul secolului I î.Hr.), care prevede delimitarea teritoriului rural (*chora*) al cetății, este datat prin indicarea preoției eponime deținute de către zeița Leto: „Noroc bun! În timpul eponimiei lui Leto, în ziua a douăzeci și doua a lunii Taureôn, oamenii trimiși de regele Kotys pentru a fixa hotarele (sunt următorii), etc.”¹³⁶. În acest caz, se observă că datarea decretului prin indicarea eponimiei divine a zeiței Leto este dublată prin indicarea datei calendaristice (22 *Taureôn*) pentru păstrarea unui reper cronologic sigur și deci, pentru o datare exactă a inscripției.

La Tomis, Apollon a deținut propria lui preoție eponimă într-o perioadă în care cetatea s-a confruntat cu dificultăți economice¹³⁷. De asemenea, o inscripție onorifică din secolul I î.Hr. este datată prin indicarea preoției eponime deținute de către zeița Demetra¹³⁸.

În secolul al III-lea d.Hr., Dioscurii au deținut eponimia de patru ori la Istros: „Noroc bun! În anul când Dioscurii erau preoți eponimi pentru a patra oară, în luna Artemision, Aurelius Asiarches, fiul lui Charmides, din tribul romanilor, la ieșirea din preoție a închinat (această lespede) lui Dionysos”¹³⁹. De asemenea, o altă inscripție din secolul al III-lea d.Hr. este datată prin preoția eponimă a lui Zeus *Polieus*, exercitată de către zeul însuși pentru a treia oară¹⁴⁰.

Concluzii

În concluzie, documentele epigrafice confirmă faptul că coloniile milesiene au moștenit atât funcția de eponim cât și sistemul cronologic bazat pe succesiunea eponimilor locali din metropola lor Milet. De altfel, transferul instituțiilor și magistraturilor din Milet în coloniile sale constituie un aspect specific al colonizării milesiene în Propontida și Pontul Euxin. În ceea ce privește funcția de eponim, documentele epigrafice sugerează o deosebire semnificativă între ctitoriile mai vechi ale Miletului din Propontida și coloniile milesiene întemeiate mai recente pe țărmurile Pontului Euxin. Mai exact, coloniile milesiene din Propontida reflectă o etapă mai veche a dezvoltării instituțiilor milesiene; este cazul Cyzicului, unde este posibil ca prytanii să fi exercitat, la origine, funcția eponimă, la fel ca la Milet. În opinia lui N. Ehrhardt, cel mai târziu la mijlocul secolului al VII-lea î.Hr., în orice caz înainte de începutul mișcării de colonizare în bazinul Mării Negre, funcția de eponim al Miletului fusese preluată de către *aisymnetes*, președintele asociației *molpoilor*¹⁴¹. Așa se explică faptul că *aisymnetul* este atestat ca magistrat eponim la Olbia și probabil la Sinope. În majoritatea coloniilor milesiene vest-pontice, cu excepția Dionysopolisului, și probabil la Pantikapaion, preotul lui Apollon exercita funcția de eponim al cetăților. Așadar, coloniile milesiene de la Pontul Euxin reflectă o etapă mai recentă de evoluție a instituțiilor și magistraturilor milesiene în care funcția de eponim fusese preluată de către *aisymnet* și, în majoritatea cazurilor, de către preotul lui Apollon.

De altfel, se pare că, la Istros și Olbia, funcțiile *prytaneion*-ului și atribuțiile pritanilor care nu sunt atestați epigrafic până în prezent, fuseseră preluate de sanctuarul lui Apollon. Doar așa se explică invitația făcută, la Istros și Olbia, titularilor unor decrete onorifice de a asista la jertfe și de a lua parte la ospăț în sanctuarul lui Apollon¹⁴². Or se știe că, în mod obișnuit, pritanii îi invitau pe străinii sau localnicii cinstiți de cetate să participe la jertfele și

¹³⁴ IGB I², 50, rr. 1–2: „ἱερωμένων θεοῦ/ Διονύσου τὸ (numerus) / μνηνὸς Ἀπατουρεῶνος [ἑβδόμη]...”.

¹³⁵ IGB I², 22, r. 5 (secolul al II-lea î.Hr.); Sherck, 1991, 249.

¹³⁶ IGB V, 5011: „Ἀγαθὴ τύχη. / ἱερωμένης Λητούς, μη/ νὸς Ταυρεῶνος εἰκάδι δευ/τέρᾳ, οἱ ἀποσταλέντες ὀριοθέ/ ται ὑπὸ βασιλέως Κοτύος / κτλ.”, (datare: înainte de anul 19 î.Hr.).

¹³⁷ ISM II, 5, rr. 1–2: „Ἐπὶ ἱέρειω Ἀπόλλωνος [τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα] / ἄρχοντες εἶπαν· (...)”; voir aussi Robert-Robert 1962, 186; Sherck 1992, 251–252; se știe că, la Tomis, preotul lui Apollon deținea funcția de eponim, Stoian 1960, 303–321; Ehrhardt, 1988, 198; Sherck, 1992, 251–252.

¹³⁸ ISM II, 36(2): „Ἱερωμένης Δήμητρος ἄρχο[ντες]”.

¹³⁹ ISM I, 142: „Ἀγαθὴ τύχη. / ἱερωμένων / Διοσκώρων τὸ δ', / Ἀρτεμεισεῶνος, / Αὐρ(ήλιος) Ἀσιάρχης Χαρ/μίδου, φυλῆς Ῥω/μαίων, ἱερατεύσας / ἀνέθηκα Διονύσῳ”.

¹⁴⁰ ISM I, 222, r. 2: „Ἀγαθὴ τύχη / ἐπὶ ἱέρειω Διὸς Π[ολιεύς] / [οὔ]τοι ἱερεῖς θεοῦ·[---]”; vezi și, Avram-Marcu 1999, 72: „Ἀγαθὴ τύχη / ἐπὶ ἱέρειω Διὸς Π[ολιεύς] / [τοῦ]

γ' οἱ ἱερεῖς θεοῦ μ[εγάλου·]”; Chiekova, 2008, 160, n. 7; vezi și, Sherck 1991, 249.

¹⁴¹ Ehrhardt 1988, 200–201.

¹⁴² ISM I, 6, r. 7–8: „καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ / πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ Ἀπόλλωνος”; ISM I, 65, l. 42: „καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ ἐπὶ ξέν[ια] / [εἰς] τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος”; această din urmă formulă apare în finalul a două decrete onorifice descoperite la Olbia, vezi *IOLB* 35, l. 8–9: „καλέσαι ἐπὶ ξένια εἰς τὸ ἱε[ρ]όν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐς αὐρίον·[---]” (secolul al II-lea î.Hr.); *IOLB* 36, l. 5–6: „καλέσαι ἐπὶ / [ξένια ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀ]πόλλωνος ἐς αὐρίον” (secolul al II-lea î.Hr.).

ospețele organizate în prytaneion¹⁴³. Preluarea de către sanctuarul lui Apollon a funcțiilor și atribuțiilor vechiului *prytaneion* constituie un argument solid în favoarea ipotezei potrivit căreia, cel puțin la Istros și Olbia, eponimia avea un caracter sacru¹⁴⁴.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu-Vianu 1989
M. Alexandrescu-Vianu, Notes de prosopographie histrienne: la famille d'Hippolochos, fils de Theodotos. M.-M Mactoux et E. Geny (ed.), *Mélanges Pierre Lévêque. Tome 3: Anthropologie et société*, (Annales littéraires de l'Université de Besançon, 404), Besançon (1989), 1–5.
- Aratos 2009
Aratos, *Phainomena, Sternbilder und Wetterzeichen*, Griechisch-deutsch, Herausgegeben und übersetzt von Manfred Erren, Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf (2009).
- Aristote 1891
Aristote, *Constitution d'Athènes*, (1891). (<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/constitution1.htm#XLIII>).
- Aristote 1973
Aristote, *Politique*, t. II, 2e partie: *Livres V–VI*, Texte établi et traduit par J. Aubonnet, Paris (1973).
- Avram-Marcu 1999
A. Avram-M. Marcu, Monument epigrafic inedit de la Histria (Monument épigraphique inédit d'Histria). *SCIVA* 50, n° 1–2, (1999), 71–77.
- Avram et alii 2004
A. Avram, J. Hind, G. Tsatskheladze, The Black Sea Area. M. H. Hansen, T. H. Nielsen (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York (2004), 924–973.
- Bickerman 1980
E. J. Bickerman, *Chronology of the ancient world*, revised edition, London (1980).
- Biémont 2000
E. Biémont *Rythmes du temps. Astronomie et calendriers*, préface de Jean-Claude Pecker, Paris, Bruxelles (2000).
- Bilabel 1920
Fr. Bilabel, *Die ionische Kolonisation. Untersuchungen über die Gründungen der Ioner, deren staatliche und kulturelle Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*, Philologus, Supplementband XIV, Heft 1, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung M. B. H., Leipzig (1920).
- Chantraine 1974
P. Chantraine, *Dictionnaire étimologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. III, Paris (1974).
- Chiekova 2008
D. Chiekova, *Cultes et vie religieuse des cités grecques du Pont Gauche*, Peter Lang-Bern-Frankfurt am Main-New York (2008).
- CIG II
Corpus Inscriptionum Graecarum, II, (ed. A. Boeckh), Berlin (1843).
- CIRB,
Corpus Inscriptionum Regni Bosporani (Korpus Bospor-skich nadpisej), (ed. V. V. Struve), Moscova-Leningrad (1965).
- Crișan-Avram 1994
I. H. Crișan-A. Avram, s.v. Calendar. C. Preda (ed.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, I (A–C), București (1994), 236–239.
- Dohrn-van Rossum 1997
G. Dohrn-van Rossum, *L'histoire de l'heure. L'horlogerie et l'organisation moderne du temps*, Paris (1997).
- Dubois 1996
Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève (1996).
- Ehrhardt 1988
N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, I–II, ediția a II-a, Frankfurt am Main-Bern-New York (1988).
- Feraru 2016
R. Feraru, *Calendare și sărbători în cetățile grecești de la Pontul Euxin*, Sibiu-Timișoara (2016).
- Geminus 1898
Geminus, *Elementa astronomiae*, Teubner-Leipzig (1898).
- Gočeva 1980
Z. Gočeva, Prêtres éponymes d'Odessos et Dionysopolis. *Klio*, 62, 1, (1980), 49–53.
- Graf 1974
F. Graf, Das Kollegium der Molpoi von Olbia. *Museum Helveticum: schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft* 31/4, (1974), 209–215.
- Hanell 1934
K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund (1934).
- Hasluck 1910
F. W. Hasluck, *Cyzicus: Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjacent to it, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum*,

¹⁴³ Miller 1978, 4–6, 13–16.

¹⁴⁴ Ehrhardt 1983, 208.

Miletupolis, Hadrianutherae, Priapus, Zeleia, etc., Cambridge (1910).

Herda 2006

A. Herda, *Der Apollon-Delphinios-Kult in Milet und die Neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung*, Mainz am Rhein (2006).

Herda 2011

A. Herda 2011, How to run a state cult. The organisation of the cult of Apollo Delphinios in Miletos. M. Hayson, J. Wallenstein (eds.), *Current approaches to religion in ancient Greece*, (Papers presented at a symposium at the Swedish Institute at Athens, 17–19 April 2008), Stockholm (2011), 57–93.

Herda 2016

A. Herda, Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comparison of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States. A. Robu and I. Bîrzescu (eds.), *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin. Archéologie, épigraphie, histoire*, Actes du colloque de Mangalia (8–12 juillet 2012), (coll. De l'archéologie à l'histoire 66), Paris (2016), 15–128.

Herodot 1998

Herodot, *Istoriei*, Cartea a II-a: Euterpe, traducere, notițe istorice și note de Felicia Ștef, București (1998).

Homer 1999

Homer, *Iliada*, Cânturile I–XXIV. vol. 1, 2, 3, traducere în metrul original de George Murnu, studiu introductiv și note de D. M. Pippidi, București (1999).

Homer 2012

Homer, *Odysseia*, tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie și indici de D. Slușanschi și ilustrată de A. Rădvan, Humanitas, București (2012).

I. Didyma

I. *Didyma II. Die Inschriften*, A. Rehm, R. Harder (hrsg. von), Berlin (1958).

IG II²

Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, 2nd edition, Parts I–III, (ed. Johannes Kirchner), Berlin (1913–1940).

IGB I²

Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. I²: Inscriptiones orae Ponti Euxini, (ed. G. Mihailov), Sofia (1970).

IGB V

Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. V: (supplementum, addenda et corrigenda), (ed. G. Mihailov), Sofia (1997).

IGDOP

Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont, (ed. L. Dubois), Genève (1996).

IGGR IV

Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes, IV (ed. G. Lafaye), Paris (1927).

IGSK, 64-Sinope

Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 64: The Inscriptions of Sinope, Part I, (ed. D. H. French), Bonn (2004).

IOLb

Inscriptiones Olbiae (Nadpisi Ol'vii) (1917–1965), (ed. T. N. Knipovič, E. I. Levi), Leningrad (1968).

IOSPE I²

Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et latinae. I²: Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, (ed. Basilus Latyšev), Sankt Petersburg (1916).

IOSPE II

Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et latinae. II: Inscriptiones regni Bosporani, (ed. Basilus Latyšev), Sankt Petersburg (1870).

ISM I

Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Scythia Minor. I: Histria și împrejurimile (ed. D. M. Pippidi), București (1983).

ISM II

Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Scythia Minor. II: Tomis și teritoriul său, (ed. Iorgu Stoian), București (1987).

Jacquemin 2005

A. Jacquemin, s.v. Temps. J. Leclant (ed.), *Dictionnaire de l'Antiquité*, PUF, Paris (2005), 2113.

Joubin 1893

A. Joubin, Inscription de Cyzique. *Revue des Études Grecques*, t. 6, n° 21 (1893), 8–22.

Kravaritou 2002

S. Kravaritou, La construction d'un «calendrier» en Grèce ancienne: temps du rituel et temps du récit. *Kernos* 15 (2002), 31–40.

Kravaritou 2006

S. Kravaritou, *La configuration des calendriers des cités grecques. Temps du rituel et temps du récit*, thèse de doctorat manuscrite, Section des Sciences Religieuses, Paris et Lausanne: École Pratique des Hautes Études, Sorbonne et Faculté des Lettres, Université de Lausanne (2006).

Larsen 1966

J. A. O. Larsen, *Representative Government in Greek and Roman History*, Second Printing, Berkeley-Los Angeles (1966).

- Launey 1944
M. Launey, Études d'histoire hellénistique. *Revue des Études Anciennes* 46, n° 3–4 (1944), 217–236.
- LSAM
Lois sacrées de l'Asie Mineure, (ed. F. Sokolowski), Paris (1955).
- LSCG
Lois sacrées des cités grecques, (ed. F. Sokolowski), Paris (1969).
- LSJ
Liddell H. G., Scott R., Jones H. S., *A Greek-English Lexicon*, with a revised supplement, Oxford (1996).
- Michel 1900
Ch. Michel, *Recueil d'inscriptions grecques*, Bruxelles (1900).
- Milet I.3
Milet I. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahr 1899, Heft. III: *Das Delphinion von Milet* (Hrsg. von G. Kawerau und A. Rehm), Berlin (1914).
- Milet VI.3
Milet VI. Inschriften von Milet, Teil 3: *Inschriften n. 1020–1580* (Hrsg. von P. Hermann, W. Günther, N. Ehrhardt mit Beiträgen von D. Feisel und P. Weiss), Berlin-New York (2006).
- Miller 1978
St. G. Miller, *The Prytaneion Its Function and Architectural Form*, Berkeley-Los Angeles-London (1978).
- McLean 2002
B. H. McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B. C. – A. D. 337)*, Ann Arbor (2002).
- Mordtmann 1881
J. H. Mordtmann, Zur Epigraphik von Kyzikos (Schluss). *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*, 6 (1881), 121–131.
- Nilsson 1962
M. P. Nilsson, *Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders*, Lund (1962).
- Parisot-Suagher 1996
J. P. Parisot et F. Suagher, *Calendriers et chronologie*, Paris-Milan-Barcelone (1996).
- Perrot 1875
G. Perrot 1875, Une inscription de Cyzique. *Revue Archéologique*, 30 (1875), 93–106.
- Pippidi 1967
D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a II-a revăzută și mult sporită, București (1967).
- Pippidi 1971
D. M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, traduzione di Gabriella Bordenache, Milan (1971).
- Pippidi 1976
D. M. Pippidi, *Dicționar de istorie veche a României*, (paleolitic – secolul al X-lea p. Chr.), elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. univ. dr. doc. D. M. Pippidi, București (1976).
- Platon 1956
Platon, *Les Lois, livres VII–X*, Texte établi et traduit par A. Diès, Paris (1956).
- Plutarque 1961
Plutarque, *Vies. Solon-Publicola. Thémistocle-Camille*, t. II, texte établi et traduit par R. Flacelière et É. Chambry, Paris (1961).
- Prêteux 2014
M. Prêteux, L'extension territoriale de Cyzique (IVe siècle av. J.-C. – Ier siècle apr. J.-C.): reflet du prestige de la communauté civique?. M. Sève, P. Schlosser (eds.), *Cyzique, cité majeure et méconnue de la Propontide antique*, Centre de Recherche Universitaire Lorrain d'Histoire, Université de Lorraine 51, Metz (2014), 101–126.
- Pritchett 1999
W. K. Pritchett, Postscript: The Athenian Calendars. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 128 (1999), 79–93.
- Reinach 1882
Th. Reinach, Inscription de Cyzique en l'honneur d'Antonia Tryphaena. *Bulletin de Correspondence Hellénique*, 6 (1882), 612–616.
- Reinach 1890
Th. Reinach, Lettre à M. le Commandeur J. B. de Rossi au sujet du temple d'Hadrien à Cyzique. *Bulletin de Correspondence Hellénique*, 14 (1890), 517–545.
- Robert-Robert 1962
J. Robert et L. Robert, Bulletin Épigraphique. *Revue des Études Grecques*, (1962), 130–226.
- Robert-Robert 1972,
J. Robert et L. Robert, Bulletin Épigraphique. *Revue des Études Grecques*, (1972), 364–526.
- Robert-Robert 1976,
L. Robert et J. Robert, Une inscription grecque de Téos en Ionie. L'union de Téos et de Kyrbissos. *Journal des Savants*, n° 3–4, (1976), 153–235.
- Robu 2014,
A. Robu, *Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont Euxin. Histoire et institutions*, Peter Lang Bern, (2014).

- Robu 2016,
A. Robu, Associations dionysiaques, communautés rurales et cultes à Byzance à l'époque impériale. (M. Dana, F. Prêteux), *Identité régionale, identités civiques autour des Détroits des Dardanelles et du Bosphore* (Ve s. av. J.-C. – IIe s. ap. J.-C.), *Dialogues d'Histoire Ancienne. Supplément* 15, (2016), 251–266.
- Rohde 1952,
E. Rohde, *Le culte de l'âme chez les Grecs et leur croyance à l'immortalité*, trad. française, Paris, 1952.
- Samuel 1972,
A. E. Samuel, *Greek and Roman chronology: Calendars and Years in classical Antiquity*, C. H. Beck, München, (1972).
- Savoie 2003,
D. Savoie, *Les cadrans solaires*, Paris, (2003).
- SEG,
Supplementum epigraphicum graecum, Lugdunum Batavorum, Leiden, (1923–).
- Sève 1979,
M. Sève, Un décret de consolation à Cyzique. *Bulletin de Correspondence Hellénique*, 103, 1, (1979), 327–359.
- Sherk 1990,
R. K. Sherk 1990, The Eponymous Officials of Greek Cities. Mainland Greece and the Adjacent Islands (II). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 84, (1990), 231–295.
- Sherk 1991,
R. K. Sherk 1991, The Eponymous Officials of Greek Cities III. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 88, (1991), 225–260.
- Sherk 1992,
R. K. Sherk 1992, The Eponymous Officials of Greek Cities IV. The Register Part III: Thrace, Black Sea Area, Asia Minor (Continued). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 93, (1992), 223–272.
- Sherk 1993,
R. K. Sherk, 1993, The Eponymous Officials of Greek Cities V. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 96, (1993), 267–295.
- Stoian 1960,
I. Stoian, În legătură cu eponimatul la Tomis. *Studii și cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, București, 11, (1960), nr. 2, 303–321.
- Studia Pontica* III/1,
Studia Pontica III. Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et d'Arménie, (ed. J. G. C. Anderson, F. Cumont, H. Grégoire), Fascicule I, Bruxelles, (1910).
- Syll⁶
Sylloge inscriptionum Graecarum, ediția a III-a, (ed. W. Dittenberger), (1915–1924).
- Ștefan 1996
A. Ștefan, s.v. Eponim. (C. Preda), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, II (D-L), București, (1996), 116–117.
- Tolstikov 1992
V. P. Tolstikov, Pantikapej—stolitsa Bospora („Panticapée, Capitale du Bosphore”). G. A. Koshelenko, V. D. Kuznetsov, and V. P. Tolstikov (eds.), *Ocherki arkheologii i istorii Bospora*, Moscow (1992), 45–99.
- Trümpy 1997
C. Trümpy, *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg (1997).

Fig. 1: Calendarul Olbiei inserat într-o dedicație. Graffiti pe fundul unui skyphos attic în firnis negru datat în al doilea sfert al secolului al V-lea î.Hr. (Apud Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 161)
 / Olbia calendar inserted in a dedication. Graffiti on the bottom of an attic skyphos in black firnis dated to the second quarter of the 5th century BC (after Dubois 1996, 161)

Milet	Atena	Calendarul actual
1. Ταυρεών	10. Μουνιχίων	aprilie – mai
2. Θαργηλιών	11. Θαργηλιών	mai – iunie
3. Καλαμαιών	12. Σκироφοριών	iunie – iulie
4. Πάνημος	1. Ἑκατομβαιών	iulie – august
5. Μεταγειτνιών	2. Μεταγειτνιών	august – septembrie
6. Βοηδρομιών	3. Βοηδρομιών	septembrie – octombrie
7. Πυανεψιών / Πυανοψιών	4. Πυανεψιών	octombrie – noiembrie
8. Ἀπατουριών	5. Μαιμακτηριών	noiembrie – decembrie
9. Ποσειδεών	6. Ποσειδεών	decembrie – ianuarie
10. Ληναιών	7. Γαμηλιών	ianuarie – februarie
11. Ἀνθεστηριών	8. Ἀνθεστηριών	februarie – martie
12. Ἀρτεμισιών	9. Ἐλαφηβολιών	martie – aprilie

Fig. 2: Calendarele Miletului și Atenei, raportate la calendarul actual /
 The calendars of Miletus and Athens, compared to the current calendar

Cyzique	Kios
Ταυρεών	[Ταυρεών]
Θαργηλιών	[Θαργηλιών]
Καλαμαιών	[Καλαμαιών]
Πάνημος	[Πάνημος]
[Μεταγειτνιών] / Βουδιών	[Μεταγειτνιών]
Βοηδρομιών	[Βοηδρομιών]
Κυανεψιών	[Πυανεψιών]
Ἀπατουριών	[Ἀπατουριών]
Ποσειδεών	[Ποσειδεών]
Ληναιών	Ληναιών
Ἀνθεστηριών	Ἀνθεστηριών
Ἀρτεμισιών	[Ἀρτεμισιών]

Fig. 3: Calendarele coloniilor milesiene din Propontida / Calendars of the Milesian colonies of Propontida

- luni atestate direct / months attested directly
- (luni deduse) / (deducted months)
- [luni neatestatate] / unattested months

<i>Sinope</i>	<i>Apollonia Pontica</i>	<i>Odessos</i>	<i>Diionysopolis</i>	<i>Tomis</i>	<i>Istros</i>	<i>Tyras</i>
Ταυρεών	[Ταυρεών] / Μουνιχίων	Ταυρεών	Ταυρεών	(Ταυρεών)	Ταυρεών	[Ταυρεών]
[Θαργηλίων]	[Θαργηλίων]	[Θαργηλίων]	[Θαργηλίων]	[Θαργηλίων]	Θαργηλίων	[Θαργηλίων]
[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	Καλαμαιών
Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος
[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]	Μεταγειτνίων	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]
[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	Βοηδρομιών	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]
[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]
(Απατουριών)	(Απατουριών)	Απατουριών	(Απατουριών)	(Απατουριών)	(Απατουριών)	[Απατουριών]
Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών
(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	Αηναίων
Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών
[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	Αρτεμισιών	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	Αρτεμισιών	Αρτεμισιών

Fig. 4: Calendarele coloniilor milesiene situate pe țărmurile sudice și vestice ale Pontului Euxin / Calendars of the Milesian colonies on the southern and western shores of the Euxin Pontus

- luni atestate direct / months attested directly
- (luni deduse) / (deducted months)
- [luni neatestare] / unattested months

<i>Olbia</i>	<i>Nymphaion</i>	<i>Pantikapaion</i>	<i>Gorgippia</i>	<i>Hermoussa</i>	<i>Tanaïs</i>
Ταυρεών	Ταυρεών	[Ταυρεών]	(Ταυρεών)	[Ταυρεών]	(Ταυρεών)
Θαργηλίων	Θαργηλίων	[Θαργηλίων]	[Θαργηλίων]	Θαργηλίων	[Θαργηλίων]
Καλαμαιών	Καλαμαιών	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]
Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος
Μεταγειτνίων	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]	[Μεταγειτνίων]
Βοηδρομιών	[Βοηδρομιών]	(Βοηδρομιών)	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]
Πυανειών	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]
Απατουριών	[Απατουριών]	(Απατουριών)	[Απατουριών]	[Απατουριών]	(Απατουριών)
Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών
Αηναίων	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)
Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών
Αρτεμισιών	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]

Fig. 5: Calendarele coloniilor milesiene situate pe țărmul nordic al Pontului Euxin / Calendars of the Milesian colonies on the north shore of the Euxin Pontus

- luni atestate direct / months attested directly
- (luni deduse) / (deducted months)
- [luni neatestare] / unattested months

Zilele lunii	PRIMA DECADĂ μηνός ισταμένου	Zilele lunii	A DOUA DECADĂ μηνός μεσοδόντος	Zilele lunii	A TREIA DECADĂ μηνός φθίνοντος În lunile de 30 de zile	În lunile de 29 de zile
1	νομηνία	11	ένδεκάτη	21	δεκάτη φθίνοντος / δεκάτη ύστερα	δεκάτη φθίνοντος / δεκάτη ύστερα
2	δευτέρα ισταμένου	12	δωδεκάτη	22	ένάτη φθίνοντος	ένάτη φθίνοντος
3	τρίτη ισταμένου	13	τρίτη ἐπὶ δέκα	23	ὀγδόη φθίνοντος	ὀγδόη φθίνοντος
4	τετράς ισταμένου	14	τετράς ἐπὶ δέκα	24	ἐβδόμη φθίνοντος	ἐβδόμη φθίνοντος
5	πέμπτη ισταμένου	15	πέμπτη ἐπὶ δέκα	25	ἕκτη φθίνοντος	ἕκτη φθίνοντος
6	ἕκτη ισταμένου	16	ἕκτη ἐπὶ δέκα	26	πέμπτη φθίνοντος	πέμπτη φθίνοντος
7	ἐβδόμη ισταμένου	17	ἐβδόμη ἐπὶ δέκα	27	τετράς φθίνοντος	τετράς φθίνοντος
8	ὀγδόη ισταμένου	18	ὀγδόη ἐπὶ δέκα	28	τρίτη φθίνοντος	τρίτη φθίνοντος
9	ένάτη ισταμένου	19	ένάτη ἐπὶ δέκα	29	δευτέρα φθίνοντος	ἕνη καὶ νέα
10	δεκάτη ισταμένου	20	εικοστή / δεκάτη προτέρα	30	ἕνη καὶ νέα	

Fig. 6: Numărarea zilelor lunii (apud Samuel 1972, 60) / Counting of the days of the month (after Samuel 1972, 60)

KNOWN HOARD, UNKNOWN SETTLEMENT: A DACIAN HOARD WITH ROMAN COINS DISCOVERED IN MIHĂEȘTI COMMUNE, VÂLCEA COUNTY*

Silviu Istrate Purece**

Cuvinte cheie: tezaur, monede romane republicane, monede romane imperiale, așezare dacică, monede arse, Oltenia.
Keywords: hoard, Roman Republican coins, Roman Imperial coins, Dacian settlement, burned coins, Oltenia.

(Abstract)

In 2022, a hoard containing 20 Roman Republican and Imperial denarii was discovered in Mihăești Commune, Vâlcea County, using a metal detector. The coins date from the period situated between 90 BC and 80 AD, with nearly half – nine coins – issued during the reigns of Vespasianus and Titus. The latest coins in the hoard were minted during the reign of Titus for Domitian. It is highly likely that the hoard originated from a Dacian settlement, as a ceramic fragment and a piece of burnt clay from a dwelling wall were also recovered with the coins. The coins were likely burned either as a result of a fire that consumed the structure they were stored in or during a ritual context.

In December 2022, a hoard containing 20 silver coins was discovered with the help of a metal detector “in the vicinity of Mihăești commune”, “in a forested area”. The hoard was handed over to the Vâlcea County Museum at the beginning of February 2023. Along with the coins, a piece of burnt clay and a coarse, gray ceramic fragment were also found. Unfortunately, the ceramic fragment does not permit precise typological classification.

CATALOG

1. Q. TITI

Obv. – / Rev. [Q·TI]T[I]

Wreathed head of young Bacchus (or Liber) right / Pegasus springing right on tablet inscribed.

D, RRC 341/2, 90 BC, Rome, weight 3.10 g, axis 9, dimensions 17.6 × 16.5 mm (11).

Circular incision behind the head on the obverse, possibly in the shape of a horseshoe – the right edges are thickened. “Sc” engraved mark behind the head on the obverse.

2. M. CATO

Obv. [RO]MA / [M CATO] / Rev. VICTRIX

Female bust (Rome?), right, draped, hair tied with

band / Victory, seated right; holding patera in right hand and palm-branch in left hand, over left shoulder.

D, RRC 343/1b, 89 BC, Rome, weight 3.07 g, axis 12, dimensions 16,2 × 13,8 mm (9).

3. L. TITURIUS L. F. SABINUS

Obv. SABIN / Rev. L. TITVRI

Bearded head of King Tatius, right, palm-branch / Two soldiers left and right, each carrying off a Sabine woman.

D, RRC 344/1b, 89 BC, Rome, weight 3.26 g, axis 5, dimensions 18.6 × 17.6 mm (4).

4. L. CENSOR

Obv. – / Rev. L• CENSOR

Laureate head of Apollo, right / Marsyas, bald-headed, walking left, with right arm raised and holding wine-skin over left shoulder; behind, column bearing statue of Victory.

Countermark in the shape of a horseshoe placed behind Apollo's head.

D, RRC 363/1d, 82 BC, Rome, weight 3.10 g, axis 9, dimensions 16.5 × 16.2 mm (15).

5. L. CORNELIUS SULLA FELIX

Obv. – / Rev. Q

* Project financed by Lucian Blaga University of Sibiu (Knowledge Transfer Center) & Hasso Plattner Foundation research grants LBUS-HPI-ERG–2023-07.

** Lucian Blaga University of Sibiu, B-dul Victoriei, nr. 5–7, Sibiu; silviu.purece@ulbsibiu.ro.

Head of Venus, right, wearing diadem / Double *cornucopiae*.

D, RRC 375/2, 81 BC, Rome, weight 3.43 g, axis 12, dimensions 17.1 × 16.1 mm (10).

6. L. LUCRETI TRIO

Obv. XXV / Rev. L·LVCRETI / TRIO

Laureate head of Neptune, right, with trident over shoulder / Winged boy on dolphin speeding right. D, RRC 390/2, 76 BC, Rome, weight 3.07 g, axis 3, dimensions 18.5 × 17.9 mm (17).

7. P. CLODIUS

Obv. – / Rev. [P. C]LODIVS / M·F

Laureate head of Apollo, right; lyre behind the head / Diana standing facing, with bow and quiver over shoulder, holding lighted torch in each hand; the bow and quiver on the shoulder on the reverse are missing due to the break.

Broken coin, D, RRC 494/23, 42 BC, Rome, weight 2.80 g, axis 12, dimensions 17.8 × ? fragment (16).

8. L. MUSSIDIUS T. F. LONGUS

Obv. CONCORDIA / Rev. L·MVSSIDIVS·LONGVS/CLOACIN

Head of Concordia, right, wearing veil / Shrine of Venus Cloacina, inscribed.

D, RRC 494/42, 42 BC, Rome, weight 3.13 g, axis 10, dimensions 20.8 × 18.4 mm (13).

9. MARCVS ANTONIVS

Obv. [ANT AVG] / III VIR·R·P·C / Rev. LEG·IV Ship, right, with sceptre tied with fillet on prow / Aquila between two standards.

D, RRC 544/17, 32–31 BC, Patras?, weight 2.86 g, axis 9, dimensions 17 × 16.8 mm (6).

10. TIBERIVS

Obv. TI CAESAR DIVI / AVG F AVGVSTVS / Rev. PONTIF – MAXIM

Head of Tiberius, laureate, right / Female figure, draped, right, seated, right on chair with plain legs, holding branch and long sceptre.

D, RIC I/26, 14–37, Lugdunum, weight 3.45 g, axis 6, dimensions 18 × 17.9 mm (2).

Behind the head is a circular countermark.

11. TIBERIVS

Obv. TI CAESAR DIVI / AVG F AVGVSTVS / Rev. PONTIF – [M]AXIM

Head of Tiberius, laureate, right / Female figure, draped, right, seated, right on chair with plain legs, holding branch and long sceptre.

D, RIC I/26, 14–37, Lugdunum, weight 3.39 g, axis 12, dimensions 18 × 17.9 mm (8).

12. VESPASIANVS

Obv. IMP CAESA[R VESPASIANVS] AVG / Rev. COS ITE-R-T-R POT

Head of Vespasian, laureate, right / Pax, draped, standing left, holding branch in right hand and winged caduceus in left.

D, RIC II/9, 69–71 and RIC II.1 (second edition)/27, 70, Rome, weight 2.22 g, axis 6, dimensions 18.1 × 16.5 mm (5).

13. VESPASIANVS

Obv. IMP CAES VESP-AVG P M / Rev. TRI-POT Head of Vespasian, laureate, right / Vesta, draped, seated left, holding *simpulum* in extended right hand, left hand at side.

D, RIC II/37, 70–72 and RIC II.1 (second edition)/46, 71, Rome, weight 2.14 g, axis 6, dimensions 17.1 × 16.4 mm (18).

Coin with a broken edge.

14. VESPASIANVS

Obv. IMP CAES VESP AVG P M COS IIII / Rev. AVGVR / TRI POT

Head of Vespasian, laureate, right / *Simpulum*, sprinkler, jug, and *lituus*.

D, RIC II/42 and RIC II.1 (second edition)/356, 72–73, Rome, weight 2.38 g, axis 6, dimensions 18.4 × 16.5 mm (1).

15. VESPASIANVS

Obv. IMP CAES VESP AVG P M COS IIII CEN / Rev. SALVS AVG

Head of Vespasian, laureate, right / Salus seated left, holding patera.

D, RIC II/58 and RIC II.1 (second edition)/522, 73, Rome, weight 2.62 g, axis 6, dimensions 20.2 × 18.8 mm (3).

16. VESPASIANVS

Obv. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG / Rev. PON MAX TP COS VI

Head of Vespasian, laureate, right / Pax, naked to waist, seated left, holding branch in right hand, left hand in lap.

D, RIC II/91 and RIC II.1 (second edition)/772, 75, Rome, weight 2.34 g, axis 6, dimensions 18,6 × 18 mm (7).

17. VESPASIANVS

Obv. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG / Rev. COS VIII

Head of Vespasian, laureate, left / Prow right; above, star with eight rays.

D, RIC II / 108 and RIC II.1 (second edition) / 941, 77–78, Rome, weight 2.38 g, axis 6, dimensions 17,6x16,9 mm (19).

18. VESPASIANVS: TITVS

Obv. T CAESAR VESPASIANVS / Rev. ANNONA-AVG

Head of Titus, laureate, right / Annona, draped, seated left on throne, feet on stool, holding on her lap a sack of corn-ears open, holding the ties in her hands.

D, RIC II/218, 78–79 and RIC II.1 (second edition)/972, 77–78, Rome, weight 2.37 g, axis 6, dimensions 17.7 × 17.2 mm (20).

Coin broken in half.

19. TITVS:

DOMITIANVS

Obv. CAESAR AVG

F DOMITIANVS

COS VII / Rev.

PRINCEPS-IVVENTVTIS

Head of Domitian, laureate, right / Salus standing right, leaning on column, feeding snake with patera.

D, RIC II/40 and RIC II.1 (second edition)/97, 80, Rome, weight 2.69 g, axis 6, dimensions 18.7 × 17.9 mm (14).

20. TITVS: DOMITIANVS

Obv. CAESAR DIVI F

DOMITIANVSCOSVII/Rev.

PRINCEPS IVV[ENTVTIS]

Head of Domitian, laureate, right / Altar garlanded and lighted, horns left and right.

D, RIC II/50, 80 and RIC II.1 (second edition)/266, 80–81, Rome, weight 2.81 g, axis 6, dimensions 16.6 × 15.1 mm (12).

The coins in the hoard span a chronological range of nearly 100 years (90 BC – 80 AD), with 9 of them being Roman Republican denarii and 11 Roman Imperial denarii. The Roman Republican denarii show intense signs of wear. The group is dominated by coins dated to the chronological interval 90–81 BC, representing over half of it.

For the imperial coins, it can be observed that only monetary issues from the reigns of three emperors are present: Tiberius – 2 coins, Vespasianus – 7 coins (with 1 issued for Titus), and Titus – 2 coins (with 2 issued for Domitianus). As can be seen, Vespasianus's coins dominate the hoard. From Titus's reign, only coins minted for Domitianus are included in the hoard. It is clear that Tiberius's coins are more closely associated with the Republican group, appearing to continue it, as there is a considerable chronological gap between his issues and those of Vespasianus. It seems that the coins issued by Vespasianus and Titus were added to an already established older group, now forming nearly half of the hoard.

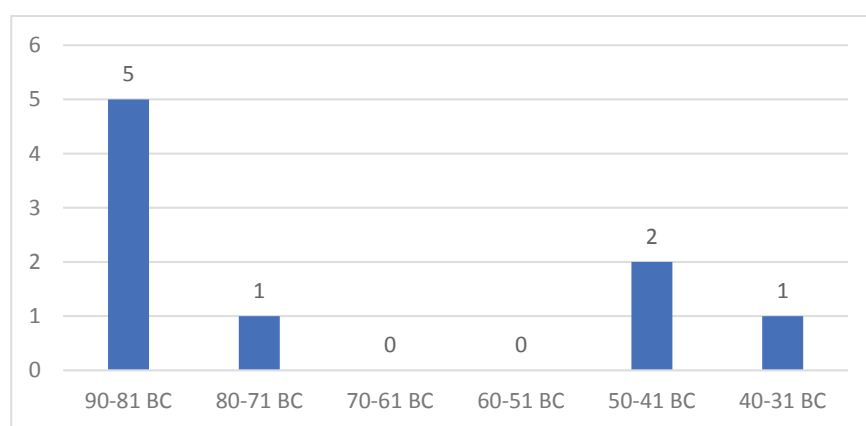

Fig. 1 Chronological distribution of the Roman Republican denarii

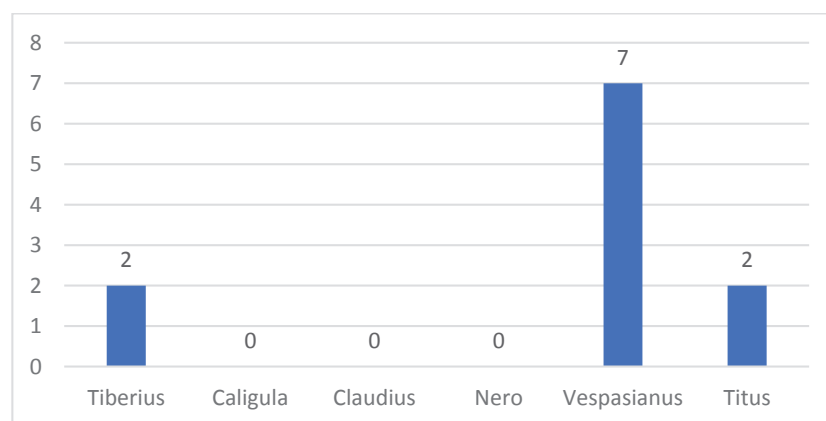

Fig. 2 Repartition by emperor of Roman Imperial denarii

Few hoards ending with coin issues from Titus are found in the Dacian territory, and those containing coins from Domitianus are also relatively rare¹. Unfortunately, many hoards containing both Republican and Imperial coins are fragmentary, making it difficult to determine their exact composition. An example is the Hațeg hoard, from which

¹ Moisil-Depeyrot 2003, 192–193; Părpăuță 2006, 140.

only 10 coins are known, the group ending with coins from Titus and including two pieces issued by him for Domitianus².

All the coins in the hoard show traces of burning, having been affected by fire. The coins likely came into contact with fire due to being in a structure that caught fire, though we cannot rule out the possibility that they may have been used in certain religious rituals. Coins affected by fire frequently appear in Dacian settlements; a relevant case near the area where the hoard was found is the Dacian site at Ocnîța-Cosota³ (Buridava⁴), where isolated coins⁵ and a hoard⁶ show signs of contact with fire.

Considering that the coins were recovered along with a piece of burned clay, likely part of a dwelling wall, and a ceramic fragment, it is very probable that the hoard originated from a settlement. It is unlikely that the ceramic fragment was part of a container that held the hoard, as the discoverers would likely have noticed any such vessel. The ceramic fragment most likely came from a habitation layer disrupted by the finders' intervention.

Given that many Dacian artifact spots⁷ have been identified on the territory of Mihăești Commune, some designated as sites and included in the list of historical monuments, it is highly likely that the hoard originated from a settlement. The presence of Roman Republican and Imperial coins in the area is also known⁸, closely linked to Dacian habitation sites in the region.

BIBLIOGRAPHY

- Berciu 1981
Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, București (1981).
- Berciu *et alii* 1987
Dumitru Berciu, Bucur Mitrea, Sergiu Purice, Mariana Iosifaru, Gheorghe Andreescu, Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică. V, *Thraco-Dacica* 8, 1–2 (1987), 154–161.
- Iosifaru 2011
Mariana Iosifaru, Situri arheologice din orașul Ocnele Mari, județul Vâlcea, *Buridava* 31 (2011), 82–94.
- Moisil-Depeyrot 2003
Delia Moisil, Georges Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, Wetteren (2003).
- Părpăuță 2006
Tiberius Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană. Secolele IV a. Chr. – I p. Chr.*, Iași (2023).
- Pătroi 2020
Cătălin Nicolae Pătroi, *Dacii din Oltenia. Repertoriul de așezări și descoperiri înainte de cucerirea romană*, Drobeta Turnu Severin (2020).
- Petre-Govora 1970
Gheorghe Petre-Govora, Descoperiri arheologice din epoca fierului în județul Vâlcea, *Materiale și Cercetări Arheologice* 9 (1970), 467–489.
- Poenaru Bordea, Chițu 1976–1980
Gheorghe Poenaru Bordea, Ștefan Chițu, Denarii romani din vechi descoperiri monetare, *Buletinul Societății Numismatice Române* 70–74 (1976–1980), 161–169.
- Preda 1998
Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București (1998).
- Purece 2023
Silviu Istrate Purece, Between Archaeology and Metal Detecting. Ancient Coins from Ocnîța-Buridava, *Journal of Ancient History and Archaeology* 10.4 (2023), 142–160.
- Winkler 1980
Iudita Winkler, Contribuții numismatice la istoria Daciei în secolul I e.n., *Cercetări Numismatice* 3 (1980), 33–50.

² Winkler 1980, 38, 40; Moisil-Depeyrot 2003, 192–193.

³ Iosifaru 2011, 83–86.

⁴ Berciu 1981, 8.

⁵ Purece 2023, 143, 150, 151.

⁶ Purece 2023, 144–151; Berciu *et alii* 1987, 158–160.

⁷ Pătroi 2020, 421, 491; Petre-Govora 1970, 474–480.

⁸ Poenaru Bordea – Chițu 1976–1980, 161–169; Preda 1998, 305.

Pl. I. The Dacian Hoard with Roman Coins Discovered in Mihăești Commune (Vâlcea County)

UN EXERCICE D'ÉCRITURE SUR UNE BRIQUE DE BERZOVIA (DACIE)

Dan Dana*, Alexandru Flutur**

Mots clés: Berzovia, brique, Dacie romaine, graffiti, paléographie
Keywords: Berzovia, brick, Roman Dacia, graffiti, palaeography

A Writing Exercise on a Brick from Berzovia (Dacia) (Abstract)

A quasi-rectangular brick, discovered at Berzovia, where *legio IV Flavia Felix* stood during Trajan's reign, carries two lines of incised marks, *ante cocturam* in soft paste. It provides a new example of a writing exercise, with the repetition of two letters, some of them in a cursive script. Repetitive like the work of the soldiers in that military *figlina*, these marks also reflect the practice of writing on the various supports at hand.

En 2001 on a pu parler de la première attestation, il y a 1900 ans, de Berzovia (dép. de Caraș-Severin), toponyme cité dans le seul fragment conservé des *Dacica* de l'empereur Trajan¹, en rapport avec la progression de l'armée romaine au début de la première guerre dacique (101 apr. J.-C.). Les ruines romaines de Jidovin ont été identifiées au XIXe s. comme appartenant au camp de la *legio IV Felix* de Berzovia. L'actuel nom du village a été donné par l'administration roumaine au début des années 1920², le nom antique étant ainsi ressuscité. Quant au toponyme Jidovin, il est à mettre en rapport avec les ruines romaines, associées – ici comme ailleurs – par les traditions populaires avec les *Jidovii* (litt. «les Juifs») ou les «Geants» (*uriașii*)³, à savoir les géants de la tradition biblique, anéantis par la fureur divine.

Fig. 1. Photo de la brique (M. Șepeșan, © Musée National du Banat) / Photo of the brick (M. Șepeșan, © National Museum of Banat)

* CNRS/HISOMA (Lyon), e-mail: dan.dana@mom.fr.

** Musée National du Banat (Timișoara), e-mail: al.flutur@gmail.com.

¹ HRR II 117, F 1 Peter (chez Priscien, *Institutiones grammaticae* 6.13); le même toponyme est présent plus tard sur la Table de Peutinger (7.3) et chez le Géographe de Ravenne (4.14).

² Medeleț-Flutur 2002, 95 n. 1. Par un intéressant détour, le toponyme Berzovia a été transmis jusqu'à nos jours, grâce à une étymologie populaire, sous la forme du nom manifestement slave de la rivière Bârzava (sl. **bŕzŭ*, «rapide», et suffixe *-ava*); voir aussi Ioniță 2002, 61–62 et 203.

³ Voir Iordan 1963, 275–276; Ioniță 1982, 80; cf. aussi Măndescu 2008 (sur Jidovin, p. 56). Sur le toponyme dace *Berzovia*, voir Dana-Nemeti 2016, 68–77, n° VI; Dana-Nemeti 2019, 292.

À l'occasion de l'anniversaire symbolique de 2001, Alexandru Sârbu, alors professeur d'histoire au village de Berzovia, s'est souvenu qu'à l'école étaient conservés, dans des conditions inadéquates, quelques fragments de tuiles romaines et une brique intéressante. Cette dernière, offerte au Musée du Banat de Timișoara, fait l'objet de cette notice, en raison des signes tracés dans la pâte molle, avant cuisson.

Les tuiles et les briques romaines provenant de

Berzovia sont des productions de la briqueterie de la *legio IV Flavia Felix*⁴. Les données archéologiques montrent que l'existence du site romain (camp et *canabae legionis*) cessent avec le départ de la légion, au début du règne d'Hadrien (à Singidunum, en Mésie Supérieure). Les recherches archéologiques n'ont pas identifié, pour l'instant, des traces romaines plus tardives. Pour preuve, les monnaies trouvées à Berzovia (la plupart de manière fortuite) datent principalement du règne de Trajan. Une seule monnaie date du règne d'Hadrien, en 117, qui est donc la limite chronologique supérieure⁵. Bref, l'activité bâtitrice des légionnaires de la *IV Flavia Felix* s'est déroulée exclusi-

un bâton). C'est toujours après le nivellement que furent incisées deux lignes de signes, dans le coin supérieur droit. Ces signes ont été sans doute réalisés avec un bâtonnet, peut-être le même qui a provoqué les trois petites piqûres près des deux lignes inscrites.

La hauteur des signes, tracés *ante cocturam* sur deux lignes, est variable: 2,5–4,5 cm (l. 1); 3–4,5 cm (l. 2). L'indice de la bonne lecture est fourni non seulement par le C (à la place de l'abréviation pour *centuria*), mais il est confirmé par la forme de plusieurs S, certains plus étirés et avec la petite barre en haut, tracée dans un deuxième temps, comme il arrive souvent dans des notations

Fig. 2. Photo de détail de la brique (M. Şepeţan) / Detailed photo of the brick (M. Şepeţan)

vement sous Trajan. Quant à la briqueterie, elle a produit des tuiles en grandes quantités par étapes, probablement en quelques années, afin de mener à bien les grands projets de construction qui nécessitaient des tuiles pour les toits ou diverses briques. Si la présence de la légion à Berzovia se place entre 101–119, la production de briques a eu lieu le plus probablement entre 106 et 117.

Les dimensions de la brique sont: lg. 27 cm; ht. 28,8 cm; ép. 6 cm. Elle présente de faibles traces de mortier, en particulier dans la moitié inférieure. Sur la face de la brique (partie sur laquelle on imprimait parfois le timbre ou les signes de briquetier) on remarque de multiples traces de nivellement de la surface. Les petites stries sont effacées dans le coin inférieur droit par deux traces de doigts (ou

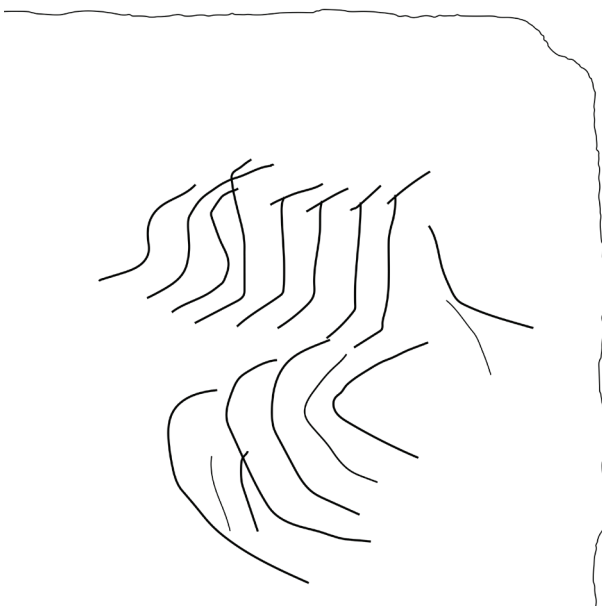

Fig. 3. Fac-similé du graffite (D. Dana) / Facsimile drawing of the graffito (D. Dana)

cursives, en particulier sur des supports non-lapidaires⁶. On lit:

SSSSSSSL
CCCCC

L. 1: le dernier signe pourrait être un L plus ouvert (et une trace parasite).

L. 2: deux traces (parasites?) entre les deux premiers signes.

Le graveur a ainsi inscrit, sur la première ligne, huit fois la lettre S (dont les 4 ou 5 dernières formes sont cursives), par des signes qui sont assez rapprochés, puis une autre lettre qui pourrait être un

⁴ Une brève présentation de l'activité de cette briqueterie chez Flutur 2024.

⁵ Şepilici-Truican 2006, 273, n° 9.

⁶ Ainsi sur une défexion opisthographie d'Apulum, voir Dana-Nemeti 2020, en partic. 91, fig. 8 (tableau paléographique).

L. La seconde ligne comporte, cinq fois de suite, la lettre C, de manière concentrique et décroissante.

Ces deux lignes de lettres inscrites dans la pâte molle, avant cuisson, de manière répétitive, sont bien évidemment un exercice de l'un des soldats affectés à la briqueterie, à la fois pour tuer le temps lors d'un travail répétitif et pour s'exercer à l'écrit – et on peut écarter l'éventualité d'une notation de chiffres, en particulier pour la première ligne⁷. On connaît d'innombrables exemples de ces notations plus ou moins développées, plus ou moins explicites, reflétant le quotidien des *figlinae* en contexte militaire, soit en rapport avec l'organisation du travail, soit comme simples exercices, et parfois des gribouillages, des soldats en manque d'inspiration. Ils ont été commentés dans les études sur la production céramique, notamment au sujet de la préparation et de la cuisson des briques et tuiles des diverses unités de l'armée romaine⁸.

Dans la province voisine de Mésie Supérieure, on peut citer un exercice plus complexe, sur un fragment de tuile (14,5 × 10 × 2 cm) de Boljetin sur le Danube, à l'est de Viminacium, recouvert de graffites sous la forme d'une liste de noms de soldats de la *legio IV Flavia Felix*⁹, précisément celle arrivée de Berzovia: [--- ---, mi]les, [--- ---]s, miles `le' gionis `IIII' Fla(viae), [--- ---], miles legionis Fla(viae), [--- ---]anus, miles legionis `IIII' Fla(viae).

La brique que nous publions ici enrichit le corpus en constante augmentation des graffites sur support céramique découverts en Dacie romaine, dont des exercices d'écriture, illustrant la variété typologique des pratiques et la diversité paléographique.

⁷ Car une répétition de la lettre S ne donne rien, L n'est jamais attesté comme abréviation pour *lateres*, et à la l. 2 on aurait attendu, pour un éventuel chiffre, le symbole D. Les deux lignes sont alors des répétitions de deux lettres, comme devaient faire les écoliers lors de leur apprentissage.

⁸ En général, voir Scholz 2012 (plus de 320 graffites sur le *limes* européen). Pour la Dacie, voir brièvement Țentea-Rațiu 2014; pour les graffites sur briques et tuiles dans le milieu militaire de Dacie, voir Gui 2023 (en général dans la province, voir l'étude de Gudea 1987, avec un recueil d'environ 140 textes sur briques et tuiles). Trois fascicules sont récemment parus avec des lots d'estampilles et graffites sur tuiles et briques, par musées, illustrant à leur tour le milieu militaire: musée de Zalău (*IDR App.* I, 2016), musée de Cluj (*IDR App.* II, 2016), musées du Banat (*IDR App.* III, 2019).

⁹ Petrović 1975, 43–44 (dessin p. 43); Mirković 2015, 78–79, n° 23 (dessin).

BIBLIOGRAPHIE

- Dana – Nemeti 2016
D. Dana, S. Nemeti, Ptolémée et la toponymie de la Dacie (VI–IX). *Classica & Christiana* XI (2016), 67–93.
- Dana – Nemeti 2019
D. Dana, S. Nemeti, Native Toponyms in the Province of Dacia. (S. Nemeti, D. Dana), *The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions*, Cluj (2019), 263–326.
- Dana – Nemeti 2020
D. Dana, S. Nemeti, Maudire les *nomina*. Réédition de la deuxième *defixio* d'Apulum (Ap–2). *Epigraphica* LXXXII (2020), 81–99.
- Flutur 2024
A. Flutur, The Brickyards of *Legio IIII Flavia Felix* in Dacia in the Early 2nd Century AD. (H. van Enckevort, M. Driessen, E. Graafstal, T. Hazenberg, T. Ivleva, C. van Driel-Murray), *Supplying the Roman Empire. Proceedings of the 25th International Congress of Roman Frontier Studies*, IV, Leyden (2024), 205–211.
- Gudea 1987
N. Gudea, Contribuții la paleografia latină romană din Dacia. I. Inscriptii pe cărămizi și țigle. *ActaMP* XI (1987), 91–158.
- Gui 2023
M. Gui, Graffiti pe cărămizi și țigle din mediul militar al Daciei. *Limes. Frontierele Imperiului Roman în România* XIV (2023), 37–39.
- Ioniță 1982
V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara (1982).
- Ioniță 2002
V. Ioniță, *Contribuții lingvistice. Onomastică, lexicologie*, I, Timișoara (2002).
- Iordan 1963
I. Iordan, *Toponimia românească*, Bucurest (1963).
- Măndescu 2008
D. Măndescu, De la «Jidova» la «Jidava» și înapoi sau despre avatarurile unui microtoponim arheologic. *Argesis. Studii și Comunicări. Seria Istorie* XVII (2008), 53–68.
- Medeleț – Flutur 2002
F. Medeleț, A. Flutur, Castrul roman de la Berzovia. *Istoricul cercetărilor arheologice. PB I* (2002), 95–100.
- Mirković 2015
M. Mirković, *Rimljani na Đerdapu. Istorija i natpisi [Les Romains aux Portes de Fer. Histoire et inscriptions]*, Zaječar (2015).
- Petrović 1975
P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj*

Meziji [*La paléographie des inscriptions romaines de Mésie Supérieure*], Belgrade (1975).

Scholz 2012

M. Scholz, «Ziegelrechnungen». Aspekte der Organisation römischer Ziegeleien. (M. E. Fuchs, E. Sylvestre, Chr. Schmidt Heidenreich), *Inscriptions mineures: nouveautés et réflexions. Actes du premier Colloque Ductus, 19–20 juin 2008*, Université de Lausanne, Berne (2012), 339–357.

Şeptilici – Truican 2006

R.-M. Şeptilici, A. Truican, New Accidental Finds of Roman Coins Around the Village of Berzovia (Caraş-Severin County). *AnB*, S. N., Arheologie-Istorie XIV (2006), 271–275.

Ţentea – Raşiu 2014

O. Ţentea, A. Raşiu, *Figlinae* din Dacia. *Angustia* XVII–XVIII (2014), 217–222.

SITURI ȘI DESCOPERIRI DE EPOCĂ ROMANĂ DIN ÎMPREJURIMILE POTAISSEI (VIII). DATE NOI ȘI CLARIFICĂRI PRIVIND TERITORIUL SATULUI MOLDOVENEȘTI

Cătălin Dîscă*

Cuvinte cheie: Provincia Dacia, Potaissa, Moldovenești, situri de epocă romană, cartografie arheologică.
Keywords: Dacia Province, Potaissa, Moldovenești, Roman Age sites, archaeological mapping.

Roman Sites and Discoveries Around Potaissa (VIII). New Data and Clarifications Regarding the Territory of Moldovenești Village (Abstract)

In 106 A.D. the kingdom of Decebalus was conquered by the roman emperor Trajan and upon its ruins was created the Roman province of Dacia. In about one century and a half the newly created province was so deeply transformed, that when Dacia was abandoned by the Roman administration around 275 A.D., the material culture dominating this area was the Roman one. These transformations are well illustrated by two Roman sites located several kilometres northwest of the junction between the Arieș and Mureș Rivers, namely the town of *Potaissa* and the legionary fortress of *Legio V Macedonica*. In the area where these two sites are located, only a small indigenous settlement is presumed to have existed prior to the Roman conquest. Nonetheless, at the end of the second century A.D., both the town of *Potaissa*, and the legionary fortress reached their peak, making this area of the highest importance for Roman Dacia. For this reason, these two sites were intensely investigated by the scholars over the last decades.

As testimony to the intense processes of colonisation, urbanisation and Romanisation undertook in Dacia until the last quarter of the third century A.D. also stands the high number of settlements which developed during the Roman period around *Potaissa*.

Most of these settlements are situated along the main ancient roads, specifically the imperial Roman road that connected the Danube to the northern *limes* of the province of Dacia and the road along the Arieș Valley, which provided access to The Golden Quadrangle of the Apuseni Mountains. Along the latter route, on the territory of the present-day village of Moldovenești (în maghiară *Várfalva*; în germană *Burgdorf*), located on the right bank of the Arieș River, more precisely in the area where the river exits the Apuseni Mountains and enters the Turda Depression, developed during the Roman period one of the most important settlements around *Potaissa*. This is largely due to the topographical features of this area, which allow easy observation and control of the access road to the aforementioned resource-rich area.

In addition to this privileged position, the area also boasts other advantages, perhaps the most important of which are the variety of natural resources available nearby. These include high-quality stone quarries, extensive forest areas, and land suitable for agriculture.

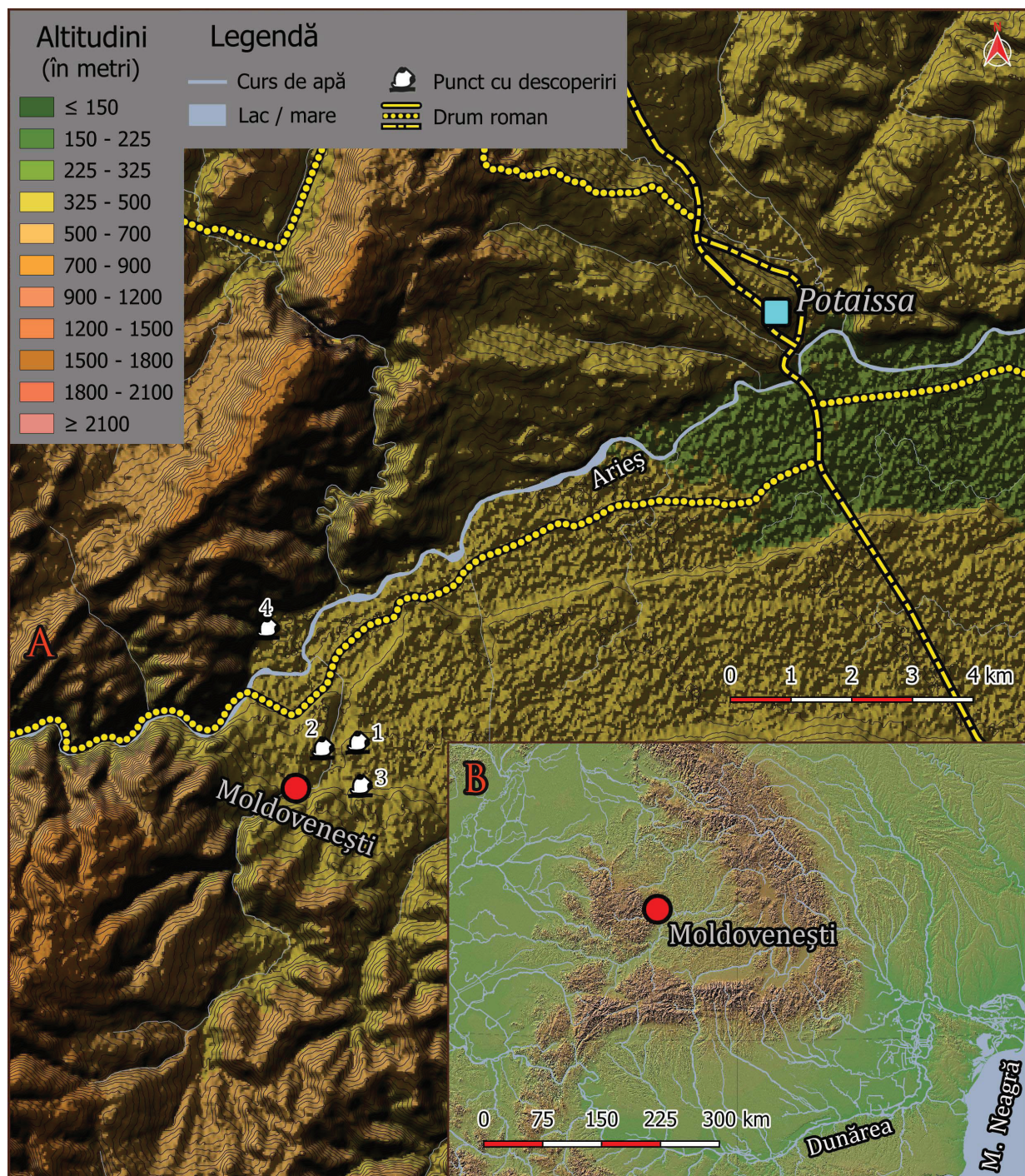
Taking advantage of all these benefits and its proximity to *Potaissa*, the Roman settlement at Moldovenești extended over a considerable area. However, in the current stage of research, this settlement remains relatively unknown, especially in respect with its topography, inventory, and the density of settlement.

To partially clarify the situation of Roman-era sites in the area, a series of investigations have been conducted in recent years. These investigations have focused on revisiting data from older literature and carrying out new field-walking investigations, documented with modern methods. These investigations were conducted as part of a broader project aimed at all Roman-era sites in the vicinity of *Potaissa*. Since 2019, the results of these investigations have been published in a series of studies, the present paper being part of this series.

Cadrul general

Amplasată pe malul drept al Arieșului, chiar în zona în care râul iese din Munții Apuseni și intră în Depresiunea Turzii, localitatea Moldovenești (în maghiară *Várfalva*; în germană *Burgdorf*), din județul Cluj a avut de-a lungul timpului o importanță strategică deosebită (Fig. 1/B). Această importanță

* Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești, România; e-mail: catalindisca@yahoo.com.

se datorează particularităților topografice care permit ca de la Moldovenesti să se poată observa și controla, cu ușurință, drumul de acces de pe Valea Arieșului, spre zona bogată în resurse naturale din Cadrilaterul Aurifer al Apusenilor¹ (Fig. 1/A).

Pe lângă această poziție privilegiată, zona mai

dispune și de alte atuuri, dintre care, poate cele mai importante sunt reprezentate de varietatea de resurse naturale disponibile în proximitate. Printre aceste resurse se numără cariere de piatră de bună calitate, suprafețe întinse de pădure și terenuri propice pentru agricultură².

¹ Ujvári 1972, 305–307; Savu 1987, 623–630.

² Ujvári 1972, 305–307; Savu 1987, 623–630.

Beneficiind de toate aceste avantaje și de faptul că se găsea la o distanță de numai 15 kilometri față de Potaissa, în perioada romană, la Moldovenești se dezvoltă o importantă așezare. În stadiul actual al cercetărilor însă, această așezare este destul de puțin cunoscută, existând numeroase carențe, atât în legătură cu topografia și inventarul său, cât și cu densitatea descoperirilor³.

Metodologia și obiectivele cercetării

Pentru a clarifica, cel puțin în parte, situația siturilor de epocă romană din zonă, în ultimii ani au fost întreprinse o serie de investigații care au vizat, atât reluarea datelor din literatura mai veche, cât și realizarea unor noi cercetări de suprafață documentate cu mijloace moderne. Aceste cercetări au fost derulate în contextul unui proiect mai amplu care a avut în vedere toate siturile de epocă romană din împrejurimile *Potaissaei*⁴. Începând cu anul 2019 rezultatele acestor cercetări au fost publicate într-o serie de studii, materialul prezent fiind parte a acestei serii⁵.

Din punct de vedere metodologic proiectul de cercetare mai sus menționat a fost structurat în trei mari etape după cum urmează: 1) într-o primă etapă au fost sintetizate informațiile existente în literatura de specialitate cu privire la descoperirile din arealul avut în vedere; 2) în cea de-a doua etapă au fost strânse noi informații prin intermediul unor cercetări de suprafață care au avut ca scop identificarea, delimitarea și cartografierea siturilor de epocă romană folosind dispozitive GPS și programe de cartografiere de tip GIS; 3) iar în cea de-a treia și ultima etapă au fost confruntate informațiile din literatura de specialitate cu informațiile obținute prin propriile cercetări de suprafață.

Obiectivele acestui proiect în cazul siturilor de pe teritoriul satului Moldovenești au fost, pe de o parte, de a le identifica, cartografia și a determina densitatea descoperirilor, iar pe de altă parte, de a evidenția statutul acestor așezări, atât în cadrul provinciei Dacia, cât și a Imperiului Roman, prin raportare la analogii apropiate, pornind de la topografia siturilor și de la caracteristicile descoperirilor.

Datele referitoare la punctele cu descoperiri menționate în literatura de specialitate pe teritoriul

satului Moldovenești și rezultatele cercetărilor de suprafață întreprinse aici în ultimii ani au fost deja incluse într-un volum de curând publicat⁶. În plus, față de lucrarea menționată, în studiul de față au fost formulate o serie de observații și interpretări în legătură cu aceste puncte cu descoperiri, a fost realizat un catalog al materialelor ceramice identificate în timpul cercetărilor de suprafață întreprinse aici în ultimii ani și a fost inclusă o ilustrație mai bogată. În această ilustrație se regăsesc și piese desenate de István Téglás acum mai bine de un secol, întrucât multe dintre descoperirile sale sunt încă puțin cunoscute, ele intrând în circuitul științific numai după publicarea, relativ recentă, a jurnalului său arheologic⁷.

Puncte cu descoperiri menționate în literatură

Începând din epoca modernă, de pe *Dealul Cetății*, de la *Castelul Jósika* și din alte puncte de pe teritoriul satului au fost semnalate nu mai puțin de 12 inscripții precum și numeroase fragmente arhitectonice, monumente sculpturale și cărămizi cu ștampila *Legiunii V Macedonica*. Printre aceste materiale se numără altare pentru *Silvanus Domesticus* și *Iupiter Optimus Maximus*, epitafuri care fac referire la *augustali* ai coloniilor *Napoca*, respectiv *Potaissa*, reliefuri reprezentându-i pe Apollo și Iunona, mai multe reprezentări de lei, o reprezentare falică, capiteli și fusuri de coloane (Pl. VIII/1–3)⁸.

Pe teritoriul satului s-au făcut, de asemenea, numeroase descoperiri mai mărunte, însă pentru cele mai multe nu este cunoscut contextul arheologic. Dintre acestea se remarcă o serie de fibule, inele și monede (Pl. VIII/4–8). Acestea din urmă, în jur de 30 la număr (cu emisiuni de la Vespasian, Traian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Severus Alexander, Filip Arabul, Aurelian, ș.a.) se datează, în linii generale, pe parcursul secolelor I–III p. Chr.⁹

În stadiul actual al cercetărilor pentru șase dintre punctele cu descoperiri menționate pe teritoriul localității Moldovenești se poate argumenta că sunt situri arheologice care datează din epoca romană. Concret aceste puncte sunt:

⁶ Discă 2024.

⁷ Bajusz 2005, 49/59. ábra; 26/67. ábra; 25/90. ábra; 29/39. ábra; 46/7/1. ábra; 46/7/2. ábra; 40/57. ábra; 46/6. ábra; 46/7. ábra.

⁸ Torma 1866, 149, nr. 1–2; Torma 1879, 103, nr. 43–44; Cumont 1894, 21–22, nr. 1–3; Téglás 1885, 243; CIL III, 62a, 93, 935–938, 7708–7711, 13769–13771.

⁹ Winkler-Hopártean 1973, 130–131; RepCj, 73; Bajusz 2005, 409–430.

³ RepCj, 280–285; TIR, 296; Cod RAN: 58730.04; Cod LMI: CJ-I-s-B-07121.

⁴ Acest proiect este parte a unei teze de doctorat cu tema *Perioada romană și postromană în bazinul hidrografic al Arieșului*, realizată sub coordonarea conf. dr. habil. Florin Fodorean, în cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Teza a fost publicată în cursul anului curent: Discă 2024.

⁵ Discă 2019, 87–102.

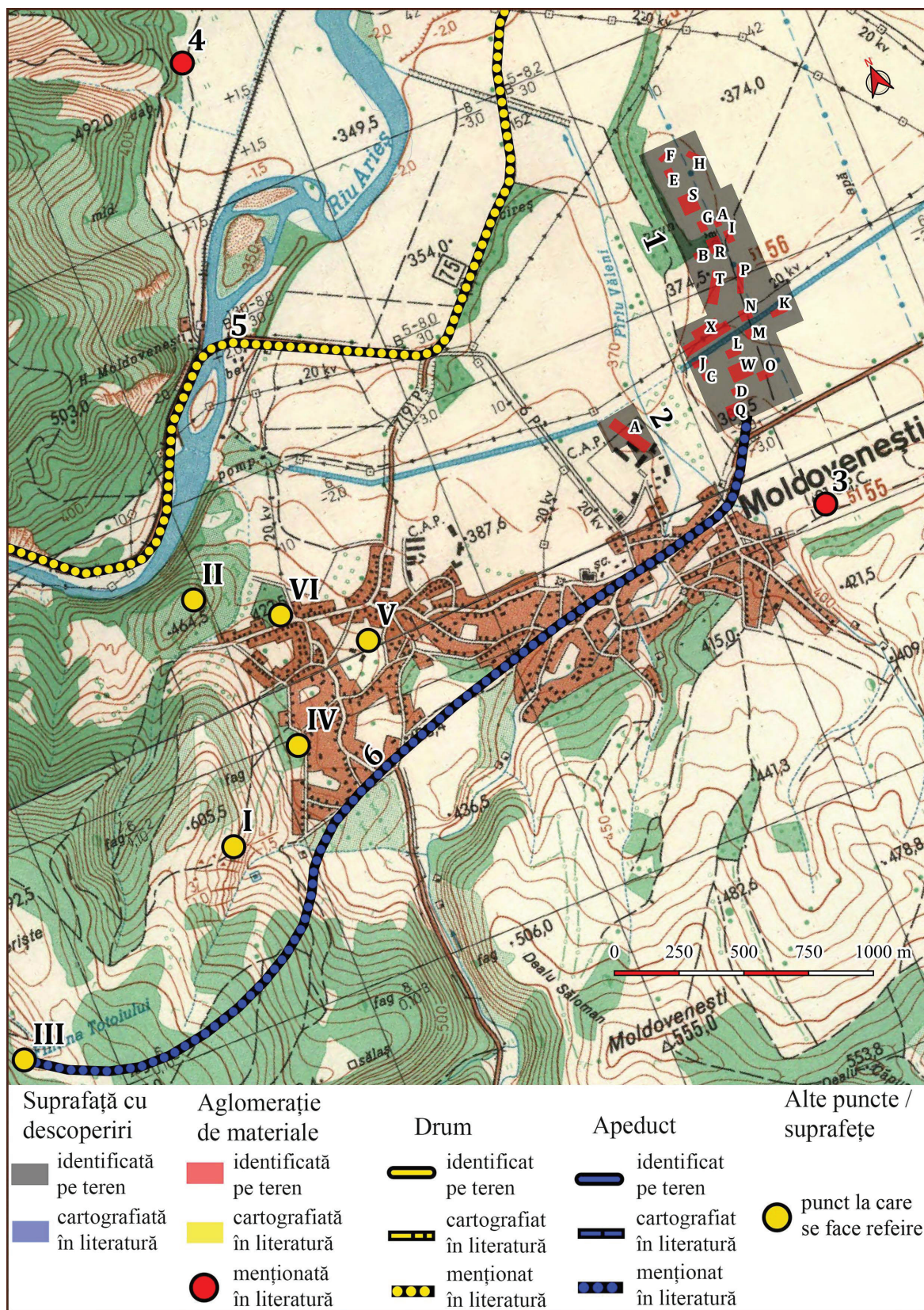

Fig. 2. Situri arheologice și puncte cu descoperiri de pe teritoriul satului Moldovenesti: 1 – Pârâul Văleni – malul drept; 2 – Pârâul Văleni – malul stâng; 3 – Podgoria Cșerealja; 4 – Malul stâng al Arieșului; 5 – Drumul roman; 6 – Posibil apeduct; I – Dealul Dolina; II – Dealul Cetății; III – Platoul Fluierște; IV – La nord de biserica unitariană; V – Castelul Jósika; VI – Sub Dealul Cetății / Archaeological sites and findspots on the territory of Moldovenesti Village: 1 – Văleni brook – the right bank; 2 – Văleni brook – the left bank; 3 – Cșerealja vineyard; 4 – Left bank of Arieș River; 5 – Roman Road; 6 – Possible Aqueduct; I – Dolina Hill; II – Fortress Hill; III – Fluierște Plateau; IV – North of the Unitarian Church; V – Jósika Castle; VI – Fortress Foothills.

1. Pârâul Văleni – malul drept. În *Descrierea Ținutului Secuiesc*¹⁰, Orbán Balázs, semnală că așezarea romană de la Moldovenești pare să se fi întins până la Vălenii de Arieș (acum înglobat în Moldovenești) deoarece, pe lângă monedele romane care apar frecvent aici, într-un punct numit *Labirintus*, amplasat deasupra localității menționate a fost descoperit un volum important de materiale din perioada romană¹¹ (Fig. 2/1).

2. Pârâul Văleni – malul stâng. La fel ca punctul anterior și acesta este amintit tot în scrierile lui Orbán Balázs, care semnală aici aceleași categorii de materiale arheologice ca pe malul drept al Pârâului Văleni¹² (Fig. 2/2).

3. Podgoria Cserealja. În 1911, în *podgoria Cserealja*, la est de localitate, pe teritoriul fostului sat Vălenii de Arieș (în maghiară *Aranyosrákos*) au fost identificate cărămizi, țigle și fragmente de vase ceramice (Pl. VIII/8). István Téglás menționează în acest punct și mai multe conducte ceramice (provenind probabil de la un apeduct), descoperite în secolele trecute, în cursul lucrărilor agricole¹³ (Fig. 2/3).

4. Malul stâng al Arieșului. Pe malul stâng al Arieșului, în pădure, în punctul *Vontató*, într-un loc în care versantul dealului se întâlnește cu *Câmpia Vizel* (toponimul apare pe a doua și a treia ridicare topografică a Imperiului Habsburgic¹⁴), pe un teren care la începutul secolului trecut aparținea unor locuitori din Mihai Viteazu, au putut fi observate cărămizi, țigle și fragmente ceramice din perioada romană într-un strat foarte gros. Mai mulți săteni au săpat în acest loc în 1912 și 1913, au scos materialele și le-au transportat în localitate pentru a le refolosi. La același punct, probabil, se face referire și în *Repertoriul arheologic al județului Cluj*¹⁵ atunci când se menționează cărămizi, țigle și fragmente ceramice romane la circa 800 m de gara Moldovenești, în locul numit *Noroi*¹⁶ (Fig. 2/4).

5. Drumul roman. Pornind de la descoperirile

făcute pe culoarul Văii Arieșului și de la caracteristicile topografice ale zonei, în literatura de specialitate este în general acceptat că prin teritoriul localității Moldovenești trecea drumul roman care asigura legătura dintre *Potaissa* și *Alburnus Maior*¹⁷ (Fig. 2/5).

6. Posibil apeduct. Pe teritoriul satului, la jumătatea secolului al XIX-lea, funcționa un apeduct care aducea apa pe străzile localității de la izvoarele de pe dealurile din zonă. Menționat atât de B. Orbán, cât și de I. Téglás, cu numele de *Vajar*, acesta ar fi fost amenajat, conform tradiției locale, pornind de la un apeduct roman care se găsea aici¹⁸ (Fig. 2/6).

Pe lângă siturile mai sus menționate, există un număr de puncte în care s-au găsit diverse materiale în poziție secundară, ori puncte pentru care nu se poate afirma cu certitudine că descoperirile semnalate datează din perioada romană. Aceste puncte sunt:

Dealul Cetății. Începând din epoca modernă, la Moldovenești sunt semnalate numeroase inscripții și monumente romane descoperite, cu precădere, pe *Dealul Cetății* (în maghiară *Várhegy*). În acest loc, la nord-vest de sat, pe partea dreaptă a Arieșului, se găsește un platou cu dimensiunile de circa 100 m lățime și 190 lungime, foarte greu accesibil pe trei dintre laturi (Fig. 2/II). Pornind de la caracteristicile topografice ale acestui punct, resturile de zidărie, materialele de construcții și în special de la volumul mare de monumente descoperite aici, locul a fost interpretat ca o fortificație din perioada romană, cu toate că încă de timpuriu a fost observat că planul neregulat al acestei amenajări se abate de la tradiția fortificațiilor romane¹⁹.

Așa-zisa fortificație romană, amplasată chiar la ieșirea Arieșului din munți, ar fi controlat principalul drum de acces de-a lungul văii acestui râu. După cum au arătat săpăturile arheologice efectuate în a doua jumătate a secolului trecut, fortificația, deși este realizată într-o bună măsură din materiale din epoca romană, datează numai din secolul al XI-lea. După informațiile documentare aici se afla Cetatea Turda, atestată prima dată la 1075²⁰.

Sub Dealul Cetății. În terenurile arabile aflate

¹⁰ Orbán 1871.

¹¹ Orbán 1871, 174–185; Discă 2024, 157–162; Cod RAN: 58730.04; Cod LMI: CJ-I-s-B-07121.

¹² Orbán 1871, 174–185; Discă 2024, 157–162.

¹³ Bajusz 2005, 47–48, 409–430; Discă 2024, 157–162.

¹⁴ <https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-transylvania/?bbox=2633474.6555127385%2C5862505.858686839%2C2640731.395885562%2C5865119.049591339&map-list=1&layers=54>; <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2632863.2595291026%2C5862597.085430866%2C2640119.999901926%2C5865210.276335366&map-list=1&layers=129>.

¹⁵ RepCj, 284, nr. 8.

¹⁶ Bajusz 2005, 47–48, 409–430; RepCj, 283–284; Discă 2024, 157–162.

¹⁷ Neigebaur 1851, 245; Ackner 1856, 21–22; Fodorean 2006, 163–167.

¹⁸ Orbán 1871, 174–185; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

¹⁹ Neigebaur 1851, 195–197; Ackner 1856, 21–22; Ackner 1857, 22; Orbán 1871, 174–185; Téglás 1889, 27–28; Király 1894, 27; Horedt 1958, 138–142; RepCj, 280–285; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

²⁰ Horedt 1958, 138–142; RepCj, 280–285; Discă 2024, 157–162.

sub Dealul Cetății au fost observate resturi de zidărie, alături de o mare cantitate de cărămizi și țigle romane (Fig. 2/VI). De asemenea, în biserica din apropiere, precum și în gardurile, pivnițele și casele din sat au fost întrebuințate, ca materiale de construcție, coloane, reliefuri, inscripții, cărămizi și țigle romane. Așa cum reiese de la B. Orbán și I. Téglás, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu greu putea fi găsită o casă în Moldovenești în care să nu fie prezente materiale romane. Aceste materiale, la fel ca cele de pe Dealul Cetății, este foarte posibil să fi ajuns în aceste locuri în epocile mai recente, de pe siturile aflate pe malurile pârâului Văleni²¹.

Dealul Dolina. În vecinătatea *Muntelui Totvaj* (toponim care apare pe a treia ridicare topografică a Imperiului Habsburgic), pe *Dealul Dolina*, este menționată o carieră din care se extrăgea piatră. Un alt punct din care se exploata piatra este menționat în pădurea Rákos unde s-ar fi descoperit și un vas cu monede de argint (Fig. 2/I). În fine, în

Platoul Fluierște. Tot în partea de vest a satului, pe platoul *Fluierște* (în maghiară *Fütyér*), au fost identificate urme de fortificație, oase de animale și fragmente ceramice grosiere. În vecinătatea drumului forestier și spre izvorul *Fântânii Totoiului* (*Totvaj kút* în maghiară – toponimele *Fütyér* și *Totvaj kút* apar pe a treia ridicare topografică a Imperiului Habsburgic, scara 1:25.000²³) au fost identificate numeroase fragmente de țiglă²⁴ (Fig. 2/III).

Castelului Jósika. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în parcul castelului Jósika din localitate, au fost adunate numeroase materiale din perioada romană (Fig. 2/V). Printre piesele care se găseau aici (multe dintre ele aduse de la Turda) se numără cărămizi cu ștampila *Legiunii V Macedonica*, pietre de altar, monumente sculpturale și diverse descoperiri mai mărunte²⁵.

La nord de biserica unitariană. Numeroase materiale romane au fost identificate la nord de biserica unitariană, în locul numit *Közép lábból*

Fig. 3. Pârâul Văleni – malul drept: perspectivă de la Cornești, spre sit, Moldovenești și Arieș / Văleni brook – the right bank: the landscape observed from Cornești pointing south-west towards the site, Moldovenești, and Arieș River.

stâncile de la nord-est de Dealul Cetății, pe malul Arieșului, Gábor Zöld ar fi găsit o mină²².

²¹ Neigebaur 1851, 195–197; Orbán 1871, 174–185; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

²² Neigebaur 1851, 195–197; Orbán 1871, 174–185; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

²³ <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2629791.3383424743%2C5858998.896249251%2C2637048.078715298%2C5861612.087153751&map-list=1&layers=129>.

²⁴ Neigebaur 1851, 195–197; Orbán 1871, 174–185; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

²⁵ Neigebaur 1851, 195–197; Orbán 1871, 174–185; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

(Fig. 2/IV). Localnicii transportau pietre fasonate și cărămizi din acest loc pentru a le refolosi ca materiale de construcții, inclusiv în zidurile bisericii fiind întrebuințate numeroase materiale romane²⁶.

Rezultatele cercetărilor de teren

În cursul cercetărilor de suprafață derulate în contextul proiectului mai sus menționat au fost identificate doar două dintre cele șase puncte cu descoperiri de epocă romană indicate pe teritoriul satului Moldovenești în literatura de specialitate. Având în vedere specificul cercetărilor și situa-

pe o suprafață care se întinde de la nord la sud pe o distanță de circa 1 km, apar bucăți de piatră nefasonată, cărămizi, olane, țigle și fragmente ceramice (Pl. I–V; Pl. VII; Fig. 3). În cursul investigațiilor au fost delimitate nu mai puțin de 22 de aglomerații de materiale arheologice, care cumulat acoperă o suprafață de aproximativ 5 ha (Fig. 1/1; Fig. 2/1/A–X). În cele 22 de puncte, materialele arheologice enumerate se asociază în diverse moduri, existând locuri în care apar toate categoriile menționate, dar și zone în care apar doar țigle sau ceramică. Dincolo de limitele aglomerațiilor menționate, materialele arheologice continuă să apară în mod

Fig. 4. Pârâul Văleni – malul stâng: perspectivă de la limita sitului spre sat și CAP / Văleni brook – the left bank: the landscape observed from site's border pointing towards Moldovenești and CAP.

ția din teren, identificarea celorlalte puncte nu a fost posibilă, însă în cursul investigațiilor au fost obținute date suplimentare și în legătură cu aceste situri.

1. Pârâul Văleni – malul drept. Locul indicat de Orbán Balázs în proximitatea fostului sat Vălenii de Arieș (în maghiară *Aranyosrákos*; acum parte componentă a localității Moldovenești) este probabil cel identificat în cursul cercetărilor de teren, pornind de la informațiile oferite cu amabilitate de S. Nemeti, pe malul drept al Pârâului Văleni. Aici,

frecvent pe o suprafață de circa 35 ha²⁷.

²⁶ Neigebauer 1851, 195–197; Orbán 1871, 174–185; Bajusz 2005, 47–48, 409–430.

²⁷ Coordonate UTM: 1) 46.51157320 N, 23.68814871 E; 2) 46.50936144 N, 23.68813060 E; 3) 46.50937150 N, 23.68873556 E; 4) 46.50557081 N, 23.68865618 E; 5) 46.50556368 N, 23.68929468 E; 6) 46.50401482 N, 23.68923946 E; 7) 46.50402512 N, 23.68771396 E; 8) 46.50170784 N, 23.68772725 E; 9) 46.50165662 N, 23.68302349 E; 10) 46.50551577 N, 23.68309440 E; 11) 46.50553830 N, 23.68493785 E; 12) 46.51156916 N, 23.68505878 E; Coordonate Stereo 70: 1) X–557715.8370; Y – 399466.8086; 2) X–557470.0717; Y – 399461.3525; 3) X–557470.4223; Y – 399507.7875; 4) X–557048.1592; Y – 399494.7126; 5) X–557046.5573; Y – 399543.6930; 6) X–556874.5057; Y – 399536.6108; 7) X–556877.5855; Y – 399419.5719; 8) X–556620.0544; Y – 399416.3309; 9)

2. Pârâul Văleni – malul stâng. O altă aglomerație de materiale arheologice, cu aceleași categorii de inventar ca cele din punctul anterior, a fost identificată și pe malul stâng al Pârâului Văleni, imediat la nord-est de fostul CAP (Pl. I–III; Pl. VI; Fig. 4). Suprafața ocupată de această aglomerație este de aproximativ 0,70 ha. Dincolo de limitele ei materialele continuă să apară în mod frecvent pe o suprafață de circa 3 ha²⁸ (Fig. 1/2; Fig. 2/2).

Printre formele ceramice întâlnite pe cele două puncte tocmai prezentate se numără: oale (Catalog. nr. 6, 12, 14, 16, 18, 19, 22; Pl. I/6; Pl. II/6; Pl. III/2, 4, 6, 7, 10; Pl. IV/ 11, 13 17, 20, 22, 23; Pl. VI/10), ulcioare (Catalog. nr. 5, 17, 23; Pl. I/5; Pl. III/5, 11; Pl. IV/8, 18; Pl. VI/13), boluri (Catalog. nr. 1, 3, 4, 7, 13, 20; Pl. I/1, 3, 4, Pl. II/1, Pl. III/1, 8; Pl. IV/1, 4, 5, 7, 10, 16), amforete (Catalog. nr. 11; Pl. II/5; Pl. VI/11), străchini, castroane (Catalog. nr. 15; Pl. III/3; Pl. IV/21) și tăvi (Catalog. nr. 9; Pl. II/3; Pl. IV/3). Dintre acestea se remarcă un vas de tip *turibulum* (Catalog. nr. 2; Pl. I/2; Pl. IV/12), două boluri, imitații după tipul *Dragendorff 37* (Catalog. nr. 3, 4; Pl. I/3, 4; Pl. IV/7, 10) și un bol derivat din tipul *Dragendorff 44* (Catalog. nr. 1; Pl. I/1; Pl. IV/5).

Din punct de vedere cronologic tipurile ceramice mai sus menționate se datează, în linii generale, în lumea romană, între secolele I–IV p. Chr. Spre exemplu, tipul *Dragendorff 44*, una dintre cele mai frecvente forme de la *Napoca* și *Potaissa*, începe să fie produs încă din secolul I, cunoaște apogeul pe parcursul secolelor II–III, dar continuă să fie produs până în secolul al IV-lea. Derivat din tipul *Dragendorff 44*, tipul *Dragendorff 37*, a circulat din perioada flaviană, până în secolul al IV-lea, reprezentând una dintre cele mai răspândite forme ceramice din imperiu. Cu toate acestea, în castrul de la *Potaissa*, această formă are o frecvență destul de redusă²⁹.

3. Podgoria Cserealja. Locul descoperirilor menționate în *podgoria Cserealja* nu a fost reperat în

cursul cercetărilor de teren. Totuși, ținând cont de indicațiile oferite de I. Téglás și de faptul că toponimul *Csere mező* apare pe a treia ridicare topografică a Imperiului Habsburgic la scara 1:25000, se poate delimita, cu aproximație, arealul în care acest sit ar trebui să se găsească³⁰ (Fig. 1/3; Fig. 2/3).

4. Malul stâng al Arieșului. În cursul cercetărilor de suprafață, zona în care au fost semnalate materialele de epocă romană nu a putut fi investigată în mod corespunzător întrucât în prezent este în bună măsură acoperită de cabane și case de vacanță construite pe parcursul ultimelor două decenii. În plus, mare parte a arealului în discuție este în prezent îngrădit și acoperit de culturi perene (Fig. 1/4; Fig. 2/4).

5. Drumul roman. Până în momentul de față, de la Moldovenești nu se cunosc urme sigure ale drumului de pe Valea Arieșului. În apropiere însă, un segment din acest drum este semnalat pe teritoriul localității Buru (Fig. 2/5).

6. Posibil apeduct. Urme ale instalației de aducțiune a apei semnalate de Orbán Balázs și István Téglás nu au fost identificate în cursul cercetărilor desfășurate la Moldovenești. În prezent, în zona indicată, se găsește o instalație amenajată în a doua jumătate a secolului al XX-lea care captează izvorul Fântânii Totoiului (*Totvaj kút* în maghiară) și alimentează localitatea cu apă (Fig. 2/6).

Observații și interpretări privind punctele cu descoperiri prezentate

Pentru a creiona atribuțiile pe care siturile din zona Moldovenești este posibil să le fi îndeplinit în perioada romană, se pot face o serie de analogii cu așezări cu caracteristici similare, atât din provincia Dacia, cât și din alte provincii ale imperiului. În acest sens nu trebuie pierdute din vedere particularitățile topografice ale arealului în discuție. Amplasat, după cum am menționat deja, pe malul drept al Arieșului, chiar în zona în care râul iese dintre munți, locul permite supravegherea și controlul drumului spre zona bogată în resurse naturale din Cadrilaterul Aurifer al Apusenilor.

Dezvoltarea unor așezări mai importante în astfel de puncte de trecere aflate de-a lungul unor artere de circulație este frecvent întâlnită în toată lumea romană. În Dacia cele mai apropiate exemple sunt așezările de la Aiton, Gligorești și Vișoara³¹. În imperiu, dintre nenumăratele astfel de cazuri,

X–556620.3459; Y – 399055.2831; 10) X–557049.1152; Y – 399067.8455; 11) X–557049.2708; Y – 399209.3386; 12) X–557719.3148; Y – 399229.7312.

²⁸ Coordonate UTM: 1) 46.50380036 N, 23.67971740 E; 2) 46.50180018 N, 23.67997919 E; 3) 46.50173936 N, 23.67876513 E; 4) 46.50257278 N, 23.67863423 E; 5) 46.50251872 N, 23.67773759 E; 6) 46.50365620 N, 23.67763615 E; Coordonate Stereo 70: 1) X–556862.7934; Y – 398805.5485; 2) X–556640.1832; Y – 398821.9372; 3) X–556634.9761; Y – 398728.6611; 4) X–556727.7594; Y – 398720.1597; 5) X–556722.8987; Y – 398651.2552; 6) X–556849.4347; Y – 398645.5785.

²⁹ Rusu-Bolindeț 2007, 207, 383–386; Nedelea 2017, 95, 107; Andone-Rotaru- Nedelea 2018, 82–83, Fig. 11.

³⁰ <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2632916.9648065153%2C5858831.665739339%2C2640173.705179339%2C5861444.856643839&map-list=1&clayers=129>.

³¹ Discă 2020, 269–270.

pot fi amintite aşezarea de la Marsal din provincia *Gallia Belgica*³², cea de la Seveux din *Germania Superior*³³ sau cea de la Scole din *Britannia*³⁴.

Ca şi în cazurile tocmai enumerate şi la Moldoveneşti se cunosc mai multe nuclee de locuire, în legătură cu care se pot face următoarele observaţii şi interpretări:

1. Pârâul Văleni – malul drept. Pe baza datelor de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor, se poate aprecia că materialele de epocă romană identificate pe malul drept al pârâului Văleni ar putea proveni de la o aşezare civilă cu arhitectură mediteraneeană. Siturile din această categorie au, de regulă, dimensiuni considerabile şi cuprind un inventar destul de bogat şi variat. În alcătuirea acestui inventar se regăsesc, de fiecare dată, importante resturi de zidărie, materiale de construcţie şi fragmente arhitectonice, la care se adăuga diverse alte descoperiri mărunte precum: ceramică, descoperiri monetare, monumente epigrafice şi sculpturale. Având în vedere localizarea, dimensiunile şi inventarul aşezărilor din această categorie, se poate deduce că acestea cumulează şi un număr important de atribuţii din sfera socială, economică şi administrativă şi că dispuneau de o populaţie apreciabilă³⁵.

2. Pârâul Văleni – malul stâng. Aşezarea în discuţie se întindea, atât pe malul drept al pârâului Văleni, cât şi pe malul stâng al acestuia, în lumea romană aşezările mai însemnate fiind străbătute, de regulă, de cel puţin un curs de apă.

3. Podgoria Cserealja. Având în vedere localizarea, inventarul descoperirilor şi faptul că István Téglás nu pune un accent deosebit pe dimensiunile acestui sit, este de presupus că avem de-a face cu o aşezare relativ modestă care ar putea corespunde unei ferme sau eventual unei vila. Ca un argument că, mai degrabă, prima variantă este cea corectă, poate fi adus faptul că printre categoriile de inventar menţionate nu se numără fragmentele arhitectonice, blocurile de piatră sau resturile de zidărie.

4. Malul stâng al Arieşului. Din aceleaşi considerente ca şi în cazul punctului precedent, acest sit ar putea fi interpretat ca o fermă sau eventual ca o vila³⁶.

În acest context merită precizat că, în lumea romană, fermele ar putea fi definite, pe scurt, ca aşezări civile care ocupau, de regulă, o suprafaţă de până la 2 ha şi erau amplasate la o oarecare distanţă de principalele artere de circulaţie. Inventarul

acestor situri este reprezentat, în general, de ceramică, piatră, monede, inscripţii şi alte descoperiri mărunte care indică o locuire permanentă sau sezonieră. Din punct de vedere social, economic şi administrativ acestea pot fi definite ca aşezări individuale (constituite dintr-o singură gospodărie), active în sectorul agricol, fiind comparabile din acest punct de vedere cu vilele, de care se deosebesc, totuşi, prin lipsa arhitecturii monumentale de zidărie.

5. Drumul roman. Deşi nu se numără printre marile artere de circulaţie ale Imperiului Roman, prezentate în itinerariile antice³⁷ sau ilustrate de celebra *Tabula Peutingeriana*³⁸, drumul de pe Valea Arieşului avea la nivelul provinciei Dacia o importanţă strategică deosebită. Practic, această rută care venea dinspre nord-est, era alături de cea care venea dinspre sud-est, pe Valea Ampoiului, una dintre cele două căi principale de acces spre Cadrilaterul Aurifer al Apusenilor³⁹.

6. Posibil apeduct. În afară de scrierile lui Orbán Balázs şi István Téglás, pentru existenţa unui apeduct de epocă romană la Moldoveneşti mai pledează dimensiunile aşezării şi volumul descoperirilor făcute aici. Totuşi, în lipsa unor cercetări care să conducă la identificarea acestuia, sau măcar a unor fragmente de conducte, această interpretare rămâne doar la stadiul de ipoteză.

*Catalog*⁴⁰

1. Bol derivat din tipul Dragendorff 44 (Pl. I/1; Pl. IV/5) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/6); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori şi cavităţi; G.p. = 0,6 cm; G.b. = 0,9 cm; D.b. = 18,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Rusu-Bolindeţ 2007, Pl. LXXXVII/489.

2. *Turibulum* (Pl. I/2; Pl. IV/12) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori şi cavităţi; G.p. = 0,6 cm; G.b. = 1,85 cm; D.b. = 19,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Popilian 1976, Pl. LXII/759.

3. Bol, imitaţie după tipul Dragendorff 37 (Pl. I/3; Pl. IV/7) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă de tip sandwich (exterior – Munsell

³² Rorison 2001, 217–218.

³³ Rorison 2001, 192–193.

³⁴ Ashwin-Tester 2014, 216–218.

³⁵ Dîscă 2024, 248–267.

³⁶ Dîscă 2024, 248–267.

³⁷ Cum sunt de pildă *Itineraria Antonini Augusti* sau *Raven-natis Anonymi Cosmographia*.

³⁸ Miller 1916.

³⁹ Fodorean 2006, 163–167; 252–254.

⁴⁰ Abrevieri folosite la descrierea ceramicii: D. b. = diametru buză; D. f. = diametru fund; D. m. = diametru maxim; G.b. = grosime buză; G.f. = grosime fund; G.p. = grosime perete.

7.5YR 8/6; miez – Munsell 7.5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar frecvent pori, fisuri și cavități; atât pe partea interioară cât și pe cea exterioară se mai păstrează parțial urmele unei angobe de calitate medie (Munsell 2.5 YR 7/8); G.p. = 0,8 cm; G.b. = 1,35 cm; D.b. = 20 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul stâng; Rusu-Bolindeț 2007, Pl. LXXXVI/458.

4. Bol, imitație după tipul Dragendorff 37 (Pl. I/4; Pl. IV/10) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar frecvent pori, fisuri și cavități; atât pe partea interioară cât și pe cea exterioară se mai păstrează parțial urmele unei angobe de calitate medie (Munsell 10YR 7/8); G.p. = 0,7 cm; G.b. = 1,4 cm; D.b. = 19 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Man 2011, Pl. CVI/99.

5. Uclior (Pl. I/5; Pl. IV/8) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă de tip sandwich (exterior – Munsell 7.5YR 8/3; miez – Munsell 7.5YR 8/2); pastă semifină; structură compactă în care apar frecvent pori și cavități; G.p. = 0,75 cm; G.b. = 0,85 cm; D.b. = 13,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Nedelea 2017, LXVIII/6.

6. Oală cu fundul inelar (Pl. I/6; Pl. IV/22) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă de tip sandwich (exterior – Munsell 7.5YR 8/6; miez – Munsell 7.5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; atât pe partea interioară cât și pe cea exterioară se mai păstrează sporadic urmele unei angobe de calitate inferioară (Munsell 5 YR 5/4); G.p. = 0,7 cm; G.f. = 0,85 cm; D.f. = 18 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

7. Bol (Pl. II/1; Pl. IV/4) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă bizonală (exterior – Munsell 7.5YR 8/6; interior – Munsell 7.5YR 8/3); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,70 cm; G.b. = 1,5 cm; D.b. = 17 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

8. Capac (Pl. II/2; Pl. IV/6) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/6); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; atât pe partea interioară cât și pe cea exterioară se mai păstrează parțial urmele unei angobe de calitate medie (Munsell 2.5 YR 7/8); G.p. = 0,6 cm; D.b. = 16 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

9. Tavă (Pl. II/3; Pl. IV/3) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă de tip sandwich (exterior – Munsell 5YR 7/8; miez – Munsell 7.5YR 8/3);

pastă semifină săpunoasă; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,5 cm; G.b. = 1,7 cm; D.b. = 17 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Nedelea 2017, Pl. LX/2.

10. Strachină (Pl. II/4; Pl. IV/2) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă de tip sandwich (exterior – Munsell 7.5YR 8/4; miez – Munsell 7.5YR 8/2); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; la exterior se mai păstrează urmele unei angobe de calitate medie (Munsell 2.5YR 7/8); G.p. = 0,75 cm; G.b. = 2,5 cm; D.b. = 19,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Nedelea 2017, Pl. LVI/7.

11. Amforetă (Pl. II/5; Pl. VI/11) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă de tip sandwich (exterior – Munsell 10R 8/6; miez – Munsell 10R 7/3); pastă semifină; structură compactă în care apar frecvent pori, fisuri și cavități; G.p. = 0,65 cm; G.b. = 2 cm; D.b. = 16 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul stâng; Petruț 2018, Pl. 20/7.

12. Oală (Pl. II/6; Pl. IV/11) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/3); pastă semifină săpunoasă; structură compactă în care apar frecvent pori, fisuri și cavități; G.p. = 0,65 cm; G.b. = 0,95 cm; D.b. = 16,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Pl. LXXXVI/480.

13. Bol, imitație după tipul Dragendorff 44 (Pl. III/1; Pl. IV/1) – lucrat la roată rapidă; ardere uniformă de tip sandwich, oxidantă la exterior (Munsell 5YR 7/8), reductantă la interior (Munsell 5 YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; atât pe partea interioară cât și pe cea exterioară este acoperit de o angobă de calitate medie (Munsell 10 YR 6/8); G.p. = 0,65 cm; G.b. = 1,25 cm; D.b. = 31 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept; Rusu-Bolindeț 2007, Pl. LXXXVI/480.

14. Oală cu fundul inelar (Pl. III/2; Pl. IV/17) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/6); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori, fisuri și cavități; G.p. = 0,6 cm; G.f. = 0,75 cm; D.f. = 14,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

15. Castron / bol cu fundul inelar (Pl. III/3; Pl. IV/21) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă bizonală (exterior – Munsell 7.5YR 8/6; interior – Munsell 7.5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori, fisuri și cavități; G.p. = 0,55 cm; G.f. = 1,35 cm; D.f. = 8,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

16. Fund de oală – (Pl. III/4; Pl. IV/23) – lucrată

la roată rapidă; a ardere oxidantă bizonală (exterior – Munsell 7.5YR 8/4; interior – Munsell 7.5YR 8/6); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori, fisuri și cavități; G.p. = 0,5 cm; G.f. = 0,75 cm; D.f. = 11 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

17. Fund de ulcior (Pl. III/5; Pl. VI/13) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/3); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; pe partea exterioară se mai păstrează sporadic urmele unei angobe de calitate inferioară (Munsell 10YR 7/8) G.p. = 0,45 cm; G.f. = 0,75 cm; D.f. = 9,5 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul stâng.

18. Oală cu fundul inelar (Pl. III/6; Pl. IV/13) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 7.5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,65 cm; G.f. = 1,3 cm; D.f. = 12 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

19. Fund de oală (Pl. III/7; Pl. VI/10) – lucrată la roată rapidă; ardere reductantă de tip sandwich (exterior – Munsell 10YR 8/3; miez – Munsell 10YR 8/1); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,5 cm; G.f. = 1,25 cm; D.f. = 11 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul stâng.

20. Bol cu fundul inelar (Pl. III/8; Pl. IV/16) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă bizonală (exterior – Munsell 7.5YR 8/4; interior – Munsell 7.5YR 8/6); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,8 cm; G.f. = 1,3 cm; D.f. = 9 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

21. Fund de vas (Pl. III/9; Pl. VI/12) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă uniformă (Munsell 5YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,45 cm; G.f. = 0,9 cm; D.f. = 10 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul stâng.

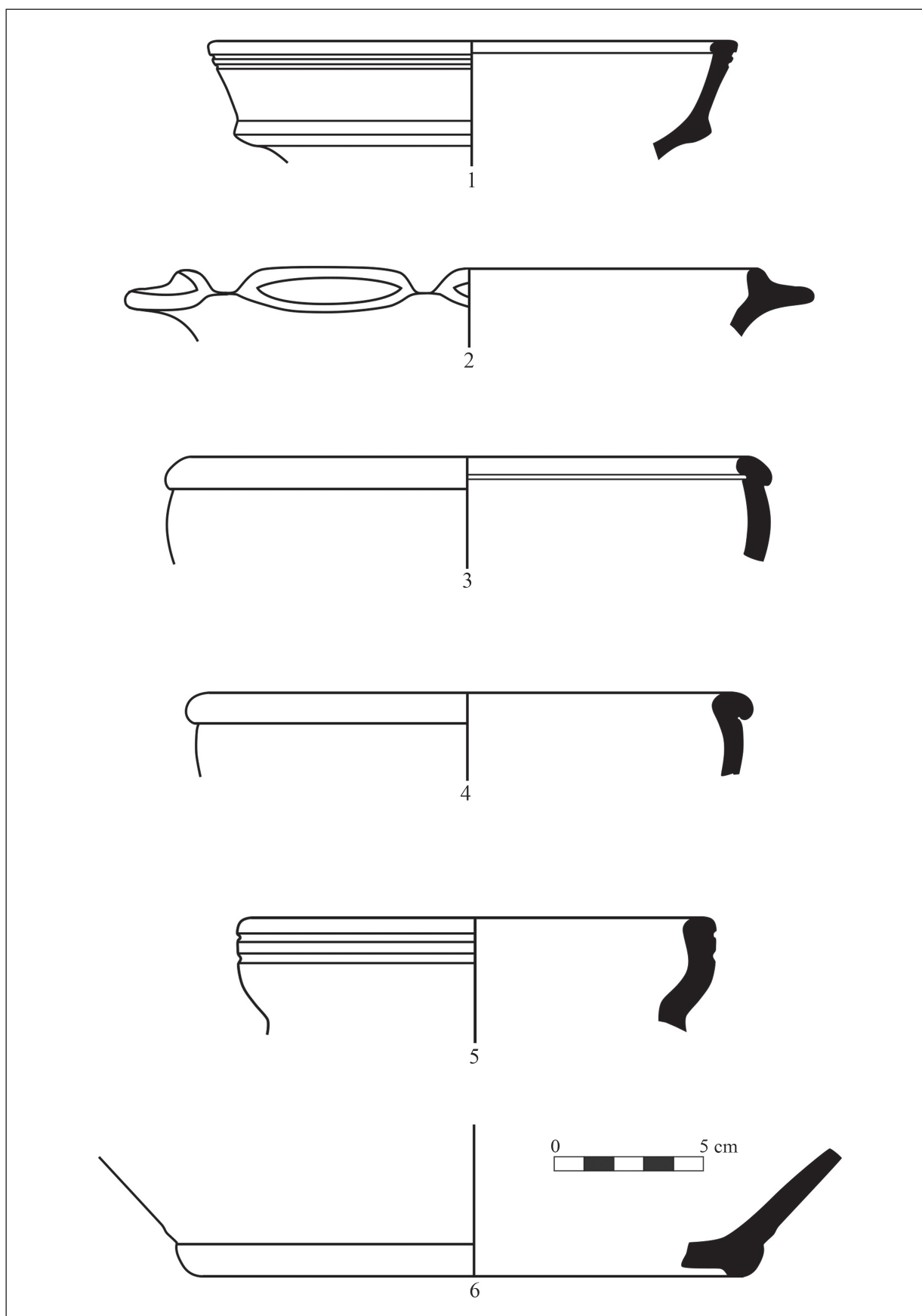
22. Oală cu fundul inelar (Pl. III/10; Pl. IV/20) – lucrată la roată rapidă; ardere oxidantă bizonală (exterior – Munsell 7.5YR 8/4; interior – Munsell 10YR 8/4); pastă semifină; structură compactă în care apar sporadic pori și cavități; G.p. = 0,7 cm; G.f. = 0,65 cm; D.f. = 11 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

23. Ulcior fundul inelar (Pl. III/11; Pl. IV/18) – lucrat la roată rapidă; ardere oxidantă bizonală (exterior – Munsell 7.5YR 8/6; interior – Munsell 7.5YR 8/3); pastă semifină; structură compactă în care apar frecvent pori, fisuri și cavități; G.p. = 0,75 cm; G.f. = 0,9 cm; D.f. = 10 cm; locul de descoperire: Pârâul Văleni – malul drept.

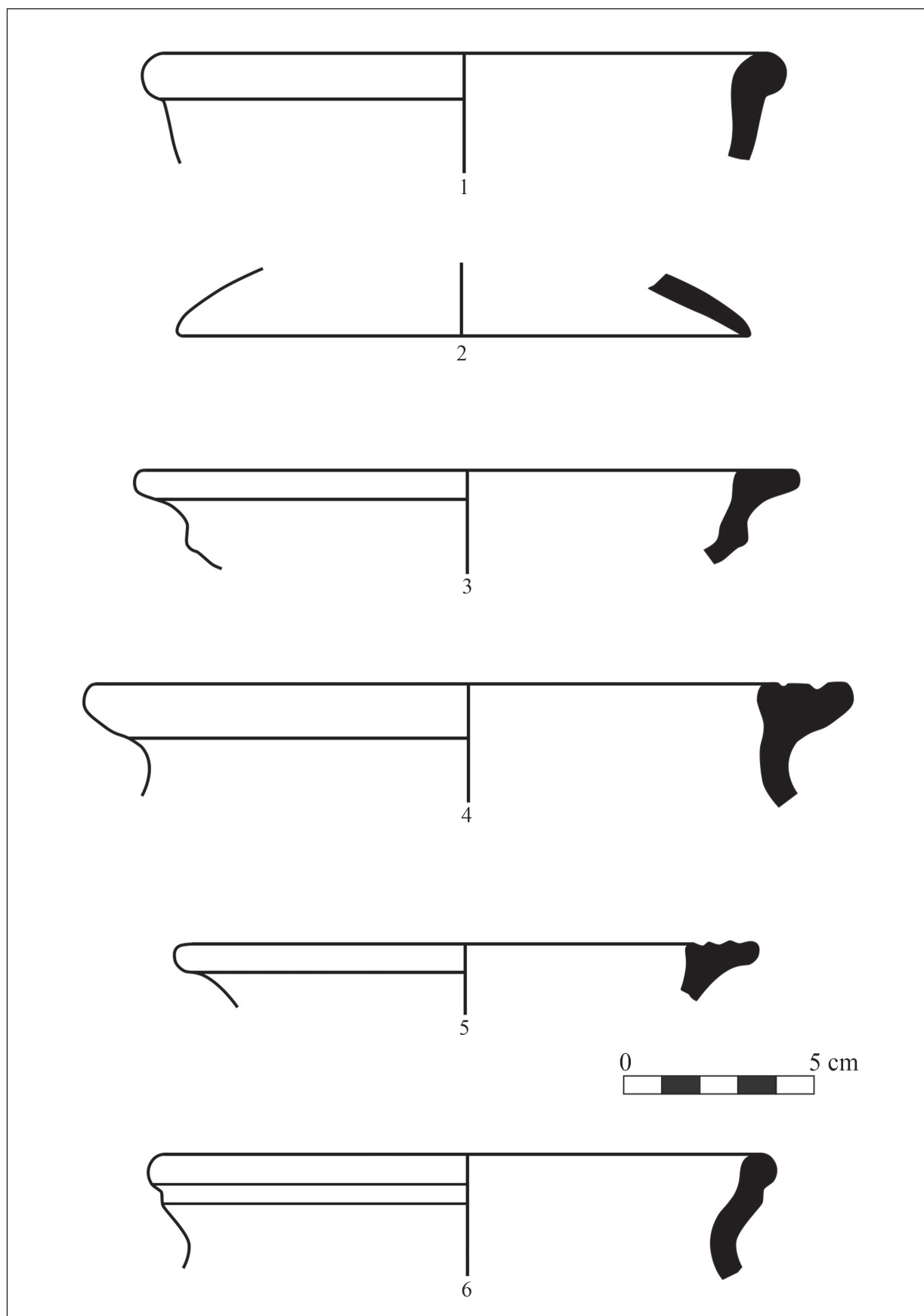
BIBLIOGRAFIE

- Ackner 1856
M. J. Ackner, Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. *JKKCC* 1 (1856), 3–50.
- Ackner 1857
M. J. Ackner, Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien. *JKKCC* 2 (1857), 63–100.
- Ashwin-Tester 2014
T. Ashwin, A. Tester, General Discussion. (T. Ashwin, A. Tester), *A Romano-British Settlement in the Waveney Valley: Excavations at Scole, 1993–4*. East Anglian Archaeology, Report No. 152 (2014), 212–252.
- Bajusz 2005
I. Bajusz, *Téglás István jegyzetei. I. Régészeti feljegyzések, I/1*, Kolozsvár (2005).
- CIL
Corpus Inscriptorum Latinarum, Berlin (1863–).
- Cumont 1894
F. Cumont, Neue Funde aus Dacien und Moesien. *AEM* 17 (1894), 16–32.
- Petruț 2018
D. Petruț, *Pottery and Military Life: The Ceramic Assemblages from the Barracks of the Auxiliary Fort at Buciumi, Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca (2018).
- Dîscă 2019
A.-C. Dîscă, Situri și descoperiri de epocă romană din împrejurimile Potaissei (I). Date noi despre situl dintre hotarele satelor Rediu și Mărtinești. *Sargetia* 10 (46) (2019), 87–102.
- Dîscă 2020
A. C. Dîscă, Roman Sites and Discoveries Around Potaissa (III). New Data and Clarifications Regarding the Topography of the Sites in Aiton. *Ziridava*, S.N., 34 (2020), 259–276.
- Dîscă 2024
C. Dîscă, *Cucerire, colonizare și romanizare în Dacia: Valea Arieșului în epoca romană*, Târgoviște (2024).
- Fodorean 2006
F. Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca (2006).
- Horedt 1958
K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București (1958).
- Itineraria Antonini Augusti*
Itineraria Romana: Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense, Vol. 1, (ed. O. Cuntz), Teubner – Leipzig (1929).

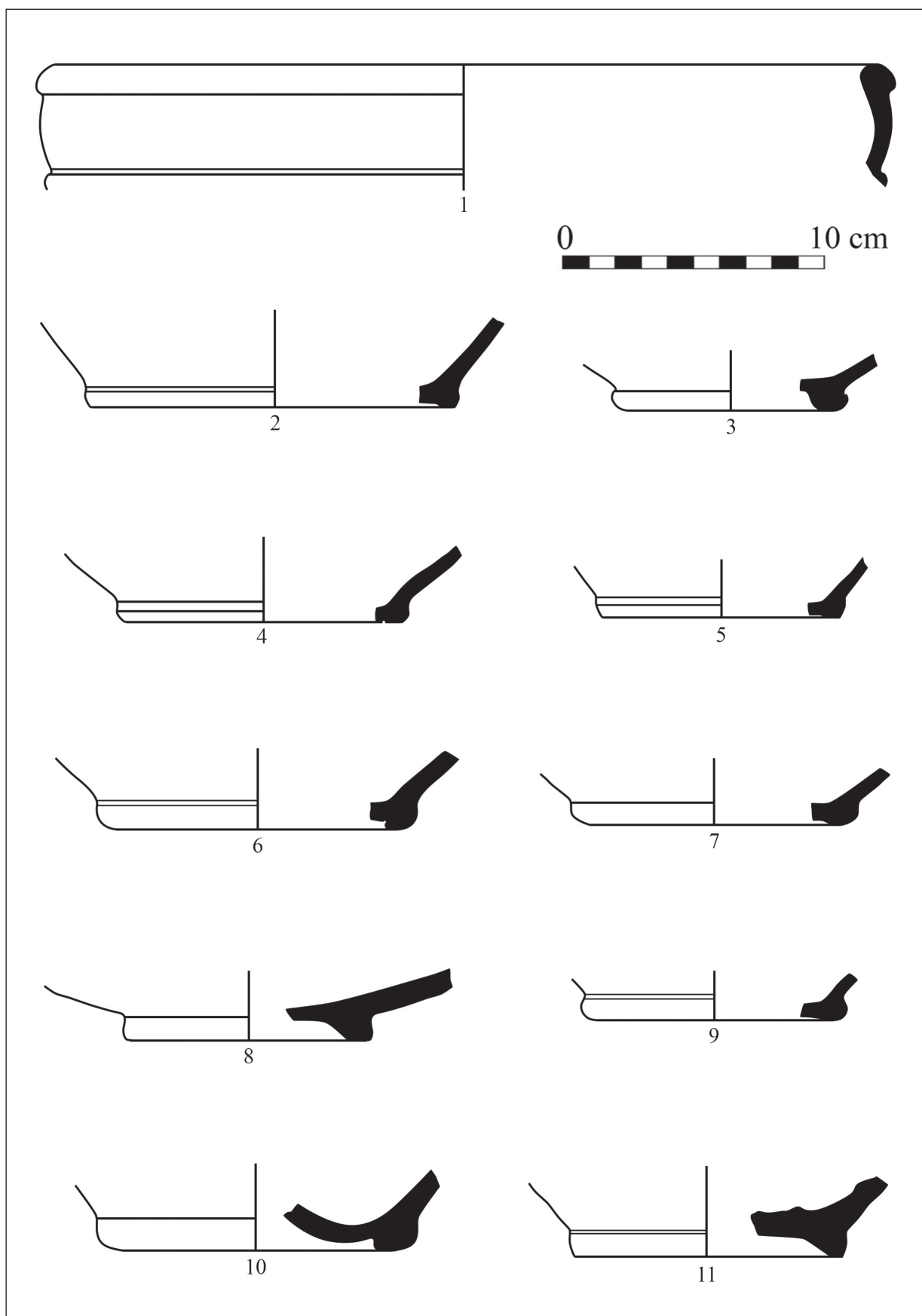
- Király 1894
P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, Vol. 2, Nagybecskerek (1894).
- LMI-Cj
Lista monumentelor istorice 2015. Județul Cluj – <https://patrimoniu.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-CJ.pdf>.
- Man 2011
N. Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca (2011).
- Miller 1916
K. Miller, *Itineraria Romana: römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt von K. Miller*, Stuttgart (1916).
- Munsell 1994
Munsell Soil Color Charts, revised edition, New Windsor (1994).
- Nedelea 2017
L. Nedelea, *Ceramica*. (S. Nemeti, I. Nemeti), *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Castrul legionary de la Potaissa. I. Centuriae din praetentura sinistra*, Cluj-Napoca (2017), 83–106.
- Neigebaur 1851
J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Überresten des Klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt (1851).
- Orbán 1871
B. Orbán, *A Székelyföld leírása. Történelmi, Régészeti, Természettudományi és Népismei Szempontból. Vol. V. Aranyosszék. Radnóth, Győres, M.-Ujvár és Torockó vidéke*, Pest (1871).
- Popilian 1976
G. Popilian, *Ceramica Romană din Oltenia*, Craiova (1976).
- RAN
Repertoriul Arheologic Național – <http://ran.cimec.ro/>.
- Ravennatis Anonymi Cosmographia*
Itineraria Romana. Vol. 2, Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica, J. Schnetz (ed.), Teubner – Leipzig (1940).
- RepCj
I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca (1992).
- Rorison 2001
M. Rorison, *Vici in Roman Gaul*, BAR 933, Oxford (2001).
- Rusu-Bolindeț 2007
V. Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca (2007).
- Savu 1987
A. Savu, *Culoarul Turda – Alba-Iulia*, (D. Oancea, V. Velcea, N. Caloianu Dragu; Ș. Dragomirescu, G. Dragu, E. Mihai, G. Niculescu, V. Sencu, I. Velcea), *Geografia României, vol. 3. Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*, București (1987), 623–630.
- Tabula Peutingeriana*
https://en.wikipedia.org/wiki/Tabula_Peutingeriana#/media/File:TabulaPeutingeriana.jpg.
- Téglás 1885
G. Téglás, *Inschriften aus dem Strelthal*, *AEM* 8 (1885), 237–245.
- Téglás 1889
G. Téglás, *Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról*, *ÉTTK* 14 (1889).
- TIR
Tabula Imperii Romani – Forma Orbis Romani: Dacia, M. Bărbulescu, F.-G. Fodorean, L. Nedelea (ed.), București (2021).
- Torma 1866
K. Torma, *Római feliratok Erdélyből*, *ArchKözl* 6 (1866), 145–150.
- Torma 1879
K. Torma, *Neue Inschriften aus Dacien*, *AEM* 3 (1879), 86–122.
- Ujvári 1972
I. Ujvári, *Geografia apelor României*, București (1972).
- Winkler-Hopârtean 1973
I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj (1973).

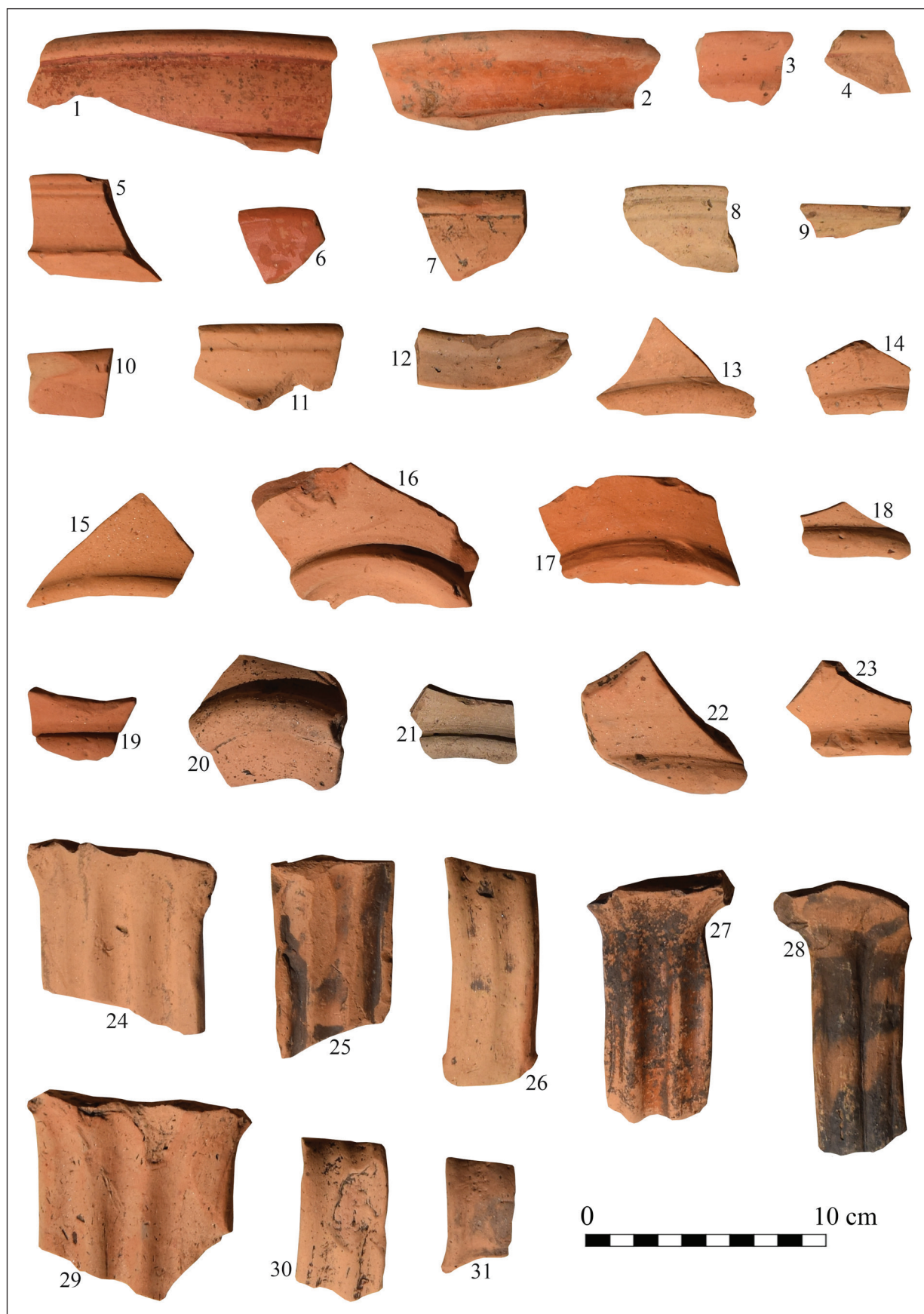
Pl. I. Vase ceramice descoperite în punctele Pârâul Văleni – malul drept și Pârâul Văleni – malul stâng – 1 / *Pottery vessels from the findspots Văleni brook – the right bank and Văleni brook – the left bank – 1.*

Pl. II. Vase ceramice descoperite în punctele Pârâul Văleni – malul drept și Pârâul Văleni – malul stâng – 2 / *Pottery vessels from the findspots Văleni brook – the right bank and Văleni brook – the left bank – 2.*

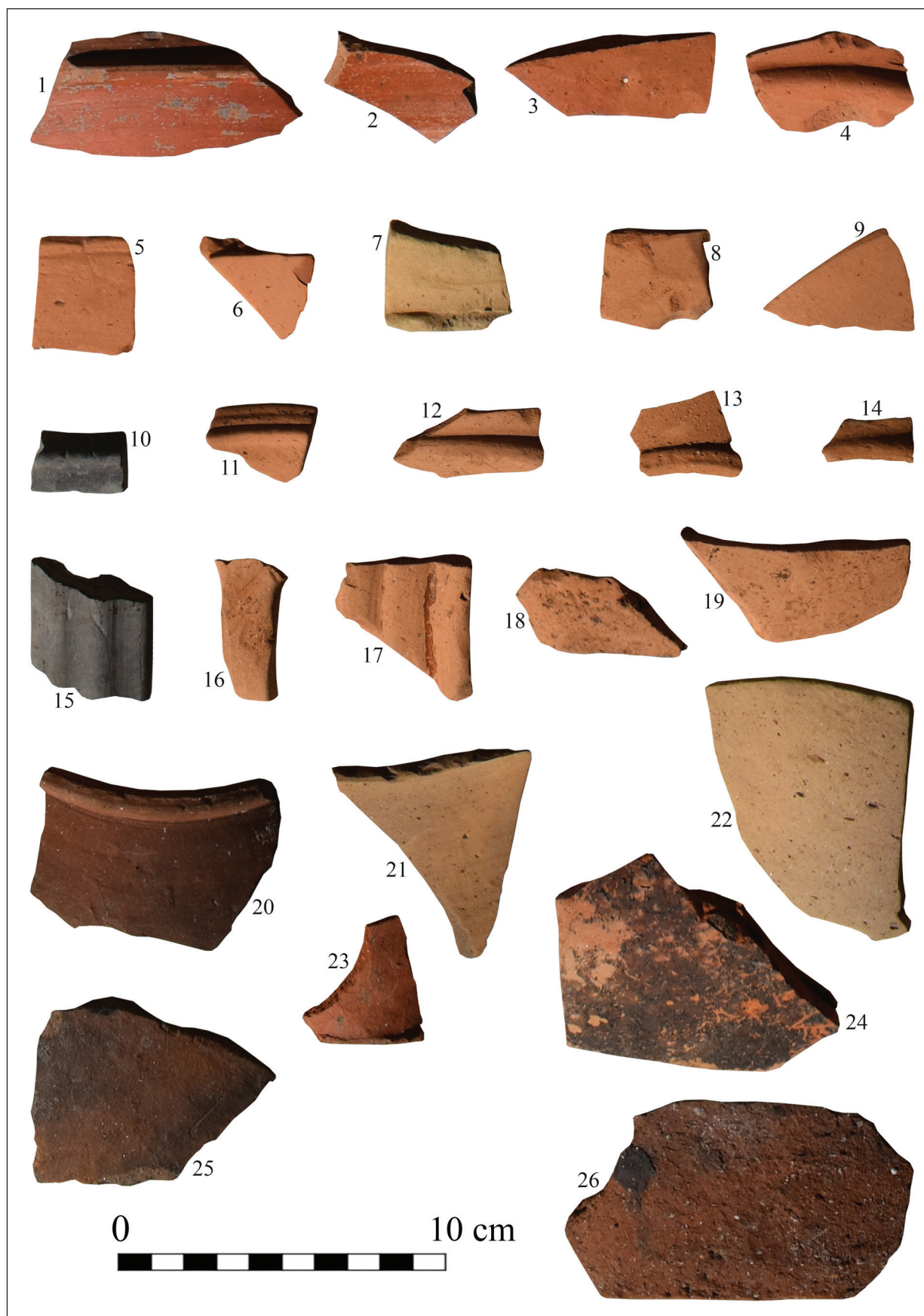
Pl. III. Vase ceramice descoperite în punctele Pârâul Văleni – malul drept și Pârâul Văleni – malul stâng – 3 / Pottery vessels from the findspots Văleni brook – the right bank and Văleni brook – the left bank – 3.

Pl. IV . Descoperiri din punctul Pârâul Văleni – malul drept – 1 / Discoveries from the site Văleni brook – the right bank – 1.

Pl. V. Descoperiri din punctul Pârâul Văleni – malul drept – 2 /
Discoveries from the site Văleni brook – the right bank – 2.

Pl. VI. Descoperiri din punctul Pârâul Văleni – malul stâng / Discoveries from the site Văleni brook – the left bank.

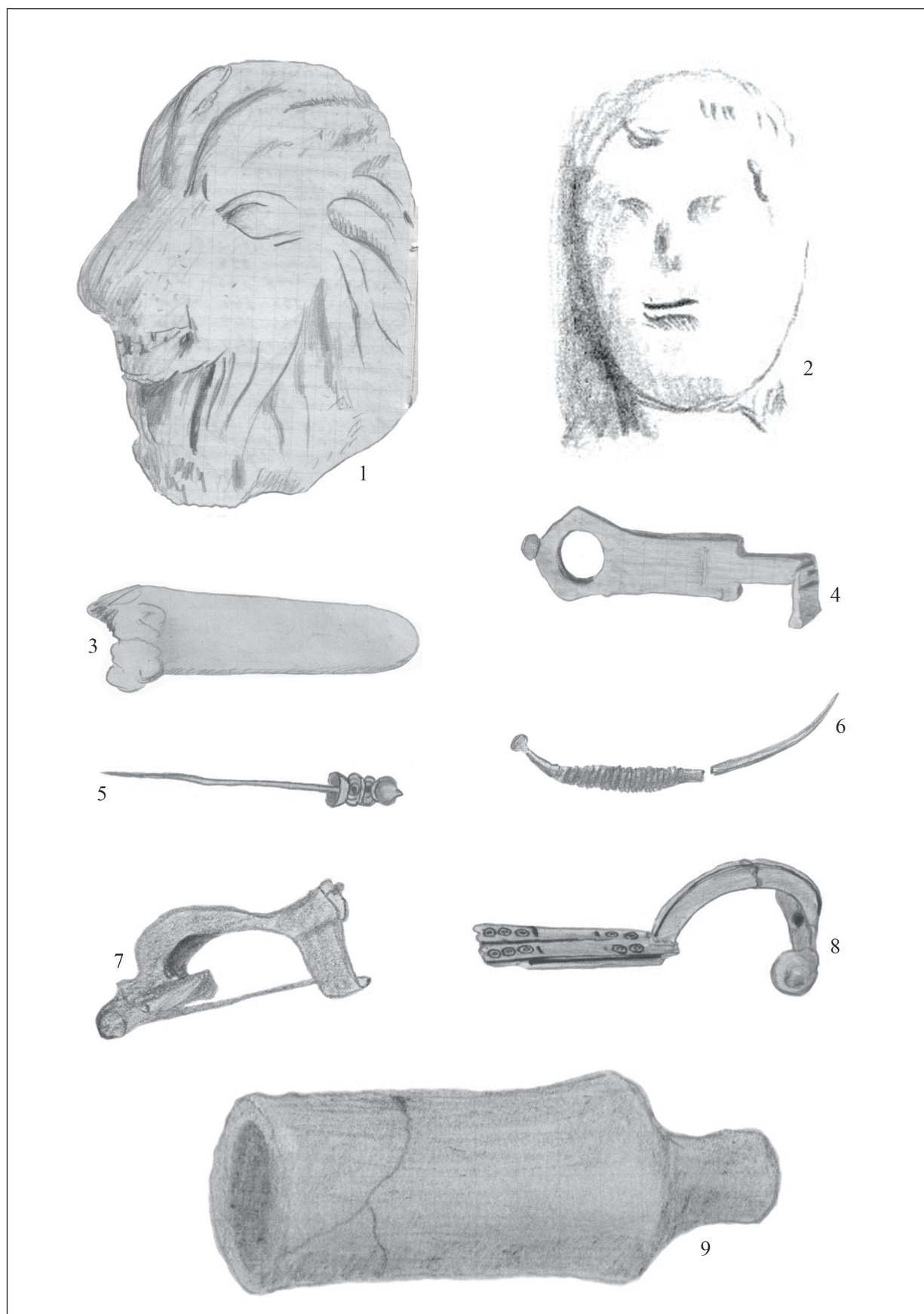

1

2

Pl. VII. Materiale arheologice identificate pe teren în punctul Pârâul Văleni – malul drept / *Archaeological discoveries identified through fieldwalking on the site Văleni brook – the right bank.*

Pl. VIII. Descoperiri de epocă romană de la Moldovenești ilustrate în însemnările lui István Téglás / *Roman period discoveries from Moldovenești village illustrated in the notes of István Téglás.*

DESPRE PIESELE DE TIP SUCIDAVA DIN COLECȚIA LUI IMRE PONGRÁCZ AFLATE ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BANATULUI DIN TIMIȘOARA

Daniela Tănase*

Cuvinte cheie: catarama și plăci de centură tip Sucidava, epoca bizantină timpurie, regiunea Porțile de Fier, Orșova/Dierna, colecția Pongrácz

Keywords: belt buckles and mounts Sucidava type, Early Byzantin period, the Iron Gates region, Orșova/Dierna, Pongrácz collection

About the Sucidava-type pieces from the collection of Imre Pongrácz in the heritage of the National Museum of Banat in Timișoara

(Abstract)

Over the course of time, the early Byzantin belt buckles and mounts of the Sucidava-type from Imre Pongrácz's collection, acquired by the Timișoara museum in 1903, have been included in scientific papers from a typological perspective or in relation to their Christian symbolism. In these publications, wrong information appeared regarding the place of discovery, or pieces were illustrated as being from Orșova and implicitly from the collection of the museum in Timișoara, although they never appeared in its inventory and probably not even in the Pongrácz collection. In reality, according to the information written on the plates with drawings drawn up by the collector, the discovery site of the Sucidava-type objects is located south of the Danube (Pl. III) or is not mentioned at all (Pl. I–II, Pl. IV). I tried to establish how many pieces existed with certainty in the collection and where exactly they were discovered based on the documents kept at the National Museum of Banat in Timișoara (lists and inventory registers, the album with plates drawn by Imre Pongrácz), as well as at the National Museum Hungarian from Budapest (the inventory register from the end of the 19th century and the notebook with drawings prepared by Nándor Fettich, who visited the museum in Timișoara on July 24, 1925).

From the bibliography and documents consulted, it follows that there were five Sucidava-type objects in Imre Pongrácz's collection, a buckle and four belt mounts, of which the four illustrated on plate V in this study were still preserved in the museum in Timișoara. The fifth object (a belt mount), illustrated in this study in plate VI (the first piece on the upper left), was offered in exchange in 1929 to the Budapest antiquarian László Mautner, and we do not know its subsequent fate. Therefore, the illustrations and information published by Joachim Werner (1955) and Dezső Csallány (1962) regarding the Sucidava-type objects in the Timișoara museum are partially wrong.

In relation to the place of discovery, we believe that the Sucidava-type pieces from Imre Pongrácz's collection do not come from the north of the Danube, nor in any case from Orșova, the ancient Dierna. The confusion was created due to the fact that they are part of a collection whose owner lived in Orșova. They most likely come from localities placed in the Iron Gates region, on the southern bank of the Danube river (Pl. VII). Unfortunately, we will never know from where exactly, because as can be seen from the plates drawn by himself, the collector was not concerned with the context of the discovery of the objects, which were overwhelmingly provided to him by two Serbs from Kladovo, Serbia.

Au trecut aproape șapte decenii de când în literatura științifică au apărut primele informații cu privire la existența în muzeul din Timișoara a unor piese de centură bizantine de tip Sucidava, specifice secolelor VI–VII p. Chr.

Toate piesele provin din colecția ce i-a aparținut lui Imre Pongrácz¹, ofițer în armata honvedă

austro-ungară, care a activat în ultima parte a carierei în portul dunărean Orșova, unde s-a și stabilit după pensionarea sa în anul 1895. Când acesta a decedat pe neașteptate în vara anului 1903, muzeul din Timișoara i-a cumpărat colecția, care era de o mare diversitate și cuprindea un număr considerabil de obiecte ce se datează din preistorie până în epoca modernă².

* Muzeul Național al Banatului, Timișoara, Piața Iancu Huniade, nr.1. danielatanasetm@gmail.com

¹ Tănase 2016, 448.

² TRÉT 1903, 112–118; Berkeszi 1908, 206–207; Medeleț-Toma 1997, 75.

Marea majoritate a antichităților din colecția sa au fost găsite mai ales în regiunea Porțile de Fier, de o parte și de alta a fluviului Dunărea³, iar faptul că Pongrácz locuia la Orșova, antica *Dierna*, a înțărâțenit ideea cum că acestea provin de pe teritoriul sau din zona orașului. De aici s-au stârnit numeroase confuzii în literatura de specialitate cu privire la locul de descoperire al obiectelor din această colecție, fapt care se verifică și în cazul cataramelor și a plăcilor de centură de tip *Sucidava*, pe care le vom discuta în cele ce urmează (Pl.V).

1. De ce sunt semnificative aceste piese

Acest tip de piese de centură a fost denumit după unul dintre primele locuri de descoperire al acestora, cetatea antică *Sucidava* (azi Celei, jud. Olt), de către arheologul german Joachim Werner⁴, cu toate că anterior au fost publicate astfel de piese provenite din alte localități din Ungaria și Bulgaria⁵. Semnificativ la aceste cataramă și plăci de fabricație bizantină este faptul că au avut în premieră un sistem inovativ de fixare pe materialul centurii, care a devenit comun în următoarele secole. Acesta era compus din trei piciorușe prevăzute cu orificii, situate pe reversul piesei, care treceau prin niște fante ale curelei și apoi erau fixate cu știfturi; inovația era menită să permită detașarea cataramelor de la centură pentru a le curăța mai ușor pe amândouă⁶.

Totodată, cataramele și plăcile de centură de tip *Sucidava* au cunoscut o largă răspândire atât în Imperiul Bizantin, cât și în lumea barbară, după cum o dovedește continua creștere a numărului de descoperiri ale acestora ca urmare a intensificării cercetărilor arheologice și a publicării lor în ultimele decenii⁷.

Ornamentica garniturilor de centură de tip *Sucidava* a fost clasificată în trei categorii care au generat o multitudine de variante: cele cu decor în formă de cruce, de semilună sau de mască umană. Desigur că această categorisire complicată a atras atenția cercetătorilor și s-au elaborat mai multe tipologii după criterii ornamentale și tehnologice⁸. Una dintre cele mai întrebuițate terminologii este cea derivată din lucrarea arheologului Aurelian Petre⁹,

pe care o vom folosi în continuare pentru clasificarea pieselor din colecția Pongrácz.

Cataramele și plăcile de tip *Sucidava* au și o valență simbolică, deoarece au fost considerate de unii cercetători drept o dovadă a adeziunii la religia creștină a persoanei care le purta¹⁰. Această ipoteză a fost abandonată, fiind socotite mai degrabă piese de port care reflectă ocupația purtătorului și nu religia sa. Acestea erau purtate de militari din armata imperială și se găsesc în fortărețe sau în necropole, preponderent în morminte de bărbați și doar arareori în morminte de femei¹¹. Pe de altă parte, apariția lor în morminte din *Barbaricum* poate fi legată tot de statutul de militar al defuncților, despre care se presupune că au fost mercenari în armata imperială¹². S-a mai susținut faptul că aceste cataramă au fost utilizate pentru funcționalitatea lor, fără vreo însemnătate religioasă, chiar dacă meșterii bizantini care le produceau considerau ornamentul cruciform un simbol creștin¹³.

De asemenea, cataramele și plăcile de tip *Sucidava* pot fi și un indicator cronologic, fiind produse cu precădere începând din a doua treime a secolului al VI-lea și până la mijlocul veacului următor¹⁴.

Am considerat oportună o discuție despre aceste obiecte, deoarece la publicarea cataramelor și plăcilor de centură de tip *Sucidava* din colecția Pongrácz s-au strecurat câteva erori care se cuvin corectate. De-a lungul timpului, piesele au fost incluse în lucrări științifice din perspectiva tipologică sau în relație cu simbolistica lor creștină. În aceste publicații au apărut informații greșite cu privire la locul de descoperire, care era considerat Orșova¹⁵, Porțile de Fier¹⁶ sau Clisura Dunării¹⁷, ultimele două cu trimitere la malul nordic al fluviului. De asemenea, au fost ilustrate piese ca fiind

121–131. Despre contribuția lui A. Petre la tipologia cronologia cataramelor bizantine, vezi: Curta 2021, 57, nota 1.

¹⁰ Varsik 1992, 78; Curta 2021, 107, cu trimiteri bibliografice.

¹¹ Curta 2021, 108.

¹² Curta 2021, 108.

¹³ Madgearu 1998, 218.

¹⁴ Curta 2021, 109.

¹⁵ Werner 1955; Csallány 1962, 57; Teodor 1991, 119, Fig.1.6; 120, Fig.2.4,8; 121; 122, Fig.3.6; 124;136 – îl citează pe J. Werner cu publicația din 1955; Fiedler 1992, 71; 72, Fig.9; 73 – îl citează pe J. Werner cu publicația din 1955; Uenze 1992, 598, 600 – îl citează pe J. Werner cu publicația din 1955; Varsik 1992, 78, 91 – îl citează pe J. Werner cu publicația din 1955; Madgearu 1998, 218; Schulze-Dörrlamm 2002, 150, Fig.54..21 – îl citează pe U. Fiedler cu publicația din 1992.

¹⁶ Tănase 2000, 60.

¹⁷ Tănase-Mare 2001, 181, 193.

³ Tănase 2016, 448.

⁴ Werner 1955, 39.

⁵ Tömörkény 1904, 192; Milleker 1906, 289–290; Curta 2021, 69.

⁶ Curta 2021, 69.

⁷ Curta 2021, 105–106.

⁸ Curta 2021, 57–58, cu întreaga bibliografie legată de tipologia acestor piese.

⁹ Petre 1987, 67–70, 79, 111–112, 155–156, 158; planșele

de la Orșova și implicit din colecția muzeului din Timișoara, deși acestea nu au figurat vreodată în inventarul acestuia și probabil nici în colecția lui Imre Pongrácz.

În realitate, conform informațiilor înscrise pe planșele cu desene ale lui Imre Pongrácz, locul de descoperire al obiectelor de tip Sucidava este situat la sud de Dunăre (Pl.III) sau nu este deloc menționat (Pl.I–II, Pl.IV). Din acest motiv, chestiunea acestor piese din secolele VI–VII se cuvine reluată pentru a se corecta locul de descoperire și implicit pentru a se evita interpretările ulterioare cu privire la proveniența lor de la Orșova.

2. Surse documentare cu privire la locul de descoperire al pieselor

Informații cu privire la piesele din colecția lui Imre Pongrácz găsim în registrele de inventar ale muzeului din Timișoara utilizate de-a lungul timpului de la înființarea sa în 1872 până azi, în total cinci registre diferite, dar sursa primară și cea mai veridică este mapa cu desene a colecționarului. Acesta a desenat în creion piesele din colecția sa și pe majoritatea planșelor respective a scris de unde provin. Sunt amintite numele persoanelor de la care le-a cumpărat sau le-a primit, precum și localitățile în care acestea au fost găsite. Dintre planșele desenate de colecționar unele nu s-au păstrat până în zilele noastre, astfel că sunt piese în muzeu care probabil au făcut parte din colecția sa, dar nu putem afirma cu certitudine acest fapt. Totuși există și câteva excepții, în care o a doua sursă de ilustrații ne oferă posibilitatea de a include unele obiecte în ansamblul colecției. Ne referim aici la caietul cu desene realizate de arheologul maghiar Nándor Fettich, care în data de 24 iulie 1925 a vizitat muzeul din Timișoara¹⁸.

În cazul planșelor desenate de Pongrácz pe care apar piesele pe care le discutăm, trei dintre acestea nu au loc de proveniență (Pl.I–II, Pl. IV), doar pe una dintre ele este menționat Regatul Serbiei, însă locul de descoperire rămâne confuz, fiind enumerate trei localități: Prahovo, Kostol și Kurvingrad (Pl.III).

Pe de altă parte, la înscrierea colecției în registrele de inventar ale muzeului, s-au făcut greșeli preluate mai apoi de cercetătorii interesați de

informații cu privire la aceste obiecte și care le-au introdus în literatura științifică. În primul registru de inventar, din perioada 1872–1933 (scris în limba maghiară până în 1922 și apoi în limba română), colecția a fost înregistrată în data de 4 octombrie 1904, însă arareori este consemnat locul de descoperire. Piese de tip Sucidava este posibil să fi fost înscrise la numărul de inventar 2367, unde sunt 81 de bucăți de cataramă, descoperite în regiunea Dunării de Jos¹⁹. Tot din anul 1904, provine un alt document, „Inventarul așa-numitei colecții Pongrácz din colecțiile Societății Muzeale de Istorie și Arheologie a Ungariei de Sud”, întocmit în data de 31 decembrie 1904 de către custodele muzeului, István Berkeszi, în care sunt enumerate obiectele care o alcătuiesc²⁰. La numărul curent 151 sunt consemnate cele 81 de bucăți de cataramă, „romane sau din timpul popoarelor migratoare”, însă nu este trecut niciun loc de descoperire.

Situația se schimbă în cel de-al doilea registru de inventar, valabil în perioada 1933–1939, unde la numărul curent 976, este tradus în limba română textul aferent numărului de inventar 2367 din registrul I, dar aici apare în plus informația că piesele au fost „afl.(ate)” la Orșova, Colecția Pongrácz²¹. De altfel, în acest registru la numerele la care sunt consemnate piesele din această colecție, de multe ori apare ca loc de descoperire Orșova, deși în primul registru nu se regăsește această informație și nici pe planșele desenate de colecționar.

Această situație a fost semnalată deja în publicațiile despre istoria Muzeului Banatului, unde s-a afirmat că cel de-al doilea registru de inventar a fost întocmit neglijent de către George Postelnicu, care a scris în mod greșit ca loc de origine Orșova pentru multe dintre piesele din colecția lui Imre Pongrácz²². Acesta, fără să înțeleagă metodologia înregistrării obiectelor și a structurării colecțiilor, nu a dat importanța cuvenită informațiilor care le însoțeau și a reorganizat piesele după materialul din care au fost confecționate sau după criterii estetice și dimensiuni. Astfel a distrus informațiile istorice și arheologice și a încurcat iremediabil o serie de chestiuni legate de obiectele din patrimoniul

¹⁸ Arhiva Muzeului Național Maghiar/Magyar Nemzeti Múzeum Budapesta, Ungaria, Fondul documentar moștenit de la Nándor Fettich, nr. 89.I.D78.

Mulțumesc și pe această cale domnului dr. Péter Prohászka (Institutul de Arheologie al Academiei Slovace din Nitra, Slovacia) pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție desenele din fondul documentar rămas de la Nándor Fettich.

¹⁹ Primul registru de inventar, registrul I, pagina 178.

²⁰ Arhiva Istorică a Muzeului Național al Banatului Timișoara.

²¹ Cel de-al doilea registru de inventar, registrul II, pagina 80.

²² Funcționar al Primăriei municipiului Timișoara și numit secretar al muzeului începând din anul 1922; vezi: Medeleț-Rămneanțu 2003, 76.

muzeului²³. Una dintre probleme este atribuirea eronată a locului de proveniență a obiectelor din colecția Pongrácz, cel mai probabil pentru că a făcut o confuzie între orașul de domiciliu al colecționarului și locul de descoperire al pieselor.

În cel de-al treilea registru de inventar, păstrat sub forma unor foi volante dactilografiate, și cel mai probabil incomplet, au fost consemnate doar o parte dintre piesele colecției Pongrácz, lotul de cataramă anterior menționat în registre nefiind printre ele²⁴.

Într-un registru intermediar de inventar din perioada postbelică, sunt consemnate patru piese de tip Sucidava, despre care se spune că provin de la Orșova: la numărul de marcare 2866 – aplică de bronz (Pl.V.3a-b, 4), la numărul 2867 – aplică de bronz (Pl.V.5a-b, 6), la numărul 2868 – aplică de bronz/la descriere este scris cataramă (Pl.V.1a-b, 2), iar la numărul 2869 – aplică de bronz (Pl.V.7a-b, 8)²⁵.

În cel de-al patrulea registru de inventar, care este valabil și în zilele noastre, piesele sunt înregistrate la numerele de inventar 1956 – aplică (Pl.V.5a-b, 6), 2103 – aplică (Pl.V.7a-b, 8), 2476 – aplică (Pl.V.1a-b, 2), 2867 – aplică (Pl.V.3a-b, 4). La observații este trecută Colecția Pongrácz și se face trimitere la planșa pe care a fost desenată piesa respectivă²⁶. Nu se face nici o mențiune cu privire la locul de descoperire.

3. Descrierea pieselor

1. Cataramă tip Sucidava-Beroe IB. Pl. XXIV.34²⁷/Pl.III/Pl.V.1a-b, 2.

Piesa este realizată din bronz, prin turnare.

Cataramă din bronz, turnată dintr-o bucată, cu veriga dreptunghiulară, profilată, cu marginile arcuite, cu lăcaș pentru spin. Placa are forma dreptunghiulară, rotunjită la capăt unde are un buton; este ajurată în formă de cruce și de semilună. Pe revers are trei piciorușe de fixare, care au orificii.

Dimensiuni: L: 4 cm, l: 2,6 cm

Nr. inv. MNBT²⁸: 2476

Loc de descoperire: Serbia: Prahovo, Kostol, Kurvingrad

Bibliografie: Werner 1955, 41, Fig.6.4; Csallány

²³ Medeleț-Râmneanțu 2003, 258–259, nota 65.

²⁴ Cel de-al treilea registru de inventar, registrul III (foi volante întocmite din/post 1947), paginile 1–59.

²⁵ Registrul intermediar de inventar, folosit în anii 1951–1956. Piesele au fost înregistrate în luna februarie a anului 1956.

²⁶ Cel de-al patrulea registru de inventar, registrul IV, pagina 196 (nr. inv. 1956), pagina 211 (nr. inv. 2103), pagina 248 (nr. inv. 2476), pagina 287 (nr. inv. 2867).

²⁷ Planșa din mapa cu desene realizate de Imre Pongrácz.

²⁸ MNBT=Muzeul Național al Banatului, Timișoara

1962, 57, 67. Pl.IV.7; Tănase 2000, 60; Tănase, Mare 2001, 187–193, 204, Planșa VI/4; Curta 2021, 63, Fig.9.6, 66; 64, Fig.13.145, 67.

2. Placă de centură tip Sucidava-Beroe IB. Pl. LXXXV.3/Pl.IV/Pl.V.3a-b, 4.

Piesa este realizată din bronz, prin turnare și este decorată prin gravare.

Placă de centură din bronz, de formă dreptunghiulară, cu un capăt rotunjit prevăzut cu o proeminență; este ajurată în formă de cruce și de semilună și decorată cu un chenar compus dintr-o linie în zigzag. Placa are nervuri transversale la capătul drept și la brațul inferior al crucii, iar crucea este flancată în partea superioară de cercuri concentrice. Pe revers s-au mai păstrat două urechiușe de fixare. Piesa este ușor deformată și ruptă în partea cu decorul cruciform. Ruptura s-a produs după ce a ajuns în colecția muzeului, deoarece pe planșa desenată este întreagă partea deformată și are trei piciorușe de fixare pe revers.

Dimensiuni: L: 3,7 cm, l: 2,8 cm

Nr. inv. MNBT: 2867

Loc de descoperire: necunoscut – regiunea Porțile de Fier, malul sudic al Dunării

Bibliografie: Tănase-Mare 2001, 187–193, 204, Planșa VI/5; Curta 2021, 69, Fig.15.186.

Loc de descoperire: necunoscut

3. Placă de centură tip Sucidava-Beroe IIB. Pl. VII.42/Pl.II/Pl.V.7a-b, 8.

Piesa a fost realizată din bronz, prin turnare și ajurare.

Placă de cataramă, în formă de scut, la capăt prevăzută cu un mic buton; este ajurată în formă de fleuron și două cercuri, care par a forma o mască umană. Pe revers are două piciorușe cu orificii pentru fixare; piciorușele au fost lipite de plăcuță. Unul dintre piciorușe a fost rupt din fabricație, motiv pentru care meșterul a perforat placa în dreptul capătului acesteia, în vederea fixării pe piele sau material textil.

Dimensiuni: L: 2,3 cm, l: 2,2 cm

Nr. inv. MNBT: 2103

Loc de descoperire: necunoscut – regiunea Porțile de Fier, malul sudic al Dunării

Bibliografie: Csallány 1962, 67. Pl.IV.9, 68; Tănase-Mare 2001, 193; 204, Planșa VI/7; Curta 2021, 92, Fig.40.121, Fig.41.163; 93–94.

4. Placă de centură tip Sucidava III – Beroe III²⁹. Pl.III.18a-b/Pl.I/Pl.V. 5a-b, 6.

²⁹ O altă propunere de clasificare: placă de centură decorată

Piesa este din bronz, realizată prin turnare și decorată prin gravare.

Placă de centură din bronz, de formă dreptunghiulară, cu capătul rotunjit, ajurată cu o cruce în formă de T și două semilune care flanchează două cercuri de mărimi diferite, situate median; la capăt are un buton dreptunghiular. În partea superioară, placa are gravate linii drepte care marchează arcuirea marginilor laterale, iar la capătul drept are o linie de creștături. Pe revers, piesa are trei piciorușe pentru fixare, prevăzute cu orificii.

Dimensiuni: L: 3,2 cm, l: 2,4 cm

Nr. inv. MNB: 1956

Loc de descoperire: necunoscut – regiunea Porțile de Fier, malul sudic al Dunării

Bibliografie: Csallány 1962, 57, 67. Pl.IV.6/ piesa desenată greșit, doar cu un cerc și nu cu două; Tănase-Mare 2001, 193, 204, Planșa VI/6; Curta 2021, 85, Fig.31.13.

4. Istoricul cercetării pieselor de tip Sucidava din colecția Pongrácz

În contextul unui studiu dedicat dovezilor creștinismului din provincia Dacia, arheologul Mihail Macrea ne oferă o primă descriere a obiectelor creștine descoperite în Banat, între care aminteste existența în colecția muzeului din Timișoara a unor cataramă de centură cu o cruce *quadrata perforată*, similare celor descoperite la Szöreg și Sucidava. Despre acest tip de piese mai spune că sunt considerate romane și se datează în secolele IV–V³⁰. Autorul nu precizează numărul cataramelor din muzeu.

Arheologul german Joachim Werner a publicat în anul 1955 un studiu referitor la piesele de centură bizantine din secolele VI–VII, în care a prezentat patru cataramă de tip Sucidava despre care spune că se află în muzeul din Timișoara și că provin de la Orșova³¹. Însă, dintre cele patru piese prezentate, doar două se mai află în colecția muzeului și fac parte din colecția Pongrácz³² (vezi nr. inv. 1956 – Pl.V.5a-b, 6; nr. inv. 2476 – Pl.V.1a-b, 2). Cea de-a treia cataramă ilustrată în studiul lui Werner³³ a fost inițial în colecția muzeului, însă în anul 1929 a fost inclusă într-un schimb de piese între muzeu și un anticar din Budapesta, László Mautner³⁴. Faptul că această cataramă a

existat în colecția muzeului și implicit în cea a lui Pongrácz este confirmat de un desen întocmit de Nándor Fettich³⁵ (Pl. VI – pagina 4, primul desen din partea stângă, sus). De asemenea, în registrul I de inventar, la numărul la care au fost înregistrate cataramă în 1904, s-a scris ulterior în limba română cum că “o copcă” a fost cedată la schimbul din 15 iunie 1929³⁶, cu siguranță fiind vorba despre această piesă de la care a rămas doar desenul.

Pe pagina desenată, N. Fettich a scris că piesele sunt găsite “în regiunea Orșovei”, dar nu a menționat și numele colecționarului. Cel mai probabil, el a văzut etichetarea obiectelor despre care bănuim că era încă la acea dată în limba maghiară³⁷. Chiar și imediat după achiziționarea colecției se foloseau în legătură cu obiectele care o alcătuiau expresii precum “în preajma Orșovei”, “în preajma Porților de Fier”³⁸, inclusiv în registrul I de inventar – “în regiunea Dunării de Jos”³⁹. Acest fapt a dus la scrierea unor etichete confuze de unde s-a înțeles că este vorba doar despre localitatea Orșova. Un argument în acest sens este și faptul că una dintre piesele desenate în 1925 provine sigur de la sudul Dunării (vezi Pl.VI.-rândul doi, piesa din partea stângă – cataramă cu numărul actual de inventar 2476), dar care a apărut ulterior în publicații ca fiind de la Orșova. Foarte posibil, aceste desene făcute de Fettich constituie și sursa lui J. Werner cu privire la obiectele din colecția muzeului din Timișoara, deși acesta nu precizează cum i-au parvenit informațiile. Știm că Nándor Fettich a fost sursa cu privire la obiecte din muzeul timișorean pentru alți cercetători, din studiile arheologice germane Syna Uenze. Într-o lucrare despre fibulele cu piciorul întors dedesubt, aceasta îl menționează pe Fettich ca funizor de informație pentru piese de la Orșova⁴⁰, care de fapt sunt din colecția Pongrácz și au loc de descoperire greșit.

Cea de-a patra cataramă ilustrată de Werner ca fiind de la Orșova, cu veriga ruptă din care se mai păstrează doar un mic segment pe partea dreaptă în ilustrație⁴¹, nu se regăsește nici în registrele

nota 425.

³⁵ Arhiva Muzeului Național Maghiar/Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta (Ungaria), Fondul documentar moștenit de la Nándor Fettich, nr. 89.I.D78.

³⁶ Primul registru de inventar, registrul I, pagina 178, numărul de inventar 2367.

³⁷ Chiar și în anul 1928, în aproape toate muzeele din Transilvania și Banat se mai păstrau încă etichetele în limba maghiară; vezi: Medeleț-Râmneanțu 2003, 49.

³⁸ Berkeszi 1908, 206.

³⁹ Primul registru de inventar, registrul I, pagina 178.

⁴⁰ Uenze 1974, 494.

⁴¹ Werner 1955, 41, Fig.6.2.

cu cruce și două semilune verticale (B IIb1 [Traykova]): Curta 2021, 85.

³⁰ Macrea 1948, 300–301, nota 1, nr. 4.

³¹ Werner 1955, 41, Fig.6; 45, Lista 1, poziția 14.

³² Werner 1955, 41, Fig.6.3–4.

³³ Werner 1955, 41, Fig.6.1.

³⁴ Medeleț-Râmneanțu 2003, 75–77; 280, nota 418; 281,

muzeului și nici în desenele lui Pongrácz sau ale lui Fettich. În opinia noastră, aceasta nu a făcut parte niciodată din colecția muzeului timișorean, fiind vorba despre o confuzie făcută de arheologul german cu o piesă dintr-un alt muzeu. Această cataramă cu veriga ruptă seamănă izbitor cu catarama de tip Sucidava din colecția muzeului din Arad, descoperită la Pecica (jud. Arad) la începutul secolului XX, dar care are segmentul de verigă păstrat pe partea stângă în ilustrație⁴². Posibil ca să fie una și aceeași cataramă, dar ilustrată pe revers în desenul publicat în 1955 și pe avers în fotografiile publicate în 1961 în 1996 (vezi nota 42). Mai apoi, în cartea arheoloagei maghiare Éva Garam. În cartea sa despre obiectele de origine bizantină din teritoriul stăpânit de avari în secolele VI–VII, este propusă și o reconstrucție a verigii cataramelor găsite la Pecica⁴³.

Într-un studiu cu privire la piese de centură bizantine decorate cu mască umană, publicat în 1962, arheologul maghiar Dezső Csallány prezintă, citându-l ca sursă pe J. Werner, cinci piese de tip Sucidava din colecția muzeului din Timișoara care au ca loc de proveniență Orșova⁴⁴. Însă dintre acestea, doar trei se regăsesc în lucrarea lui Werner⁴⁵, respectiv piesele cu numărul de inventar 1956 (Pl.V.5a-b, 6) și 2476 (Pl.V.1a-b,2), precum și piesa dată la schimb în anul 1929 (Pl.VI – pagina 4, primul desen din partea stângă, sus). În lucrarea lui Csallány nu mai apare piesa de la Fig.6.2 publicată de Werner, cea cu veriga ruptă, în schimb apar alte două piese, o cataramă care nu se regăsește în colecția muzeului din Timișoara⁴⁶, precum și o placă de centură care are numărul de inventar 2103 (Pl.V. 7a-b,8)⁴⁷. Se cuvine subliniat încă o dată faptul că aceste două piese publicate de Csallány nu apar și în lucrarea lui Werner. De aici se poate trage concluzia, pe de o parte că Csallány a avut ca sursă desenele lui Fettich, unde sunt reprezentate patru dintre piesele pe care le-a publicat (Pl.VI-primele patru piese din partea superioară a paginii), iar pe de altă parte că a observat faptul că piesa cu veriga ruptă publicată de Werner este cea găsită la Pecica și nu face parte din colecția muzeului timișorean.

Rămâne în continuare fără răspuns situația cataramelor pe care Csallány a ilustrat-o pe planșa IV.5, despre care nu am găsit nici un fel de informații că ar fi aparținut vreodată muzeului din Timișoara și nici că a fost găsită la Orșova. O posibilitate ar fi ca autorul să fi făcut o confuzie cu o cataramă din colecția altui muzeu. Din câte cunoaștem, Imre Pongrácz a vândut piese Muzeului Național Maghiar din Budapesta în anul 1899, însă în lista publicată a acestora sau în registrul de inventar muzeal nu se află vreo cataramă care după descriere să poată fi încadrată în tipul Sucidava⁴⁸. Astfel că, proveniența acestei piese și colecția căreia îi aparține, rămân deocamdată o necunoscută.

Piesele de centură de tip Sucidava aflate în colecția muzeului din Timișoara au mai fost menționate ca fiind de la Orșova și în lucrări de specialitate din străinătate publicate la sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70 ai secolului XX, care se referă la cataramele de origine bizantină din punctul de vedere al cercetării tipologice⁴⁹ sau ca mărituri ale creștinismului⁵⁰.

Din perspectiva valorizării lor ca obiecte legate de religia creștină, piesele din colecția Pongrácz sunt discutate în studiul din 1974 al arheologului Marius Moga despre vestigiile paleocreștine din Banat, care susține că pentru unele obiecte dintre cele publicate de Mihail Macrea în 1948, trebuie clarificate datele legate de proveniență și autenticitate⁵¹. Critica lui se referă inclusiv la cataramele de tip Sucidava despre care atrage atenția că provin din colecția Pongrácz, alcătuită din obiecte găsite la sudul Dunării și nu pe teritoriul Banatului⁵². În mod corect, indică cele două planșe desenate de colecționar: planșa XXIV.34a-b și LXXXV.3 și spune că pe prima planșă sunt menționate localități de pe malul sârbesc al Dunării, iar pe cea de-a doua planșă nu este trecut locul de descoperire care cel mai probabil a fost tot la sudul fluviului⁵³. Din nefericire, aceste corecturi ale lui Marius Moga nu au avut ecou în lumea științifică, deși lucrarea sa a fost adesea citată.

În anul 1978, a fost publicat un catalog de expoziție care prezenta roadele cercetărilor desfășurate

⁴² Csallány 1961, 143–144; Pl.CCXIII.13; Barbu 1996, 91, 93, Fig.1.

⁴³ Garam 2001, 312, Pl.61.5.

⁴⁴ Csallány 1962, 57, inclusiv nota 28; 67, Planșa IV.5–9.

⁴⁵ Fig.6.1 la Werner corespunde cu Planșa IV.8 la Csallány, Fig.6.3 la Werner corespunde cu Planșa IV.6 la Csallány, iar Fig. 6.4 la Werner corespunde cu Planșa IV.7 la Csallány. Fig.6.2.de la Werner nu a mai fost publicată de Csallány ca fiind de la Orșova.

⁴⁶ Csallány 1962, 67, Planșa IV.5.

⁴⁷ Csallány 1962, 67, Planșa IV.9; 68, inclusiv nota 66.

⁴⁸ Milleker 1906, 237–238; registrul de inventar al Muzeului Național Maghiar din Budapesta, anul 1899, paginile 83–86. Mulțumesc și pe această cale colegului meu, dr. Călin Timoc (Muzeul Național al Banatului Timișoara), pentru bunavoința de a-mi pune la dispoziție copia paginilor din registrul de inventar.

⁴⁹ Vinski 1967, 38; Pl.XXXI.3

⁵⁰ Kollautz 1970, 13, nota 7.

⁵¹ Moga 1974, 259.

⁵² Moga 1974, 260–261.

⁵³ Moga 1974, 261, nota 14.

de arheologii din România și Iugoslavia pe parcursul a 15 ani, determinate de construcția barajului și a lacului de acumulare pentru hidrocentrala de la Porțile de Fier⁵⁴. La expoziție au participat cu piese și muzeele care aveau în colecție obiecte descoperite în această regiune. Printre piesele etalate de Muzeul Banatului Timișoara, se numără și trei cataramae tip Sucidava⁵⁵. În catalog piesele sunt descrise, s-a menționat ca loc de descoperire Orșova și faptul că provin din colecția Pongrácz, dar este ilustrată doar catarama decorată cu cruce în formă de T, două semilune și două cercuri⁵⁶. Aceasta are un număr de inventar greșit, 2723, deși la acea dată piesa avea deja numărul de inventar valabil și astăzi, respectiv 1956 (R. 399 în catalog). De asemenea, numărul 2866 este atribuit piesei cu numărul de inventar 2867 (R. 401 în catalog). Doar în cazul piesei cu numărul de inventar 2476, acesta este corect (R. 400 în catalog). Informațiile din catalog au fost preluate în publicații ulterioare, fapt care a determinat perpetuarea greșelilor cu privire la numărul de inventar al pieselor și la locul de descoperire.

În cartea publicată de Nicolae Gudea și Ioan Ghiurco despre mărturiile arheologice ale creștinismului din România, au fost prezentate trei cataramae de tip Sucidava de la muzeul din Timișoara, descoperite la Dierna-Orșova. Se menționează că sunt din colecția Pongrácz și că nu au loc de descoperire precizat⁵⁷, probabil în sensul că nu se știe unde anume au fost găsite în Orșova și nu cum că ar proveni din altă parte. La aceasta se mai adaugă și alte informații eronate. În primul rând, una dintre cataramae, despre care s-a spus că are numărul de inventar 2457⁵⁸, este de fapt o reproducere publicată de arheologul croat Zdenko Vinski după ilustrațiile pieselor considerate a fi de la Orșova, din lucrările lui Werner și Csallány, după cum afirmă el însuși⁵⁹. Acest număr de inventar corespunde celei de-a doua catarama prezentate, căreia i s-a dat numărul 2866⁶⁰, complet greșit, în regis-

trul de inventar fiind consemnat un cârlig⁶¹. De fapt, Z. Vinski a reprodus catarama publicată de J. Werner, la figura 6.4. și de D. Csallány la planșa IV.7, însă a dat plăcii o formă accentuat tronconică, iar marginile verigii sunt arcuite mai pronunțat, astfel că acest desen a fost preluat ca fiind o altă cataramă, când de fapt reprezenta tot catarama cu numărul inventar 2457 (în studiul de față ilustrată la planșa V.1a-b, 2). Așadar, avem două desene diferite ale aceleiași piese și nu două piese diferite, așa cum au prezentat N. Gudea și I. Ghiurco și ulterior alți autori. Despre cea de-a treia piesă s-a consemnat că are numărul de inventar 2723⁶², de asemenea greșit, deoarece corespunde unei cataramae din epoca modernă⁶³. Numărul corect este 1956 (în studiul de față ilustrată la planșa V.5a-b, 6). Prin urmare, cele trei piese de tip Sucidava publicate ca fiind din colecția muzeului timișorean sunt doar două, care au decor diferit, una cu cruce și semilună (nr. inv. 2457) și cealaltă cu cruce în formă de T și două semilune (nr. inv. 1956).

Aceste scrieri ale lui N. Gudea și I. Ghiurco, despre cataramaele de tip Sucidava din muzeul din Timișoara, au fost preluate de Doina Benea în cartea sa publicată în 1999, despre interferențele spirituale din Dacia sud-vestică în secolele III–IV. În privința acestor piese, spune că au fost descoperite “unde în zona Diernei”, se datează în secolul al VI-lea p. Chr. și au caracter creștin⁶⁴. Așadar, sunt repetate greșelile cu privire la locul de descoperire, numărul de inventar și desigur la ilustrarea unei piese inexistente⁶⁵.

Catarama cu numărul de inventar 2467 a fost publicată în catalogul unei expoziții organizate în anul 2000 de către Muzeul Național de Istorie a României din București, dedicate pieselor paleocreștine și creștine din secolele III–XI descoperite pe teritoriul actual al României. În catalog, piesa are o scurtă descriere, iar ca loc de descoperire sunt menționate Porțile de Fier⁶⁶.

În anul 2001, Daniela Tănase și Mircea Mare au publicat un catalog al pieselor de port și de podoabă databile în secolele III–VII din colecția lui Imre Pongrácz, în care sunt ilustrate și descrise inclusiv cele patru piese de tip Sucidava⁶⁷. De

⁵⁴ Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier 1978, 9–17.

⁵⁵ Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier 1978, 162–163, R. 399, R. 400, R. 401.

⁵⁶ Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier 1978, nr. 343, dar de fapt este nr. 399. La nr. 343 sunt consemnate piese semifabricate (trei fibule cu piciorul întors dedesubt) descoperite la Drobeta-Turnu Severin, care au numărul de inventar 2878 și fac parte din colecția lui Pongrácz și implicit a muzeului din Timișoara.

⁵⁷ Gudea-Ghiurco 1985, 201; Gudea-Ghiurco 2002, 201.

⁵⁸ Gudea-Ghiurco 1985, 201; Pl. XXXVII.G.D.1; Gudea-Ghiurco 2002, 201; Pl. XXXVII.G.D.1.

⁵⁹ Vinski 1967, 75, nota 423.

⁶⁰ Gudea-Ghiurco 1985, 201; Pl. XXXVII.G.D.2; Gudea-Ghiurco 2002, 201; Pl. XXXVII.G.D.2.

⁶¹ Registrul IV al Muzeului Național al Banatului Timișoara, pagina 287.

⁶² Gudea-Ghiurco 1985, 201; Pl. XXXVII.G.D.3; Gudea-Ghiurco 2002, 201; Pl. XXXVII.G.D.3.

⁶³ Registrul IV al Muzeului Național al Banatului Timișoara, pagina 273.

⁶⁴ Benea 1999, 109–110; 175, nota 54.

⁶⁵ Benea 1999, 210; Fig.16/3.

⁶⁶ Tănase 2000, 60.

⁶⁷ Tănase-Mare 2001, 192–193; 204, Pl.VI. 4–7.

această dată, numerele de inventar au fost consemnate corect și s-a menționat care dintre catarama a fost găsită la sudul fluviului, pentru celelalte fiind considerată ca loc de descoperire Clisura Dunării, avându-se în vedere mai degrabă partea de la nord de fluviu. Totodată, s-a atras atenția asupra erorilor publicației lui N. Gudea și I. Ghiurco, despre care am discutat mai sus, respectiv numere de inventar greșite și faptul că una dintre catarama nu face parte din colecția muzeului⁶⁸.

M. Mare, într-o lucrare de sinteză despre locuirea în regiunea Banatului în secolele IV–IX, amintește și piesele de tip Sucidava din colecția Pongrácz⁶⁹, pe care le descrie și le ilustrează pe baza informațiilor din catalogul la care a fost coautor în anul 2001.

De o atenție mai deosebită au beneficiat piesele din colecția muzeului din Timișoara într-un studiu amplu al lui Florin Curta dedicat cataramelor bizantine timpurii din clasa Sucidava, care le-a încadrat tipologic și a menționat ca loc de proveniență Orșova⁷⁰ sau loc necunoscut – Porțile de Fier⁷¹, de altfel așa cum au fost publicate de către D. Csallány, D. Tănase și M. Mare. Deoarece aceste piese au apărut în publicații ale unor autori diferiți, s-au creat confuzii cu privire la locul de descoperire și la imaginea lor, astfel că aceeași piesă a fost ilustrată de două ori. Așa este cazul cataramei cu numărul de inventar 2476 (Pl. V.1a-b, 2), care apare atât ca fiind de la Orșova⁷², cât și de la Porțile de Fier⁷³, dar este una și aceeași piesă, prima mențiune fiind preluată din studiul din 1962 al lui D. Csallány și cea de-a doua din catalogul întocmit în 2001 de D. Tănase și M. Mare. Aceeași situație se repetă și în privința plăcii de centură cu numărul de inventar 2103 (Pl. V.7a-b, 8) (Pl. VI – piesa din mijloc, rândul de sus), menționată ca fiind de la Orșova (după Csallány)⁷⁴ și din regiunea Porțile de Fier (după D. Tănase și M. Mare)⁷⁵. De această dată și desenul defectuos al lui Csallány a înlesnit concluzia că ar fi vorba despre o altă piesă.

5. Problema locului de descoperire

Din puținele însemnări rămase de la Imre Pongrácz, știm că și-a cumpărat obiectele în special

de la furnizorii săi din Serbia, pe care îi menționează adesea pe planșele desenate. Aceștia se numeau Vasa și Kostić și i-au adus antichități descoperite în localități de pe malul sudic al Dunării, situate în regiunea Porțile de Fier. Unele dintre acestea au fost fortărețe și orașe în epoca romană și cea romano-bizantină: Kostol a fost *Pontes*, Karataș a fost *Diana*, Prahovo a fost *Aquae*, iar Tekija a fost *Transdierna*⁷⁶.

Din păcate, atunci când colecționarul consemnează locul de descoperire, de obicei enumeră toate localitățile de unde provin piesele de pe planșa respectivă, fără a preciza care dintre acestea au fost găsite într-o anumită localitate. Rareori se întâmplă să spună în mod explicit locul de descoperire al vreunei piese desenate pe planșele sale. Dintre obiectele de tip Sucidava, doar despre catarama cu numărul de inventar 2476 (Pl. V.1a-b, 2), desenată pe planșa XXIX (Pl. III), știm că provine din Serbia, arealul localităților Prahovo, Kostol, Kurvingrad (Pl. VII).

Celelalte trei piese au fost desenate pe planșe fără a se consemna niciun fel de indicii cu privire la locul de descoperire sau la numele furnizorului (Pl. I–II, Pl. IV). Astfel că este greu de presupus proveniența lor. Totuși, nu considerăm că acestea sunt de la nordul Dunării, din zona Orșovei, deoarece de regulă dacă o piesă era găsită pe teritoriul orașului sau avea legătură cu vreun locuitor al acestuia, Imre Pongrácz menționa pe planșe Orșova. Mai degrabă, piesele au fost găsite în localități de pe malul sudic al fluviului, de unde provine majoritatea covârșitoare a antichităților care i-au fost aduse colecționarului de către furnizorii săi care locuiau în Kladovo, localitate situată pe malul sudic al Dunării, vizavi de Drobeta-Turnu Severin.

Desigur că piese de tip Sucidava au circulat pe malul nordic al fluviului, în zona Porților de Fier, după cum ne-o dovedește catarama descoperită în săpăturile de la Drobeta-Turnu Severin, desfășurate la sfârșitul secolului XIX⁷⁷, însă obiectele din colecția lui Pongrácz provin cel mai probabil de la sudul Dunării.

6. Câteva concluzii

Printre obiectele care compun colecția eteroclită a lui Imre Pongrácz se află și câteva piese de centură de tip Sucidava care au apărut în literatura de specialitate ca fiind descoperite la Orșova, din cauza unor neclarități strecurate de-a lungul timpului în înscrierea acestora în registrele muzeului

⁶⁸ Tănase-Mare 2001, 195, nota 49 și nota 53.

⁶⁹ Mare 2005, 45–46; Planșa XV.8–9; Planșa XVI.1–2.

⁷⁰ Curta 2021, 59, Fig. 1.13; 63, Fig. 9.66; 66, 67, 68; 69, Fig. 15.169; 92, Fig. 40.121; 93.

⁷¹ Curta 2021, 64, Fig. 13.145; 67; 69, Fig. 15.186; 85, Fig. 31.13; 92, Fig. 41.163; 94.

⁷² Curta 2021, 63, Fig. 9.66; 66.

⁷³ Curta 2021, 64, Fig. 13.145; 67.

⁷⁴ Curta 2021, 92, Fig. 40.121; 93.

⁷⁵ Curta 2021, 92, Fig. 41.163, 94.

⁷⁶ Spehar 2010, 17, harta2; 25–26; 28–29; 31–32; 46–47.

⁷⁷ Tudor 1976, 127, 128, VII.3, 134, PL. XII.3.

din Timișoara. Studiind albumul de planșe desenate de colecționar și beneficiind de desenele realizate de Nándor Fettich, care a vizitat muzeul în 1925, am încercat să stabilim câte piese au existat cu certitudine în colecție și unde anume au fost descoperite.

Astfel, am observat că la înregistrarea obiectelor în muzeu nu s-a ținut cont de informațiile de pe planșele desenate de colecționar, iar faptul că Imre Pongrácz a locuit la Orșova a condus la deducția greșită că și obiectele au fost descoperite în această localitate sau în preajma ei.

Pe de altă parte, ambiguitatea este accentuată de către colecționar însuși, care de regulă menționează pe o planșă mai multe localități de proveniență a pieselor, probabil pentru că nu avea informații exacte cu privire la locul de descoperire al fiecăreia în parte, astfel că le-a enumerat pe toate. Mai mult decât atât, are și planșe fără niciun loc de descoperire. Aceasta ne face să ne gândim că pentru el nici nu avea o mare importanță locul exact de proveniență, la fel nici pentru furnizorii săi. În vremea în care Pongrácz și-a constituit colecția, conta mai mult piesa ca obiect în sine, decât informațiile cu privire la contextul său de descoperire, mai ales pentru un amator de antichități. Această situație relevă încă o dată marea problemă a obiectelor care nu au fost descoperite în cadrul unor săpături arheologice efectuate de specialiști, ci provin de pe piața de antichități.

Deși nu cunoaștem locul exact de descoperire pentru piesele de centură de tip Sucidava, faptul că o cataramă (Pl.V.1a-b, 2) provine sigur de la sud de Dunăre, ne îndeamnă să presupunem că și celelalte i-au fost aduse tot de acolo de către furnizorii săi sârbi, cărora le datorează majoritatea covârșitoare a obiectelor sale arheologice. Așadar, chiar dacă obiectele provin din regiunea Porțile de Fier, este vorba mai cu seamă despre malul sudic al fluviului, astfel că formularea unor ipoteze științifice care se bazează pe descoperirea unor tipuri de obiecte la nordul Dunării sau pe concentrarea lor în zona Orșovei devin lipsite de temeinicie.

Din desenele de pe planșele colecționarului și cele făcute de către Nándor Fettich rezultă că au fost cinci obiecte de tip Sucidava, o cataramă și patru plăci de centură, dintre care s-au mai păstrat în muzeul din Timișoara cele patru ilustrate la planșa V în acest studiu, iar cel de-al cincilea obiect (o placă de centură) a fost oferit la schimb în 1929 anticarului budapestan László Mautner și nu cunoaștem soarta sa ulterioară.

Prin urmare, piesele de tip Sucidava din colecția lui Imre Pongrácz nu provin de la nordul Dunării

și nici într-un caz de la Orșova, antica Dierna. Confuzia s-a creat din cauza faptului că acestea fac parte dintr-o colecție al cărei proprietar a locuit în Orșova.

BIBLIOGRAFIE

Surse documentare din Arhiva Istorică a Muzeului Național al Banatului:

Primul Registru de Inventar al Muzeului Banatului Timișoara (1872–1932)

Al doilea registru de inventar al Muzeului Banatului Timișoara (1933–1939)

Al treilea registru de inventar al Muzeului Banatului Timișoara, păstrat sub forma unor foi volante întocmite din/post 1947

Un registru de inventar intermediar al Muzeului Banatului Timișoara (1951–1956)

Registru de inventar actual al Muzeului Național al Banatului Timișoara (1958–2024)

Mapa cu planșe desenate de Imre Pongrácz

Surse documentare din Arhiva Istorică a Muzeului Național Maghiar:

Muzeul Național Maghiar/Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta (Ungaria), Arhiva documentară a lui Nándor Fettich, 89.I.D78

Registru de inventar al Muzeului Național Maghiar/Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta, din anul 1899

Literatură de specialitate:

Barbu 1996

M. Barbu, În legătură cu catarama tip Sucidava descoperită la Pecica-Județul Arad, *Ziridava* XIX–XX (1996), 91–94.

Benea 1999

D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III–IV*, II, Timișoara (1999).

Berkeszi 1908

I. Berkeszi, A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Temesvárot, *MKE* II (1908), 198–212.

Csallány 1961

D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapest (1961).

Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier 1978

Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier. Tresors archéologiques dans la région Porțile de Fier, E. Florescu, R. Florescu, I. Opriș, S. Perišić, J. Rankov, D. Putnik (ed.), București (1978).

Csallány 1962

D. Csallány, Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maskenmuster, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1962), 55–77.

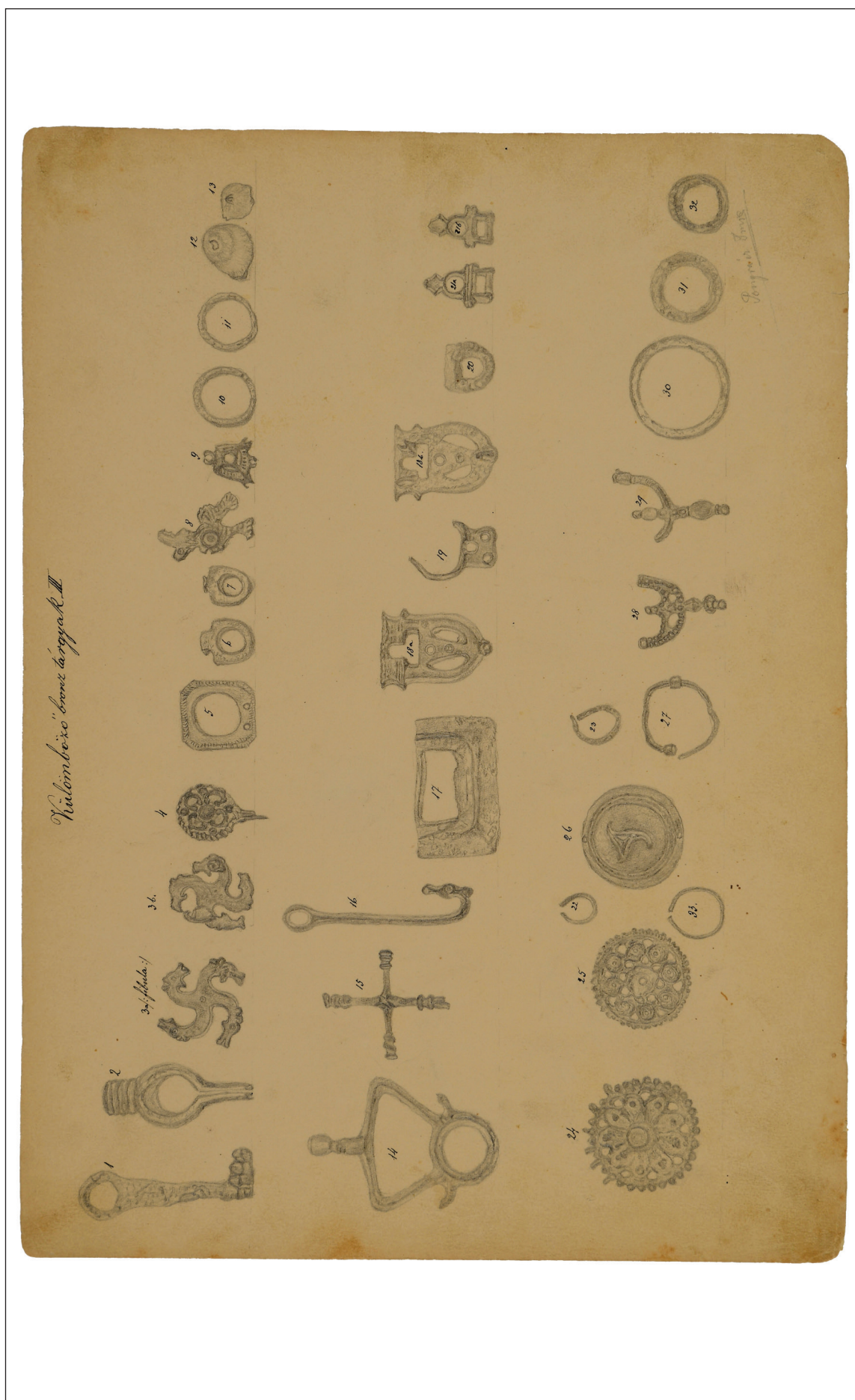
- Curta 2021
F. Curta, Critical Remarks on the Sucidava Class, *Archaeologia Bulgarica* XXV, 3 (2021), 57–118.
- Fiedler 1992
U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Bonn (1992).
- Garam 2001
É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest (2001).
- Gudea-Ghiurco 1985
N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea (1985).
- Gudea-Ghiurco 2002
N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, ediția a II-a, Cluj-Napoca (2002).
- Kollautz 1970
A. Kollautz, *Denkmäler byzantinischen Christentums aus der Awarenzeit der Donauländer*, Zetemata Byzantina. Studien und Vorträge zur byzantinischen Geschichte 2, Amsterdam (1970).
- Macrea 1948
M. Macrea, À propos des quelques découvertes chrétiennes en Dacie, *Dacia* 11–12 (1948), 281–302.
- Madgearu 1998
Al. Madgearu, The Sucidava type of buckles and the relations between the Late Roman Empire and the barbarians in the 6th century, *ArchMold* 21 (1998), 217–222.
- Mare 2005
M. Mare, *Banatul între secolele IV–IX. Meșteșuguri și ocupații tradiționale*, II, Timișoara (2005).
- Medeleț-Toma 1997
F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică. I. 1872–1918*, Timișoara (1997).
- Medeleț-Rămneanțu 2003
F. Medeleț, V. Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică II, 1918–1948*, Timișoara (2003).
- Milleker 1906
B. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei* III, Temesvár (1906).
- Moga 1974
M. Moga, Vestigii paleocreștine în Banat. In *memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj (1974), 259–266.
- Petre 1987
A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe–VIIe siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, Bucarest (1987).
- Schulze-Dörrlamm 2002
M. Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Teil I: Die Schnallen ohne Beschlag, mit Laschenbeschlag und mit festem Beschlag des 6. bis 7. Jahrhunderts*, Mainz (2002).
- Špehar 2010
P. Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Beograd (2010).
- Tănase 2000,
D. Tănase, voce 92. Cataramă. Al. Barnea, L. Dumitriu (ed.), *Paleocreștinism și creștinism pe teritoriul României – secolele III–XI*, București (2000), 60.
- Tănase 2016
D. Tănase, Colecția Pongrácz. C. Borș, O. Ilie (ed.) *România. Civilizații suprapuse*, București (2016), 448.
- Tănase-Mare 2001
D. Tănase, M. Mare, Piese de port și de podoabă din secolele III–VII din colecția Pongrácz. Catalog, *AnB*, S.N., IX, 2001 (2002), 181–206.
- Teodor 1991
D. Gh. Teodor, Piese vestimentare bizantine din secolele VI–VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic, *ArchMold* 14 (1991), 117–138.
- TRÉT 1903
A Pongrácz-féle gyűjtemény, TRÉT XIX, 3–4 (1903), 112–118.
- Tömörkény 1904
J. Tömörkény, Szőregi leletek, *ArchÉrt* XXIV (1904), 192.
- Tudor 1976
D. Tudor, Obiecte de metal din Drobeta, descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. G. Tocilescu (1896–1899), *Drobeta* 2 (1976), 117–137.
- Uenze 1974
S. Uenze, Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen. G. Kossack, G. Ulbert (ed.), *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie: Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, München (1974), 483–494.
- Uenze 1992
S. Uenze, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec. Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937*, Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 43, München (1992).
- Varsik 1992
V. Varsik, Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert, *Slovenská Archeológia* 40/1, (1992), 77–103.

Vinski 1967

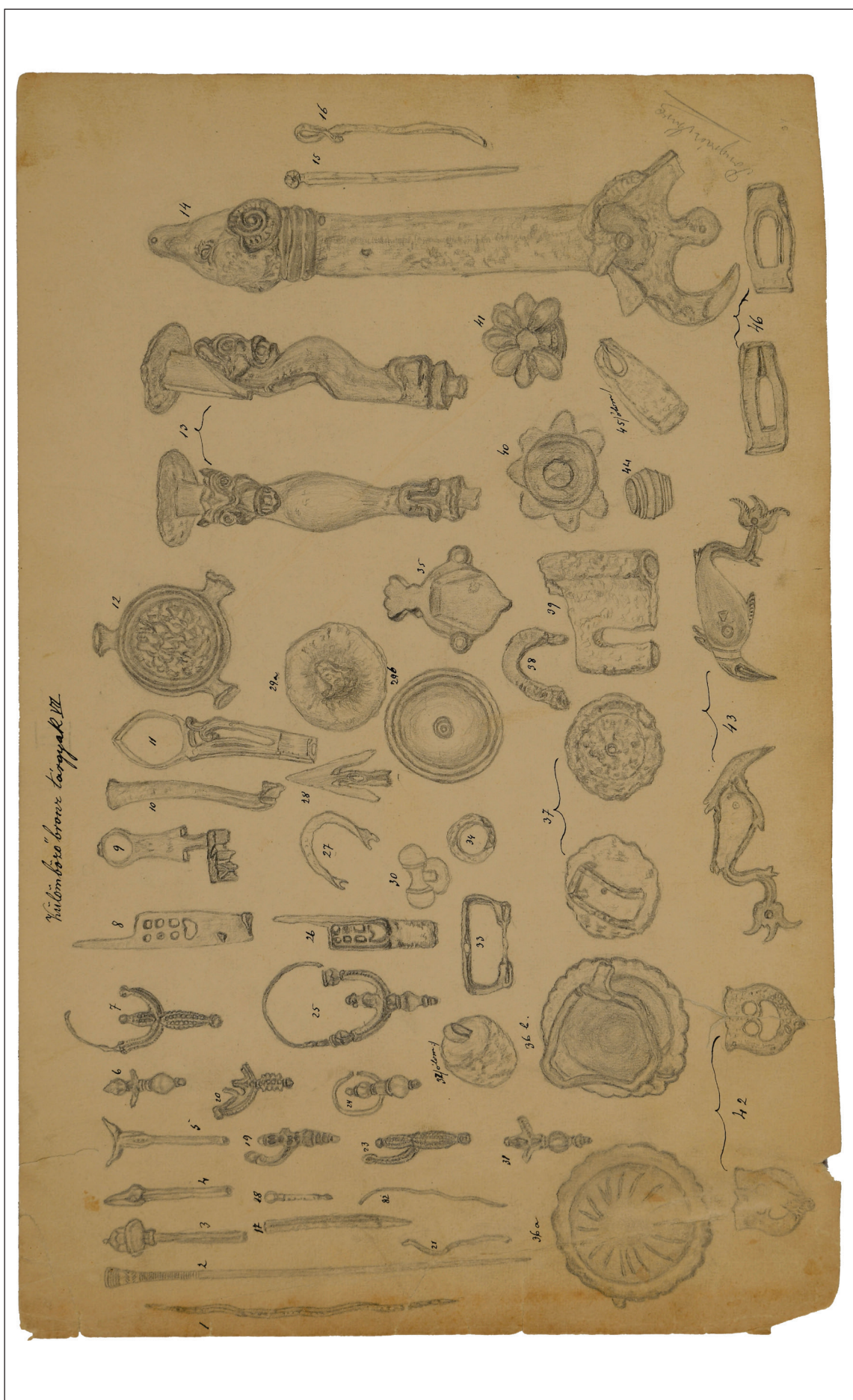
Vinski Z. Kasnoantički starosjedioci u Salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku* LXIX, (1967), 5–98.

Werner 1955

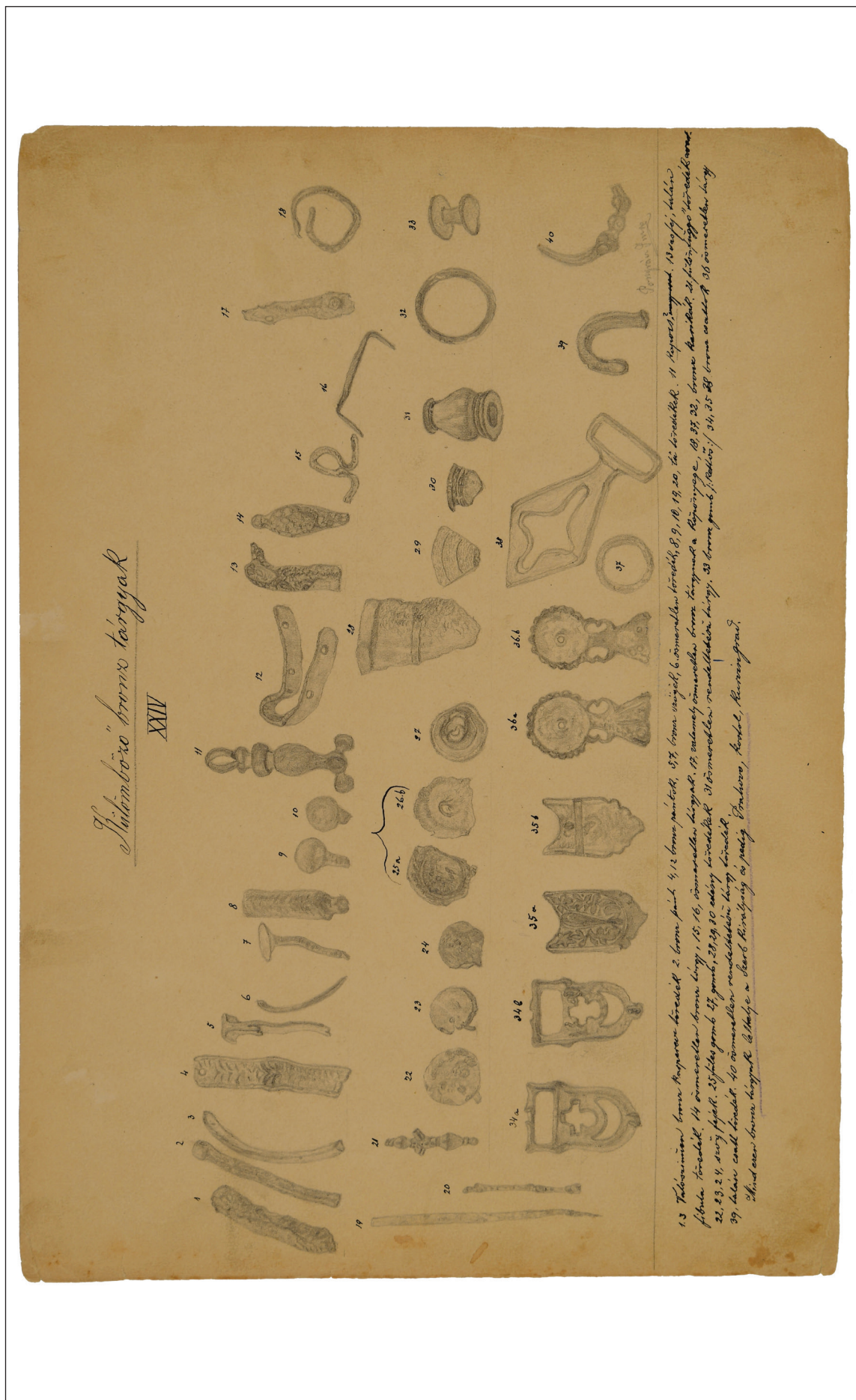
J. Werner, Bizantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergart, *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, I (1955), 36–55.

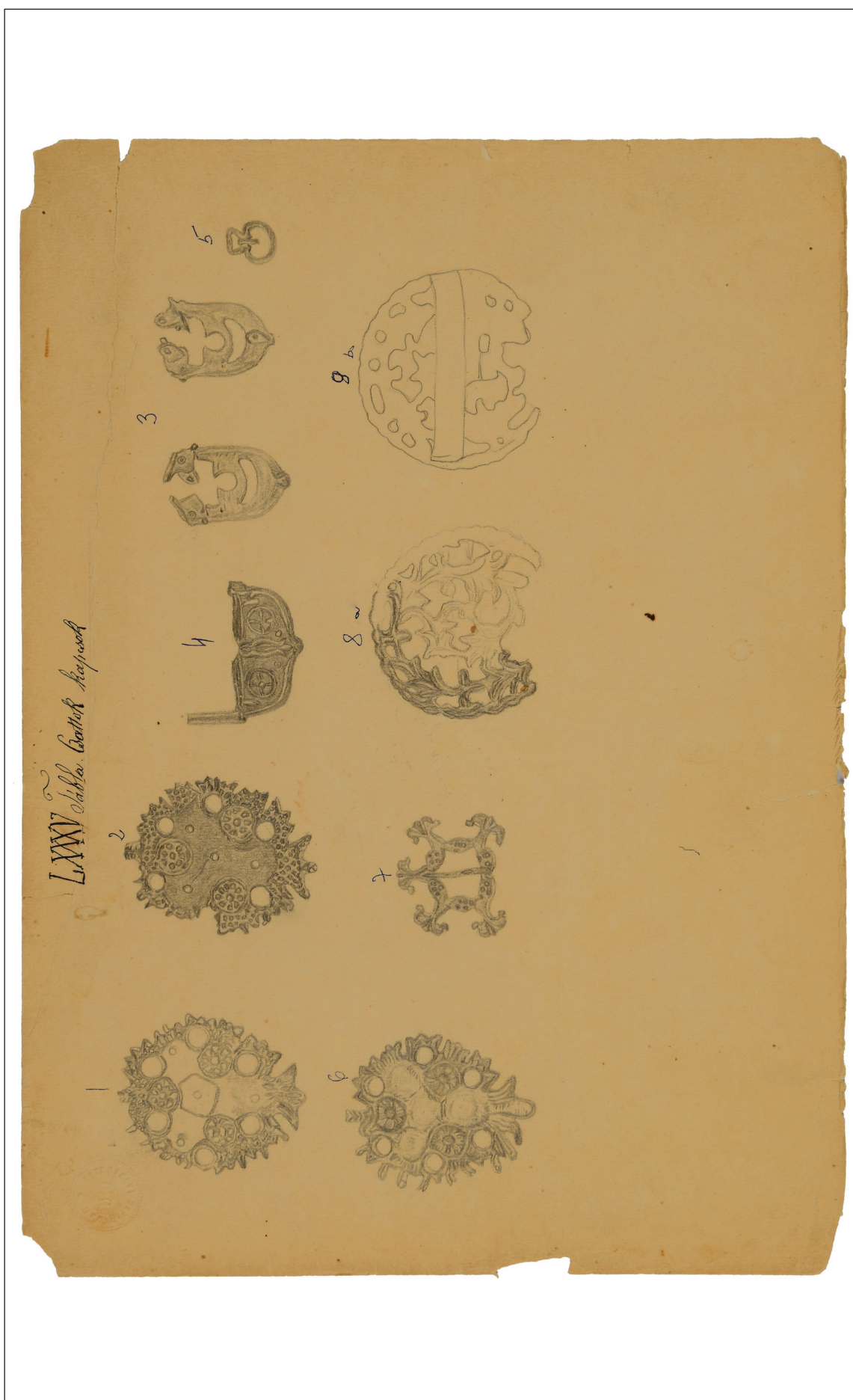
Pl.I. Planşa III, desenată de Imre Pongrácz. Foto: Milan Şepeţan / Pl.I. The plate III, drawn by Imre Pongrácz. Photo by Milan Şepeţan.

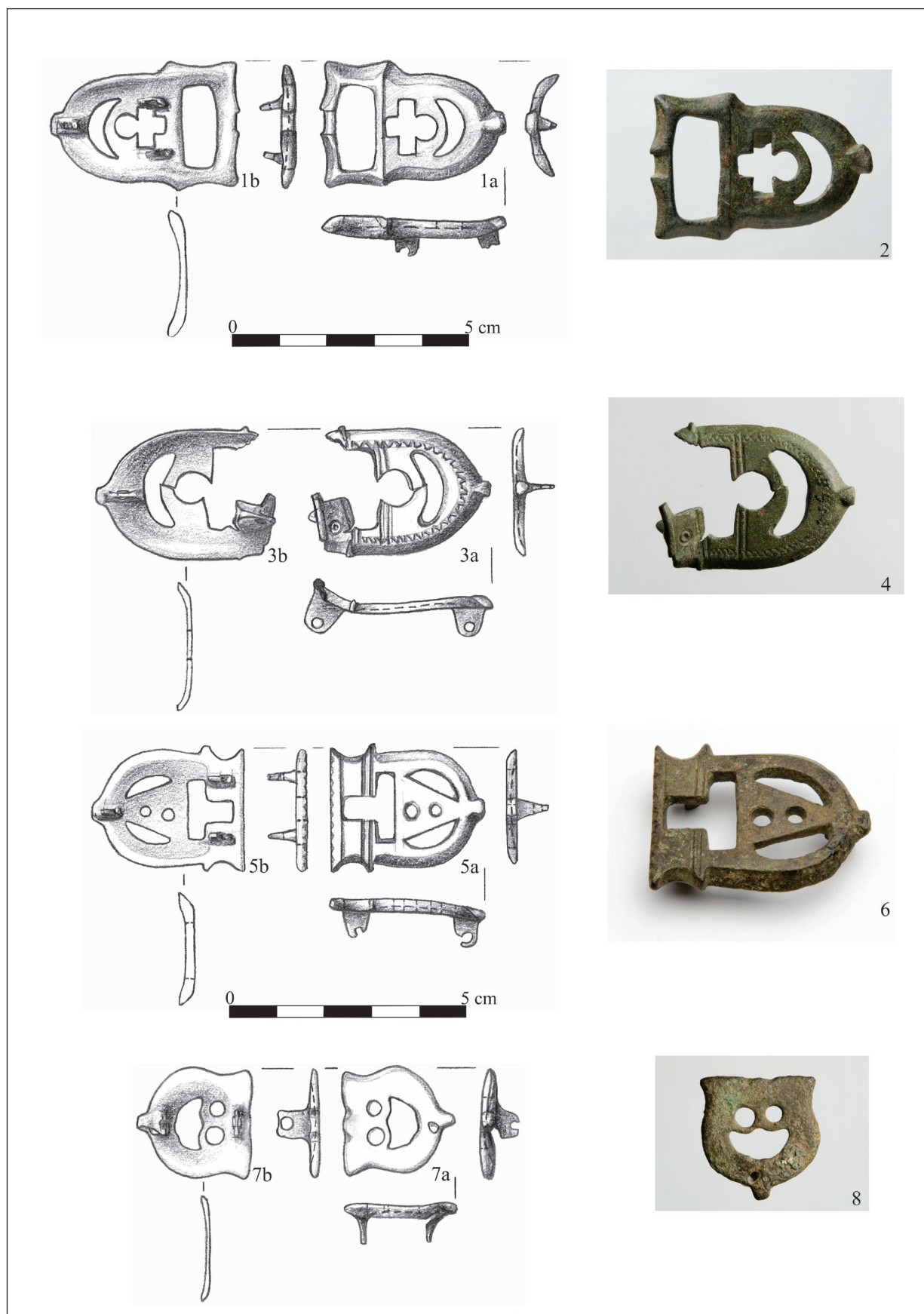
Pl.II. Planşa VII, desenată de Imre Pongrácz. Foto: Milan Şepeţan / Pl.II. The plate VII, drawn by Imre Pongrácz. Photo by Milan Şepeţan

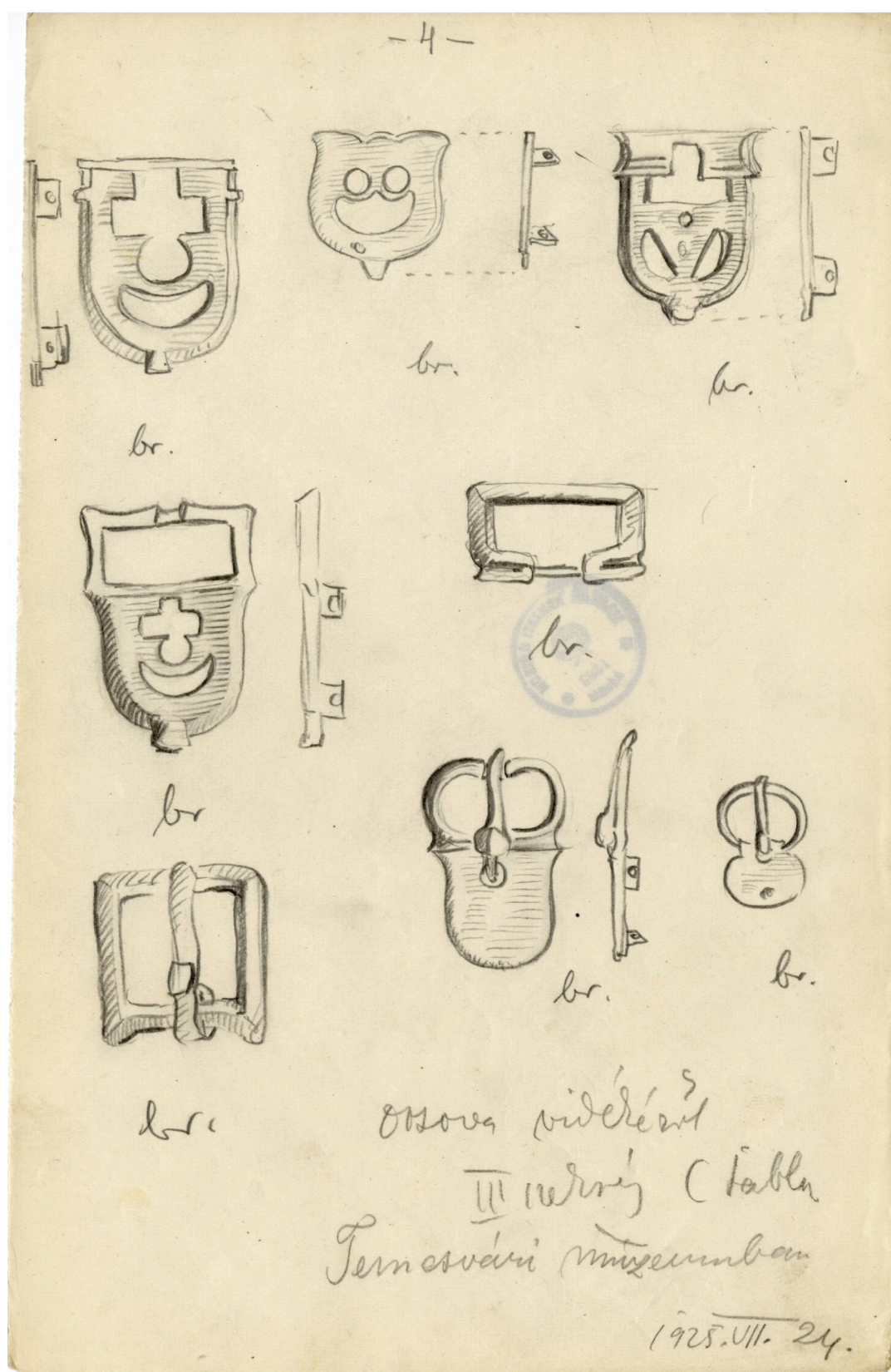
Pl.III. Planşa XXIV, desenată de Imre Pongrácz. Foto: Milan Šepetan / Pl.III. The plate XXIV, drawn by Imre Pongrácz. Photo by Milan Šepetan

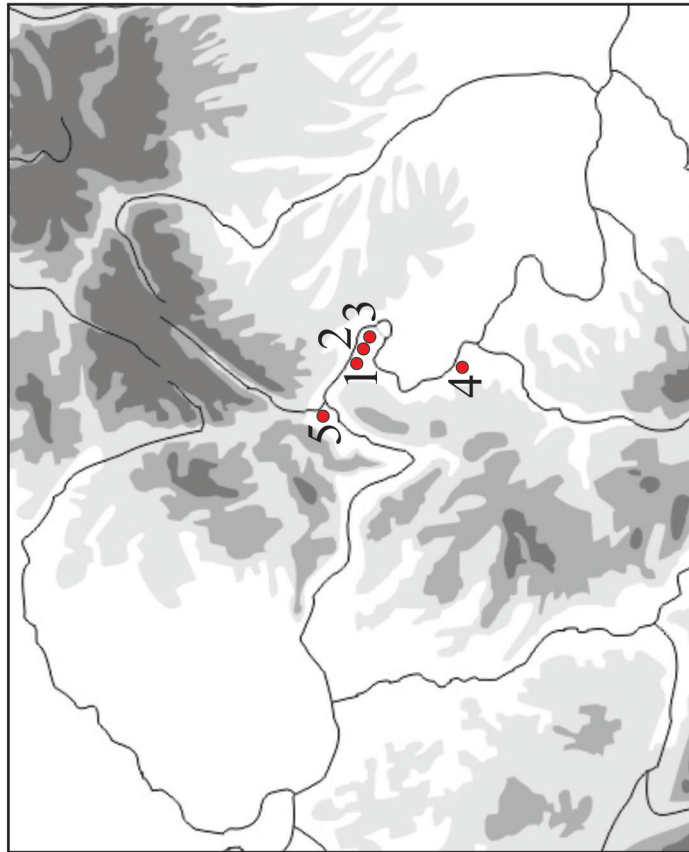
Pl.IV. Planşa LXXXV, desenată de Imre Pongrácz. Foto: Milan Şepeţan / Pl.IV. The plate LXXXV, drawn by Imre Pongrácz. Photo by Milan Şepeţan

Pl.V.1a-b, 2. Cataramă; 3a-b, 4. Placă de centură; 5a-b, 6. Placă de centură; 7a-b, 8. Aplică de centură. Desene de Bogdan Calotă (1a-b, 3a-b, 5a-b, 7a-b). Foto: Milan Şepeşan (2, 4, 6, 8) / Pl.V. 1a-b, 2. Belt buckle; 3.a-b, 4. Belt mount; 5a-b, 6. Belt mount; 7a-b, 8. Belt mount. Drawings by Bogdan Calotă. Photos by Milan Şepeşan.

Pl. VI. Pagină din caietul cu desene făcute de Nándor Fettich la muzeul din Timișoara în data de 24 iulie 1925. Muzeul Național Maghiar/Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta (Ungaria), Arhiva Documentară a lui Nándor Fettich, 89.I.D78 / Pl. VI. Page from the notebook with drawings made by Nándor Fettich at the museum in Timișoara on July 24, 1925. Hungarian National Museum, Archive Legacy of Nándor Fettich, 89.I.D78.

- 1 - Kladovo
- 2 - Kostol
- 3 - Kurvingrad
- 4 - Prahovo
- 5 - Orșova

Pl.VII. Harta localităților menționate în legătură cu colecția lui Imre Pongrácz / Pl. VII. The map of the localities mentioned in connection with the collection of Imre Pongrácz.

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

PROPRIETĂȚILE ARDELENE ALE ABAȚIEI CISTERCIENE DE LA IGRIȘ (SECOLELE XIII-XVI)

Dragoș Lucian Țigău*

Cuvinte cheie: abație cisterciană, proprietăți imobiliare, Igriș, Șapte Scaune săsești, Vier Dörfer.
Keywords: Cistercian abbey, real estate properties, Igriș, Seven Saxon Seats, Vier Dörfer.

The Transylvanian estates of the Cistercian Abbey of Igriș (13-16th centuries) (Abstract)

This study analyzes a poorly investigated issue related to the existence of the Cistercian Abbey in Igriș (Timiș County). The usefulness of this step is given by the fact that all real estates and non-land income ensured the daily living of the monks' community and, in certain periods of time, the prosperity of the monastic settlement. The abbey was founded in March 1179, with the approval of Hungarian King Béla III. The monastery was provided in its early period of existence with several estates, but the time of donation and their location is unknown. It is only known that before 1224, King Andrew II made an exchange of estates, offering the abbey several estates instead of those he took from it. The first record of an estate (Mănărade, near Blaj) dates back to 1205, but this reference is doubtful, because neither the judicial court that requested the proof in 1367 (during a trial of the abbey) nor any modern historian has actually seen it.

The estates of Igriș Abbey are definitely mentioned starting with 1315–1320. The four villages (Cenade, Mănărade, Soroștin and Țapu) were located in Târnava Region, two of them on the right side of the river (Mănărade and Țapu), and the other two being more secluded, a few kilometers far from the first ones. All four localities still exist today. The available testimonies are inconsistent and thus can only point out, in an uneven manner, issues regarding the material, social and spiritual life of the Transylvanian villages, during the three centuries in which they were ruled by the monks in Igriș. However, the discretion of sources cannot hide the fact that the location and the environment favored the development of the abbey's settlements. The "four good and rich villages", estimated as such in a 1552 report, were always populated by settlers from West and by serfs. The inhabitants of these estates often showed their aspirations for freedom, constantly fighting to defend violated rights and protesting against abuses by authorities, nobles and even by their own master – the abbot of Igriș.

The long distance between the abbey and its estates (about 350 km) was one of the reasons why the monks benefited too little from the Transylvanian villages. The same remoteness, associated with the vicinity of the Saxon Seats, made the abbey estates have a special legal status. The abbot's authority was weak, while the leaders of the Seven Saxon Seats constantly sought to extend their influence over these estates, with the ultimate intention of permanently encompassing them, institutionally and territorially, into the Transylvanian Saxon University (*Universitas Saxonum*). The royals maintained, for a long time, a balance between the abbey and the Saxons; on the one hand, they observed the property rights of the Cistercian monastery and sanctioned all abuses of the Transylvanian authorities and nobility towards these estates; on the other hand, they gave the Saxons the right to include the villages of the abbey in their fiscal, military, and later religious system, considering that it was the price of an effective protection against intrusions by neighbors. The royals also decided the destiny of the monastic estates, namely the incorporation of the abbey with all its patrimony into the Bishopric of Cenad (1502–1503). This epilogue highlights, once again, the connection between the history of the Cistercian monastic settlement in Igriș and that of the villages it ruled in the Târnava Valley for three centuries.

Cercetarea sistematică a așezămintelor cisterciene aflate pe teritoriul regatului medieval al Ungariei a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin valorificarea cu prioritate a surselor scrise. Istoria abației de la Igriș a fost prezentată în cadrul monografiilor dedicate Ordinului cistercian și comitatului Cenad, precum și în două studii

speciale despre această mănăstire¹. În ultimul secol,

* Colegiul Economic „Nicolae Kretzulescu”, București, bd. Hristo Botev, nr. 17; e-mail: dragoslucian68@yahoo.com.

¹ Leopold Janauschek, *Originum Cisterciensium*, I, Vindobonae/Viena (1877), 177, nr. CCCCLIII; Borovszki Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, Budapest, I (1896), 77–78; II (1897), 158–163; Novák Lajos, *Az egresi cisterci*

mănăstirea de pe malul Mureșului s-a bucurat de o atenție specială, trecutul său fiind investigat mai întâi sub aspect documentar², iar foarte recent prin ample cercetări arheologice³. Cu toate aceste realizări, au mai rămas de clarificat o serie de aspecte din existența așezământului monahal, printre care proprietățile din cuprinsul regatului maghiar și, mai ales, cele din Transilvania voievodală⁴.

Analiza propriu-zisă a patrimoniului imobiliar deținut de abația de la Igrîș necesită câteva informații și observații preliminare. Este cunoscut faptul că Ordinul catolic cistercian (*Ordo Cisterciensis*) a fost fondat la sfârșitul secolului al XI-lea de către călugărul Robert de Molesme (1028–1111), cu intenția de a revigora simplitatea cultului, arhitecturii și

vieții monahale, prin respectarea mai strictă a regulii ce fusese instituită cu peste cinci veacuri mai înainte de Sf. Benedict de Nursia. Așezămintele cisterciene au proliferat îndeosebi în apusul și centrul Europei, fiind prezente și pe cuprinsul regatului Ungariei, dar într-un număr mic. Ordinul a adoptat organizarea ierarhică, prin care abația fondatoare creează mănăstiri filiale, iar acestea, la rândul lor, întemeiază alte filii. Astfel, la 25 martie 1179, abația franceză din Pontigny (fondată în 1114), având acordul și ajutorul regelui maghiar Béla III, a întemeiat o filială la Igrîș (*anno MCLXXIX octavo kalendas Aprilis, fundata est abbatia de Egris (...) Egris Ungariae domus nota satis filie Pontigniaci ...*)⁵ care, după numai un sfert de secol (c. 1202), a fost în măsură să pună bazele primei sale filii la Cârța, în regiunea Făgărașului (*abbas ultra Sylvas in Hungaria, filius abbatis de Egris*, 1206)⁶. A doua filie a abației igrișene a fost mănăstirea Sf. Cruce (*Santa-Crux*), foarte rar consemnată documentar, motiv pentru care istoricii au propus mai multe localizări⁷. Dacă reperele cronologice sunt esențiale în reconstituirea evoluției abațiilor cisterciene, la fel de importantă este clarificarea motivelor pentru care ordinul s-a extins spre răsărit, iar în această privință, istoricii contemporani au oferit explicații mai ample și mai nuanțate. Pornind de la realitatea că mănăstirea Pontigny a avut doar un rol minor în

apátság története, *Religio. Katholikus egyházi s irodalmi folyóirat*, Budapest, 31–34 (15–26 octombrie 1892), 241–242, 249–250, 257–259, 265–266; Bósz Egyed, *Az egresi ciszterci apátság története*, Budapest (1911).

² Juhász Koloman, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats*, Münster in Westfalen (1927), 73–87; Radu Constantinescu, Emil Lazea, O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200, *Studii. Revistă de istorie*, XXII (1969), 6, 1145–1153; Dávid Katalin, *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiaja*, Budapest (1974), 31–38; Hervay L. Ferenc, *Repertorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Roma (1984), 90–97; Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *At the Edges of Christendom. The white Monks' Arts and Institutions in Transylvania (The Twelfth-Fifteenth Centuries)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca. (2012), 141–153; Dumitru Țicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca (2007); Bácsatyai Dániel, *Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései*, *Századok*, 149 (2015), 2, 263–299; Maria Roșu, Cistercienii în Valea Mureșului: pagini din istoria timpurie a mănăstirii de la Igrîș, *Studii de istorie ecleziastică*, coord. Marius Oanță, II, Craiova (2020), 45–70; Bencze Ünige, *On the Border: Monastic Landscapes of Medieval Transylvania (between the eleventh and sixteenth centuries)*, Budapest (2020) (teză de doctorat).

Semnalăm aici și existența unor date sumare despre mănăstirea cisterciană în lucrarea lui Florea Jebelean, *Igrîș. Monografie*, Timișoara (2009), 14–15.

³ Avansul semnificativ al cercetărilor arheologice reiese din compararea a două lucrări de referință, apărute la distanță de circa un deceniu: Suzana Mór Heitel, *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mureșului*, ed. Daniela Tănase, Daniela Marcu Istrate, Timișoara (2010), 49–61, 212–220; *Mănăstirea cisterciană de la Igrîș (1179–1500) din perspectiva cercetărilor arheologice*, ed. Daniela Tănase, Cluj-Napoca (2022).

⁴ Cu temei s-a afirmat că „Modul în care aceste moșii din Transilvania au ajuns în stăpânirea mănăstirii Igrîș mai rămâne să fie cercetat. (...) Nu știm, cel puțin deocamdată, cum a evoluat situația în continuare (după 1497 – n.n.) cu moșiile din Transilvania ale mănăstirii Igrîș”, Costin Feneșan, Două documente timișorene de la sfârșitul secolului al XV-lea, *Restituiri bănațene*, VIII, Timișoara (2020), 8–9. Singurele prezentări succinte ale moșiilor abației au fost realizate de E. Bósz, *op. cit.*, 45–48.

⁵ Ángel Manrique, *Cisterciensium seu verius ecclesiasticorum annalium a condito Cistercio*, III (1174–1212), Lugduni/Lyon (1649), 86.

Semnalăm aici o eroare de datare, persistentă în lucrările din ultimele decenii: deși se subliniază că fondarea a avut loc „în *Dominica Palmarum*” (a Floriilor), amănunt care corespunde realității istorice, data precizată este 25 aprilie! Nu a fost sesizat faptul că, în orice an, Floriile catolice pot fi sărbătorite doar între 15 martie și 18 aprilie (F. Hervay, *op. cit.*, 90; S. Mór Heitel, *op. cit.*, 49, nota 1; V. Turcuș, Ș. Turcuș, *op. cit.*, 141; D. Tănase, *op. cit.*, 13).

⁶ Jakó Zsigmond, *Codex Diplomaticus Transsylvaniae/ Erdélyi okmánytár*, I (1023–1300), Budapest (1997), 133, nr. 34 (citatul din 1206). Istoria mănăstirii Cârța a fost detaliată de Baumgartner Alán, *A Kerci apátság a középkorban*, Budapest (1915) și Dan Nicolae Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, I–II, Cluj-Napoca (2000).

⁷ L. Janauschek, *op. cit.*, I, 220, nr. DLXIX (semnalează posibile confuzii cu alte așezăminte din Occident și localizează filiala la Segna (Croatia) cu anul întemeierii 1214); F. Hervay, *op. cit.*, 120–121 și V. Turcuș, Ș. Turcuș, *op. cit.*, 109, 142 (Vérteskeresztúr (Ungaria), 1214); Györfly György, *Geographia Historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae/ Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I, Budapest (1963), 855; Beatrix F. Romhányi, The role of the Cistercians in medieval Hungary: political activity or internal colonization?, *Annual of Medieval Studies at the CEU* [Central European University] (1993–1994), 201, nr. 6; D. Tănase, *op. cit.*, 14 (Galiția/ cnezatul Halici, 1266).

expansiunea europeană a Ordinului, rațiunile pentru care totuși și-a trimis misionari către Est au fost căutate în relațiile stabilite de clericii francezi cu regalitatea maghiară. Un rol determinant l-a jucat Petru, inițial abate de Pontigny (1177–1180), apoi stareț chiar la Cîteaux – mănăstirea fondatoare a ordinului cistercian (1181–1184). Ierarhul a căutat încă de la începutul păstoririi sale să câștige bunăvoința regelui Béla III, iar roadele inițiativelor sale s-au văzut curând, prin fondarea abației de la Igrîș. Șirul demersurilor a continuat, astfel că în anul 1183, abatele Petru a condus o delegație de monahi cistercieni cu rang înalt care a vizitat curtea suveranului arpadian. Rezultatele soliei au fost fructuoase, pentru că a fost obținut acordul regelui ca mănăstirile cisterciene din Ungaria să aibă privilegii similare așezămintelor din Apus, iar călugării să poată călători liber de la o abație la alta⁸. La acest succes au concurat și alți factori: poziția specială a Ordinului în cadrul Bisericii Romane, care promise importante beneficii din partea papei Lucius III (1181–1185)⁹, apoi atitudinea monarhului maghiar care era interesat în extinderea confesiunii catolice spre răsărit. Deloc neglijabilă trebuie să fi fost influența reginei Anna/ Agnes de Châtillon asupra soțului ei, cu toate că relațiile dintre familia franceză Châtillon și ordinul cistercian au fost aproape inexistente¹⁰.

Fondarea abației a fost urmată, în mod firesc, de înzestrarea cu moșii și venituri nefunciare care să permită întreținerea călugărilor și ridicarea complexului mănăstiresc. Detalierea donațiilor făcute atât de regele Béla III, cât și de urmașii săi, Emeric (1196–1204) și Andrei II (1205–1235) rămâne însă una din multele pete albe ale istoriei bănățene, deoarece această regiune și-a pierdut de timpuriu, chiar din secolele Evului Mediu, majoritatea fondului documentar. Absența informațiilor concrete este suplinită parțial de mărturii indirecte. La 2 aprilie 1224, papa Honoriu III amintea vag, în două misive, de bunurile prădate ale mănăstirii (*quod in bonis eorum prodigaliter debachantur, nisi ea diripiant*), precum și de o serie de moșii și bunuri ale abației din Igrîș, obținute de călugări

prin danie regală (*super quibusdam possessionibus et rebus aliis ab eodem Rege in helemosinam vobis datis*) și care au constituit obiectul unui schimb convenit între frații cistercieni și suveranul maghiar¹¹. Un alt indiciu se regăsește în evocarea procesului de proprietate purtat în 1366–1367, de abația cisterciană cu episcopia Transilvaniei, când „numitul domn Alard, abatele de Igrîș, ca pârât, s-a îngrijit să înfățișeze înaintea noastră niște cărțulii strânse sau legate într-o condică, având în ele cuprinsurile actelor scrise ale pomenitei mănăstiri din Igrîș, dintre care a dat la lumină cuprinsul unui regest al scrisorii domnului Andrei, răposatul rege al Ungariei, dată în anul *o mie două sute cinci* de la întruparea Domnului, cuprinzând în sine hotarele acelei moșii Mănărade și ale altor câteva moșii ale bisericii din Igrîș. După ce s-au cercetat șirurile acelui regest și s-au citit în întregime cele cuprinse în el, domnul Alard a arătat că nu putea arăta chiar atunci (sus)-zisa scrisoare a regelui Andrei odată cu alte dovezi scrise, și anume izvodul sau actul însuși al acestui regest înfățișat acum, deoarece din pricina revărsărilor apelor n-a cutezat să-l aducă cu sine, temându-se ca nu cumva, datorită vreunei întâmplări năprasnice, pierzându-se acele acte, pomenita biserică să îndure vreo primejdieure”¹². Această mărturie a rămas mereu prezumtivă, deoarece instanța din 1367 nu a văzut niciodată originalul, iar profesioniștii istoriei nu mai au la dispoziție nici măcar acel registru cu transcrierea conținutului daniei regale. Cu toate acestea, din coroborarea amintitelor acte din 1205 și 1224, istoricii moderni au concluzionat, cu fermitate sau mai prudent, că mănăstirea Igrîș a dobândit posesiunile transilvane în urma unui schimb propus de regele Andrei II, prin care suveranul a preluat o serie de moșii donate anterior, oferind altele cu titlu de compensație. Unde au fost amplasate proprietățile inițiale ale abației, cât de frumoase și locuite cu sași erau satele târnăvene primite la schimb și ce satisfacție a adus călugărilor tranzacția perfectată înainte de 1224, sunt întrebări firești, dar care, prin lipsa sau tăcerea documentelor, rămân fără răspunsuri concludente¹³. Mai generoase se arată

⁸ Fejér György, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II, Budae (1829), 202 (*ut ea libertate in tota mea terra utantur, quam in Francia obtinere noscuntur*); E. Bósz, *op. cit.*, 18; Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, I, 88 (scutirea de dări și impozite, dreptul de administrare liberă a bunurilor, imunitatea în fața autorității judecătorești laice, admiterea caracterului exempt al abației în raport cu jurisdicția episcopiei diecezane); D. Bácsatyi, *op. cit.*, 272; M. Roșu, *op. cit.*, 54–56.

⁹ V. Turcuș, Ș. Turcuș, *op. cit.*, 141–142.

¹⁰ M. Roșu, *op. cit.*, 54.

¹¹ Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I (1216–1352), Roma (1859), 49, 50, nr. CII (moșiile prădate) și CIV (schimbul de proprietăți); *Documente privind istoria României. C. Transilvania* (în continuare DIR.C), red. Mihail Roller, I (1075–1250), București (1951), 202–203, nr. 149–150.

¹² *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania* (în continuare DRH.C), ed. Ioan Dani et alii, XIII (1366–1370), București (1994), 362, 365, nr. 230.

¹³ S. Borovszky, *op. cit.*, II, 159 (regele a oferit mănăstirii patru sate săsești transilvănene frumoase, iar abația a primit

informațiile referitoare la veniturile nefunciare provenite din Transilvania voievodală. În această privință, abația de la Igrîș a avut un amplasament avantajos, lângă râul Mureș, pe drumul de tranzit al sării extrase din ocnele ardelenne spre zona central-europeană. Textul unei danii regale din 1230 confirmă că mănăstirea avea deja dreptul de a face anual câte trei transporturi dus-întors de sare pe râul Mureș, pentru care nu plătea nicio vamă, iar sarea o putea cumpăra de la orice ocnă¹⁴. După câțiva ani, la 20 august 1233, regele Andrei II își arată din nou generozitatea față de abația cisterciană, oferindu-i pentru nevoile proprii trei *tymini* (30.000 de bolovani de sare). Totodată, prisosul de sare al mănăstirii era cumpărat de oamenii suveranului, care plăteau călugărilor 26 de mărci de argint pentru fiecare *tyminus*¹⁵. Cu asemenea venituri, abația de la Igrîș apare ca una dintre cele mai bogate așezăminte monahale din regatul maghiar, în perioada premergătoare mării invazii mongole¹⁶.

Șirul anilor prielnici abației a încetat la sfârșitul domniei regelui Andrei II¹⁷. Succesorul său, Béla IV, nu s-a mai arătat atât de darnic, ci chiar a revocat o serie de danii făcute bisericii și nobilimii, cu scopul de a restabili forța economică a Coroanei. Tendința de refacere a domeniului regal și de centralizare politică a generat ostilitatea nobilimii și reacția papalității. La 16 ianuarie 1236, monarhul a primit o mustrare din partea papei Grigore IX

care îi reproșa faptul că, spre deosebire de înaintașii săi, Emeric și Andrei II, care „îndemnați de evlavie, dăruiseră bisericilor și caselor lor niște venituri, pământuri, moșii și alte lucruri” (*terras, possessiones et res alias*), el „i-a despoiat pe ei de toate cele suszise după bunul său plac”. Printre cei deposezați se aflau și călugării cistercieni din Igrîș (*Egreensis et aliorum abbatum cisterciensis ordinis*). Prin urmare, pontiful i-a solicitat regelui cutezător „să înapoiezi, fără a pune vreo piedică, orice a fost luat în chipul acesta și să dai despăgubire după cum se cuvine pentru roadele pe care le-ai cules și pentru pagubele pe care le-ai adus”¹⁸. Rezultatele acestei intervenții nu sunt luminate documentar, însă prejudiciul adus de rege comunității monahale de la Igrîș a fost incomparabil mai mic față de pagubele suferite, câțiva ani mai târziu, în primăvara lui 1241, de pe urma invaziei mongole. Călugărul Rogerius a lăsat o descriere emoționantă despre devastarea mănăstirii și risipirea slujitorilor ei¹⁹. Refacerea așezământului a fost un proces îndelungat, periclitat de revolta cumanilor (1282) și de a doua invazie mongolă (1285). În primul caz, cumanii au împresurat mănăstirea Igrîș, unde pe atunci se aflau păstrate podoabele Casei regale, însă invadatorii nu au putut cuceri lăcașul fortificat (*Comani ... monasterium Egres, in quo ornamenta regalis domus deposita habebantur temere expugnarent*)²⁰. După puțini ani, atacurile mongolilor au afectat și comitatele bănățene, dar sursele nu menționează eventuale pagube cauzate mănăstirii cisterciene²¹.

În perioada evocată mai sus, informațiile cu referire directă la moșiile abației sunt cvasi-absente. Aici trebuie menționat un fals documentar, din 6 octombrie 1270, care a indus în eroare câțiva

cu bucurie oferta); E. Bósz, *op. cit.*, 44 (regele oferă patru sate transilvănene pentru moșiile abației din comitatul Cenad); K. Juhász, *op. cit.*, 75 (abația a acceptat cu plăcere schimbul și a fost bucuroasă să lase proprietățile învecinate pentru cele ardelenne); R. Constantinescu, E. Lazea, *op. cit.*, 1146 (lipsește documentele care să permită cunoașterea concretă a altor danii făcute cenobiților de către regii Emeric și Andrei II); D. Bácsatyai, *op. cit.*, 279 (*poate că atunci* moșiile din zona Târnavelor au devenit proprietatea mănăstirii).

¹⁴ Wenzel Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár/ Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, XI, Pest (1873), 220, nr. 161; DIR.C, I, 241–242, nr. 200.

¹⁵ Ferdinand Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, I (979–1273), Strigonia/ Esztergom (1874), 293–294, nr. 346; DIR.C, I, 266–267, nr. 223. Pentru detalierea acestui subiect, a se vedea Petru Iambor, Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu, *ActaMN* 19 (1982), 75–85.

¹⁶ E. Bósz, *op. cit.*, 44–45; R. Constantinescu, E. Lazea, *op. cit.*, 1146; B. Romhányi, *op. cit.*, 185.

¹⁷ Textul acordului papal din 1224 a fost republicat purtând anul 1235, fără a se observa identitatea de conținut și datare (diferă doar emitentul, anume Grigore IX), cf. G. Fejer, *op. cit.*, VII/1 (1831), 250–251, nr. CCVIII. De aici s-a tras concluzia eronată că la sfârșitul vieții sale (1235), regele Andrei II a donat abației alte moșii neprecizate! (E. Bósz, *op. cit.*, 44; K. Juhász, *op. cit.*, 75). Cel mult, se poate admite o reconfirmare pontificală.

¹⁸ A. Theiner, *op. cit.*, 142, nr. CCLI; DIR.C, I, 291–292, nr. 245.

¹⁹ M. Rogerii, *Carmen miserabile*, cap. XXXVII: *De destructione Nove Ville et Monasterii de Egres*, G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V, București (1935), 51–52, 91–92.

²⁰ Tringli István, *A Perényi család levéltára 1222–1526*, Budapest (2008), 31, nr. 37 (informație târzie, din 27 aprilie 1324, despre adăpostirea tezaurului regal); Petru Iambor, Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, 17 (1974), 213; Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV)*, Cluj-Napoca (2005), 563, nr. 37 (subliniază necesitatea unor confirmări suplimentare, de natură arheologică, pentru a crede că mănăstirea era „ca o fortăreață întărită”, altminteri formularea călugărului Rogerius rămânând doar o metaforă); D. Tănase, *op. cit.*, 14, 37–44 (reconstituiri 3D ale complexului monahal, pe baza săpăturilor ample, care tind să confirme aprecierea lui Rogerius).

²¹ P. Iambor, *Atacurile*, 215–218.

editori și cercetători²². Actul cuprinde sentința voievodului ardelean Matei în privința apartenenței moșiei Inukteluke (azi Inucu, în comuna Aghireșu, jud. Cluj), posesie care fusese disputată între fratele răposatului proprietar și „abatele Sf. Maria de Igrîș din aceleași părți ale Transilvaniei”. Decizia judiciară nu se cunoaște în forma originală, ci doar din transcrierea contelui Iosif Kemény (1795–1855) – personaj bine cunoscut istoricilor pentru înclinația sa de a plăsmui acte²³. În cazul de față, textul sentinței este anacronic și confuz, fapt care generează suspiciunea de fals²⁴. De la început, frapează plasarea abației în cuprinsul voievodatului transilvan (*Abbatem Beate Marie Virginis de Egres parcium earundem Transiluanarum*), aspect din care se întrevede o posibilă confuzie toponimică între Aghireșu clujean și Igrîș din Banat. Problema se clarifică din parcurgerea conținutului câtorva acte redactate în decursul anului 1299. La 29 septembrie, călugărul Lazăr, aflat în fruntea abației Cluj-Mănăstur (c. 1290–1307) – instituție închinată, asemenea celei de la Igrîș, tot Sf. Maria – își exprima intenția de a fi introdus în posesia moșiei Băgara din comitatul Cluj. Procedura a fost îndeplinită la 1 noiembrie următor, când s-a realizat și hotărnicirea proprietății. Aceasta se învecina cu „moșia aceluiași abate numită Aghireș” (*cum possessione eiusdem domini Abbatis Egres vocata*) și cu posesia Inucu stăpânită de nobilii de Dumbrava²⁵. Pe de altă parte, tot în 1299, clericul Egidiu, abatele mănăstirii Igrîș a obținut de la regele Andrei III ratificarea unui privilegiu mai vechi pentru

filiala cisterciană de la Cârța²⁶. Prin urmare, actul din 1270 conține inadvertențe evidente: mănăstirea bănățeană nu a stăpânit niciodată moșia Inucu, iar în formularea (voit) confuză *abbas de Egres* nu trebuie văzut superiorul așezământului cistercian, ci starețul din Cluj-Mănăstur care avea în proprietate moșia Aghireșu (*Egres*), învecinată cu Inucu!

Adevăratele moșii ardelenale ale abației din Igrîș, pe care aceasta le-a stăpânit un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, erau situate în comitatele Alba și Târnava Mare. Se remarcă patru așezări care au alcătuit un grup distinct (*Quatuorvillana, Vier Dörfer*) sub aspectul organizării civile și eclesiastice până în zorii epocii moderne: Cenade și Mănărade (comitatul Alba), Soroștin și Țapu (comitatul Târnava). Mănărade și Țapu au o amplasare avantajoasă, pe valea Târnavei Mari, iar Cenade și Soroștin se află spre sud, în Podișul Secașelor, la o distanță de 6–8 km de acest râu. Cele patru sate sunt dispuse sub forma unui patrulater, iar distanțele dintre ele sunt relativ mici (între 7 și 19 km). Relieful este reprezentat de coline și culmi prelungi cu altitudini de 300–400 m., dominante fiind dealurile Soroștin (475 m) și Cenade (481 m). Poziționarea geografică a determinat deopotrivă avantaje și inconveniente. Deși aceste așezări nu au fost locuite efectiv de călugării cistercieni, ele au plăcut monahilor, îndeplinind idealurile lor de viață: erau locuri liniștite care ofereau singurătatea dorită, dar fără a fi foarte departe de drumurile circulante (mai ales, Cenade și Soroștin), se situau la distanțe potrivite față de așezările mai mari (Alba Iulia, Blaj, Mediaș), aveau acces la artera comercială de pe Valea Târnavei Mari și îndeosebi la resurse naturale generoase: apă, lemn, piatră, soluri fertile etc. Totodată, abatele a beneficiat de condiții avantajoase pentru a ajunge în aceste sate. Pornind de la Igrîș, el putea călători pe linia Mureșului, în amonte, până la Teiuș (aproximativ 300 km), iar de acolo în sus, pe Târnava, până la Mănărade (30 km). De aici, starețul își putea continua drumul către filiala abațială de la Cârța, având de parcurs aproximativ 100 km, indiferent de ruta aleasă, prin Sibiu și pe cursul mijlociu al Oltului, sau prin Mediaș și Agnita. Poziționarea geografică a moșilor târnăvene față de mănăstirea de la Cârța a facilitat legăturile dintre abațiile mamă și fiică. Deși, în majoritatea lor, sursele scrise rămân discrete în privința acestor conexiuni, totuși se știe că stareții de la Igrîș erau informați cu privire la

²² G. Wenzel, *op. cit.*, III (1261–1272), (1862), 245, nr. 150; DIR.C, veac XIII, II (1251–1300), (1952), 132, nr. 127; R. Constantinescu, E. Lazea, *op. cit.*, 1147; Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țicu, *Cronologia Banatului*, II/1 (934–1552), Timișoara (2006), 45.

²³ În 1893, arhivistul Tagányi Károly a evidențiat vanitatea lui Kemény de a avea întotdeauna dreptate în multe polemici în care se angaja, iar când documentele autentice nu-l ajutau, recurgea la plastografii (Tagányi Károly, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Von Franz Zimmermann und Carl Werner. Erster Band: 1191 bis 1842. Nummer 1 bis 582. Mit 4 Tafeln Siegelabbildungen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt. 1892. XXX + 620 lap. *Századok*, 27/1 (1893), 53). După un secol, Jakó Zsigmond a remarcat orgoliul contelui, apreciind că falsificările de diplome nu au pricinuit pagube materiale, însă au provocat confuzii care persistă până azi în cercetare (Zs. Jakó, *op. cit.*, 47).

²⁴ Falsitatea actului a fost semnalată de Zs. Jakó, *op. cit.*, 223–224, nr. 289.

²⁵ G. Wenzel, *op. cit.*, V (1290–1301), (1864), 217–218, 219–221, nr. 144 și 145; DIR.C, veac XIII, II, 470–471, 473–475, nr. 514 și 517.

²⁶ Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare: Ub), I (1191–1342), Hermannstadt/ Sibiu (1892), 213, nr. 284; DIR.C, veac XIII, II, 454–455, nr. 498.

situația filiei de pe Olt și au întreprins călătorii la Sibiu, poate chiar la Cârța²⁷. În 1430 se sublinia raportul ierarhic dintre cele două așezăminte și faptul că abatele igrișan era autorizat să facă vizitații canonice la filiala făgărășeană (*cum consensu nostrorum superiorum spiritualium videlicet et saecularium, venerabilis patris abbatis de Egres, visitatoris nostri legitimi et immediati*). După zece ani (25 mai 1440), apare și dovada că ierarhul igrișan s-a deplasat în metropola sașilor pentru a reglementa problema conducerii mănăstirii Cârța: primirea renunțării abatelui Mihai, pe motiv de vârstă, și numirea unui alt titular, în persoana lui Johann de Bornequel²⁸. Prezența efectivă a starețului din Igriș la moșiile transilvane este consemnată foarte rar și fugitiv. Astfel, registrul de socoteli al Sibiului menționează pentru anul 1496: *Item missis dominis Andreae Doleatori et Johanni Hoch ad abbatem de Egres ad Monera in facto illarum quatuor possessionum ad eandem pertinentium ... flor. 1²⁹*.

Amplasarea satelor pe Valea Târnavei Mari sau în apropierea acestei importante căi de comunicație a făcut ca ele să aibă oaspeți însemnați. La Cenade (*villa Chanad*) au poposit regele Mathia Corvin și episcopul cenăzean Albert, care emit documente pe 13, respectiv 15 decembrie 1462, iar peste ani, vicevoievodul Dominic Bethlen s-a aflat în Soroștin (*in possessione Sorozthen*, 25 noiembrie 1469), apoi și în Țapu (*villa Hodwylag/ Hodwilak*, 26–27 iulie 1470), de unde expediază scrisori³⁰.

Distanțele menționate anterior arată că mănăstirea de la Igriș se afla totuși departe de moșiile sale ardelene, iar acest fapt, pe de o parte, a diminuat controlul asupra lor, iar pe de altă parte, a avut un efect favorabil asupra comunităților de oaspeți³¹. În plus, cele patru sate erau situate la marginea teritoriului locuit de sași, reprezentând mereu o tentativă pentru aceștia, de a le scoate de sub autoritatea abatelui cistercian și a le cuprinde în *Universitas Saxonum*.

²⁷ Ü. Bencze, *op. cit.*, 154–155, 204–205. O reprezentare grafică a poziționării acestor proprietăți, la p. 155, fig. 37.

²⁸ Ub, IV (1416–1437), (1937), 413, nr. 2099 (1430); V (1438–1457), (1975), 56–57, nr. 2379 (1440).

²⁹ *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven* (în continuare: *Quellen*), I, *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation (1380–1516)*, Hermannstadt/ Sibiu (1880), 218.

³⁰ Ub, VI (1458–1473), (1981), 136–137, 140, 430, 463, nr. 3306, 3310, 3762, 3816–3817.

³¹ Hellmut Klima, *Anfänge von Donnersmarkt und der sog. "Vierdörfer-Surrogat", Reformation, Pietismus, Spiritualität. Beiträge zur siebenbürgisch-sächsischen Kirchengeschichte*, hrsg. Ulrich A. Wien, Köln-Weimar-Wien (2011), 30.

*

Șirul mențiunilor care confirmă dreptul de proprietate al abației cisterciene asupra acestor așezări începe din a doua decadă a secolului al XIV-lea: 2 mai 1315 pentru Cenade, Soroștin și Țapu; 19 februarie – 1 martie 1320 pentru Mănărade. Satele au rămas în patrimoniul așezământului bănățean pe toată durata existenței sale, iar în prezent: Mănărade se află în componența municipiului Blaj (jud. Alba), Țapu este sat al comunei Micăsasa (jud. Sibiu), Cenade a devenit reședința comunei omonime (jud. Alba), iar Soroștin aparține de comuna Șeica Mică (jud. Sibiu). În patrimoniul abației s-au aflat vremelnice părți din satul Șeica Mică (2 mai 1315) și din moșia Veza (19 februarie 1320), ultima fiind învecinată cu domeniul Mănărade. Din această perioadă provine și jurământul solemn, depus în fața capitlului de Alba, că posesia Lupu/ Farkastelke (sat component al comunei Cergău, jud. Alba, aflat la 7 km de Mănărade), donată de rege unor nobili, nu aparținuse abației bănățene (3–8 mai 1318).

Atestările târzii ale patrimoniului imobiliar, comparativ cu data fondării abației, se pot explica, în primul rând, prin distrugerea actelor de danie originale. S-a arătat mai sus reținerea abatelui Alard de a prezenta instanței documentele autentice ale mănăstirii, din teama de a nu se deteriora sau pierde. Apoi, datele despre moșii apar îndeosebi cu ocazia conflictelor de proprietate în care așezământul cistercian a fost antrenat. Nu în ultimul rând, este posibil ca donațiile să vină la mult timp după întemeierea mănăstirii sau, așa cum reiese din pomenita scrisoare papală din 1224, moșiile inițiale să fi fost schimbate cu cele rămase definitiv în proprietatea clericilor igrișeni. Este foarte plauzibil ca discreția tranzacției din anii 1220 să amâne cu peste un secol cea dintâi mențiune a singurei moșii bănățene cunoscute a mănăstirii cisterciene. Astfel, abia la 1 august 1330 este amintită fugitiv, posesia Pabar/ Pobur din comitatul Cenad (*et ab alia parte Abbatis de Egresd, Pobur appellate ...*), dispărută în timp, dar localizată după numele unei păduri de luncă, Pobara, situată în aval de localitatea învecinată Șeitin³².

Lacunele documentare nu permit stabilirea cu

³² Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára/ Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, I, Pest (1871), 363, nr. 371; DIR.C, veac XIV, II (1321–1330), (1953), 333, nr. 610.

A doua moșie atribuită abației, anume Thelek (F. Hervay, *op. cit.*, 95; D. Bácsatyai, *op. cit.*, 280; M. Roșu, *op. cit.*, 52), nu se confirmă documentar. La 20 februarie 1451, apare scris

precizie a momentului în care abația igrișană a devenit proprietara satelor din voievodatul transilvan. Prima informație face referire la anul 1205 și la moșia Mănărade (cea mai accesibilă, prin amplasarea ei lângă Blaj). Cu mare certitudine, această posesie nu s-a numărat printre proprietățile ardeleno obținute de călugării cistercieni în schimbul celor din Câmpia de Vest. În mod logic, acordul papal din 1224 s-a raportat la o tranzacție imobiliară (relativ) recentă și nu la una perfectată cu aproape două decenii în urmă. Obiect al schimbului trebuie să fi fost celelalte câteva posesii (*et aliarum quariundam possessionum ipsius ecclesie de Egrus*) cu locație neprecizată, amintite vag în cadrul procesului din 1367. După aproape șase decenii (1263) de la prima mențiune, satul Mănărade (împreună cu Veza) nu avea proprietari și nici măcar locuitori, fiind administrat de slujbași regali (*quasdam terras udvarnicorum nostrorum in Transiluanis partibus existentes legitimis suis incolis carentes*). Pe aceste temeiuri, moșiile au intrat, prin donație regală, în proprietatea unui particular nobil³³. Aspectul pustiu al așezărilor poate fi apreciat ca un efect durabil al mării invazii mongole, pe când absența proprietarilor necesită lămuriri suplimentare. Din cele evocate mai sus reiese că abația cisterciană și-a întemeiat stăpânirea asupra moșiei Mănărade pe o donație a regelui Andrei II, iar vitregiile vremurilor au putut determina anularea sau ignorarea diplomei din 1205. Prima variantă are ca temei acțiunea regelui Béla IV, deja menționată, de a retrage multe din beneficiile materiale ale bisericii și nobilimii (1236). Se poate ca monarhul să fi revenit asupra deciziei sale, presat de nobili, dar și de papă, însă restituirea a fost doar parțială și tardivă. Astfel, lipsa oricăror mențiuni din timpul domniilor ultimilor Arpadieni, referitoare la acordarea sau reconfirmarea veniturilor obținute din sare, arată că avantajele oferite de Andrei II fuseseră pierdute pentru totdeauna³⁴. A doua variantă a devenit posibilă în urma cumplitei invazii mongole, prin care actele abației de la Igrăș au fost distruse, iar posesiile sale ardeleno au rămas depopulate și devastate. Lipsa înscrisurilor și focalizarea interesului călugărilor spre refacerea mănăstirii pot explica ignorarea faptului că, la 1263, satul Mănărade era sau măcar fusese cândva o proprietate monastică. Cu tim-

pul, frații cistercieni și-au refăcut documentele de proprietate, pe baza cărora au revendicat un drept străvechi. Demersurile lor de recuperare nu sunt luminate documentar, însă actul de hotărnicire al moșiei Veza, din 24 februarie 1320, confirmă stăpânirea incontestabilă a posesiei Mănărade de către comunitatea monastică din Igrăș³⁵.

Într-o situație asemănătoare s-au aflat și celelalte trei proprietăți mari ale abației, anume Cenade (*Salencen*), Soroștin (*Sorensten*) și Țapu (*villa Abbatis*). În primăvara anului 1315, abatele Egidiu s-a prezentat la curtea suveranului Carol Robert de Anjou și a susținut în fața baronilor, nobililor și prelaților regatului că zisele moșii, dar și o parte din satul Șeica Mică, aparțineau mănăstirii, dar fuseseră luate cândva de voievodul ardelen Ladislau Kán (*quas frater Egidius abbas eiusdem ecclesiae asseruit et dixit ad nostram praesentiam accedendo coram praelatis et baronibus ac nobilibus regni nostri nobiscum existentibus esse ecclesiae praedictae, quae quondam per Ladislaum vaivodam erant occupatae*)³⁶. La 2 mai, monarhul a uzat de dreptul său de patronat și de calitatea de protector al tuturor bisericilor din regat (*cum nos simus patronus et tutor omnium ecclesiarum Vngaricalium*), restituind așezământului cistercian bunurile sale. Din cuprinsul actului reiese limpede că posesiile se aflau în stăpânirea abației încă din veacul precedent, poate chiar din anii 1220, când au fost obținute prin schimb. Denumirea de „satul abatelui” (*villa abbatis*) are o semnificație sporită, pentru că arată în mod expres cine era proprietarul, dar totodată sugerează și posibilitatea de a fi fost întemeiat și colonizat de unul din stareții de la Igrăș. La fel de important este și faptul că inițiatorul acțiunii de recuperare a fost abatele Egidiu, același care în 1299 reușise să obțină de la ultimul suveran arpadian reconfirmarea și ratificarea a două privilegii regale din anii 1264 și 1272 în favoarea filialei cisterciene de la Cârța. Preluarea proprietăților monastice de către puternicul voievod ardeleno poate fi datată la începutul secolului al XIV-lea, în perioada zbugiumată a luptelor pentru coroana maghiară. Cu siguranță, confiscarea a fost greu acceptată de călugări, care, imediat după dispariția lui Kán, au și început demersurile pentru reluarea patrimoniului înstrăinat. În mod surprinzător, printre posesiile revendicate nu se află și Mănărade! Această situație a primit o explicație, fără temeiuri documentare, conform căreia satul a fost donat de regele Carol

clar: „*abbas de Egres, vicinus et commetaneus dicte possessionis Thelek*”, K. Juhász, *op. cit.*, 272, nr. LII.

³³ Ub, I, 89–90, nr. 102; DIR.C, veac XIII, II, 51–52, nr. 44.

³⁴ L. Novák, *op. cit.*, 250: „se pare că mănăstirea Igrăș nu și-a recăpătat niciodată aceste proprietăți”; M. Roșu, *op. cit.*, 53, nota 38 (pierderea veniturilor de pe urma sării).

³⁵ Ub, I, 344–345, nr. 372; DIR.C, veac XIV, I (1301–1320), (1953), 339–340, nr. 394.

³⁶ Ub, I, 301–302, nr. 328; DIR.C, veac XIV, I, 188, nr. 145.

Robert în perioada cuprinsă între urcarea sa pe tron (1308) și momentul atestării ca proprietate a abației (1320)³⁷. Realitățile istorice nu confirmă o asemenea afirmație. Mai întâi, voievodul Ladislau Kán a păstrat stăpânirea efectivă a Transilvaniei până la încetarea sa din viață, fără ca monarhul angevin să îndrăznească a întreprinde vreo acțiune armată împotriva sa. În acest context, o ipotetică danie a regelui ar fi fost anulată rapid de rivalul său politic. Chiar și după ce voievodul a părăsit scena istoriei, în primăvara lui 1315, cea mai realistă variantă rămâne reconfirmarea regală (*nova donatio*) a unei proprietăți seculare, însă despre această favoare documentele rămân tăcute. Prin urmare, lipsa acestui sat din grupul celor retrocedate este o dovadă că monahii cistercieni l-au stăpânit netulburat. De ce totuși Mănărade a avut o soartă diferită de restul satelor abației, este o întrebare pe care sursele disponibile o lasă fără răspuns.

*

Cunoașterea realităților din cuprinsul proprietăților abației, precum structura populației, economia, raporturile dintre senior și supuși, conflictele cu vecinii, monumentele de arhitectură și elementele de spiritualitate, este limitată de o documentație lacunară, care nu acoperă în mod echitabil multitudinea aspectelor enumerate. Una dintre cele mai importante probleme este cea a populației din satele așezământului monastic. Ordinul cistercian, prin însăși organizarea sa ierarhică (abație-mamă, abație-filie), a avut vocație colonizatoare, de prezența acestuia legându-se întemeierea unor așezări de oaspeți (*hospites*), inclusiv în Transilvania. Debutul fenomenului nu poate fi datat cu certitudine, însă se admite că a fost anterior invaziei mongole din 1241. Acest eveniment nefast a provocat depopularea și distrugerea masivă a satelor ardelen, practic, anulând rezultatele colonizării timpurii. Odată cu trecerea anilor, abațiile cisterciene au reluat popularea anumitor sate care le aparțineau, fie că erau așezări străvechi ori nou întemeiate. Procesul a fost analizat în amănunt pentru abația Cârța care a așezat coloniști germani în satele mai vechi slavo-române sau în locul unor comunități secuiești strămutate spre răsărit³⁸. În zona Târnavelor, colonizarea sașilor s-a realizat doar din a doua jumătate a

secolului al XIII-lea. Localități precum Mănărade, Veza și Hașag erau pustii (1263), iar Cloașterf, Dupuș, Mediaș și Micăsasa apar integrate domeniilor nobiliare (1267), fără a exista indicii despre existența Pământului Regal sau a unei populații săsești³⁹. În deceniul șapte al veacului așezarea sașilor fie nu începuse, fie se afla într-un stadiu incipient. Colonizarea consistentă s-a petrecut în decadele următoare, fiind confirmată de menționarea capitlurilor Mediaș și Șeica. Acțiunea a continuat până dincolo de hotarul anului 1300, când sașii au populat ținutul dintre Târnave⁴⁰. În cazul concret al satelor abației din Igrîș, dovezile sunt suficient de edificatoare. Denumirea de *villa abbatis* (Țapu) confirmă statutul proprietarului și indică o așezare întemeiată și/ sau colonizată de cistercieni înainte de 1315. Mănărade oferă exemplul unui sat pustiit la 1263, dar care, după trei generații (17 mai 1336), devenise bine populat, cu o conducere proprie (*Olbrehtus et Petrus villici necnon duodecim iurati ac tota communitas villae Munerad nomine abbatis de Egres domini eorum*). Colonizarea așezării este pe deplin confirmată la 1 septembrie 1364, când apar menționați oaspeții din Mănărade (*hospites de Munera*)⁴¹. În sfârșit, un document regal din 16 mai 1416, se referă la toți locuitorii și oaspeții care trăiau în cuprinsul celor patru sate abătiale (*universi hospites et populi in possessionibus abbatae ecclesiae de Egres, Munera, Chanaad, villa Abbatis et Soristen [nominatis, in] partibus nostris Transsilvanis existentibus*)⁴², semn că procesul de colonizare se generalizase la toate așezările.

Structura socială și organizarea administrativă a comunităților evocate mai sus se încadrează în tipologia evului mediu ardelean. Cele mai sugestive informații se referă la posesia Mănărade, situată foarte aproape de Blaj. În secolul al XIV-lea, aceasta era locuită de oameni nou veniți (*universi populi seu hospites de ipsa villa Monera*)⁴³, care îl recunoșteau pe abatele din Igrîș drept stăpânul lor formal (*abbatis de Egres domini eorum*)⁴⁴. Un

³⁷ H. Klima, *op. cit.*, 29 (autorul citează actul din colecția Ub, nr. 328, dar afirmă că acesta este nedatat, idee reiterată la p. 32!).

³⁸ D. N. Busuioc von Hasselbach, *op. cit.*, II, 178–184 (în special, p. 181); pentru fenomenul mai larg, a se vedea Paul Philippi, *Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum, Altera*, Târgu-Mureș, I (1995), 1, 137; Ü. Bencze, *op. cit.*, 162–163.

³⁹ DIR.C, veac XIII, II, 51–52, 97–98, nr. 44 și 87;

⁴⁰ Aspecte evidențiate de Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. II, București (1992), 161–163 și planșa XIX de la sfârșitul volumului.

⁴¹ Ub, I, 476–478, nr. 525 (editat inițial cu data greșită (20 mai 1306) în același volum, 232–233, nr. 304); DIR.C, veac XIV, III (1331–1340), (1954), 387, nr. 294; DRH.C, XII (1361–1365), (1985), 326–327, nr. 319.

⁴² Ub, IV, 17–18, nr. 1794.

⁴³ Ub, II (1342–1390), (1897), 300, 302, 303, nr. 901, 903, 904; DRH.C, XIII (1366–1370), (1994), 408–409, 419–420, 424–425, nr. 248, 258, 262 (1367).

⁴⁴ Ub, I, 478, nr. 525; DIR.C, veac XIV, III, 387, nr. 294 (1336).

conflict de proprietate foarte amplu, petrecut în anii 1366–1368, dezvăluie în mod concludent condiția socială a locuitorilor din Mănărade și, mai ales, cum era înțeles statutul acestora. Rapoartele de anchetă întocmite în 1367 fac o distincție netă între oaspeții de pe moșia abatelui și șerbii care trăiau pe proprietatea învecinată Cergău, aparținătoare capitlului de Alba Transilvaniei (*iobagionibus eorum de predicta Chergeud*). Înscrierile redactate în anii următori ilustrează faptul că starețul igrișan nu le-a recunoscut oaspeților de pe moșia sa decât condiția de iobagi (*dominus abbas et suos iobagiones de dicta Munara/ per ipsos iobagiones suos de eadem Munera*)⁴⁵. Prin urmare, structura socială a moșiilor abațiale trebuie analizată atent, din mai multe perspective. În primul rând, trebuie admis că în spatele termenului de *hospites* se află deopotrivă oameni liberi și șerbi. Diferențele sociale, vizibile în traiul cotidian, s-au estompat cu ocazia atacurilor repetate asupra posesiei Cergău, astfel că acuzațiile de agresiune au vizat ansamblul locuitorilor cei noi din Mănărade (*universi populi seu hospites de ipsa villa Monera*). Pe de altă parte, schimbarea încadrării sociale, din oaspeți în iobagi, a fost rezultatul atitudinii diferite a celor doi stareți igrișeni care s-au succedat în timpul desfășurării conflictului de proprietate. Inițial, oaspeții au avut sprijinul discret al abatelui Alard și astfel au fost încurajați să adopte o atitudine agresivă față de iobagii din Cergău și, mai grav, la adresa oficialilor trimiși să delimiteze hotarul dinspre Mănărade⁴⁶. Succesorul lui Alard, anume starețul Ioan, a adoptat o atitudine total diferită, de împăcare grabnică, acceptând să renunțe la terenul în litigiu și să plătească toate pagubele supușilor săi, numiți de acum iobagi. Din analiza acestui conflict, istoricii au formulat și alte aprecieri. Astfel, abatele Alard era probabil german, la fel și reprezentantul său, comitele Nicolae, fapt care a contribuit la consensul dintre aceștia și oaspeții considerați a fi sași. De asemenea, prin comportamentul lor, locuitorii din Mănărade nu par a fi supuși oprimați, asemeni șerbilor din Cergău, ci țărani liberi care se află doar într-o relație de dependență foarte slabă cu îndepărtata mănăstire bănățeană. Totuși, ei trebuie să renunțe la atitudinea lor și să se supună voinței noului abate care, în mod sigur, când a făcut înțelegerea cu capitlul de Alba, nu și-a consultat sătenii, apreciați acum drept iobagi⁴⁷. Tendința starețului de a deprecia statutul oamenilor săi are și o

compensație: sătenii intră rar în contact cu seniorul lor și astfel se simt persoane libere. Se va vedea, și prin alte exemple, că distanța mare dintre abație și posesiunile sale a avut un efect favorabil asupra satelor de oaspeți germani.

Complexitatea structurii sociale este evidențiată și de alte mărturii documentare. S-a arătat mai sus că în 1336, cu ocazia primei neînțelegeri cu vecinii din Cergău, interesele întregului sat Mănărade (*tota communitas villae Munerad*) au fost reprezentate de doi oficiali (*villici*) și 12 jurați. După trei decenii, abatele Alard avea doi slujbași de încredere în sat: *comes Nicolaus et alter Nicolaus iudex abbatis de Egrus in possessionis eiusdem abbatis et populorum de Monera* (5 octombrie 1366), iar starețul Ioan a fost servit de doi credincioși, anume același comite Nicolae de Monora, în Mănărade, și de Mihai de Kerek (azi, Broșteni), în Apathfolual Țapu, tot cu ocazia unui proces (13 noiembrie 1369)⁴⁸. Peste ani (29 septembrie 1417), o scrisoare regală amintește de *iudicibus seu villicis ac iuratis senioribus totique communitati possessionum ipsius monasterii*, iar către sfârșitul secolului (15 septembrie 1495), judele celor patru sate lua drumul Budei pentru a apăra drepturile semenilor săi (*item iudici quatuor villarum misso met tertius ad maiestatem regiam cum litteris privilegialibus propter infestationem pertinentiarum septem sedium in die Nicomedis martyris ... flor. 22, den. 66*)⁴⁹. Documentele îi au în vedere și pe iobagi. La 21 aprilie 1467, comitele timișean Petrus de Zokol (foarte probabil, rugat de abatele din Igrăș) a solicitat autorităților sibiene să obțină de la voievodul ardelean protecție pentru *pauperes iobagiones quatuor villarum abbatiae de Egres in partibus Transsilvanarum habitarum*, iar la 17 iulie 1493 erau amintiți iobagii din Țapu ai abatelui: *necnon Jeronimo, Symone Veres – in Holdwylag, Johanne Thoth et Sigismundo Gereb in eadem Holdwylag, domini abbatis de Egres iobagionibus*⁵⁰. Starețul era informat și solicitat în legătură cu supușii săi, inclusiv de către sașii sibiieni: *Item nuntio misso ad abbatem de Egres in facto pauperum cuiusdem ... flor. 2* (1495)⁵¹.

Un statut distinct îl au preoții care acordă asistență spirituală locuitorilor din regiune. Ei aparțin

⁴⁵ Ub, II, 314, nr. 916; DRH.C, XIII, 519–521, 667–670, nr. 330 (1368) și 438 (1369).

⁴⁶ Ub, II, 303, nr. 904; DRH.C, XIII, 425–426, nr. 262.

⁴⁷ H. Klima, *op. cit.*, 31–32.

⁴⁸ Ub, II, 294, nr. 897 (1366); DRH.C, XIII, 361, 364, 668, 670, nr. 230 (1366) și 438 (1369). Comitele Nicolae este remarcat ulterior (17 martie 1372) ca persoană particulară într-un proces de succesiune (Ub, II, 374, nr. 978; DRH.C, XIV (1371–1375), (2002), 127, 129, nr. 107).

⁴⁹ Ub, IV, 54–55, nr. 1827 (1417); *Quellen*, 186 (1495).

⁵⁰ Ub, VI, 282, nr. 3528 (1467); Magyar Nemzeti Levéltár, *Diplomatikai Levéltár* (în continuare: DL) 26451 (1493).

⁵¹ *Quellen*, 192.

confesiunii catolice și sunt atestați în toate cele patru sate abațiale, inițial la Țapu (*sacerdotum de Hulduualach ... in archidiaconatus de maiori Kukullo*), între 8 ianuarie și 3 iulie 1309, apoi în registrele care consemnează colectele papale pentru anii 1332–1335. Parcurgerea însemnărilor bisericesti indică faptul că o parte a așezărilor colonizate cu sași au aparținut diecezei Transilvaniei și nu prepoziturii Sibiului, iar decanatele nu aveau încă o configurație spațială precisă, toate acestea fiind consecințe târzii ale procesului de colonizare finalizat, în linii mari, către anul 1300. Astfel, Țapu, cunoscut ca „satul abatelui”, figurează inițial în arhidiaconatul Târnavei Mari, pentru ca ulterior să fie cuprins succesiv în decanatele Șeica (1333) și Șpring/ Secaș (1335)⁵². Aceleași registre sunt primele surse care dezvăluie numele preoților și sumele modeste încasate de la ei, pe parcursul unui an: Conrad (*Chunradus, Gunradus*) din Mănărade (*Munerad, Quinto Foro*) a achitat un furtun și jumătate de argint (1332), apoi 126 denari (1334); Filip din Soroștin (*Berunsten, Camino*) a dat cu totul 66 denari (1332–1333); Ioan din Țapu (*villa Abbatiss*) a plătit 84 denari (1333 și 1335), iar Mihai din Cenade (*Chanad*) – 44 denari (1334)⁵³. Reorganizarea diviziunilor ecleziastice a fost un proces continuu, extins până în secolul al XV-lea. Din decanatele Șeica și Șpring s-au desprins cele de Cenade și Calvasăr, menționate ca atare (*in et sub decanatibus Frigidis aquis, Chanad ...*) în anul 1469⁵⁴. Decanatul de Cenade a cuprins toate satele abatelui igrișan, iar în timpul Reformei a format o surogăție (subdiviziune) a capitlului Șeica.

Datele referitoare la preoții care au păstorit comunitățile de oaspeți pot fi completate cu informații despre vestigiile materiale ale civilizației catolice. În prezent, mai pot fi cercetate doar monumentele din Cenade și Țapu, deoarece biserica din Mănărade a fost demolată în 1863 și înlocuită cu o construcție modernă, iar la Soroștin edificiul medieval de cult a dispărut demult. Formele originale se păstrează cel mai bine la complexul bisericesc din Țapu (aproximativ 70% din vechiul edificiu). Ridicarea lăcașului de cult s-a produs în secolele XIV–XV, anterior invaziilor otomane. Datarea este întemeiată pe forma planului și pe modalitatea de construire a zidului din piatră de râu. Biserica este

de tip sală, corul având ferestre cu muluri gotice. Zidul de incintă oval (cu axele de 43 × 57 m) a fost ridicat în secolul al XIV-lea, într-o tehnică folosită înaintea introducerii armelor de foc. El a rezistat până astăzi (în proporție de 80%), are peste 6 m înălțime și este prevăzut cu un drum de strajă pe două niveluri, cu un turn de poartă care are contraforturi puternice și ghidaje pentru o hersă, apoi un turn mai mic dotat tot cu un grilaj⁵⁵. Monumentul din Cenade a supraviețuit, sub forma lui originală, într-o proporție satisfăcătoare (60% la biserică și 50% din zidul de incintă elipsoidal). Biserica sală gotică a fost construită în secolul XV și, foarte probabil, lucrările s-au finalizat în primul sfert al veacului următor, fapt sugerat de anul 1522 gravat pe ușa portalului de sud. Lăcașul are un turn pe fațada vestică, aceasta fiind și singura parte păstrată în forma ei inițială, în timp ce corul și tronsonul răsăritean au fost refăcute la începutul secolului trecut. Zidul de incintă era dotat cu guri de tragere și avea atașată pe interior o galerie de lemn. Accesul era străjuit de un turn de poartă, dotat cu contraforturi puternici și o hersă, însă a fost demolat în 1923⁵⁶. La Mănărade, vestigiile sunt și mai inconsistente, deoarece biserica medievală de tip sală, fără turn, a fost demult demolată, iar din zidul de incintă, înalt de 6 m, se mai păstrează doar 40%⁵⁷. Cât despre edificiul din Soroștin, memoria colectivă nu a reținut decât existența unei construcții romanice cu totul ruinată, din care, la 1877, se mai vedeau arcuri semicirculare de ferestre și urme de frescă. Se pare că biserica veche era apărută de o curtină elipsoidală simplă, care avea un singur turn clopotniță ce străjuia accesul în incintă. De aici s-au putut recupera o cristelniță din piatră, databilă pe criterii stilistice în secolul XV, și părți din altarul poliptic realizat către 1515–1520, păstrat astăzi în biserica evanghelică din Mediaș⁵⁸.

Monumentele ecleziastice prezentate anterior sunt dovezile concrete ale posibilităților și voinței

⁵² Ub, I, 240, nr. 314 (1309); *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375* (în continuare: *Rationes*), Budapest (1887), 114, 136; DIR.C, veac XIV, III, 166, 206, nr. 56.

⁵³ *Rationes*, 99, 114, 120, 126, 136; DIR.C, veac XIV, III, 138, 166, 178, 188, 206, nr. 56.

⁵⁴ Ub, VI, 376, nr. 3680.

⁵⁵ Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu (2003), 233–234, nr. 241; A. A. Rusu, *op. cit.*, 559; Hermann Fabini, *Universul cetăților bisericesti din Transilvania*, Sibiu (2009), 129–130, nr. B4 (descriere, axonometrie și plan).

⁵⁶ Zeno Karl Pinter, Ioan Marian Țiplic, Maria Emilia Crîngaci, *Biserica fortificată din Cenade, jud. Alba. Studiu istoric și arheologic, Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, coord. Adrian Andrei Rusu, Szöcs Péter Levente, II, Satu Mare (2002), 211–229; H. Fabini, *op. cit.*, 129, nr. B3 (descriere, axonometrie și plan).

⁵⁷ H. Fabini, *op. cit.*, 128, nr. B1 (descriere și plan).

⁵⁸ S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *op. cit.*, 219–220, nr. 227.

comunităților de oaspeți de a realiza simboluri durabile ale spiritualității, care nu doar să le mijlocească contactul cu divinitatea, ci și să le ofere protecție fizică în vremuri de cumpănă. Totodată, bisericile parohiale pot indica forța economică a satelor și starea materială a celor care populează așezările. Aceste repere devin cu atât mai prețioase cu cât informațiile despre viața economică a moșilor cisterciene sunt foarte rare și disparate. Este cunoscut faptul că elementul economic fundamental al unei abații cisterciene l-a constituit *grangia*. Aceasta era o exploatare cu o complexitate variabilă, care cuprindea terenuri arabile, fânețe, livezi, vii, păduri, dumbrăvi, heleșteie etc. Patrimoniul imobiliar era completat de exploatarea de minereuri și sare, de amenajări și clădiri variate, precum hambare, grajduri, țarcuri, mori, fierării, sticlării etc. În Occident, pe aceste exploatarea lucrau converșii sau frații laici ai Ordinului (*conversos laicos barbato*)⁵⁹.

Tipologia acestor grangii a fost determinată de particularismele geografice, precum specificul resurselor naturale și tradițiile economice locale. În cazul regatului maghiar, administrarea și organizarea grangiilor au avut forme diferite față de cele din Apusul european. În mod firesc, economia satelor era dominată de activitățile agro-pastorale, preocupări stimulate nu doar de cadrul natural, ci și de politica generală a Ordinului cistercian care a promovat introducerea de noi tehnici agricole, creșterea animalelor și comerțul⁶⁰. Absența surselor documentare nu permite detalieri concrete și, astfel, nici afirmații tranșante pentru perioada timpurie a prezenței monahilor în estul european⁶¹. Se poate admite doar faptul că formele specifice de agricultură cisterciană, precum cultivarea intensivă a pământului, s-au aplicat mai întâi în zonele vestice, de șes, însă statornicirea lor a fost puternic perturbată de invazia tătarilor⁶². De asemenea, dimensiunea și structura proprietăților cisterciene din regatul maghiar nu au favorizat producția agricolă intensivă, astfel că monahii au devenit activi

îndeosebi în economia secundară: exploatarea și valorificarea resurselor locale (în principal, fier și sare), fermajul, taxarea comercială etc.⁶³. În cazul concret al abației igrișene se poate admite că doar posesia Pobar, aflată în vecinătatea complexului monastic, ar fi avut organizarea tipică unei grangii. În schimb, moșiile din Transilvania au funcționat după un alt model, determinat de configurația reliefului și structura populației. Aceste sate nu au fost locuite și exploatate de călugării și/ sau converșii cistercieni, ci de iobagi și de oaspeți germanici, ultimii având tendința să se organizeze după modelul oferit de Scaunele săsești învecinate. Diferența se observă și la nivel de terminologie: cuvântul clasic care desemnează exploatarea cisterciană (*grangia*) nu este întâlnit în documente; în schimb, actele menționează adesea formele locale de organizare (*villa, decanatus*).

Detalii concrete despre activitățile agricole se găsesc în documentația conflictului foarte amplu care i-a opus pe coloniștii abatelui cistercian iobagilor capitlului de Alba Iulia (1367–1368). Deloc surprinzător, au fost consemnate lucrările efectuate nu pe moșiile mănăstirii, ci acelea făcute ilegal de coloniști în cuprinsul moșiei învecinate Cergău: semănarea de primăvară, adunarea recoltelor după data de 15 iunie (*segeta seu fruges cuiuscumque generis existant, in ipsa terra per dictos iobagiones ipsius domini abbatis ... anno in presenti seminatas ... ipsi iobagionibus metendas et deducendas permisissent et reliquissent*) și cosirea fânețelor (*fenilia ... pro ipsis falcassent et congregassent*) la început de septembrie⁶⁴.

Exploatarea sării ar fi putut să fie o îndeletnicire aducătoare de venit, dar ea rămâne cantonată doar în sfera ipoteticului. Masive de sare gemă se află la Mănărade și Cenade, în ultimul sat existând numeroase izvoare cu apă sărată care i-au dat numele de *Salencen* (1315) și *Scholten* (1495). Posibilitatea obținerii de sare (prin extracția mineralului sau prin procedeul evaporării apei care îl conține) a fost exprimată în istoriografie⁶⁵, însă cercetările arheologice nu au adus confirmarea. Absența acestei ocupații se întrevide și din conținutul mai multor tipuri de înscrisuri: a) registrul de socoteli al Sibiului care consemnează, pentru luna martie 1495: *item alio nuntio misso post dominum camerarium salium ex parte pauperum 4 villarum ... flor. 0 den. 25 (...)* *item nuntio misso ad Koloswarinum ad camerarium Thordensem in facto pauperum 4 villarum ... flor. 1 den. 50*; b) două scrisori, din 9 mai și

⁵⁹ V. Turcuș, Ș. Turcuș, *op. cit.*, 247–248, nota 41; 253, nota 56.

⁶⁰ *Ibidem*, 131.

⁶¹ *Ibidem*, 140 (declară categoric: „sub nici o formă nu poate fi acreditată, pentru Igriș sau Cârța, ideea unei îmbunătățiri economice prin chemarea cistercienilor, pentru că nimic din istoria zonelor respective nu ne îndreptățește să observăm performanțe tehnico-economice demne de luat în considerare”), 147 (pe baza unor descoperiri arheologice, autorii admit totuși că „în cazul Igrișului, unde mănăstirea a fost înființată într-o zonă mlăștinoasă, este evident că asemenea lucrări de drenaj trebuie să fi fost conduse de cistercieni”).

⁶² D. Bácsatyai, *op. cit.*, 280.

⁶³ B. Romhányi, *op. cit.*, 197.

⁶⁴ Ub, II, 303, 315, nr. 904, 916; DRH.C, XIII, 424, 519, nr. 262, 330.

⁶⁵ Ū. Bencze, *op. cit.*, 253.

22 octombrie 1495, prin care *de voluntate et mandato regiae maiestatis*, locuitorii satelor *Chanad, Monera, Holdwylyg et Soresthen ad Egres pertinentes* urmau să primească *ad rationem regiam* o despăgubire de 100 de florini, achitată în sare⁶⁶.

La fel de slab luminată documentar este viața comercială din cuprinsul posesiunilor abațiale. Satul Mănărade, prin amplasarea în valea Târnavei Mari, foarte aproape de Blaj, avea cele mai mari șanse de a deveni un bun vad comercial. Această oportunitate a fost exploatată de timpuriu, dovadă că locul apare consemnat cu numele de *Quinto Foro* (1332), iar mai apoi ca *Monyora alias Donnerstagmarkh* (18 iulie 1530)⁶⁷. Indiscutabil, acest târg organizat în zilele de joi a adus mari beneficii proprietarului și localnicilor, însă sursele scrise păstrează o discreție totală despre natura și valoarea acestor câștiguri.

În lumina celor arătate mai sus, abația din Igrîș ar fi avut, teoretic, venituri însemnate de pe urma celor patru sate stăpânite în Transilvania (*praedictum monasterium seu abbatiam de Egres necnon praedictas possessiones Chanad, Monora, Apathfalwa et Sorosthen cum suis pertinentiis fructusque, provenitus, census, collectas et quascumque alias obventiones earundem*)⁶⁸, însă realitatea a fost cu totul alta. Documentele medievale evidențiază că mănăstirea cisterciană nu a mai cunoscut niciodată prosperitatea de dinaintea invaziei mongole. La 1357, se prezenta regelui Ludovic I de Anjou situația contrastantă a abațiilor de la Igrîș și Cârța: prima era aproape pustie și foarte sărăcită, pe când filiala sa se arăta mai animată (*qui et magnam paupertatem allegat; qui sex monachos de cetero tenebit. Sed abbas de Kertz modo tredecim monachos tenet*)⁶⁹. Starea precară a așezământului s-a perpetuat până la sfârșitul existenței sale. Din 8 noiembrie 1489 provine o *Supplicatio Martini abbatis monasterii S. Mariae de Egres ordinis Cisterciensis, Chanadiensis dioecesis* către papa Innocențiu VIII, prin care pontiful era informat că *Monasterium jam fere desolatum ac bonis et monachis destitutum*, fiind spoliată chiar de pușinii slujitori ai săi⁷⁰.

⁶⁶ *Quellen*, 184; Ub, VIII [1487–1500] (online), nr. 5515, 5516.

⁶⁷ DIR.C, veac XIV, III, 138, nr. 56; *Rationes*, 99; Friedrich Schuller, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Großwardein*, *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 28 (1898), 3. Heft, 492, nr. 105.

⁶⁸ Enumerare în actul regelui Sigismund de Luxemburg, din 29 septembrie 1417 (Ub, IV, 55, nr. 1827).

⁶⁹ Békefi Remig, *A pázsztói apátság története 1190–1702*, Budapest (1898), 257, nr. XI.

⁷⁰ K. Juhász, *op. cit.*, 283–284, nr. LX (citatul la p. 283).

Conținutul rapoartelor pare inexplicabil, din moment ce abația dispunea de proprietăți funciare și venituri bănești, cele patru posesii ardelenene putând asigura, doar ele singure, nevoile materiale ale unui număr însemnat de călugări. Răspunsurile trebuie căutate în raporturile statornicite de așezământul cistercian cu regalitatea, cu nobilii transilvăneni, dar mai ales cu reprezentanții Națiunii săsești. Un impediment constant în administrarea și apărarea moșiilor ardelenene a fost distanța mare care le separa de abația mureșană. Această realitate era exprimată foarte limpede de episcopul de Cenad în misiva trimisă magistratului sibian, la 7 aprilie 1469, prin care îi solicita protejarea posesiunilor mănăstirii cisterciene în drepturile și libertățile lor (*quia nos certas possessiones ecclesiae nostrae de Egres partibus in illis, ut bene scitis, habemus, ad quarum protectionem et continuam revisionem homines nostros ibi saepius mittere non possumus propter magnam loci distantiam ...*)⁷¹. Realitatea cunoscută sașilor (*ut bene scitis*) era evidentă inclusiv pentru episcopul și nobilii ardeleni care, cu toții, au profitat de pe urma ei.

Conform practicilor medievale, produsele erau taxate în favoarea stăpânului de pământ, în cazul de față, starețul igrișan. El putea pretinde a noua parte din producția moșiilor sale, aspect documentat foarte rar și numai în perioada târzie, când satele abațiale erau deja integrate fiscal în Universitatea sașilor. Astfel, la 24 decembrie 1488, regele Matia Corvin i-a interzis starețului Martin să mai pretindă impozite mărite de la iobagii aflați pe moșiile mănăstirii sale (*gravius exactionare coepisses et maiores quam prius consuetum esset solutiones et census ad eos imponeres sicque illos pro tuo arbitrio impune vexares et opprimeres*). Pentru a spori eficacitatea acestei măsuri, în aceeași zi, suveranul le-a poruncit sașilor din cele Șapte Scaune să-i apere pe zișii iobagi de orice taxare care prisosește și de alte greutăți sporite (*superflues exactiones atque alia plurima gravamia*)⁷². Peste ani, registrul de socoteli al Sibiului menționează lapidar tentativele abatelui igrișan de a-și încasa nona, ceea ce a atras reclamațiile sașilor la voievod și chiar la rege: *Item domino Andreae Doleatori misso ad dominum vavodam propter nonas, quas abbas quatuor villarum de Egres ab eis exigere voluit cum famulo ... flor. 2.* (iulie 1495); *tem nuntio misso ad maiestatem regiam in facto nonarum, quas familiares abbatis de Egres vigore litterarum regaliū ab eis exigere valebant*

⁷¹ Ub, VI, 387, nr. 3697.

⁷² Magyar Nemzeti Levéltár, *Diplomatikai Fényképgyűjtemény* (în continuare: DF) 245101, 245102; Ub, VIII (online), nr. 4802 (text integral) și 4803 (regist).

(5 august 1495).⁷³. Aceste demersuri de mărire a contribuțiilor supușilor trebuie puse pe seama intenției abatelui de a renova așezământul monastic ajuns în paragină. Din informațiile de mai sus reiese că ierarhul a apelat la strategii diverse pentru a obține ajutoare și fonduri: exigențe materiale mai mari față de șerbii săi și atragerea bunăvoinței regale pentru a i se admite pretențiile sporite. La acestea s-au adăugat solicitările făcute prin diverși interpuși, precum castelanii de Igrîș (Nicolae *de Oldi* și Baltazar *de Bessenu*) care au fost determinați să ceară, în nume propriu, ajutorul primarului sibian pentru reconstrucția mănăstirii cisterciene Sf. Maria, aflată în părăsire (*desolatum*)⁷⁴.

Influența slabă a abatelui de Igrîș se observă și în plan religios. Deși era unul dintre ierarhii respectați ai regatului, starețul cistercian nu avea autoritate asupra preoților din satele sale și nici posibilitatea de a percepe decima ecleziastică. Puterea reală a fost deținută de episcopia transilvană și de sași. S-a arătat mai sus constituirea unui decanat distinct cu sediul la Cenade, desprins din cel de Șeica înainte de 1469, în care au intrat toate cele patru sate ale abatelui igrișan. Primele mențiuni ale sale apar în contextul dispozițiilor luate de capitlul (1469) și episcopul de Alba (1475) ca preoții și rectorii decanatelor săsești să se bucure de dreptul străvechi de a-și redacta testamente prin care să decidă în mod liber soarta bunurilor personale dobândite în timpul vieții⁷⁵. Totodată dijma strânsă de la locuitorii satelor abațiale revine episcopiei Transilvaniei care o folosește pentru nevoile proprii. La 11 aprilie 1431, papa Eugen IV a confirmat solicitarea episcopului George Lepes pentru amenajarea a două altare noi în catedrala din Alba Iulia ce urmau să fie întreținute din diferite venituri, printre care și zeciuiala satului episcopal Mănărade (*decimas de villa episcopali Munera*)⁷⁶. Peste ani, la 20 ianuarie 1493, pastorul din chiar „satul abatelui” (*plebanus villae abbatis*, Țapu), primea favoarea de a-i fi redusă contribuția pentru *census cathedralici*, de la două mărci (așa cum era înregistrat *in registri antiqui*) la doar patru florini, fiind scutit de orice

altă plată pentru acel an. Rabatul fusese solicitat de Magistratul Sibiului și aprobat de judele curții episcopale transilvane⁷⁷.

*

Învecinarea satelor abațiale cu moșiile capitlului de Alba și ale nobililor, precum și cu Scaunele sașilor a generat inerente conflicte de proprietate. Unele litigii au fost ample și de durată, iar cele mai multe s-au sfârșit în defavoarea monahilor cistercieni. De asemenea, majoritatea proceselor au avut ca obiect hotarele și vecinătățile moșiei Mănărade. Cea mai timpurie atestare a unui conflict provine din anul 1318 și privește posesia Lupu (*Farkastelke*) situată la sud de Mănărade. Două acte evocă epilogul unei neînțelegeri ivite între starețul Ioan de Igrîș și doi particulari (comitele Blauuch și Hennynghus) care s-a rezolvat prin jurământul depus de șase notabili în fața capitlului de Alba. Aceștia au declarat că moșia Lupu, donată de rege celor doi reclamanți, nu aparținea abației Igrîș (8 mai 1318)⁷⁸. Jurământul a fost o probă suficientă în fața pretențiilor nedovedite ale starețului cistercian care, astfel, a pierdut procesul. Recunoașterea drepturilor de proprietate nu a exclus încălcările de posesie, acestea fiind rezolvate doar prin hotărniciri periodice și reconfirmări repetate ale marginilor. Succesiunea acestor demersuri se poate urmări din cuprinsul unui document amplu, redactat către mijlocul secolului al XVI-lea. La 30 iunie 1542, guvernatorul George Utješonović (Martinuzzi) semna faptul că fusese solicitat de către Ioan Barlabássy, episcopul de Cenad, să-i faciliteze eliberarea unei scrisori de hotărnicire a tuturor moșiilor (*totalium possessionum*) Cenade, Țapu, Mănărade și Soroștin, aflate în comitatul Alba, pentru a-și putea apăra drepturile asupra iobagilor și locuitorilor de acolo. În consecință, guvernatorul s-a adresat capitlului de Alba pentru eliberarea copieii, iar arhivarii de acolo au descoperit o scrisoare a voievodului Ioan Pongrácz de *Dengeleg*, din 11 octombrie 1468, tot către capitlul albens, urmare a cererii venite de la Ioan Szokoli, episcopul de Cenad și administratorul abației Igrîș, care solicita restabilirea hotarelor dintre posesiile Mănărade și Lupu (*Farkasthelke*). Raportul capitlului arată că delimitarea celor două moșii s-a realizat într-o zi de miercuri, la o dată devenită ilizibilă în text; era precizat faptul că moșia Mănărade se învecina cu un râu (al cărui nume nu s-a păstrat, dar, foarte probabil,

⁷³ *Quellen*, 190–191; H. Klima, *op. cit.*, 35.

⁷⁴ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României (în continuare: SJSAN), *Colecția de acte fasciculate*, G. *Probleme religioase*, nr. 91, f. 1. Documentul trebuie datat pe baza menționării comitelui Pavel Chinezu și a zilei de vineri, 14 februarie, care se potrivește doar anilor 1483 sau 1494.

⁷⁵ Ub, VI, 376, nr. 3680 (1469); VII (1474–1486), (1991), 42, nr. 4039 (1475).

⁷⁶ Lukcsics Pál, *XV. századi pápák oklevelei/ Diplomata pontificum saec. XV, II (1431–1455)*, Budapest (1938), 44, nr. 21. Regest în Ub, IV, 441, nr. 2124.

⁷⁷ DL 245396. Regest în Ub, VIII (online), nr. 5332.

⁷⁸ Kristó Gyula, *Anjou-kori Oklevéltár, V (1318–1320)*, Budapest–Szeged (1998), 58, 61, nr. 120, 128.

este Târnava Mare), cu posesia Farkasthelke spre răsărit, de care o despărțea o vale, cu Cergău Mare (*Magyar-Chergeud*) către apus, iar spre sud din nou cu Farkasthelke. Hotărnicirea a constat și în refacerea unor semne de hotar, unele dintre ele fiind de piatră (*duas metas lapideas*)⁷⁹.

Un alt conflict patrimonial a fost generat de pretențiile asupra unor părți din moșia Veza, învecinată cu Mănărade⁸⁰. Faptul că ambele așezări sunt atestate concomitent (1263), au un statut similar (lipsite de locuitori și fără proprietari, administrate de slujbași regali până în momentul donării lor magistrului Jula), iar în 1315 ele nu figurează printre moșiile retrocedate călugărilor cistercieni, lasă impresia că Veza putea fi o proprietate a mănăstirii din Igrăș. Realitatea se devoalează în anii 1319–1320, când o parte a posesiei Veza a fost pierdută prin proces de abatele bănățean în favoarea unui anume Herbord. Etapele acțiunii judiciare nu sunt cunoscute, însă epilogul acesteia reiese din solicitarea vicevoievodului Transilvaniei, adresată capitlului din Alba Iulia, de a proceda la punerea lui Herbord în posesia unui pământ din moșia Veza cu tot ce ține de el, așa cum l-a dobândit prin judecată înaintea voievodului Dosa, de la abatele de Igrăș (*sicut coram domino Dausa vaivoda ipsa terra super abbatem de Egrus iudicialiter pervenit et acquisivit*). Procedura administrativă s-a realizat foarte prompt: cererea vicevoievodului din 19 februarie 1320 s-a materializat în hotărnicirea efectivă din 24 februarie *nemine contradictore existente*, urmată de emiterea unei scrisori privilegiale pentru Herbord, care să confirme punerea sa în posesie și delimitarea proprietății (28 februarie – 1 martie). Actul capitular descrie procedura separației și indică traseul hotarului dintre moșia abațială Mănărade, proprietatea capitlului albens numită Cergău și pomenitul pământ ce ține de moșia Veza, care urmează atât vechile semne de demarcație (*iuxta antiquas metas erectas*), cât și altele noi ridicate atunci (*nova meta terrea erecta*). În general, granița a urmat pârâul Cergău de la o creastă (*berch*) deluroasă până la vărsarea lui în Târnava Mare (*ubi rivulus de Chergeud cadit in fluvium Kukulleu*)⁸¹. Importanța practică a acestui act

a fost similară cu cea a documentului care detaliază marginile dinspre posesia Lupu. La 4 februarie 1550, guvernatorul Martinuzzi a adresat o nouă solicitare către arhivarii Albei, tot la întâmpinarea episcopului Ioan Barlabássy, pentru eliberarea unei copii după înscrisul redactat cu peste două secole în urmă, referitor la hotarele dintre moșia sa episcopală (*possessionis suae episcopalis Monora vocatae*) și pământul Veza⁸².

Exemplele anterioare au surprins disputele teritoriale ale abației cu persoane particulare, litigii pe care instanțele voievodatului transilvan le-au aplanat destul de repede și într-un mod cât mai echitabil. În lipsa dovezilor concludente care să-i susțină pretențiile, abația din Igrăș a trebuit să respecte sentințele pronunțate și măsurile administrative conforme acestor decizii. În schimb, conflictul așezământului cistercian cu capitlul din Alba Iulia, pentru o parte a moșiei Cergău, a fost mult mai îndelungat și violent, terminându-se în condiții foarte dezavantajoase pentru monahii igrișeni. Primul semn de vrajbă se întrevide la 17 mai 1336, când capitlul din Oradea a raportat regelui Carol Robert atât hotărnicirea moșiei Cergău stăpânită de capitlul de Alba Iulia, cât și opreliștea ridicată, pentru o bucată de pământ din acea proprietate, de către băieții lui Blasiu (Nicolae, Albert și Petru), împreună cu cei 12 jurați și întreaga comunitate a satului Mănărade, în numele abatelui de Igrăș, stăpânul lor (*a parte filiorum Blasii Nicolaus de Munerad, Olbrehtus et Petrus villici necnon duodecim iurati ac tota communitas villae Munerad nomine abbatis de Egres domini eorum contradixissent*), toate petrecute la 26 aprilie anterior. Tot atunci s-a hotărât citarea abatelui și întregii comunități din Mănărade în fața scaunului judiciar al voievodului Toma Szécsényi, la 2 iunie 1336⁸³. Rezultatul acestui demers nu este cunoscut, însă după trei decenii conflictul s-a reaprins cu ocazia acțiunii de delimitare și de ridicare a unor semne noi de hotar pe moșiile capitlului albens. Raportul clericilor din conventul Cluj-Mănăstur către vicevoievodul Petru de Oarda/ Váradjai arată că oaspeții din Mănărade (*hospites de Munera*), convocați să asiste la hotărnicire și la ridicarea semnelor de margine, s-au împotrivit cu forță armată (*potentialiter armatis manibus irruendo*) și, în consecință, au fost citați în fața demnitarului ardelean, pentru 15 septembrie 1364⁸⁴. Litigiul a continuat și

⁷⁹ DL 30466, 3–4 (1542), 6–7 (1468), 8–9 (descrierea hotarelor). O altă copie (din 1805), cu actul din 1542/ 1468, la SJSAN, *Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale*, seria U V, nr. 1995, 8–9.

⁸⁰ Veza este un cartier al orașului Blaj, la 5 km vest de Mănărade.

⁸¹ Ub, I, 343–345, nr. 370 (19 februarie), 371 (28 februarie), 372 (1 martie 1320); DIR.C, veac XIV, I, 338–341, nr. 391, 392, 394.

⁸² SJBAN, *Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale*, seria U V, nr. 1995, 14–15.

⁸³ Ub., I, 476–478, nr. 525; DIR.C, veac XIV, III, 385–387, nr. 294.

⁸⁴ DRH.C, XII, 314–315, 326–327, nr. 307 (porunca de

în anii următori, pe două planuri: a) în instanță, prin pertractările abatelui Alard, cu scopul de a prelungi procesul și a obține o sentință favorabilă; b) în teren, prin atitudinea agresivă a locuitorilor din Mănărade, cu scopul de a se înstăpâni asupra terenului disputat. Se poate observa o consonanță între atitudinea sătenilor și politica abatelui, primii având acordul, chiar încurajarea, seniorului lor, iar clericul fiind mulțumit de cutezanța supușilor săi. Strategia abatelui este evidențiată în cuprinsul câtorva acte emise în anul 1367. Astfel, încă din toamna precedentă (5 octombrie 1366), când s-a hotărnicit moșia Cergău și i s-au trasat marginile dinspre Mănărade, reprezentanții abatelui de Igrîș și ai oamenilor din Mănărade (*comes Nicolaus et alter Nicolaus iudex abbatis de Egrus in possessionis eiusdem abbatis et populorum de Monera*) au făcut opoziție, mărturisind ulterior (8 noiembrie), în fața vicevoievodului Petru, că „pomenitul domn abate n-a împiedicat pe acel capitlu [de Alba] de la ridicarea adevăratelor sale semne de hotar, ci s-a împotrivit pentru aceea că [acel capitlu] voise să cotropească și să alipească la zisa lor moșie Cergău o bucată foarte mare din pământul lui, ce ținea de moșia lui Mănărade, cu privire la care [bucată] abatele are acte temeinice, pe care e gata pregătit să le înfățișeze”. Tot atunci, partea adversă a subliniat că „domnul abate, prin felurite măsuri de amânare, a tot târăgănat judecata, iar acest lucru l-au dovedit pe deplin prin arătarea mai multor scrisori de chemare în judecată, de amânare și de amendare”. Vicevoievodul Petru s-a arătat îngăduitor și a decis o nouă amânare, pentru 13 ianuarie 1367, dar și amendarea abatelui cu trei mărci de aur. La sorocul menționat, abatele a arătat doar o copie a actului regal din 1205, deja discutată mai sus, fără a convinge instanța de dreptatea cauzei sale. I s-a dat un alt termen pentru prezentarea documentelor autentice, precum și o nouă amendă judiciară de trei mărci. La 1 mai 1367, reprezentantul abatelui nu a adus nicio dovadă concludentă, astfel că instanța a hotărât irevocabil ca, până la 1 iulie următor, capitlul de Alba să fie pus în posesia terenului disputat⁸⁵.

În acest timp, abatele de Igrîș a reușit să obțină o scrisoare regală de amânare a judecării, iar în replică, monahii din Alba au făcut demersuri pentru a primi de la suveran un mandat de reîncepere a procesului care trenase prea mult (înainte de 25

aprilie 1367)⁸⁶. Formalitatea punerii în posesie nu s-a putut derula pașnic, deoarece toți oamenii sau oaspeții din satul Mănărade (*universi populi seu hospites de ipsa villa Monera*) s-au ridicat cu puterea armelor împotriva reprezentanților capitlului din Cluj, pe care nu i-au lăsat să hotărnicască bucata de pământ disputată și să ridice semne noi, mai mult, încercând să-i omoare (1 iulie 1367)⁸⁷. După câteva zile (11 iulie), vicevoievodul Petru a confirmat dreptul de proprietate al capitlului de Alba asupra terenului în litigiu și a luat act de imposibilitatea prețuirii moșiei Cergău, din pricina atitudinii oamenilor din Mănărade, promițând să facă dreptate dacă reprezentanții capitlului albens vor reclama violențele petrecute⁸⁸. Situația tensionată a rămas în atenția demnitarului ardelean, dovadă că, la 26 august, el s-a adresat din nou capitlului din Cluj-Mănăstur, cerându-i să ancheteze și alte abuzuri săvârșite de sătenii din Mănărade: distrugerea semnelor de hotar, cosirea și transportarea fânului de pe terenul litigios, amenințarea cu moartea a iobagilor de pe moșia Cergău etc⁸⁹. Nu după mult timp (12 septembrie), capitlul clujean a raportat vicevoievodului Petru realizarea anchetei care confirmă toate samavolniciile reclamate. În paralel, reprezentanții comitelui și juzilor nobiliari de Alba au întreprins o investigație similară. Când locuitorii din Mănărade au fost întrebați despre atitudinea lor „ei au răspuns clocotind de turbare că dacă se vor ridica iar acele semne, nu odată, ci de două și de trei ori, ba chiar de zece ori, ei le vor strica cu totul, și că, așa cum au obișnuit până acum să beneficieze de toate roadele sau foloasele pomenitei moșii Cergău, se vor folosi și de aici încolo necurmat, după obiceiul lor îndătinat” (*zelantes furibunde respondissent, non ut semel, secundario aut tertio erigerent, immo si decies de novo metas apponerent, penitus ex toto destruerent et omnes fructus seu utilitates praenotatae possessionis Chergeud uti et perfrui consuevissent, adhuc more solito incessanter uterentur*)⁹⁰.

Cu siguranță, discordia avea toate șansele să continue, însă ea s-a aplanat după dispariția abatelui Alard, când noul stareț Ioan a adoptat o atitudine conciliantă. O scrisoare a conventului

hotărnicire din 6 august 1364) și 319 (raportul clericilor din 1 septembrie 1364).

⁸⁵ Ub, II, 294–297, nr. 897; DRH.C, XIII, 360–366, nr. 230.

⁸⁶ DRH.C, XIII, 353–354, nr. 224.

⁸⁷ Ub, II, 299–300, nr. 901; DRH.C, XIII, 408–409, nr. 248 (act din 4 iulie 1367).

⁸⁸ Ub, II, 300–301, nr. 902; DRH.C, XIII, 411–413, nr. 251.

⁸⁹ Ub, II, 301–302, nr. 903; DRH.C, XIII, 419–420, nr. 258.

⁹⁰ Ub, II, 302–303, nr. 904; DRH.C, XIII, 424–426, nr. 262.

Cluj-Mănăstur, din 13 iunie 1368, dovedește că abatele Ioan de Igrîș recunoscuse direct dreptul capitolului albens asupra terenului disputat, stăpânire întemeiată atât pe sentințele judiciare anterioare, cât și pe „acte foarte puternice”, în timp ce mănăstirea cisterciană nu putea emite nicio pretenție justificată asupra pământului în cauză. De aceea, abatele Ioan a îngăduit capitolului de Alba să stăpânească veșnic pământul pentru care existase atâta vrajbă „potrivit cu mersul și înconjurul semnelor de hotar”. Pentru toate violențele săvârșite în anul precedent, abatele s-a învoit ca țărani din Mănărade să plătească o despăgubire de 200 florini, în bani sau în natură, eșalonată în trei tranșe cvasi-egale, iar neplata sau întârzierea să se pedepsească cu dublul acestei sume. Arhidiaconii capitolului albens au acceptat ca iobagii din Mănărade să adune, de pe pământul disputat, recolta și toate roadele semănate în acel an, plătind însă „birul pământului” (*terrarium*) și dijmele (*decimas*) cvenite din acele bucate, mai precis acele obligații față de biserică și de stăpânul locului (care aici era tot biserica)⁹¹. Prin această înțelegere, conflictul patrimonial ar fi trebuit să se încheie, însă documentele ulterioare nu aduc confirmarea. La 13 noiembrie 1369, congregația generală de la Turda, prezidată de voievodul transilvan Emeric Lackfi, a reluat dezbaterile litigiului dintre capitolul din Alba Iulia și abatele de Igrîș, trecut pe la mai multe instanțe în anii 1367–1368. Cu acel prilej, s-a arătat că nu se realizase nicio plată la cele trei termene stabilite, astfel că valoarea despăgubirii se dublase. Un aspect interesant din cuprinsul sentinței date este că, deși pagubele fuseseră provocate doar de locuitorii din Mănărade, despăgubirea îi privea acum pe iobagii din toate cele patru sate abațiale. Instanța a mai decis dublarea datoriei, anume: 200 de florini capitolului de Alba, pentru pagubele provocate anterior, și alți 200 de florini instanței voievodale, drept gloabă judiciară. Sumele trebuiau achitate în două tranșe, în prima jumătate a anului 1370, cu posibilitatea dublării lor în caz de neplată⁹². Mărturiile acelei epoci nu oferă alte amănunte despre onorarea datoriilor bănești, în schimb ilustrează grija clericilor din Alba Iulia de a-și proteja posesiunile funciare prin acte incontestabile. Astfel, la 19 aprilie 1372, tot într-o congregație generală prezidată de același voievod Emeric Lackfi, reprezentanții capitolului albens au obținut confirmarea sub formă de privilegiu a scrisorii vicevoievodului din 1367, referitoare la hotarele dintre moșia Cergău și

posesia abațială Mănărade (*in facto erectionis metam possessionis eiusdem capituli Chergeud vocatae a parte villae Monera vocatae possessionis videlicet abbatis de Egrus*)⁹³.

Stări conflictuale sunt reperate și în părțile estice ale proprietăților abațiale, fiind generate tot de pretențiile lipsite de înscrisurile care să le justifice. S-a arătat mai sus, disponibilitatea regelui Carol Robert de Anjou de a restitui abației igrișene toate posesiile ocupate de fostul voievod Ladislau Kán, doar pe baza afirmațiilor susținute de starețul Egidiu (*quas frater Egidius abbas eiusdem ecclesiae asseruit et dixit*). Printre moșiile retrocedate la 1315 s-a aflat și o parte a satului Șeica Mică (*et partem in villa Salchelh*) care, un veac mai târziu, s-a aflat în centrul unei dispute cu abatele de Igrîș. La 29 mai 1419, un act al regelui Sigismund de Luxemburg evidențiază tentativa abatelui Emeric de a ocupa posesia Șeica Mică, aflată încă de la întemeierea sa pe Pământul Crăiesc, ulterior fiind integrată în cele Două Scaune săsești, anume Mediaș și Șeica. Starețul a vrut să o recapete și să o stăpânească în virtutea unui drept vag al zisei biserici (*nomine iuris dictae ecclesiae occupare et recaptivare*), tentativă care a atras opoziția sașilor din cele Două Scaune. Suveranul a intervenit în dispută, evidențiind faptul că moșia Șeica Mică a aparținut dintotdeauna Coroanei maghiare și nu abației cisterciene din Igrîș (*Verum quia praefata possessio Kysseelk a sua primaeva fundatione coronae sanctae regni Hungariae in suis iuribus semper annexa, censualis et subdita fuit et numquam abbati praedictae ecclesiae Egres exstitit subiecta*), motiv pentru a decide ca tranșarea litigiului să se facă doar de către instanța regală (*motam et suscitatum personaliter adiudicare et finaliter concludere volumus*)⁹⁴. Epilogul procesului nu este cunoscut, însă, din amănuntele expuse mai înainte, reiese limpede că starețul nu ar fi avut șanse să-l câștige.

*

Un alt aspect important referitor la moșiile ardelenice ale abației îl reprezintă raporturile statornicite cu Scaunele săsești aflate în imediata vecinătate. Parcurgerea documentației disponibile evidențiază tendința constantă a sașilor de acaparare a proprietăților așezământului cistercian, fie direct (prin donație regală sau cumpărare), fie pe căi ocolite (prin integrarea în sistemul fiscal, militar și religios propriu). Toate demersurile au avut acordul autorității centrale care dispunea de dreptul de patronat

⁹¹ Ub, II, 313–315, nr. 916; DRH.C, XIII, 518–521, nr. 330.

⁹² DRH.C, XIII, 666–671, nr. 438.

⁹³ Ub, II, 378, nr. 982; DRH.C, XIV, 171–172, nr. 129.

⁹⁴ Ub, IV, 88–89, nr. 1854.

asupra bisericilor, îndeosebi pentru fundațiile religioase regale. Această prerogativă este menționată timp de secole și privește inclusiv așezământul de la Igrîș: în 1315, regele restituie mănăstirii moșiile pierdute *cum nos simus patronus et tutor omnium ecclesiarum Vngaricalium*, iar după două secole, în 1514, suveranul uzează de *auctoritate iuris patronatus nostri regalis* pentru numirea noului episcop de Cenad și punerea lui în posesia tuturor bunurilor diecezei, inclusiv ale fostei abații Igrîș⁹⁵. Înainte de a trece în revistă raporturile călugărilor cistercieni cu comunitatea sașilor ardeleni mai trebuie anticipat faptul că eforturile de preluare a celor patru sate târnăvene și de integrare a lor în *Universitas Saxonum* au fost îndelungate, însă au avut un succes limitat, deoarece moșiile dorite au rămas în proprietatea mănăstirii igrișene până la sfârșitul existenței sale.

Primul semn al procesului de extindere a influenței sașilor asupra satelor abațiale datează din anul 1315. Atunci, regele Carol Robert a dispus nu doar retrocedarea posesiunilor cisterciene, ocupate anterior de voievodul Ladislau Kán, ci și plasarea locuitorilor acestora sub protecția specială a suveranului (*in nostram receperimus protectionem specialem*). Îndeplinirea acestei măsuri a fost încredințată sașilor sibiieni care erau datori să-i apere pe supușii abatelui de toți cei care i-ar vătăma. Alegerea Sibiului nu este întâmplătoare: în acel moment orașul era în plină afirmare și deținea o autoritate recunoscută asupra celor Șapte Scaune săsești. Totodată, locuitorii posesiilor abațiale erau, cu siguranță, oaspeți veniți din Apus, fapt care l-a îndreptățit pe rege să-i plaseze firească sub ocrotirea unui oraș german. Protecția instituită atunci are mize evidente: supușii starețului trebuiau apărați de ingerințele autorităților și nobilimii ardeleni, astfel încât să își poată îndeplini obligațiile față de mănăstirea îndepărtată (*et ipsos libere servire eidem ecclesiae permittatis*)⁹⁶.

Următoarea mărturie edificatoare se lasă așteptată timp de un secol, până la 16 mai 1416, când regele Sigismund, aflat tocmai la Londra, poruncește voievodului Nicolae Csáki să ancheteze plângerea sașilor din cele Șapte Scaune potrivit căreia oaspeții și locuitorii din cele patru sate aparținând mănăstirii igrișene fuseseră obligați să-și trimită oștenii în banderile nobililor, deși obiceiul era ca ei să servească militar în contingentele sașilor. Suveranul își reafirma hotărârea de a respecta drepturile și cutumele existente, poruncind voievodului să

asigure în continuare participarea locuitorilor celor patru sate doar în oastea sașilor⁹⁷. Piesa documentară reprezintă o dovadă concludentă a ingerințelor nobiliare, deopotrivă în cuprinsul moșiilor cisterciene și al comunităților de saxoni, precum și a incapacității nobililor și sașilor de a-și rezolva prin negocieri directe neînțelegerile legate de organizarea militară, fiind necesară intervenția monarhului. Abuzurile nobililor erau mai vechi, fapt sugerat de preocuparea abatelui Ioan de a obține o copie legalizată a hotărârii regale din 2 mai 1315, foarte probabil cu scopul de a-i servi într-un litigiu⁹⁸. De asemenea, scrisoarea din 1416 arată fără echivoc influența sașilor în satele stăpânite de starețul cistercian, deocamdată numai din punct de vedere militar, prin încorporarea locuitorilor (oaspeți liberi sau iobagi) în cadrul celor Șapte Scaune⁹⁹.

Autoritatea mănăstirii cisterciene asupra posesiunilor sale îndepărtate se putea diminua și mai mult în momentele când scaunul abațial era vacant. Această posibilitate a fost anticipată în anul 1417, când starețul Emeric, mânat de prudență, a solicitat regelui Sigismund o garanție scrisă, prin care să se precizeze în mod expres că în absența unui păstor al instituției monastice, veniturile moșiilor ar fi revenit mănăstirii proprietare. Suveranul a dat curs solicitării, afirmându-și respectul deosebit pentru așezământul din Igrîș (... *praedicto monasterio de Egres, ad quod devotionem gerimus specialem*) și apreciind chibzuința starețului care oricând putea să moară, să fie transferat ori să i se întâmple ceva neprevăzut (*sicuti humanum est mori seu viam universae carnis ingredi aut abinde aliorum transferri contigerit*). Regele a decis ca în asemenea momente (*infra tempus vacationis praedicti monasterii seu abbatae*), moșiile eclesiastice să intre sub ocrotirea jurilor și juraților celor Șapte Scaune, veniturile lor să revină în totalitate călugărilor, iar autoritățile și nobilii din Transilvania primeau interdicția de a intra pe aceste posesiuni, de a pretinde sau a lua orice fel de alimente, câștiguri, încasări, arendări și venituri¹⁰⁰. Garanția s-a dovedit foarte utilă, iar către sfârșitul veacului (10 septembrie 1494) a primit reconfirmarea regelui Vladislav II Jagiello, de această dată la solicitarea judeului, juraților și a altor locuitori din cele patru sate ale mănăstirii cisterciene (*iudicum et iuratorum ceterorumque populorum*

⁹⁷ Ub, III (1391–1415), (1902), 17–18, nr. 1794.

⁹⁸ Ub, III, 272, nr. 1464 (copie emisă de capitulul din Cenad, la 5 aprilie 1402).

⁹⁹ Aspect sesizat, pe baza aceluiași act, și de Balás Gábor, *Az erdélyi jobbágság és úrbéri terhei a középkorban, Városi Szemle*, 34 (1948), 1–2, 86.

¹⁰⁰ Ub, IV, 53–56, nr. 1827 (29 septembrie 1417).

⁹⁵ Ub, I, 301–302, nr. 328; DIR.C, veac XIV, I, 188, nr. 145 (1315); K. Juhász, *op. cit.*, 287–288, nr. LXII (1514).

⁹⁶ H. Klima, *op. cit.*, 32.

et inhabitatorum in quatuor possessionibus abbatis de Egres)¹⁰¹.

Reconfirmarea dispozițiilor regale se realizează din nevoia apărării eficiente a drepturilor mereu încălcate de autoritățile voievodatului și de nobilimea rapace din vecinătate. Pe lângă acestea, sunt emise periodic interdicții la adresa celor care tulbură viața localnicilor. La 4 octombrie 1485, regele Matia Corvin i-a oprit pe funcționarii din comitatele Alba și Târnava să colecteze impozite de pe moșiile eclesiastice care aparțineau de Sibiu, Brașov și Sighișoara, inclusiv *certae villae et possessiones ad abbatias de Egres et Kercz*¹⁰². Peste puțini ani (25 octombrie 1490), Ștefan Báthori, voievod ardelean și judele Curiei regale, îi poruncește vicevoievodului său, Ștefan de Tileagd, să protejeze *populi et Saxones* din cuprinsul moșiilor abației Igrîș și prepoziturii Cârța de taxarea abuzivă a nobilimii, deoarece ei suportă impozite și sarcini împreună cu sașii din cele Șapte și cele Două Scaune¹⁰³. Șirul ingerințelor nobilimii a continuat, conducând la un conflict aprig în vara lui 1491. Primul semnal datează din 5 noiembrie 1491 și reprezintă interdicția regelui Vladislav II la adresa nobililor și tuturor oamenilor înstăriți din Transilvania de a mai cotoropi îndeosebi moșiile abației cisterciene (*et signanter in possessionibus Munera, Chanad, Sorosthen et Hodwilag vocatis abbatiam ecclesiae de Egres concernentibus...*) și a colecta abuziv „darea curții” (*quasdam pecunias vulgariter udvarlorenz appellatas*)¹⁰⁴. Amănunte suplimentare se regăsesc în misiva din 28 martie 1492 a aceluiași Ștefan Báthori către subordonații săi, vicevoievodul Mihai de Almas și comiții de Alba, prin care le-a cerut să asigure liniștea posesiunilor mănăstirii Igrîș, asupra cărora izbucnise o dispută în vara anului trecut. Judele și voievodul Báthori promitea să cerceteze și să rezolve el însuși litigiul, în următoarea sa prezență în Transilvania, iar până atunci, locuitorii acestor moșii erau scutiți de plata impozitului de 20 de denari și de prestarea oricăror alte servicii, persoana și bunurile lor fiind apărate față de orice agresiune¹⁰⁵. Porunca pare să fi rămas literă moartă, deoarece la 10 octombrie 1492, înaltul demnitar al regatului, aflat acum la Mediaș, a

trimis un nou avertisment autorităților, nobililor și proprietarilor de pământuri din Transilvania, care erau acuzați că încalcă *libertates septem sedium Saxonicalium regalum* și obiceiurile statornicite în timp, cotorpind satele săsești cărora le impun obligații fiscale și militare (*collectis sive pecuniis udvarnicalibus ac aliis bellorum exercituationibus*). Pentru a fi mai convingător, Báthori afirmă că însuși regele vrea ca satele să rămână supuse celor Șapte Scaune. În calitate de prim servitor al suveranului, el a interzis cu strictețe oricui să pătrundă în satele aparținând Universității Saxone, pentru a pretinde plăți sau servicii militare¹⁰⁶. Din nefericire, șirul vexațiunilor a continuat și în anii următori, impunând intervenția personală a regelui. La 21 mai 1493, Vladislav II emite o nouă dispoziție în favoarea *universorum populorum et iobagionum in possessionibus ac pertinentiis abbatiae de Egres*, care până atunci erau cuprinși din punct de vedere fiscal și militar în comunitatea sașilor, interzicând ca aceștia să fie constrânși la plata taxelor sau la prestarea serviciului militar la un loc cu cei de pe domeniile nobiliare (*nobiles ... ipsos exponentes in medium ipsorum exercituare et wdvarnicationes ... facere artarent et compellerent*)¹⁰⁷. Suveranul se vede nevoit să-i mustre separat, în două misive redactate la 7 ianuarie 1495, pe nobilii și oficialii din comitatele Târnava și Alba (*comitatus de Kykellew/Albense*), după ce aflase că ei intraseră pe moșiile abațiale și încercaseră să încaseze impozitul comitatens. Mai grav, localnicii fuseseră jefuiți după refuzul lor de a plăti taxele. Regele Vladislav II și-a arătat dorința de a conserva vechile libertăți ale celor patru sate mănăstirești și, prin urmare, a interzis pe viitor amestecul în treburile acestora și orice tentativă de impunere fiscală¹⁰⁸. Ca despăgubire pentru pierderile suferite de către aceste posesiuni, trezorierul statului a fost autorizat de suveran (*de voluntate et mandato regiae maiestatis*) să le ofere sare în valoare de 100 de florini din contul regal (*ad rationem regiam*), poruncă îndeplinită în decursul lunilor următoare¹⁰⁹. Compensația a acoperit doar o mică parte a daunelor provocate, la care s-au adăugat altele, pe parcursul anului 1495: *item misso domino Andrea Doleatore cum pauperibus 4 villarum abbatiae Egres ad dominum vicevaidam ad Bistriciam in facto spoliationis eorundem*,

¹⁰¹ Ub, VIII (online), nr. 5418.

¹⁰² Ub, VII, 399–400, nr. 4611.

¹⁰³ DF 245120. Regest în Ub, VIII (online), nr. 5006.

¹⁰⁴ SJSAN, *Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale*, seria U III, nr. 78. Regest în Ub, VIII (online), nr. 5132. „*Pecunias udvarnicales*” desemnează taxa pe care nobilii comitatelor ardeleni o adunau de la iobagii lor pentru întreținerea emisarilor trimiși din proprie inițiativă și în interes personal la diverse curți (regală, voievodală).

¹⁰⁵ DF 245153. Regest în Ub, VIII (online), nr. 5205. C. Feneșan, *op. cit.*, 8–9.

¹⁰⁶ DF 245158. Regest în Ub, VIII (online), nr. 5210.

¹⁰⁷ DL 36614. Regest în Ub, VIII (online), nr. 5307.

¹⁰⁸ DF 245215, 245217. Regeste în Ub, VIII (online), nr. 5502 și 5504.

¹⁰⁹ DF 245417, 245418. Regeste în Ub, VII (online), nr. 5515 și 5516 (9 mai și 22 octombrie 1495). H. Klima, *op. cit.*, 35; C. Feneșan, *op. cit.*, 9.

feria sexta ante (Dominica) Oculi ... flor. 4. (20 martie); *item misso domino Andrea Doleatore ad vicevaivodam in facto boum per nobiles a pauperibus 4 villarum receptorum ... flor. 3.* (aprilie-mai); *item domino Johanni Kursner misso ad Scholten propter certas violentias per nobiles factas ... flor. 0 den. 50.* (în vară) etc.¹¹⁰

Aspectele evocate anterior evidențiază mai multe realități. Se poate observa, în primul rând, incapacitatea instituției proprietare de a-și apăra singură moșiile situate departe spre răsărit, apoi puternicul contrast dintre cutezanța locuitorilor din Mănărade, care încalcă violent moșia învecinată (1367), și atitudinea urmașilor lor de peste un secol, spoliați sistematic de autorități și de nobilimea prădalnică. Ajutorul și protecția sunt cerute îndeosebi de conducerea Scaunelor săsești, mai rar de reprezentanții sătenilor afectați și niciodată direct de starețul igrișan. Inacțiunea așezământului monastic este o fațetă a decadenței sale, foarte pronunțată în decursul secolului al XV-lea. De această slăbiciune au profitat toți cei care se învecinau cu moșiile târnăvene ale abației: nobilii, autoritățile comitatense și Scaunele săsești. În al doilea rând, se remarcă faptul că locuitorii de pe cuprinsul posesiilor cisterciene suportau impozite și sarcini laolaltă cu sașii din cele Șapte/ Două Scaune. Dacă la începutul secolului XV cele patru sate abațiale păreau să depindă de spațiul săsesc doar sub aspect militar, în a doua parte a aceluiași veac, integrarea armată a fost dublată de cea fiscală. Evoluția acestei situații este descrisă într-o scrisoare a regelui Matia Corvin, din 2 august 1476, adresată lui Ioan Szokoli, episcopul de Cenad. Suveranul îi expune poziția celor patru sate care din vechime erau protejate de comunitatea sașilor, suportând laolaltă toate contribuțiile extraordinare, apărarea, paza, lucrările și sarcinile militare. Pentru că episcopul intenționa să despartă și să înstrăineze cu totul pe locuitorii moșiilor abațiale de sașii sibiieni, fapt care contravenea atât voinței sătenilor, cât și drepturilor și libertăților lor străvechi, monarhul îi reamintea ierarhului că legăturile dintre aceste comunități erau vechi de cincizeci, șaizeci și chiar o sută de ani, o perioadă de timp atât de lungă, încât începuturile ei nu se mai păstrau în memoria contemporanilor (*quibus eadem ipsarumque incolae ab annis quinquaginta, sexaginta, centum et a tanto temporis spatio, cuius initii contrarium in hominum memoria existere non dicitur*). Această realitate a constituit un motiv suficient pentru rege de a-i

porunci episcopului să renunțe la intențiile sale¹¹¹. Totodată, monarhul a limitat pretențiile financiare și materiale crescânde ale abatelui față de supușii săi. S-a arătat mai sus faptul că, la sfârșitul anului 1488, starețul Martin a fost oprit de suveran să-și taxeze suplimentar iobagii¹¹².

Natura și valoarea dărilor adunate de sași de pe pământurile abației sunt rar exemplificate. Se cunoaște doar că taxele bisericești au sporit de la jumătate de florin (*contributionem medii floreni auri de possessionibus Hodwylag, Chanad, Munera et Sorosthyen*) în iulie 1470, la un florin întreg (*contributionem unius floreni auri de possessionibus abbatiae de Egres*) în martie 1477. De asemenea, la 13 decembrie 1496 *Quatuor villae abbatiae Egrez solverunt domino magistro civium flor. 100.*, sumă care a alimentat contribuția generală a sașilor la veniturile regatului¹¹³. Sibiul a primit și bunuri în natură (cereale, păsări vii), consemnate riguros în registrele sale: *Item quatuor villae praesentaverunt cubulos avenae 26; idem pullos numero 15; idem ancas numero 10.* (septembrie 1494)¹¹⁴ etc.

Așadar, în a doua parte a secolului al XV-lea, moșiile mănăstirii cisterciene erau aproape pe deplin integrate în *Universitas Saxonum*, starețul rămânând doar seniorul proprietar, cu o autoritate tot mai diminuată. Pierderea acestora părea să fie doar o chestiune de timp, fapt care s-a și întâmplat curând după anul 1500, însă într-un mod cu totul neprevăzut, care va fi evocat în paginile următoare.

*

Cuprinderea satelor abațiale în teritoriul Scaunelor săsești este fațeta unui fenomen mai amplu, vizibil mai ales după anul 1470, de concentrare a celor patru entități de coloniști germani (din cele Șapte și Două scaune, din districtele Brașovului și Bistriței) în Universitatea săsească. Așa cum s-a văzut, la acest proces contribuie taxele pe care trebuie să le plătească împreună, apoi sarcina de a constitui un corp armat propriu în cadrul trupelor voievodatului. Concomitent s-au depus eforturi pentru lărgirea spațiului de sub jurisdicția sașilor și pentru consolidarea acesteia în teritoriile alipite. Districtul Bistrița a încorporat definitiv Valea Rodnei, bogată în minereuri, Brașovul a luptat pentru stăpânirea Șercaiei și Părăului și a emis pretenții asupra posesiunilor cetății Bran care

¹¹¹ Ub, VII, 104–105, nr. 4133.

¹¹² Măsură semnalată de S. Borovszky, *op. cit.*, I, 164; E. Bósz, *op. cit.*, 46; K. Juhász, *op. cit.*, 85.

¹¹³ Ub, VI, 462, nr. 3815 (1470); VII, 135–136, nr. 4181 (1477); *Quellen*, 206 (1496).

¹¹⁴ *Quellen*, 142.

¹¹⁰ *Quellen*, 184–186.

se vor materializa spre sfârșitul secolului, iar Sibiul a obținut moșiile abației din Cârța, desființată în 1474, extinzându-și influența asupra posesiunilor târnăvene ale abației Igrîș. Un succes foarte important s-a înregistrat la 25 august 1481, când cele Șapte Scaune au obținut de la rege dreptul de preempțiune asupra moșiilor nobiliare vecine care s-ar vinde sau zălogi (*ipsi Saxones vicini et non alii easdem possessiones, praedia et terras emere et ad se recipere possint...*)¹¹⁵. Intenția sibienilor de a cumpăra moșiile abațiale este probată documentar pentru anul 1497. Registrul de socoteli al metropolei sașilor consemnează trimiterea mai multor emisari atât la abatele igrișan, cât și la comitele timișean Józsa de Som: *Item misso domino Mathia Ungleich cum famulo ad abbatem de Egres ad Tzanad propter oppressionem illorum pauperum de quatuor villis ... flor. 0 den. 50.* (final de februarie); *item cuidam familiari misso usque ad Themeswar (...)* *item cuidam alio famulo misso ad dominum Josa cum litteris ... flor. 3.* (mai 1497)¹¹⁶. Esența și rezultatul discuțiilor se devoalează în misiva comitelui timișean pe care a trimis-o Magistratului sibian, la 19 iunie 1497. Józsa afirmă că „în ceea ce privește moșiile care țin de abația de la Igrîș, să știți că am vorbit cu abatele din pomenitul Igrîș și l-am îndemnat să fie gata să vă vândă acele moșii cu drept veșnic la un preț [cuvinit]. Înțelegând aceasta, el n-a vrut să o facă decât după ce Maiestatea Regală va veni în această țară”¹¹⁷. Răspunsul arată chibzuința abatelui, de a cere acordul monarhului asupra tranzacției, pentru că, în fond, moșiile fuseseră obținute prin donație regală, iar suveranul deținea dreptul de patronat asupra mănăstirii cisterciene. Totodată, se poate sesiza și o pertractare din partea clericului, înclinat să-și păstreze moșiile. Această poziție este susținută de solicitarea pe care starețul a adresat-o în acești ani Universității săsești pentru a-i adevăra dreptul de proprietate asupra celor patru moșii transilvane¹¹⁸. În mod cert, demersul a avut scopul de a obține încă o dovadă irefragabilă despre legalitatea stăpânirilor sale, o confirmare venită chiar de la cei care îi râvneau proprietățile. Altminteri, dacă abatele ar fi fost interesat să-și vândă satele, acțiunea sa nu se mai justifica, recunoașterea calității de proprietar al bunurilor ce urmau a fi înstrăinate

facându-se chiar prin actul tranzacției încheiate cu sașii cumpărători.

Pentru înțelegerea corectă a destinului pe care l-au avut posesiunile abației de la Igrîș, este necesar ca atenția să se îndrepte inclusiv către evoluția generală a Ordinului cistercian în secolul al XV-lea. Istoricii avizați au stabilit că de la sfârșitul veacului al XIII-lea, *Ordo Cisterciensis* a trecut prin două procese paralele: unul de provincializare, prin fragmentarea sa conform liniilor geografice și demarcațiilor politice, iar celălalt, compensator primului, de intrare sub protecția autorităților locale, eclesiastice sau laice. Pe parcursul secolului al XV-lea, în Occidentul european s-a practicat pe scară largă sistemul *in commendam*, care consta în oferirea uzufructului abațiilor cisterciene unor personaje puternice, capabile să protejeze și astfel să garanteze existența acestor așezăminte monahale¹¹⁹. În cazul mănăstirii de la Igrîș, imixtiunea deținătorilor puterii locale a sporit continuu, devenind gravă până la sfârșitul secolului. Ca dovadă stau informațiile cuprinse în raportul întocmit de trimișii abatelui la curia papală, care detaliază pontifului Inocențiu VIII starea deplorabilă a mănăstirii Sfânta Maria (8 noiembrie 1489). Printre altele, se sublinia că Pavel Chinezu, comite de Timiș și un puternic baron al regatului (*laicus, qui baro et potens est in illis partibus*), a asaltat complexul monastic pe timpul nopții, când starețul era plecat, a reținut doi oameni ai ierarhului pe care i-a condus la Buda în fața legatului papal Angelus Pecchinoli. Aceștia au fost închiși timp de două luni, fără a li se găsi vreo vină evidentă, fiind eliberați doar după plata unei cauțiuni de 150 de florini. Toate aceste vexațiuni au determinat apelul de ajutor la Scaunul Apostolic din Roma¹²⁰.

Astfel, starea precară a abației igrișene din preajma anului 1500 trebuie privită ca rezultanta nefericită a unor factori care s-au alimentat și condiționat reciproc: diminuarea prestanței și apoi disoluția comunității monastice, slăbirea autorității starețului, dificultatea colectării veniturilor din proprietățile funciare îndepărtate etc. Așezământul se afla în fața alternativei de a se revigora instituțional, moral și material sau de a dispărea printr-o modalitate oarecare. Destinul a aranjat ca instituția creatoare să fie și cea care i-a pus capăt.

Soluția închiderii a fost aplicată mai întâi abației filială de la Cârța. Într-o primă fază (27 februarie 1474), regele Matia Corvin a unit abația Cârța cu prepozitura Sibiului, la cererea sibienilor și pe

¹¹⁵ Ub, VII, 285, nr. 4431.

¹¹⁶ *Quellen*, 237, 240.

¹¹⁷ C. Feneșan, *op. cit.*, 8 și 13–14, nr. 1; regest în Ub, VIII (online), nr. 5730.

¹¹⁸ SJBAN, *Colecția Brukenthal*, seria RS 1–10, nr. 356. Documentul păstrat sub forma unei copii simple contemporane, a fost redactat după 10 septembrie 1494 (ziua emiterii unui privilegiu al regelui Vladislav II, menționat în text).

¹¹⁹ V. Turcuș, Ș. Turcuș, *op. cit.*, 144–145.

¹²⁰ K. Juhász, *op. cit.*, 283–285, nr. LX.

motivul decadenței vieții monahale. A pus însă condiția obținerii acordului papei și ținerii unor slujbe atât în cadrul abației (unde rămăneau trei clerici), cât și în biserica parohială Sf. Maria din Sibiu. După trei ani (14 mai 1477), suveranul și-a exprimat din nou nemulțumirea față de starea decăzută a abației (*Displicuit etiam vehementer nobis magna desolatio ipsius abbatis, quam propter labefactatos mores et vitam reprobam incuriamque abbatum suorum et eam incolentium, tam in structuris et aedificiis, quam in possessionibus et praediis, necnon rebus ad divinum cultum pertinentibus suscepit*) și a decis trecerea patrimoniului mănăstirii în proprietatea prepoziturii sibiene, sub aceeași rezervă ca sașii să obțină confirmarea papală¹²¹. Un alt transfer al bunurilor mănăstirești către o episcopie sau un ordin religios s-a realizat în Cenadul sfârșitului de secol XV. La 4 noiembrie 1493, papa Alexandru VI a suprimat mănăstirea benedictină din Cenad, iar bunurile sale le-a destinat călugărilor franciscani minoriți (*omnia et singula bona immobilia ac possessiones olim monasterii Sancti Bernardi Chanadiensis, Ordinis S. Benedicti, quod hodie etiam certo modo vacans, illiusque nomen et ordinem ac dependentiam si qua sit ... penitus suppressimus et extinximus ... illudque fratribus Ordinis Minorum ... concessimus*)¹²².

Încorporarea abației cisterciene în episcopia Cenadului are câteva antecedente semnificative. Primul indiciu, deja evocat, datează din 11 octombrie 1468, când Ioan Szokoli cumula demnitatea de episcop de Cenad cu funcția de administrator al abației Igrîș (*reverendi domini Johannis episcopi Chanadiensis ac gubernatoris abbatis de Egres*), iar în această calitate a solicitat capitolului de Alba să restabilească hotarele dintre posesiile Mănărade și Lupu. În anul următor (7 aprilie 1469), ierarhul cenăzean, foarte probabil din aceeași postură (*Johannes, episcopus ecclesiae Chanadiensis et cetera* [!]), s-a adresat primarului Sibiului cu rugămintea de a proteja în drepturile și libertățile lor posesiunile transilvane ale abației de Igrîș, deoarece distanța mare îl împiedica pe episcop să-și trimită prea

des oamenii la acele moșii pentru a le administra și apăra (*quia nos certas possessiones ecclesiae nostrae de Egres partibus in illis, ut bene scitis, habemus, ad quarum protectionem et continuam revisionem homines nostros ibi saepius mittere non possumus propter magnam loci distantiam*). În schimbul acestui sprijin, Ioan Szokoli a promis să susțină interesele sașilor, atât în fața regelui, cât și în alte împrejurări (*pro quo et nos, dum tempus aderit opportunum, aut coram serenissimo domino nostro rege, aut alias ubicumque placuerit, pro vobis et pro vestris libertatibus, quantum poterimus, libenter procurabimus et laborabimus*)¹²³. Aceste așteptări nu s-au concretizat întotdeauna într-o formă convenabilă episcopului. Se cunoaște că, înainte de 2 august 1476, ierarhul de la Cenad acționase să scoată cele patru sate de sub autoritatea sașilor, dat tentativa sa a fost criticată și oprită de rege. Așadar, nici episcopul cenăzean nu s-a dovedit suficient de influent și puternic pentru a prelua și administra singur proprietățile târnăvene, potrivit fiindu-i *Universitas Saxonum* și regele influențat de sași. La acestea s-au adăugat alte piedici, precum depărtarea geografică, lipsa unui titlu de proprietate și statutul de administrator/ guvernator, oricând revocabil.

Momentul încorporării efective nu se cunoaște precis, însă majoritatea istoricilor l-au plasat în intervalul larg 1500–1514, când Nicolae Csáki a ocupat demnitatea de episcop al Cenadului. Singurul suport documentar disponibil până în prezent îl reprezintă actul regal din 15 august 1514, prin care Vladislav II a hotărât numirea lui Francisc Csaholy la conducerea diecezei de Cenad și punerea lui în posesia tuturor bunurilor acesteia, inclusiv ale fostei abații Igrîș, unite cu episcopia pe timpul precedentului titular, Nicolae Csáki (... *auctoritate iuris patronatus nostri regalis, quod sicuti in aliis omnibus huius regni nostri ecclesiis sic et in ipsa ecclesia Chanadiensis habemus, duximus eligendum, nominandum et presentandum ac episcopatum ipsum simul cum castro Chanadiensis ac oppidis, villis ac possessionibus et quibusvis proventibus et bonis suis temporalibus necnon etiam abbacia de Egres ac cunctis bonis et iuribus pariter possessionariis ad eandem abbaciam de iure et ab antiquo similiter pertinentibus, in quantum abbacia ipsa prefate ecclesie Chanadiensis legitime unita et incorporata antea extitit ipsamque idem condam dominus Nicolaus episcopus pariter cum ipso episcopatu Chanadiensis ad instar aliorum*) iurium et bonorum eiusdem ecclesie Chanadiensis tenuit et possedit ...) ¹²⁴. Apelul la alte mărturii per-

¹²¹ Ub, VII, 6, 138–139, nr. 3986, 4187.

¹²² Batthyany Ignaz, *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta hactenus inedita cum serie episcoporum Chanadiensium*, Albo-Carolinae/ Alba Iulia (1790), partea II: *Series Episcoporum Chanadiensium*, 115–116. Cărturarul emite o ipoteză care nu se confirmă documentar: „*nec obstat quod Sancti Bernardi dicatur, videtur enim Cisterciensium monasterium evasisse, atque ideo nomen Sancti Benedicti retinuerit. Suspiciari enim licet monasterium hoc esse abbatiam de Egres, quam Uladislaus confert cum episcopatu ut inquit unitam*” (p. 116). De precizat că actul patrimonial a fost emis în aceeași zi cu numirea lui Luca Baratin drept episcop de Cenad.

¹²³ Ub, VI, 387, nr. 3697.

¹²⁴ K. Juhász, *op. cit.*, 287–288, nr. LXII.

mite restrângerea intervalului menționat la doar primii ani ai secolului XVI. În vara anului jubiliar 1500, după transferul episcopului Luca Baratin de la Cenad la Zagreb¹²⁵, monarhul a ales un nou titular al diecezei, în persoana lui Nicolae Csáki. Acest personaj se pare că nu a fost pe placul papei Alexandru VI, și astfel confirmarea alegerii lui în funcția de episcop a venit de la pontiful Iuliu II, abia pe 15 noiembrie 1504 (*teque illi praeficimus in episcopum et pastorem; curam et administrationem ipsius ecclesiae Chanadiensis tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo*)¹²⁶. În această perioadă, abația din Igrîș a continuat să fie păstorită de călugărul Martin, el fiind amintit ca stareț timp de aproape două decenii (1483–1502)¹²⁷. La 26 martie 1502, clericul era încă activ, purtând corespondență cu nobilul Ioan de Macedonia față de care se arăta foarte afabil: *Frater Martinus abbas monasterii Eggres vester in omnibus*. Unificarea abației cu amintita episcopie s-a realizat în perioada următoare acestei mențiuni¹²⁸. Un indiciu prețios apare la 9 iunie 1504, când Nicolae Csáki, episcopul ales de Cenad (*electus ecclesie Chanadiensis*), a recunoscut faptul că palatinul Emeric Perényi și soția sa i-au returnat o serie de acte, atât cu caracter personal, cât și public, printre acestea fiind enumerate *litteras donacionales episcopatus Chanadiensis, litteras donacionales super incorporacione et unione monasterii sancti Gerardi ad ipsam ecclesiam*

*Chanadiensem per Alexandrum sextum pontificem Romanum facta ... quedam paria literarum adiudicatoriarum super bonis abbacie Egres in Transilvania habitis*¹²⁹. Menționarea actelor de proprietate ale abației asupra bunurilor transilvane dovedește că ele intraseră în posesia episcopului cu ceva timp în urmă, când preluase mănăstirea cisterciană. O datare mai precisă se poate avansa pe baza unei alte mărturii, emisă de capitlul din Alba Regală, la 18 ianuarie 1504. Actul conține o reglementare patrimonială, sub forma unei donații, cu menționarea *reverendi domini Nicolai de Chak, episcopi ecclesie Chanadiensis etc.* printre beneficiari¹³⁰, acronimul final confirmând că ierarhul deținea și alte demnități, printre care se putea afla și cea de administrator al abației de Igrîș, recent încorporată în dieceza sa. Integrarea efectivă nu se reflectă imediat în plan documentar. La 25 iulie 1504, regele Vladislav II a luat în considerare o solicitare a Universității sășești referitoare la perceperea censului din posesiunile abațiilor Igrîș și Cârța (*villae et possessiones ad abbatias de Egres et Kerz*)¹³¹. Faptul că mănăstirea Cârța era încă menționată ca atare, la peste 25 de ani după cuprinderea ei în prepozitura sibiană, arată că oamenii păstrează amintiri durabile față de (unele) instituții și persoane, iar această memorie apare cu atât mai vie în cazul abației igrișene care își încheiase recent existența de sine stătătoare. În concluzie, așezământul cistercian a fost încorporat în *commendam* episcopiei de Cenad, în a doua parte a anului 1502 sau pe parcursul lui 1503.

Documentația disponibilă arată că unificarea a fost hotărâtă prioritar de monarh. Este posibil să fi existat și o confirmare papală și/ sau o rezoluție a Dietei, așa cum s-a afirmat în istoriografie¹³², însă proba se lasă încă așteptată¹³³. În privința motiva-

¹²⁵ Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás, *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, I (*Obligationes, Solutiones*), Budapest, Roma (2014), 182, nr. 309: „translationis de persona ipsius Luce de ecclesia Chanadiensi ad ecclesiam Zagabriensem predictam per bullas domini Alexandri pape VI, sub data Rome, IX Kal. Augusti, anno sui pontificatus 8” (24 iulie 1500).

¹²⁶ I. Bathiany, *op. cit.*, 122–124; S. Borovszky, *op. cit.*, I, 365.

¹²⁷ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României, *Fond familial Bethlen de Iktár*, seria 1: *Documente medievale*, nr. 38 (12 martie 1483); DF 245101 (24 decembrie 1488); K. Juhász, *op. cit.*, 283, nr. LX (8 noiembrie 1489); DL 59885 (14 mai 1499) și 59912 (26 martie 1502). Acest interval a rămas necunoscut autorilor anteriori: E. Bósz, *op. cit.*, 55 (doar anii 1488–1499) și D. Bácsatyai, *op. cit.*, 294 (numai 1489).

¹²⁸ Destinul abatelui Martin rămâne o chestiune discutabilă: fie s-a săvârșit din viață la scurt timp după ultima consemnare a sa, ceea ce a grăbit decizia regelui de a încorpora abația în episcopia Cenadului, fie a continuat să slujească la Igrîș, însă doar ca preot. Încă nu se pot aduce argumente pertinente *pro* sau *contra* identificării fostului abate cu acel „Martinus presbyter de Egres” menționat la 21 mai 1522 (Vincze Bunyitay, János Karácsonyi, Raymund Rapaics, *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, I (1520–1529), Budapest (1902), 63, nr. 57).

¹²⁹ *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, II (*Oklevelek 1500–1818*), Budapest (1919), 514.

¹³⁰ Radvánszky Béla, Závodszy Levente, *A Héderváry-család oklevéltára*, I (1231–1526), Budapest (1909), 496, nr. 352.

¹³¹ Karl Fabritius, *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehemals befindlichen Orden*, Hermannstadt/ Sibiu (1875), 143–145, nr. CLXIII.

¹³² S. Borovszky, *op. cit.*, I, 366; II, 161–162; idem, *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye*, Budapest (1912), 331; idem, *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*, Budapest (1912), 384; K. Juhász, *op. cit.*, 86; idem, Franz von Mediasch, Pleban von Meschen und Tschanager Bischof zur Zeit der Reformation († 1553), *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 57 (1934), 1, 23; M. Roșu, *op. cit.*, 52; D. Tănase, *op. cit.*, 15.

¹³³ Cererile (*supplicationes*) adresate papilor Alexandru VI, Pius III, Iulius II și Leon X și acceptate de aceștia sau de

ției care a condus la această încorporare, părerile specialiștilor sunt consonante: sporirea veniturilor unei instituții afectate de atacurile otomanilor¹³⁴.

*

Privirea de ansamblu asupra moșiilor ardelene nu poate fi completă fără o scurtă prezentare a destinului acestora după dispariția abației cisterciene. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, situația celor patru sate târnăvene a fost condiționată de evoluția instituției proprietare, la rândul ei marcată de evenimente politico-militare cruciale. Înfrângerea dezastruoasă a armatei maghiare de către trupele otomane în bătălia de la Mohács (29 august 1526) a determinat nu doar dispariția regatului liber al Ungariei, ci și vacantarea postului de episcop al Cenadului, prin moartea pe câmpul de luptă a titularului Francisc Csaholy. La 28 octombrie 1526, două luni după tragica confruntare armată, dar cu două săptămâni înainte de a fi încoronat rege la Székesfehérvár, Ioan Szapolya l-a desemnat pe Ioan Gerván de Musina ca episcop de Cenad. Papa Clement VII a refuzat să-l confirme pe Gerván ca titular al diecezei, pe motivul că numirea ierarhului nu se realizase de către un suveran legitim¹³⁵. Situația s-a reglementat în anul următor (21 noiembrie 1527), când episcopul a trecut de partea imperialilor, iar Ferdinand de Habsburg, rege recunoscut în părțile vestice ale Ungariei, l-a răsplătit printr-o confirmare în scaunul de la Cenad: *authoritate iuris patronatus nostri regii, quod generaliter in omnibus regni nostri ecclesiis instar regum Hungariae, nostrorum scilicet praecessorum, habere dignoscimur, duximus eligendum et nominandum, dictumque episcopatum cum abbacia Egrews eidem simul cum castris, castellis, oppidis, villis et universis bonis temporalibus conferendum*¹³⁶. Episcopul nu s-a putut bucura de roadele moșiilor ardelene, deoarece se aflau în teritoriul controlat de Ioan Szapolya. Mai mult, asemenea predecesorilor săi, Ioan Gerván a avut un sfârșit prematur

reprezentanții lor, nu sunt publicate. Deși registrele pontificatului lui Alexandru VI (1492–1503) au fost examinate de Lajos Pásztor în 1936–1938, copiile și însemnările făcute de acesta s-au pierdut, astfel că munca sa trebuie reluată (*Regesta Supplicationum 1522–1523*, ed. Bálint Lakatos, Budapest-Roma (2018), 270).

¹³⁴ O asemenea justificare a fost exprimată pentru prima dată de I. Batthyany, *op. cit.*, 115, când prezintă suprimarea mănăstirii Sf. Bernard în 1493. Pentru Igrîș: S. Borovszky, *Csanád*, II, 161–162; idem, *Torontál*, 384; K. Juhász, *Franz von Mediasch*, 23.

¹³⁵ S. Borovszky, *Csanád*, I, 368; idem, *Temes*, 332.

¹³⁶ V. Bunyitay, J. Karácsonyi, R. Rapaics, *op. cit.*, 346, nr. 348.

și violent, pierind în bătălia de la Feldioara, pe 22 iunie 1529.

Soarta satelor târnăvene va fi decisă, pe mai departe, de cei care stăpânesc efectiv Transilvania: în anii 30 ai veacului, de regele Ioan Szapolya¹³⁷, iar în anii 40 de regina văduvă Isabella Szapolya împreună cu puternicul guvernator George Utješnović (Martinuzzi). În toată această perioadă, cele patru moșii au fost dorite de diverși particulari și de sași. La 18 iulie 1530, Georg Reicherstorffer i-a cerut regelui Ferdinand să-i ofere lui satele aflate pe atunci în mâinile partizanilor lui Szapolya și care (spera el ...) puteau fi recuperate ușor; acestea erau prețuite la 4000 de florini și urmau să reprezinte atât zălogul pentru o parte a unei datorii mai mari, de 5204 florini, pe care suveranul o avea față de Reicherstorffer, cât și o garanție a solicitantului față de creditorii săi (*Supplico igitur majestati vestrae humillime, quatenus eadem dignetur mihi ad rationem supradictorum debitorum meorum villulas quasdam in partibus regni Transsilvaniae sitas, videlicet Chanad alias Scholten dictam, Monyora alias Donnerstagmarkh, Schoersten et Haschagen Germanico sermone vocatas, quae villae nunc in manibus Johannistarum existunt, et facile recuperari possent, atque ad plenam jurisdictionem majestatis vestrae deservunt, pro quatuor milibus florenorum inscribere et superinde literas assecutoriales simul cum occupatoriis literis praestare, donec majestas vestra mihi cum tempore de solutione debitorum meorum oportune poterit providere et ego eo commodius creditoribus meis satisfacere valeam*)¹³⁸. În mod firesc, planul nu a avut nicio șansă de a se împlini, satele aflându-se în teritoriul controlat de regele Szapolya.

Momentul prielnic pentru sași de a achiziționa cele patru sate s-a ivit odată cu instaurarea primei stăpâniri habsburgice asupra Transilvaniei, în vara anului 1551. Ocupația a fost urmată de o inventariere a veniturilor provinciei, iar raportul minuțios al comisarilor imperiali Paul Bornemisza și Georg Werner înaintat regelui Ferdinand, în 1552, arată că „episcopia Cenadului are în Transilvania anume bunuri printre care sunt patru sate săsești bune și mănoase (*Saxonum villae quatuor bonae et fructuosae*), pe care le deține acum vicarul bisericii din Alba [Franz von Mediasch], din dăruirea domnului general [Giambattista Castaldo], și cu privire la roadele căreia ar trebui după dreptate să dispună maiestatea regească până la vreo altă rânduire

¹³⁷ La 6 martie 1536, Ioan Szapolya a reconfirmat dispoziția regală din 25 iulie 1504 pentru posesiunile fostelor abații Cârța și Igrîș. K. Fabritius, *op. cit.*, 204–205, nr. CCLXVIII.

¹³⁸ F. Schuller, *op. cit.*, 492, nr. 105.

privind episcopia”¹³⁹. În cele din urmă, la 27 martie 1553, suveranul a ales, să ofere Magistratului sibian cele patru moșii mult dorite „care țin de episcopia Cenadului, dar în vremurile mai vechi au fost stăpânite de orașul nostru Sibiu” (*ad episcopatum Chanadiensis pertinentes, antiquis tamen temporibus ad civitatem nostram Cibiniensis possessae*), punând însă condiția de a fi răscumpărate de la Francisc Medgyesi, locțiitorul episcopului catolic al Transilvaniei, sau de la episcopul titular care urma să fie numit¹⁴⁰. Sașii sibieni nu au reușit să achiziționeze cele patru sate, astfel că, la un an după formularea ofertei, pe 18 aprilie 1554, regele Ferdinand a zălogit fostele posesii abațiale, pe timp de doi ani și în schimbul sumei de 4000 de florini, oșteanului său credincios, Nikola Crepović¹⁴¹. Acesta a rămas stăpânul amintitelor moșii inclusiv după anul 1556, când administrația habsburgică a fost înlăturată, iar conducerea Transilvaniei a fost reluată de familia Szapolya. Păstrarea satelor zălogite a fost rodul abilității cu care Nicolae Crepović a știut mereu să schimbe din timp și în propriul său folos taberele politico-militare¹⁴². După moartea acestuia (1562), principele Ioan Sigismund Szapolya a răscumpărat parțial aceste moșii și le-a acordat lui Gáspár Bekes. A fost o stăpânire trecătoare, întrucât după răzvrătirea lui Bekes, satele au intrat în patrimoniul vistieriei princiare, fiind apoi donate de Ștefan Báthori fiului său, Cristofor¹⁴³. Totodată, pierderea Transilvaniei de către imperiali, în anul 1556, nu a însemnat și ștergerea debitorilor sau creanțelor în legătură cu această provincie. În evidențele fiseului austriac din 1571 și 1574, moșiile târnăvene apar ca fiind în continuare zălogite lui Nicolae Crepović¹⁴⁴. Până la urmă, după ce

au schimbat mai mulți posesori, fostele sate abațiale au intrat în proprietatea statului ardelean. Dieta parțială de la Mediaș, întrunită la 24–29 octombrie 1650, a stabilit o listă cu bunurile care aparțin fiseului *sine controversia*, printre acestea figurând Cenade, Mănărade și Țapu. Peste ani (1 noiembrie 1657), Dieta parțială reunită la Alba Iulia a hotărât să zălogească cele patru sate și, în plus, Cergăul Mare și Mic (tot fiseale, în 1650), pentru 24.000 de taleri, principelui George Rákóczi II și familiei sale. Afacerea s-a dovedit efemeră, datorită detronării și dispariției premature a principelui¹⁴⁵.

În planul organizării religioase, fostele moșii cisterciene au rămas grupate într-un capitlu distinct. După impunerea Reformei, așezările au format capitlul luteran numit sugestiv *Quatorvillanal Das Vierdörfer Kapitel*. În 1577, acest capitlu împreună cu cel de Calvasăr erau deja două subdiviziuni ale capitlului principal Șeica. Statutele bisericești adoptate în acel an au reglementat precis obligațiile fiseale și raporturile juridice dintre capitlul superior și surogațiile sale¹⁴⁶.

*

La sfârșitul acestei prezentări, prima concluzie care se desprinde este aceea că cercetarea aspectelor patrimoniale se dovedește a fi esențială pentru cunoașterea mai amplă și înțelegerea mai corectă a existenței așezământului cistercian de pe Mureșul inferior. Ansamblul proprietăților imobiliare și al veniturilor nefunciare a asigurat traiul cotidian al obștii călugărești și, în anumite perioade, prosperitatea complexului monahal. Mărturiile disponibile se arată a fi inconsistente și astfel nu pot decât să puncteze, într-o manieră inegală, aspecte din viața materială, socială și spirituală a satelor târnăvene, pe parcursul celor trei secole în care au fost stăpânite de călugării de la Igriș. Discreția surselor nu poate ascunde însă faptul că amplasamentul și mediul ambiant au favorizat dezvoltarea așezărilor abațiale, că satele au fost mereu animate, având locuitori de condiție diversă, inclusiv coloniști veniți din Apus. Cele „patru sate bune și mănoase”, apreciate ca atare într-un raport din 1552, au fost mereu atractive pentru nobilii și sașii învecinați. Totodată, locuitorii acestor moșii și-au

¹³⁹ Johann Christian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, III, Halle (1801), 16; *Călători străini despre Țările Române*, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, II, București (1970), 63.

¹⁴⁰ Magyar Nemzeti Levéltár, A 57: Magyar Kancelláriai Levéltár, *Királyi Könyvek (Libri Regii)*, III (1551–1575), 125–126, nr. 93; S. Borovszky, *Csanád*, I, 370; K. Juhász, *Franz von Mediasch*, 24; C. Feneșan, *op. cit.*, 10.

¹⁴¹ S. Borovszky, *Csanád*, I, 370; K. Juhász, *Franz von Mediasch*, 24; C. Feneșan, Ioan Kendefi, Ioan Glesán și Nikola Crepović – fideles pragmatici în lupta pentru stăpânirea Transilvaniei și Banatului (mijlocul secolului al XVI-lea), *Banatica*, 26/II (2016), 330–333, nr. 5 (actul de zălogire, în care *Hodwylagh* este arătat a fi Hoghilag, în loc de Țapu).

¹⁴² C. Feneșan, *Ioan Kendefi*, 316, 319–320.

¹⁴³ Gálfi Emőke, *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*, Cluj-Napoca (2021), 126.

¹⁴⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien, *Ungarische Akten, Allgemeine Akten*, Fasc. 97, fol. 119–122 (29 noiembrie 1571); Fasc. 103, fol. 60–61 (14 februarie 1574).

¹⁴⁵ *Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae/ Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, ed. Szilágyi Sándor, XI (1649–1658), Budapest (1886), 105, 318–319, nr. VIII (1650) și V d) (1657).

¹⁴⁶ Georg Müller, *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848*, Hermannstadt/ Sibiu (1936), 69–70 (*Das Vierdörfer Kapitel*), 95–97 (*Die Vierdörfer und Kaltwasser Surrogatien des Schelker Kapitals*).

arătat de multe ori aspirațiile de libertate, luptând constant pentru apărarea drepturilor încălcate și protestând împotriva abuzurilor făcute de autorități, de nobili și chiar de propriul lor senior – abatele igrișan. Așadar, nu doar statutul juridic, ci și comportamentul locuitorilor din cele patru sate, în decursul timpului, contribuie la evaluarea obiectivă a vieții lor.

Distanța mare dintre abație și moșiile sale a fost una din cauzele pentru care călugării au beneficiat prea puțin de foloasele aduse de satele târnăvene. Aceeași depărtare, asociată cu vecinătatea Scaunelor săsești, a făcut ca proprietățile abătiale să aibă o poziție juridică aparte. Autoritatea starețului senior a fost slabă, pe când conducerea celor Șapte Scaune a urmărit constant să-și extindă influența asupra acestor moșii, cu intenția finală de a

le cuprinde definitiv, instituțional și teritorial, în *Universitas Saxonum*. Autoritatea centrală a păstrat, timp îndelungat, un echilibru între abație și sași; pe de o parte, a respectat dreptul de proprietate al mănăstirii cisterciene și a sancționat toate abuzurile autorităților și nobilimii transilvane față de aceste moșii; pe de altă parte, a conferit sașilor dreptul de a cuprinde satele abăției în sistemul lor fiscal, militar, apoi și religios, socotind că acesta era prețul protecției eficace împotriva intruziunilor vecinilor. Tot regalitatea a hotărât destinul așezărilor mănăstirești, venind cu o soluție proprie, anume încorporarea abăției cu tot patrimoniul ei în episcopia Cenadului. Acest epilog evidențiază, o dată în plus, legătura dintre istoria complexului monastic cistercian de la Igriș și cea a satelor pe care le-a stăpânit în regiunea Târnavei, timp de trei secole.

ALCOOL ȘI DELICTE ÎN CÂRCIUMILE DE ALTĂDATĂ. POVESTIRI CU MORALĂ DIN BANATUL HABSBURGIC

Sandra Hirsch*

Cuvinte-cheie: Banat, secolul al XVIII-lea, Casa de Habsburg, localuri publice, delict, disciplinare socială.
Keywords: Banat, 18th Century, House of Habsburg, public houses, crimes, social discipline.

Alcohol and crimes in the taverns of old. Moral tales from Habsburg Banat (Abstract)

The 18th century Banat represents the province conquered by the Habsburgs and transformed from a vilayet into a land of the imperial Crown. The transformation began in 1716/1718, with the moment of winning the Austro-Turkish war, followed by the establishment of garrisons, the arrival of the first settlers, the first officials, and the drafting of plans for the organization of the province. Some of the improvements desired by the new administration pertained to the field of the economy and its recovery based on the principles of Austrian mercantilism. Already active branches such as animal husbandry or cereal cultivation were encouraged by the state and brought up to date with technologies. A reduction in imports, specific to mercantile policy, was also attempted regarding alcoholic beverages (beer, brandy, wine); viticulture developed successfully even though wine imports were still accepted and necessary, unlike beer and brandy, whose local production was strictly protected. Not only was the trade in alcohol subject to strict rules from the center, but so was the alcohol consumption in taverns, and in general, public houses' activities. Thus, the colourful world of public houses and alcohol consumption lies at the border between economic history, social history, and the history of everyday life. In this sense, the rules sometimes go beyond the economic sphere and rather target the behaviour of the subjects. Considering the specialized bibliography on these topics and archive sources, it was possible to outline the portraits of ideal or less ideal subjects (referring strictly to innkeepers or their employees), according to the Habsburgs' expectations. The world of taverns is present not only in documents such as regulations or citizens' requests but also in criminal inquests. With the discovery of very interesting judicial investigations, I decided to associate this theme with crimes committed in or around the tavern or under the influence of alcohol. The purpose of this association was to highlight snippets from the everyday life of ordinary people, as well as the authorities' attitudes towards these deviations (drunkenness, violence, murder). The information contained in such unpublished documents represent fertile ground for research into Habsburg Banat. The examples chosen for this study directly or subtly prove the ways in which the authorities tried to discipline the inhabitants of the province, to shape them to be useful to the enlightened rule of Vienna.

Prolog

„Omul să fie mulțumit cu sărăcia sa, căci, dacă e vorba, nu bogăția, ci liniștea colibei tale te face fericit. Dar voi să faceți după cum vă trage inima, și Dumnezeu să vă ajute și să vă acopere cu aripa bunătații sale. Eu sunt acum bătrână, și fiindcă am avut și am atât de multe bucurii în viață, nu înțeleg nemulțumirile celor tineri și mă tem ca nu cumva, căutând acum la bătrânețe un noroc nou, să pierd pe acela de care am avut parte până în ziua de astăzi și să dau la sfârșitul vieții mele de amărăciunea pe care nu o cunosc decât din frică. Voi știți, voi faceți; de mine să nu ascultați. Mi-e greu să-mi părăsesc coliba în care mi-am petrecut viața și mi-am crescut copiii și mă cuprinde un fel de spaimă când mă gândesc să

rămân singură într-însa: de aceea, poate că mai ales de aceea, Ana îmi părea prea tânără, prea așezată, oarecum prea blândă la fire, și-mi vine să râd când mi-o închipuiesc cârciumărită.”¹.

Locuitorii Banatului modern, fie autohtoni sau coloniști, consumau cu plăcere variatele licori bahice, după cum se va observa în exemplele documentate din cuprinsul acestui articol. În secolul al XVIII-lea, savantul Francesco Grisellini spunea că „românilor le place foarte mult răchia, un fel de vinars fiert din prune.”; pe când descria obiceiurile

* Universitatea de Vest Timișoara, Blvd. Vasile Pârvan nr. 4, sandra27hirsch@gmail.com.

¹ Ioan Slavici, *Moara cu noroc*, București/Chișinău (2001), 142.

valahilor din Banat, tot el a menționat multe din leacurile preparate de aceștia, decocturi, prafuri sau plante, macerate sau dizolvate în vin și țuică². Omul de știință Ignaz von Born relatează că „la masă, în afară de mine și câțiva străini, toți ceilalți aveau un atac de febră; unora le clănțăneau dinții de frig, alții beau neîncetat pentru a-și potoli setea” (trad.a.)³. Spre finalul secolului s-a aflat în Banat directorul de teatru ambulant Johann Lehmann (Christoph Seipp); în însemnările sale de călătorie, acesta s-a legat și el de băutura și starea de sănătate a locuitorilor: oamenii încercau tot posibilul să trateze febra, unii țineau regim, dar alți bolnavi beau și mâncau asemenea celor sănătoși⁴. După părerea lui Johann Jakob Ehrler (funcționarul Administrației Țării Banatului care a lăsat în urmă o valoroasă lucrare), timișorenii erau obișnuiți să trăiască în dezordine, iar felul lor de a se hrăni și de a bea era considerat exagerat⁵.

Argument. Metodologie. Surse

Tema localurilor publice și a consumului de alcool prezintă pentru istoricul de azi interes în primul rând din perspectiva istoriei economice, când sunt analizate produsele, valoarea, calitatea și originea lor. Încercările de încadrare a profesiei de hangiu sau cârciumar pe o scară socială, la fel și studierea clientelei și a sociabilității au fost apanajul istoriei sociale. În general, temele care mă interesează se încadrează istoriei cotidianului (*Alltagsgeschichte*), în sensul definit de istoriografia germană din anii '80. Mai recent, istoria culturii materiale și arhitectura analizează spațiile interioare și obiectele implicate în producerea și servirea alcoolului. Studiile publicate până acum de autoare⁶ au avut scopul de a reda tipologia loca-

lurilor timișorene de secol XVIII, de a identifica și observa în evoluție anumite localuri, plus o perspectivă microistorică asupra ofertei și organizării interioare a acestora, atunci când sursele au permis. Prin asta se continuă munca altor istorici⁷ din trecut, care, fie descriu separat această lume a localurilor publice de după 1716, fie o redau ca parte a unei mai mari și romantice istorii a orașului sau a provinciei. Mergând mai departe, consider că activitatea cârciumilor de odinioară, precum și procurarea alcoolului mai pot dezvălui destule avatare mai puțin cunoscute ale cotidianului din trecut, asociindu-se cu teme precum istoria violenței sau a criminalității. Aici cu siguranță este un teren fertil de cercetare, căci multe din anchetele de judecată nu au fost vreodată publicate sau fructificate⁸, iar acest studiu dorește să atragă atenția asupra potențialului acestui tip de sursă.

Așadar, combinând informațiile deja existente în literatura mai veche și mai nouă cu repere extrase recent din arhive, am dedicat acest studiu laturii mai puțin cunoscute a localurilor publice. Prezentul articol dorește să analizeze conexiuni între procurarea, servirea și negoțul cu alcool și infracționalitatea în Banatul secolului XVIII. Fenomene larg dezbătute în conexiune cu modernizarea în Europa – disciplinarea socială și civilizația moravurilor, confiscarea violenței în epoca modernă – au fost analizate la granițele dintre istorie, sociologie și psihologie⁹. La o scară mai redusă, cazurile alese din documentele de arhivă reprezintă dovezi pen-

Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert, Neue Forschungen zur Ostmittel- und Südosteuropäischen Geschichte, vol. 13, Verlag Peter Lang (2023).

⁷ Leo Hoffmann, *Die Wirtshäuser Temeswar von 1717–1755*, Timișoara (1923); Bela Schiff, *Der Aufbau der Stadt Temesvar*. Die ältesten Gebäude unserer Stadt, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 1/1932; idem, *Eine alte Hauschronik*. Aus dem Lebensroman des Stadtrichters Solderer, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 76/1934; idem, *Unser Alt Temeswar*, Timișoara (1937); Viktor Orich, *Nekrolog über das Hotel „Zum goldenen Hirschen“*, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 106/1932.

⁸ Cu câteva excepții: Bela Schiff, *Als noch am Balaszplatz die Folterkammer stand*, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 285/1932; Franz Engelmann, *Justiz im 18. Jahrhundert*, în Hans Bohn, Stephan Hasenfratz, Stefan Heinz, *Temeschburg – Temeswar: eine südosteuropäische Stadt im Zeitenwandel*, Karlsruhe (1994); Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București (1996).

⁹ Toader Nicoară, *Disciplinarea socială și modernitatea – lecturi posibile*, în *Caiete de antropologie istorică*, 16/2010; idem, *Istorie și violență. Lecturi posibile*, în *Caiete de antropologie istorică*, 2/2002; Norbert Elias, *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, Revised edition, Oxford (2000); Fernand Braudel, *Civilisation and Capitalism, 15th – 18th Century*, Vol. I *The Structures of Everyday Life*, London/New York (1985); Michel Foucault, *A supraveghea*

² Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, trad. C. Feneșan, Timișoara (2006), 171, 175–176.

³ Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn*, Leipzig (1774), 9.

⁴ Johann Lehmann, *Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Leipzig (1785), 148.

⁵ Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, trad. C. Feneșan, Timișoara (2006), 77.

⁶ Sandra Hirsch, *Modelarea comportamentului urban în Timișoara secolului al XVIII-lea. Tipologia și normele de funcționare ale localurilor publice*, în *Provocări și răspunsuri*, Ed. Presa Universitară Clujeană (2015); eadem, *The Colorful World of Public Houses. Ownership, Clientele and Leisure Time Activities in 18th Century Timișoara*, în *Journal of Education, Culture and Society*, Wrocław, 2/2015; eadem, *Lay the table! Food and Dining in the Urban Households of Habsburg's Temeswar and Banat*, în M. Beer, H. Heppner, U. Tischler-Hofer (Hg.), *Stadt im Wandel. Der*

tru viitoare dezbateri ale acestor teme. În cazul servirii și vânzării alcoolului în Banatul premodern, Casa de Habsburg creionase „de sus” niște tipare comportamentale și niște așteptări de la supușii din provincie, fie ei în ipostaza de comercianți, birtași sau simpli consumatori de licori bahice. Aceste încercări de modelare a comportamentului vor fi exemplificate pe tot parcursul studiului. Desigur, suntem conștienți că, inevitabil, în anumite cazuri, modelarea comportamentului supușilor se face strict în interesul economiei. Dar înafară de aceasta, atunci când se produc delictе grave (vătămare corporală, omucidere), deși scuzate adesea prin starea de ebrietate, ele sunt pedepsite exemplar. În acest sens, disciplinarea supușilor face un pas mai departe, în direcția îmblânzirii violenței. Prin cuvintele conținute de sentințe, regulamente și răspunsuri la petiții, atitudinea stăpânirii relativă la anumite delictе și comportamente este lesne de înțeles. În plus, acest articol dorește să fie încă o dovadă a modului în care Habsburgii construiesc o țară, la limitele imperiului lor, iar din acest concept de *state building* face parte și formarea de supuși adecvați.

Sursele pe care se bazează cercetarea prezentă se regăsesc în mare parte la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș din Timișoara (fond *Primăria Municipiului Timișoara* F. 2, inv. 141: 1691–1857, fond *Comandamentul General Bănățean* F. 1, inv. 197: 1722–1779), cu 3 excepții, care au fost recent cercetate la Arhivele Naționale ale Austriei (*Österreichisches Staatsarchiv* Viena, *Finanz- und Hofkammerarchiv*, fond *Banater Akten*, subfond *Jüngere Banater Akten* 1757–1778). Documentele reprezintă petiții ale diverșilor birtași sau negustori pentru obținerea licenței de alcool sau a dreptului de a comercializa anumite băuturi, reglementările Administrației Țării Banatului privind cârciumile, orarul lor, calitatea și prețul produselor servite, alte activități conexe, un regulament de carantină și curățenie, precum și sentințe ale comisiilor de anchetă ale Auditoriatului provinciei.

Studiul este structurat în patru subteme. În prima parte mă refer pe scurt la modalitățile de producție și procurare a băuturilor alcoolice în Banatul habsburgic, la tipologia lor și la regulile ce guvernau producția și comerțul cu alcool, inclusiv comerțul în localurile publice. Următoarea secvență aduce în centrul atenției partea vie a acestor localuri, anume cârciumarii și caracterul lor,

atât cât se poate dovedi pe baza documentelor, ca modele de disciplinare socială. Al treilea subiect atins vorbește de unul din delictеle „economice” legate de alcool, anume contrabanda, cu exemple din epocă. Finalul articolului încheie cercul deschis de prolog, dând sens legăturii simbolice dintre nuvela *Moara cu noroc* și reconstituirea unor întâmplări reale, delictе grave petrecute ca urmare a consumului de alcool, alături de atitudinea stăpânirii față de acestea.

Oferta bahică. Producție, comercializare și reguli privind alcoolul

Locul alcoolului în viața cotidiană în perioada premodernă a fost unul mai important decât astăzi. Lipsa apei potabile, consumul zilnic de alcool, setea cauzată de hrana conservată cu sare, cantitățile mari de băutură ingerate, precum și ideea că băuturile alcoolice sunt medicamente – toate reprezintă dovezi ale rolului extins al acestora¹⁰.

Înainte de a observa efectele alcoolului, să ne familiarizăm cu oferta bahică din Banatul secolului XVIII. Odată cu instaurarea administrației habsburgice, după etapa de cunoaștere a provinciei și a resurselor sale, s-a trecut la acțiune: a fost necesară o revigorare a agriculturii și a creșterii animalelor, iar în unele cazuri s-au experimentat noi culturi. Ca în oricare alt sector economic, tendința era de a produce local tot ceea ce era posibil, pentru reducerea importurilor. Domeniul care interesează în cazul de față este reprezentat de materia primă pentru producerea alcoolului, anume cereale și fructe.

Berea pare că a fost produsul principal de consum, iar Administrația Țării a făcut eforturi timpurii pentru a asigura necesarul pentru militari, dar și civili. Legal și ilegal, berea și vinarsul (țuica) erau produse atât în propria gospodărie, cât și în fierbătorile de bere și vinars organizate de stat. Astfel de manufacturi au luat naștere în Timișoara și în alte centre ale districtelor, subvenționate de Erariu, alternând o conducere directă a statului cu arendășia. Populația provinciei avea dreptul de a produce țuică doar pentru propriul consum. În general, cultura cerealelor a raportat o creștere constantă, ajungând de la o provincie importatoare, la una exportatoare de cereale (se creșteau în special grâu, orz, secară, ovăz, porumb). Pentru bere erau necesare cereale, hamei, malt, drojdie și apă. În anii '60 ai secolului al XVIII-lea, președintele Administrației Banatului, contele Karl Ignaz Clary

și a pedepsi. *Nașterea închisorii*, ed. a II-a revizuită, Pitești (2005).

¹⁰ Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași (2003), 121–122.

von Aldringen a încercat îmbunătățirea berii bănățene după rețetele familiei sale, deținători de mari berării în Boemia. Livezile de prune au cunoscut și ele un avânt în secolul XVIII. Există pe atunci vinarsul clasic din fructe sau cel din anason. În inventarele fabricii de bere și vinars din Timișoara, la categoria provizii, se regăseau hameiul local și hameiul de Boemia, malț, orz, fructe, anason¹¹.

Viticultura urma să joace un rol important în economia Banatului. Cu arealuri ca Vârșeț (Vrșac), Biserica Albă (Bela Crkva), Lugoj, Orșova, Zăbrani, Carani, Recaș, strugurii au asigurat producția de vin roșu și alb destinată consumului local. Locuitorii Banatului mai cumpărau vin de peste Mureș, de la Miniș și Șiria, zone cu tradiție viticolă păstrată până în ziua de azi. Desigur, în cazul vinului, importurile aveau un cuvânt de spus, iar sursele inedite și bibliografia de specialitate amintesc de vinul din Ungaria (vin de Buda, de Tokaj), din Țara Românească, Slavonia, vinurile franțuzești, spaniole, portugheze și italiene aduse de companiile comerciale. Un produs aparte atestat de inventarele gospodăriilor bănățene și de listele cu oferta societăților comerciale era Rosoglio, tot o băutură de import¹².

Apariția sau reapariția hanurilor și cârciumilor în peisajul Banatului post-otoman nu trebuie căutată mai departe de necesitatea clară a existenței unor astfel de întreprinderi. În cârticica sa din 1923, Leo Hoffmann observa: „Cât de repede s-a dezvoltat Timișoara după cucerire o arată numărul ridicat de cârciumi și hanuri.” (trad.a.)¹³. Și satele Banatului aveau cel puțin un astfel de local. În satele nou-apărute, planurile de construcție indicau mereu și locul ospătăriei; de asemenea, cârciuma avea rolul său în îngrijirea noilor coloniști, căci problema hranei acestora era una stringentă până la primele lor recolte¹⁴. Pe drumurile pe care

trecea poștalionul, lângă stațiile de poștă și cambiaturi au fost ridicate, de asemenea ospătării, care aveau și rolul de a servi armata, pentru a deservă satele de această sarcină. În orașele-cetate existau stabilimentele armatei, cu personal și gestiune separate de cele civile. Deși secolul al XVIII-lea bănățean se situează oarecum în perioada de dinainte de o clasificare strictă a acestor localuri, documentele de epocă atestă o oarecare diversitate. Astfel, existau *Schildwirthshäuser*, hanurile cu drept de a oferi cazare, *Buschenschänke*, cele care aveau doar licența de alcool, *Wirtshaus* sau *Schankhaus* erau denumiri generice pentru cârciumă, sau unele specifice: *Bierschank* (berărie), *Weinschank* (local ce servea vin), *Kaffeehaus* (cafenea).

Deși oamenii și disciplinarea lor se află în centrul acestui studiu, merită menționat faptul că și produsele erau supuse strictelor reguli de la centru. Cei care nu respectau procesul de producție sau comercializare al acestora erau de asemenea luați la ochi. Autoritățile centrale și locale care conduceau provincia în perioada 1716–1778 au creionat cereri clare legate de activitățile comerciale, inclusiv cele care implică vânzarea și servirea alcoolului. Pretențiile Casei de Habsburg nu erau speciale în cazul Banatului, ci se integrau în legile emise la nivel central pentru teritoriile lor¹⁵. În continuare, prezentăm câteva astfel de reguli impuse orașului Timișoara.

În primul rând, autoritățile au fost interesate de calitatea și prețul băuturilor. Documentele vorbesc despre repetate reclamații cauzate de calitatea scăzută a băuturii și de prețul ridicat al vinului neautentic sau chiar stricat, acrit. Primăria era datoare a trimite inspectori pentru a verifica respectarea normelor de calitate și preț. În mod analog, produsele vândute la târguri, deci și vinul și vinarsul, erau supravegheate inițial de primărie, iar după 1755, odată cu instituirea Comisiei polițienești, de un inspector care să fie atent la calitatea produselor, contrabandă și unități de măsură¹⁶.

Autoritățile locale și centrale erau constant cu ochii pe supușii din Banat, precum reiese din documentele care amintesc de întâlnirile nepotrivite care au loc în cârciumi în zile de sărbătoare,

¹¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (în continuare SJTAN), *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 1/1766, d. 1/1767; Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München (1967), 49–50, 103, 135–136; vezi și Traian Popescu, *Monografia fabricii de bere din Timișoara*, München (2020).

¹² Sonja Jordan, *op. cit.*, 32, 103; Joseph Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat: Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München (1958), 46; Costin Feneșan, Ein Handelsversuch der “K. k. privilegierten Handlungskompanie zu Temeswar und Triest” nach Siebenbürgen (1767–1768), *Banatica*, 28 (2018), 650–652.

¹³ Leo Hoffmann, *Die Wirtshäuser...*, 1.

¹⁴ Pe această temă: Josef Wolf, *Kolonisation und Verpflegung im mariatheresianischen Banat (1763–1774)*, în M. Beer (Hg.), *Über den Tellerrand geschaut. Migration und Ernährung in historischer Perspektive (18. –20. Jahrhundert)*, Essen (2014).

¹⁵ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 die unter der Regierung des Kaisers Joseph II. Theils noch ganz bestehen, Theils zum theile abgeändert sind, als ein Hilfs-und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche alle unter der Regierung des Kaisers Joseph II für die k.-k. Erbländer*, vol. 1–8, http://alex.onb.ac.at/tab_tgb.htm.

¹⁶ Leo Hoffmann, *Beiträge zur Geschichte des Banates*, Sibiu (1924), 30–34; Sandra Hirsch, *Modelarea...*, 145.

jocurile de noroc, prezența femeilor „libertine” și a persoanelor suspecte. Așa cum se dorea închiderea prăvăliilor și interzicerea negoțului în timpul celor patru sărbători catolice importante și în timpul slujbei în restul sărbătorilor (inclusiv prăvăliile necatolicilor), la fel stăteau lucrurile cu hanurile. Duminica, în timpul slujbelor, nu putea răsună muzica în local, iar cârciumarii ar fi făcut bine să nu servească alcool înainte de serviciul divin, iar aceasta nu doar în Banat¹⁷. Desfășurarea imaculată a serviciului divin catolic a influențat chiar organizarea internă a cel puțin unei case. În 1731, când Paul Verhasch a achiziționat casa și firma *Zum goldenen Hirschen* (La Cerbul de Aur), acesta a cerut Administrației confirmarea dreptului de a servi alcool (acest local exista din anii 1720'). Răspunsul a fost unul afirmativ, cu următoarea condiție: birtul să nu se afle înspre biserica parohială (era vorba de biserica iezuiților din imediata vecinătate), pentru a nu deranja serviciul divin: “[...] La Cerbul de Aur aici în Cetate totuși confirmat în așa fel și cu condiția expresă: camera de oaspeți să nu fie în față spre biserica parohială, ci în spate pentru a nu deranja și întrerupe serviciul divin, din cauza lăutarilor care poposesc și cântă de regulă prin cârciumi, și astfel toate inconveniențele îngrijorătoare pot fi diminuate” (trad.a.)¹⁸. Timpul pentru rugăciune și timpul pentru petrecere erau momente separate în concepția Casei Arhiducale.

Alte interesante exemple de disciplinare socială subtilă se adaugă în momente de criză, cum a fost epidemia de ciumă. Ca urmare a războiului austro-turc din 1737–1739, ciuma a ajuns în Banat, din februarie-martie 1738 când s-au făcut primele rapoarte cu privire la starea de sănătate a soldaților din batalionul Grünne, care se retrăgeau din Țara Românească și Transilvania. La Timișoara a luat naștere o Comisie sanitară a ciumei și s-a redactat un amplu regulament, numit „Ordonanță de carantină și curățenie” (*Contumaz- und Reinigungsordnung*), datat 21 octombrie 1738. Pe lângă numeroase indicații ce priveau internările în lazarete, curățirea caselor și a străzilor, ordonanța

prevedea măsuri relative la sectorul servicii. Astfel, în general, cetățenii erau sfătuiți să evite aglomerațiile, seratele cu muzică și alcool; era de evitat consumul de alcool înaintea slujbelor (asta până au închis de tot bisericile), hangii trebuiau să fie atenți să nu cazeze bolnavi, să-i servească cu mâncare și băutură doar pe străini și nu după 9 seara, și să evite prea mulți clienți în stabilimentele lor¹⁹. În momente de criză, nu mai era timp (și loc) de petrecere...

Administrația a continuat să facă ordine și în privința tipurilor de băuturi servite, adică unele localuri au avut dreptul de a servi bere și vinars, unele doar vin din Banat, altele doar vin de import. Una din cauzele acestei decizii au fost plângerile publicului împotriva localurilor unde se vindea vin amestecat. Desigur, această măsură a dus la răzvrătiri din partea cârciumarilor, cum ne informează o sursă secundară. Se pare că pe atunci, la 1754, birtașii s-au grupat chiar într-un Memorandum adresat primarului, pentru a nu li se limita drepturile. În 1756 s-au mai domolit tensiunile, căci Administrația a acceptat ca acele cârciumi care servesc vin bănățean, să vândă și vin de Buda sau alte soiuri străine, iar în privința berăriilor (unde se servea și țuică), acestea puteau vinde vinul doar într-un loc separat²⁰.

Relevante sunt alte precizări de la mijlocul veacului, care încercau să reglementeze orarul localurilor publice. În mod legal, birturile puteau fi deschise până la ora 11 seara, cafenelele până la 12 noaptea. Atât proprietarii de localuri, cât și clienții care au încălcat aceste reguli au fost nevoiți să plătească amenzi. Sunetul muzicii din localuri era de asemenea strict reglementat: în teorie, menestreliei, muzica și voia bună își aveau locul de maxim trei ori pe săptămână: luni, marți și joi. Au existat oare urmări dacă acest ordin era nesocotit? Cu siguranță! În anul 1756 s-a descoperit că localurile La Strugure, La Cerbul de Aur, La Cheia și La Trei Coroane organizau petreceri până în zori, baluri cu muzică, unde cetățenii își făceau intrarea cumpărând bilete; proprietarii acestor stabilimente au fost sfătuiți să ceară în avans permisiunea de la Administrație, să plătească o taxă lunară, iar pentru fiecare seară în care muzica va răsună după ora 10, încă o taxă. Spre finalul perioadei de administrație directă a Vienei, banii colectați astfel au căpătat un nou țel. Din 1776, Magistratul (primarul) rascian avea datoria de a conscrie și a colecta taxele

¹⁷ Sonja Jordan, *op. cit.*, 155; Sandra Hirsch, *Modelarea...*, 145.

¹⁸ „[...] zum goldenen Hirschen alhier in der Västung jedoch dergestalten und mit der ausdrücklicher Bedingnuss confirmieren, daß derselbe das ordinari Gastzimmer nicht vorwerths der Pfarrkirchen, sondern zurück hinaus auf Ursachen zwar machen lassen und halten solle, damit der Gottes Dienst durch die in derley Gasthäusern gemeinlich zu halten pflegende Spilleuthe nicht etwa interrumpt und andurch all besorgliche Inconvenienzen vermindern bleiben mögen“, SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1731, f. 1–3v.

¹⁹ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 3/1738.

²⁰ Leo Hoffmann, *Die Wirtshäuser...*, 11–12; SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1756, d. 5/1756.

de la localuri, în funcție de specificul lor (cafenele cu biliard, popicării, berării sau birturi simple cu muzică), iar o parte din acești bani era depuși într-un fond al Școlilor normale²¹.

Cu toate acestea, sărbătorile erau prilej de excepții: „însă în timpul carnavalului, pentru a oferi publicului o posibilitate în plus față de alte perioade, astfel autorizează această Administrație imperial-regală a Țării, ca în acele ultime 14 zile de carnaval atât cârciumile cât și cafenelele vor putea ține deschis mai mult, mai precis cât timp există oaspeți” (trad.a.)²², așadar Administrația Țării a oferit cârciumilor și cafenelelor dreptul de a nu da afară clienții doritori de petrecere.

Portrete de birtași potriviți și nepotriviți

Revenind la Banat și la pretențiile Habsburgilor, putem afirma că birtași nepotriviți erau cei care nu respectau regulile clare enumerate mai sus, mai precis cei care invitau clienți la baluri și lăsau muzica mai târziu de 10 seara, cei care vindeau vin contrafăcut, lungit cu apă, sau bere de calitate inferioară, cei care întrețineau o atmosferă prea ludică și tolerau orice fel de clientelă.

Seria portretelor începe cu acei birtași al căror caracter distins a fost evidențiat în legătură cu meseria practică, pentru a servi unui argument. De pildă, în 1726, atunci când se hotărâse să ceară aprobare pentru a deschide un local, Marx Donauer a amintit că era unul din cei mai vechi cetățeni ai Timișoarei (ceea ce nu era foarte dificil în 1726, când orașul habsburgic exista doar din 1716). Într-adevăr, cizmarul Donauer din Emmersdorf an der Donau fusese acceptat în Registrul cetățenilor în 1718. El a mai adăugat că ar dori să construiască o casă și un local numit *Zur Weintraube* (La Strugure), unde să poată servi vin de bună calitate, savuros, la preț corect. Și a mai menționat în avantajul său că are o recomandare de la guvernatorul Mercy, „ceea ce cu greu ar putea să aibă altcineva”²³. Cererea sa a fost aprobată, iar încrezătorul colonist a urcat pe

scara socială, din pantofar devenind birtaș, apoi consilier al primăriei.

Funcționarii Administrației trebuie să fi fost impresionați de cazul familiei Wagner, venită din Panciova, stabilită în Palanca, apoi în Fabricul timișorean. Adam Wagner, supraviețuitor în războiul contra turcilor (probabil cel din 1737–1739) și supraviețuitor al unui atac al hoților la Panciova, și-a ridicat de două ori o casă cu cârciumă în suburbiile Timișoarei, primind și licența de alcool. După o lungă boală, acesta a trecut în neființă. Văduva sa Otilia a cerut primarului rascian și Administrației reînnoirea licenței de alcool pentru cârciuma din Fabric ridicată de soțul ei, pentru a avea din ce trăi și din ce-și întreține cei patru copii. Administrația i-a emis văduvei un act prin care i s-a acceptat în continuare să servească alcool (vin), drept acordat înainte soțului ei, pentru a-și câștiga traiul din această meserie²⁴.

Spre finalul perioadei de administrație directă a Vienei, la 1773, deși sunt destule localuri în suburbia Mehala din Timișoara, Nikola Radonity a făcut o cerere de licență pentru bere și vinars. Primăria rasciană a raportat mai departe către Administrație că existau deja două berării în Mehala, plus pe lângă acestea încă patru taverna unde se serveau deopotrivă berea și vinul, fiind conștienți și că proprietarii sau arendașii acestora trebuie să câștige suficient din debitul de alcool, pentru a-și obține hrana zilnică și pentru a plăti contribuția. Dar se pare că în Mehala clientela era destul de numeroasă, pe de altă parte suplicantul era un om amabil, care în tinerețe, pe când era consilier, a adus multe servicii orașului. Administrația Țării Banatului nu a avut nicio obiecție în a-i acorda licența de alcool numitului Radonity²⁵.

Un exemplu de colonist care a regretat alegerea de a deveni cârciumar (chiar și temporar) îl oferă Johann Kaspar Steube. În aventura sa prin Banat, Steube a plecat la un moment dat de la Mehadia din serviciul militar și s-a mutat la Timișoara, să ajute o prietenă văduvă, care a luat în arendă un local din apropierea porții Vienei. Dar acesta a renunțat la meserie după doar 21 de luni, pentru că s-a considerat nepotrivit, declarând că el nici nu bea și nici nu fuma²⁶.

Dintre locuitorii orașului Timișoara, care au fost acceptați între cetățeni, nu toți și-au găsit locul

²¹ Sandra Hirsch, *Modelarea...*, 146–147.

²² „aber bey dermahlinger Faschings Zeith dem Publico gleichwollen eine mehrere Ermöglichkeit dann in anderen Zeithen zu gestalten, so verwilliget dieße Kayserliche Königliche Landes Administration, daß in denen letzteren 14 Faschings Tagen die Wirthshäuser sowohl wie die Caffehäuser länger, und zwar so lang Uhr Gäste vorhanden, ofen gehalten werden können”, SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 7/1755, f. 1v.

²³ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 3/1726, f. 3–4v; Muzeul Național al Banatului (în continuare MNaB), *Catastrum Civium/Bürgerbuch (1717–1832)*, nr. inv. 21688, f. 307/311.

²⁴ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 3/1747.

²⁵ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 6/1773, f. 3–3v.

²⁶ Johann Kaspar Steube, *Nouă ani în Banat (1772–1781)*, trad. C. Feneșan, Timișoara (2008), 63, 70–71.

în orașul remodelat de Habsburgi. Sunt numeroase cazuri în care aceștia au plecat sau au fugit, uneori din cauze necunoscute. Dintre cârciumari îl regăsim în Registrul cetățenilor pe Andree Winzig din Mitshoc, Boemia, catolic, în vârstă de 29 ani, căsătorit, acceptat în oraș în august 1766, care a fugit și a lăsat în urmă destule datorii²⁷.

Pe unii dintre cei fugiți fără urmă i-au căutat autoritățile, în zadar, în Serbia vecină: „Precum domniile voastre ne-ați cerut, birtășului Johann Reinerum Lengen de la Boul Roșu (care fără cunoștința prealabilă a autorităților s-a îndepărtat de Timișoara) să-i facem cunoscută citația afișată la porțile publice, mai ales că, în ciuda zelului nostru demonstrat în acest caz, el nu iese la iveală și nu poate fi luat la întrebări, așa că vă emitem diligența noastră făcută în spiritul vecinătății, dar fără efect, rămânând de altfel la dispoziție să vă servim în alte cazuri, cu voia Domnului.” (trad.a.)²⁸.

Alți foști birtași sau angajați în cârciumile din Timișoara au ajuns chiar mai departe. Joseph Aichler, nevasta sa Sophia Hann, care lucraseră La Îngerul Alb și Francisc Schmidt, care lucrase la Cerbul de Aur au fost arestați în Ungaria, la Rimaszombat (Rimavská Sobota, Slovacia), pentru că furau din târguri. Magistratul de acolo îl ruga astfel pe cel din Timișoara să investigheze ce alte lucruri se mai pot afla despre „acești oameni răuvoitori și periculoși pentru întregul Regat”²⁹.

La categoria portrete de birtași nepotriviti se încadrează cu siguranță și următorul exemplu. Un savuros interogatoriu din 1735 (cu privire la un caz de bigamie) introduce cititorul în aventurile unui cârciumar din Lipova, originar din Mühlbach (Sebeș), Transilvania, stabilit în Banat de aproximativ patru ani. Fără să intrăm în detaliile acestui document considerabil ca dimensiuni³⁰, se pot extrage câteva informații relevante pentru demonstrația acestui studiu. Astfel, acuzatul, Georg/Schiurs Baraku avea 26 de ani când a fost nevoit să dea socoteală autorităților pentru viața sa personală dezorganizată. Auditorii au pus întrebări, au ascultat cu atenție și trebuie că au fost surprinși de toate aventurile acestui birtaș. Pe scurt, sus-numitul Baraku, în peregrinările sale din Transilvania, Banat și Serbia a lăsat în urmă cel puțin două soții, copii, părinți dezorientați, a mai fost arestat, posibil că s-a

implicat în trafic de porcine, a avut datorii la unii și la alții. Deși căsătoriile sale au avut loc aparent în prezența a câte unui preot și a câte unui martor, acuzatul nu a putut arăta nicio dovadă, niciun certificat³¹. Încercând să descurce ițele acestor cununii și să descopere bunăvoința sau reaua voință a părților implicate, autoritățile au dezgropat de fapt momente și alegeri intime ale oamenilor simpli de acum 300 de ani. Iar pentru a explica natura pedepselor, comisia de anchetă face apel la înțelepciunea clasică, la Platon și Seneca: „[...] iar în al treilea rând, precum faimoasa cunoaștere a lumii de la Platon și Seneca ne învață, în pedepsirea răufăcătorilor trebuie să ne asigurăm că se procedează cu cunoștințe juridice, când ne întâlnim cu răul, corectarea sa nu ține de trecut, căci de trecut nu ne vom mai aminti, ci ține de viitorul care poate fi împiedicat; după astfel de instrucțiune, omul periculos trebuie alungat din Banat și trimis în Transilvania, unde, după judecarea faptelor, să-i fie dată pedeapsa potrivită.” (trad.a.)³². Astfel, provincia creată de Habsburgi nu putea tolera supuși nepotriviti, expulzându-i din Banat. O parte reprezentativă din procesul civilizației fusese respingerea promiscuității, iar relațiile sexuale trebuiau să aibă loc exclusiv în cadrul căsătoriei. De altfel, în general secolele modernității erau caracterizate de o inhibiție ridicată în privința sferei intime, față de veacurile Evului mediu³³. Așadar, nu suntem surprinși de faptul că Auditoriatul din Timișoara judeca adesea cazuri de bigamie sau adulter (cu mare seriozitate de altfel), în Banatul secolului al XVIII-lea.

Contrabanda cu alcool

În Banatul habsburgic, berea și vinarsul aveau o poziție privilegiată. Spre deosebire de vin, unde importurile erau încă necesare, importul de țuică sau bere era strict interzis, pentru protejarea fierbătorilor statului ridicate în provincie, iar în mod excepțional era permis doar atunci când se plătea o taxă specială pentru aceste băuturi³⁴.

²⁷ MNaB, *Catastrum Civium/Bürgerbuch (1717–1832)*, nr. inv. 21688, f. 606/612.

²⁸ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1730, f. 1

²⁹ Idem, d. 5/1777.

³⁰ Este în plan analiza completă a acestui document într-un studiu separat.

³¹ SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet XIII, d. 14/1735.

³² „[...] gleichwie und tertio die berühmte Weltwissen Seneca und Plato belehren, dass man in Abstrafung der Übeltäter darauf sehen solle mit er rechtlichen Erkenntnis fürzugehen, ut malo occurramus, quia correctio non tam a praeterito, quam ad futura refertur, quia praeterita non revocam sed futura praecaveri possunt, nach welcher Belehrung dann dieser gefährliche Mensch aus dem Banat geschoben, und in Siebenbürgen nach Befund der Sachen mit der wohl verdienten Straff angesehen worden kann.”, ibidem, f. 52.

³³ Toader Nicoară, *Disciplinarea socială...*, 9–10; Norbert Elias, *op. cit.*, 136–160.

³⁴ Sonja Jordan, *op. cit.*, 67.

Un raport interesant a atras atenția autorităților în 1746, când câțiva locuitori din suburbia Fabric au fost prinși făcând trafic cu spirtoase și vin. Aceștia erau birtașul din Grădina Rosenzweig pe nume Mihai, Marko Prankovicz, pantofarul Lepădat, Jurko, zidarul Radoviz; ei au vândut diferite cantități de țuică și vin de Recaş. Întrucât aceasta este considerată contrabandă, primarul rascian (cel mai probabil Jossim Malenicza la vremea respectivă) trebuia să-i pună capăt și de aceea acuzații vor plăti amenzi. Actul enumeră cu precizie câți *Eimer* și câte butoaie de alcool a vândut ilegal fiecare din ei și ce sumă va plăti. Dar pe viitor, cei care nu respectau sigiliul oficial pe băuturi urmau să fie duși la Garda principală și de acolo la munca la șanț³⁵.

În anul 1757, un anume Anton Savin, originar din Cameniza, Syrmia (mai mult ca sigur actuala Sremska Kamenica, lângă Novi Sad, Serbia) a făcut trafic cu 15 *Eimer* de vinars. Cu această ocazie, Maria Terezia a ordonat să se comunice tuturor oficiilor de vamă din Banat să fie atente și să taxeze contrabanda³⁶.

Nicola Markovitz, negustor din Timișoara, a trimis o cerere către Deputația Aulică ministerial-bancară, în 1765, prin care solicita aprobarea pentru importul a 1000 *Eimer* de rachiu din Ungaria înspre Banat. Abilul comerciant a adus câteva explicații aparent pertinente pentru a se asigura că cererea va avea ecou: el știe că din producția de bere și vinars din provincie (cu excepția manufacturii timișorene) nu ajung în vistierie mai mult de 1500 florini anual, iar el este dispus să plătească drept taxă pentru acest import o sumă apropiată; de asemenea, pare-se că prunele nu s-au vândut prea bine în Banat în anul respectiv, deci producția de țuică va avea de suferit. În plus, pentru a nu aduce daune sus-numitei fierbătorii de bere și vinars din Timișoara, Markovitz a promis solemn că nu va comercializa nimic din cei 1000 *Eimer* pe o distanță de patru ore de oraș. Argumentele nu i-au impresionat pe reprezentanții puterii, care nu au aprobat cererea, căci un astfel de import era considerat contrabandă, în dauna producătorilor bănățeni³⁷.

Violență și crimă în lumea cârciumilor de altădată

„Din toate celelalte nu se alesese decât praful și cenușa: grinzi, acoperământ, dușumele, butoaie din pivniță, toate erau cenușă, și numai pe ici, pe colo se mai vedea câte un cărbune stins, iară în fundul gropii, care fusese odinioară pivniță, nu se mai vedeau decât oasele albe ieșind pe ici, pe colo din cenușa groasă.”³⁸

Lumea descrisă în *Moara cu noroc* și cea dezgropată cu ajutorul documentelor de arhivă sunt despărțite de aproximativ 100 de ani. În pusta arădeană din a doua jumătate a secolului XIX stau în antiteză oameni simpli, parveniți, șarlatani, pe de-o parte și oamenii legii și bătrânii înțelepți plini de sfaturi, pe de altă parte. La fel ca atmosfera tensionată din nuvelă, anumite întâmplări din Banatul habsburgic oglindesc o altă față a localurilor publice: cârciuma ca un loc al complotului, al întâlnirilor hoților și nelegiuitorilor, al crimelor.

Pentru că studiile de caz din această secțiune pătrund și în lumea satelor bănățene, ar fi util de amintit că în patima alcoolului cădeau și reprezentanții locali ai puterii, anume obercnezii și cnezii sătești. Devianțele acestora erau pedepsite în primul rând cu demiterea din funcție, cum o demonstrează câteva exemple din districtele Ciacova, Cenad sau Caransebeș din prima jumătate a secolului³⁹. Dacă mai încercau să profite de poziția lor administrativă, obercnezii puteau fi desigur anchetați, cum o arată cazul din 1767 din districtul Lugoj, unde au existat tensiuni între obercneazul Georgie Popovici și administratorul districtual Praslawsky. Cauza au fost mai multe acuzații de ordine încălcate, plus plata zecuielii pentru vinul produs anul precedent de viile dinafara gospodăriilor sătenilor. Administratorul districtului Lugoj a cerut ca toate plângerile și atacurile împotriva persoanei sale să fie cercetate de o comisie, iar cneazul reclamant să aducă dovezi pentru ceea ce a declarat⁴⁰.

Un prim exemplu de violență cauzată de consumul de alcool provine din districtul Palanca Nouă, din Petrilova. Caspar Schaumann, un fierar căsătorit în vârstă de 59 de ani, venit pe aceste meleaguri din Imperiul romano-german, din Felsberg (langrafiatul Hesse-Kassel), de religie calvin, a ajuns în atenția autorităților. Într-o bună zi, acesta a plecat spre Makovitz (Macoviște), un sat

³⁵ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 1/1746.

³⁶ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv (în continuare OeStA, FHKA), *fond Banater Akten, Jüngere Banater Akten*, Karton 198, f. 14, f. 22–22v.

³⁷ OeStA, FHKA, *fond Banater Akten, Jüngere Banater Akten*, Karton 395, f. 182–183.

³⁸ Ioan Slavici, *op. cit.*, 252–253.

³⁹ Costin Feneșan, *Cnezi ...*, 28; Harald Heppner, Sabine Jesner (Hg.), *Die Personalfrage in neuen Provinzen. Das Banat im regionalen Vergleich*, Stuttgart (2020), 59.

⁴⁰ OeStA, FHKA, *fond Banater Akten, Jüngere Banater Akten*, Karton 198, f. 217v–218.

din apropiere, ca să cumpere fier. Acolo s-a întâlnit cu pastorul la casa parohială, cel căruia fratele său (ulterior decedat) i-ar fi făcut grădina; cam neinspirat, Schaumann s-a gândit să-i ceară preotului bani pentru săpatul grădinii. Și cum acesta a negat datoria, preotul a fost atacat violent, lovit cu un baston, făptașul fugind apoi. Filele distruse de timp ne mai dezvăluie printre rânduri că după trei luni pare-se că a existat o altercație într-un birt, unde s-au schimbat cuvinte injurioase. Cert este că Schaumann și-a putut scuza nelegiuirea doar prin beție, după ce lovitura asupra preotului a fost dovedită. Inculpatul a fost condamnat numai de câțiva să și ceară scuze public față de pastor și să plătească felcerul, iar aceasta nu e tot: va lucra la construcția cetății jumătate de an⁴¹.

Un alt locuitor al Banatului, de data asta din districtul Ciacova, avusese probleme și mai grave din cauza patimii beției. Michai Micku, în vârstă de aproximativ 19 ani, născut și domiciliat în Petroman, într-un sfârșit de august, la un bairam în satul vecin Macedonia, s-a luat la harță cu Martin Ilia, un consătean din Petroman. Care să fi fost cauza conflictului? Nimic dramatic. Unul i-a luat pipa celui altă fără a o mai da înapoi. Drept urmare, Mihai i-a înfipt cuțitul lui Martin deasupra pieptului, omorându-l pe loc. O faptă născută din ignoranță și exces de alcool. Sentința comisiei de judecată în acest caz a fost munca silnică la fortificații, timp de doi ani⁴².

În primăvara anului 1729, satul Valeapai, tot din districtul Ciacova, urma să fie tulburat de o odioasă crimă spontană. Panica, falsele declarații, încurcăturile din povestirile martorilor se înscriu într-un fir epic mai greu de deslușit. Și această povestire are un iz puternic de alcool, preludiul și fapta petrecându-se fiecare în câte o cârciumă, la un pahar de vinars. Cneazul Tinka a avut proasta inspirație de a obliga tot satul, dar în speță pe cei prezenți la crimă, la un jurământ de tăcere, anume să ascundă faptele petrecute în fața cârciumii comune. Așadar, într-o primă fază a interogatoriului, nimeni nu a recunoscut nimic, iar Tinka a declarat că el nu s-a aflat la locul faptei, ci la el acasă.

În realitate, în ziua nefastă de 13 martie, spre seară, câțiva săteni, printre care cneazul Tinka și Mihai Iankul au petrecut în localul de peste apă al birtașului Gherga/Iorgu, unde era și renumitul harambașa Marco. Mai târziu, sătenii s-au dus în

cârciuma comună, unde se mai aflau Grosa, juratul Martin Galla și Martin Iankul (fiul celui de mai sus). Personajul misterios și de temut a reapărut: harambașa, care a hotărât să-și stingă setea cu încă un rachiu. După un schimb de priviri între harambașa și jurat (care le-a spus celorlalți că el nu stă să bea cu diavolul), juratul a ieșit afară, iar Marco și ceilalți l-au urmat în fața localului. Acolo, sub ochii tuturor, Marco i-a dat o lovitură fatală în cap lui Martin Galla, lăsându-l mort la pământ. Dacă o astfel de priveriște a fost traumatizantă sau nu pentru sătenii de acum 300 de ani, știm doar ce ne spune documentul: trauma a fost tratată cu ... încă o oca de țuică, pe care au cumpărat-o cneazul și Mihai Iankul de la cârciumăreasă și pe care au băut-o la cel din urmă acasă. În plus, cneazul i-a amenințat pe birtașul Gherga și pe cârciumăreasă, ca nu cumva să recunoască faptul că el i-a ținut companie lui harambașa.

Faptele reale au fost descoperite abia după ce Drăgoi Wansch/Vancea l-a denunțat pe cneaz, de altfel Drăgoi fusese primul suspectat, căci el avea obiceiul de a umbla cu hoții. În final, și ceilalți au renunțat la minciuni și au recunoscut că au băut în acea seară alături de harambașa. Confruntat cu noile declarații ale martorilor, cneazul a încercat să dea vina pe starea de ebrietate în care se afla. În ochii autorităților trebuia pedepsit și Mihai Wansch, fostul cneaz, care ar fi trebuit să-i împiedice pe ceilalți săteni să facă un jurământ fals, din moment ce el știa mai mult decât oricine ordinele oficiale, căci a avut propriile probleme cauzate de același Marco: cu doi ani în urmă a ignorat faptul că harambașa umbla nestingherit în public, ba chiar i-a mai și dat un *Eimer* de țuică, încălcând legea⁴³. Evident, relații tensionate între cnezi și harambași au mai fost, de pildă cazul din 1728, al unui obercneaz Mihuț (district Ciacova), care l-a adăpostit pe șeful hoților Misko, fiind ulterior demis din funcție⁴⁴.

Așadar, cneazul satului Tinka Danscha a fost găsit vinovat pentru compania ilegală ce o întreținea, în loc să fie un exemplu pentru supușii săi, căci el cunoștea legea și interdicția de a ascunde sau de a tolera compania hoților. În plus, acesta și-a obligat consătenii la un fals jurământ, el însuși dând declarații false. Pedepsa pentru cneazul ortodox de 58 de ani din Valeapai a fost spânzurătoarea. Pe Mihai și Martin Iankul i-a așteptat un an de zile de muncă la fortificații, în lanțuri.

Desigur, nu puteam încheia șirul delictelor

⁴¹ SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet III, d. 3/1729.

⁴² SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet II, d. 43/1728, f. 217.

⁴³ Idem, pachet III, d. 11/1729.

⁴⁴ Costin Feneșan, *Cnezi...*, 28 (nota 65). Cazuri de violențe și omoruri în general în urmă cărora au suferit cnezii sau obercnezii sunt ilustrate în aceeași carte, 54.

cauzate de alcool sau în preajma cârciumilor fără istorisirea moralizatoare despre Danilo, rascianul decedat în cârciuma din suburbia timișoreană Palanca, în august 1728⁴⁵. Ne imaginăm atmosfera unei dimineți însorite, în care câțiva oameni plictisiți au ales să vină în local să bea. Ce ar putea merge rău atunci când prietenii se întâlnesc la un pahar, ore în șir?! Să cunoaștem personajele acestei istorisiri. Cârciumarul era Ulrich Mayer, colonist catolic venit din sud-vestul Imperiului romano-german, din zona Pădurii Negre. Mayer a fost și primul martor interogat, deci faptele au reieșit inițial din depoziția sa, urmând apoi ca ceilalți martori să adauge detalii.

Ancheta se lecturează cu suflul la gură: Iovan și Subo au băut vin de dimineața de la ora 8, alăturându-li-se apoi încă trei rascieni, precum și un menestrel orb care în schimbul unui crăițar le-a cântat. Timpul a trecut pe nesimțite în acea zi de vară, la fel s-au scurs și halbele de vin, iar pe la ora 13 și-a făcut apariția Danilo. Acest rascian lăudăros din fire a povestit celorlalți cum pe vremuri, undeva în Ungaria, el băuse singur șase halbe de vin. Iovan, nu foarte matur, l-a provocat să repete performanța, ba chiar să-i facă el cinste cu vinul. După primele două halbe băute cu nesaț de Danilo, cârciumarul a ezitat să o aducă pe a treia, dar a fost luat la răspundere de Iovan, căci el nu poate refuza clienții plători. Danilo a băut și a treia halbă, a râs, a spus că asta poate el și n-are pereche-n Timișoara! Apoi a căzut brusc de pe scaun. Cum amicii săi s-au străduit în zadar să-l ridice, acesta a căzut lat iară, ei i-au desfăcut haina și cămașa, sperând că se va trezi din beție, acolo pe jos. Dar bărbatul nu s-a mai trezit. Ulterior, doi din cei prezenți, Subo și Gligori s-au reîntâlnit și s-au luat la bătaie, reproșându-și unul altuia ce s-a petrecut cu Danilo, mirați fiind că ar fi murit de la „doar” trei halbe.

Trupul neînsuflit a fost cercetat de chirurgul statului major, fapt ce nu a dus la descoperiri surprinzătoare, doar un cadavru foarte albastru cu o foarte mică gaură în craniu, mai mult ca sigur cauzată de cădere. Dar lucrurile nu puteau rămâne așa. Camarazii lui Danilo au fost arestați și interogați. Pentru conflictul dintre Subo și Gligori, ambii s-au scuzat, dând vina pe beție. Cam asta a fost și concluzia comisiei de anchetă: moartea lui Danilo a fost urmarea viciului său, alcoolul, deși nici prietenii săi nu erau complet nevinovați. S-a

considerat că în special Iovan, cunoscând slăbiciunea acestuia, nu trebuia să-l încurajeze. De aceea ei au fost obligați să-i plătească văduvei lui Danilo 6 ducăți, de asemenea și cheltuielile de judecată. Dacă tenta moralizatoare a sentinței nu era deja clară, s-a adăugat și un citat latin: „Având în vedere circumstanțele, se găsește că în primul caz, Danilo, prin beția sa excesivă, cu care s-a obișnuit toată viața, făcând multe și mari excese, singur s-a aruncat în brațele morții, ca urmare experimentând pe proprie piele zicala *Cine iubește pericolul, de pericol va pieri.*” (trad.a.)⁴⁶.

Concluzii

Disciplinarea supușilor din Banatul habsburgic (1716–1778) se realiza prin regulamentele cu caracter de povață, dar și prin pedepse. Ea este vizibilă pentru ochiul istoricului de azi în cel puțin două moduri, așa cum am încercat să demonstrez în prezentul studiu. În primul rând, s-au păstrat succintele caracterizări ale cetățenilor (directe, despre ei înșiși sau care reies indirect din vocea autorităților sau a altor martori), atunci când aplicau pentru deschiderea unei afaceri precum un han sau cârciumă. În al doilea rând, avem contraexemple oferite de acei locuitori ai provinciei care încălcau regulile, iar sentințele lor, fiecare după situație și gravitatea faptei, erau date „pentru a fi pedepsit cu pedeapsa binemeritată” sau „unora pedeapsa meritată, altora drept exemplu public”. Din când în când, spre deliciul cititorului de azi, documentele oficiale includ referiri la cultura latină sau la filosofia antică.

Am observat că, adesea, este judecată fapta, dar și făptașul, reliefându-se succint profilul său psihologic. De aceea, am ales să includ o portretizare a supușilor (a cârciumarilor sau a negustorilor de vin), dar mai ales dovedirea prin citate a acelor referiri la caracterul acuzaților din anchetele de judecată. Și autoritățile, a căror voce se aude prin anchete și nu numai, par interesate cu intenție de portretul moral al celor interogați. Aceasta poate reprezenta calea deschisă spre justiția modernă din următorul secol, despre care Foucault observa: „Iată însă că în cursul judecății penale își face acum apariția o cu totul altă întrebare cu privire la adevăr. [...]

⁴⁵ SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet II, d. 36/1728, documentul a mai fost rezumat în Sandra Hirsch, *Timișoara carolină. Geneza orașului premodern*, Cluj-Napoca (2021), 216–218.

⁴⁶ „Bei so obwaltenden Umständen findet man in primo casu, dass zwar der Danilo durch seine excessive Trunkenheit, welche er die Zeit seines Lebens sich angewöhnt, und mehrere auch größere Excesen begangen hat, sich selbst den zähen Tod zugezogen habe, mithin er das Sprichwort in effectu erfahren *Qui amat periculum, peribit in illo.*”, SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet II, d. 36/1728, f. 192–192v.

Nu doar: „Cine este autorul?”, ci și: „Căru proces causal trebuie să atribuim producerea faptei? Unde se situează, în autor, originea crimei? Poate fi ea atribuită instinctului, inconștientului, mediului, eredității?”⁴⁷. Nu orice crimă comisă era pedepsită cu spânzurătoarea (ne amintim de tânărul de 19 ani din Petroman, care și-a omorât prietenul pentru o pipă); pe de altă parte, un delict grav precum adăpostirea hoșilor se sfârșea cu ștreangul (cazul cneazului din Valeapai).

De ce am considerat aceste exemple potrivite pentru conceptul de disciplinare socială, confiscare a violenței sau în sens larg, modernizare? Conform lui Elias, anumite comportamente (inclusiv ale noastre din prezent) sunt urmarea unor procese complexe de disciplinare și constrângeri, la origini externe, care în timp au devenit internalizate și au dus la auto-disciplinare, autocontrol⁴⁸. Cazurile alese (regulamente și ordine privind meseria, comerțul sau timpul liber, la care adăugăm sentințele și pedepsele exemplare) reprezintă și ele o parte din modalitățile de integrare a individului în societate (alături de integrarea făcută de biserică și școală).

Pentru că acest articol a fost creat în jurul comerțului și consumului de alcool, merită menționată concluzia adusă de exemplele originale discutate: deși consumul de alcool era o necesitate (incomparabil mai mare față de zilele noastre), excese precum beția, pierderea timpului în birt (în loc de biserică), dar și contrabanda cu alcool nu erau pe placul stăpânirii vieneze, care nu ezita să penalizeze aceste abateri economice și morale, abateri de la ideea de supus-model. Căci o țară precum Banatul de după 1716 nu suferise doar transformări fizice, materiale sau demografice, ci și propriile transformări ale moravurilor (sau cel puțin încercări de transformare); aceste transformări nu erau aleatorii, ci după pretențiile guvernării luminate a Habsburgilor. Astfel, așa cum am propus în introducere, apelând la exemple documentate, am descris părți dintr-un mai larg proces de *state building*, dintr-o perspectivă microistică, pornind de la firul ierbii, de la oamenii de rând și provocările lor cotidiene.

Modalitățile de raportare a autorităților la delictele supușilor prezintă anumite constante, indiferent de delictul comis, care pot fi descoperite prin studii comparative ale acestor anchete de judecată. Desigur, pentru o istorie a violenței sau a delictelor în Banatul habsburgic este nevoie de

abordarea critică a unui număr mult mai mare de cazuri, nu doar cele puse pe seama alcoolului sau petrecute în prejma cărciumii. Acest studiu este o parte din efortul de descoperire a cotidianului de altădată, cu lucrurile sale materiale și imateriale, cu moravuri și tensiuni sociale, aspirații și nelegiuiri – mici secvențe din drumul lung și anevoios spre modernizare al Banatului.

⁴⁷ Michel Foucault, *op. cit.*, 25.

⁴⁸ Norbert Elias, *op. cit.*, 368.

EPIDEMIA DE CIUMĂ DIN BANATUL TIMIȘOAREI ȘI DIN TRANSILVANIA DIN 1738 – ECOURI ÎN PRESĂ DIN EUROPA

Costin Feneșan*

Cuvinte cheie: epidemia de ciumă, Banatul Timișoarei, Transilvania, „Bologna”, „Amsterdam”, „St. Petersburgische Zeitung”.

Keywords: epidemic plague, Banat of Temesvar, Transylvania, „Bologna”, „Amsterdam”, „St. Petersburgische Zeitung”.

The epidemic plague in the Banat of Temesvar and in Transylvania in 1738 – echoes in the European press (Abstract)

During the fight between the Austrian and Ottoman troops in the late autumn of 1737, the epidemic plague spread from Wallachia to Transylvania's southern regions, such as the Districts of Brașov (*Kronstadt*) and Sibiu (*Hermannstadt*). Thereafter a battalion of Grünne's Infantry Regiment, moved from Transylvania to the garrison of Timișoara (*Temesvar*), brought the plague into the Banat of Temesvar. On the background of the Austrian-Ottoman military clashes in 1738, the press in Europe paid an increasing attention to the epidemic disease in Transylvania and in the Banat of Temesvar. The source of all informations on the ongoing epidemic plague was the official Vienna newspaper, „Wienerisches Diarium”. Over 60 more or less extensive news (published in the Appendix) were excerpted from a certain number of european newspapers as „Bologna”, „Amsterdam” (with the „Suite des nouvelles d'Amsterdam”), „St. Petersburgische Zeitung” (Sankt Petersburg), „Le Courier” (Avignon), „Gazeta de Lisboa” (Lisbon), „Diario Ordinario” (Rome), „Ordinari Post-Zeitungen” (Munich), „Mercure historique et politique” (Hague) with its Spanish version „Mercurio histórico y político” (Madrid) and „Gazette de France” (Paris).

În luna ianuarie 1738 Administrația imperială a Banatului Timișoarei a primit primele informații despre epidemia de ciumă care izbucnise în Transilvania, în districtele Brașov și Făgăraș¹. Molima fusese adusă în principatul intracarpatic din Țara Românească de trupele imperiale care operau acolo împotriva celor turcești. În Banat, ciuma a ajuns la Timișoara în pofida măsurilor de prevenție care fuseseră dispuse de generalul Franz

Leopold von Engelshofen, comandantul cetății. Purtătorii epidemiei erau soldații unui batalion din Regimentul de infanterie Grünne, care fusese detașat din Transilvania după ce operase în Țara Românească². Izbucnirea epidemiei avea loc în condițiile desfășurării războiului austriacoturc pe teritoriul Banatului și la frontiera de sud

* Cercetător independent (București); e-mail: costinfeneșan@yahoo.com.

¹ Cu privire la epidemia de ciumă din Transilvania din 1738–1739, vezi Alexandru Lenghel, *Istoricul ciumei de la Cluj la 1738/1739*, Cluj (1930); Anton E. Dörner, Epidemia de ciumă în scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Acta Musei Porolissensis*, 20 (1983), 547–549; Paul Binder, Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVIII-lea (1709–1795), în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, București (1985), 173–187; Anton Dörner, Date privind epidemia de ciumă din Transilvania în perioada anilor 1738–1739 (coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan), în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea română în secolele XVI–XX*, Cluj-Napoca (1995), 169–199; Ioan-George Andron, Calamități naturale și epidemii în Brașov și Țara Bârsei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în *Țara Bârsei*, s. n., 3 (14), Brașov (2004), 23.

² Cu privire la epidemia de ciumă din Banat din 1738–1740, vezi mai ales Anton von Hammer, *Istoria ciumei din Banat 1738–1740/Geschichte der Pest im Banat*. Cuvânt introductiv, traducere și note explicative de Costin Feneșan. Cu o postfață de Walther Konschitzky, Timișoara (2011). Vezi și Számek György, A pestis pusztítása Délmagyarországon, în *Történelmi és Régészeti Értesítő*, s. n., 7 (nr. 1), Timișoara (1891), 1–12; Samuil Izsák, Epidemia de ciumă din Timișoara (1738–1739) după descrierea lui Anton von Hammer, în *Samuil Izsák, Studii și cercetări de istoria medicinei și farmaciei în R.P.R.*, București (1962), 213–230; Mircea Teleguș, Vestigii cu privire la epidemia de ciumă din Timișoara (1738–1740), în *Mitropolia Banatului*, 31 (nr. 10–12), Timișoara (1981), 720–727; Mircea Teleguș, Epidemia de ciumă din 1738–1740 în satele bănățene, în *Timișoara medicală*, 32 (nr. 1), Timișoara (1987), 47–52; Virgil Ciobanu, Corneluța Fira-Mladinescu, Ovidiu Fira-Mladinescu, Epidemiile de ciumă din Banatul Timișan, în *Satu Mare – Studii și Comunicări*, 9 (2008), 93–100.

a Transilvaniei. Extinderea treptată și constantă a molimei atât în Banat cât și în Transilvania a determinat luarea unor măsuri drastice pentru îngrădirea acesteia și pentru a fi prevenită răspândirea ei în alte regiuni ale monarhiei habsburgice. Ca urmare a rapoartelor primite atât din partea Guberniului și a Comandamentului Militar al Transilvaniei cât și a Administrației imperiale a Banatului și a Comandamentului Militar Bănățean, împăratul Carol al VI-lea a emis în primăvara anului 1738, prin intermediul Comisiei Sanitare Aulice, mai multe ordine și instrucțiuni referitoare la combaterea epidemiei de ciumă și la prevenirea extinderii ei.

Este cât se poate de firesc că apariția și răspândirea acestui flagel cumplit a ajuns să fie înregistrată cât de curând în paginile oficiosului vienez bisăptămânal „Wienerisches Diarium”³. De altfel relatările ziarului vienez, care se întemeiau pe diferite rapoarte provenind de la autoritățile militare și civile din Banat și Transilvania, au ajuns să constituie sursa unică pentru ziarele din Europa în care au apărut informații despre epidemia de ciumă. Știrile din sursă vieneză au fost preluate fie *tale-quale*, fie într-o formă rezumativă/prescurtată⁴. În unele cazuri, ele au determinat, așa cum se va vedea, luarea unor măsuri de protecție față de o posibilă extindere a epidemiei de ciumă.

În mod surprinzător, știrile cele mai numeroase despre epidemia de ciumă din 1738 din Banat și Transilvania apărute în ziarele europene pe care le-am consultat au văzut lumina tiparului în săptămânalul „Bologna”⁵. Între 2 ianuarie și 11 noiembrie 1738 „Bologna” a publicat nu mai puțin de 20 de știri, unele în succesiune săptămânală. Se cuvine remarcat faptul că periodicul din Bologna, preluând o știre de la Veneția, provenind desigur din sursă vieneză, și-a informat cititorii că

în satele Zărnești și Sânpetru din districtul Brașov ar fi murit de ciumă 16 persoane. Aflând această veste, Magistratul venețian al Sănătății a interzis primirea în orice port sau localitate din Republica dogilor a persoanelor sau mărfurilor provenind „din locuri infectate sau suspecte.” Ziarul din Bologna mai amintea faptul, că de la Viena fusese trimis în Transilvania doctorul Garelli însoțit de mai mulți „chirurghi” pentru a lua măsuri de stăvilire a epidemiei. În legătură cu ciuma care făcea progrese în Banat, „Bologna” a remarcat moartea a 8 oameni în suburbia Sf. Andrei (Palanca) din Timișoara și extinderea molimei în lumea sateilor bănățene. Preluând o știre de la Frankfurt am Main, provenind fără îndoială tot din sursă vieneză, Magistratul de acolo dispusese – așa își informează „Bologna” cititorii – măsuri pentru a împiedica pătrunderea ciumei, care ajunsese deja la frontierele Ungariei. În cursul verii anului 1738, săptămânalul din Bologna a înregistrat, în funcție de știrile care îi parveneau, fluctuațiile înregistrate de virulența epidemiei de ciumă, ilustrată prin îmbolnăviri și decese, la Timișoara și în satele din Banat și deopotrivă extinderea acesteia la Seghedin și Aradul Nou, ba chiar și în comitatul Bács, în pofida măsurilor de prevenție dispuse de Comisia Aulică de Sănătate. La finele lunii august 1738, „Bologna” își anunța cititorii că ciuma făcea mari ravagii în Țara Românească și Moldova, iar cazurile de boală înregistrate la Sibiu, Alba Iulia, Deva și Gyula determinaseră Comisia Aulică de Sănătate să înființeze lazarete pentru ciumați la Petrovaradin și Kecskemét. La 23 septembrie 1738 ziarul din Bologna deplângea mortalitatea ridicată cauzată de epidemia de ciumă în Transilvania și își informa alarmat cititorii că doar 12 din cei 560 de bolnavi internați în lazaretele din Timișoara ar mai fi rămas în viață. Tot „Bologna” scria la 7 octombrie 1738, că generalul Engelshofen, comandantul cetății Timișoara, ar fi afirmat că se temea mai mult de ciumă decât de turcii inamici. În fine, la jumătatea lunii noiembrie 1738 ziarul din Bologna a constatat cu vădită ușurare, că „la Timișoara și în Banatul de acolo îmbolnăvirea contagioasă a încetat aproape cu totul”.

Ziarul „Amsterdam” cu suplimentul său „Suite des nouvelles d’Amsterdam”, cu ediții în zilele de marți și vineri din fiecare săptămână⁶, a publicat

³ Edițiile din anii 1737, 1738 și 1739 ale „Wienerisches Diarium”, care ar trebui să se fi păstrat în hemeroteca de la Österreichische Nationalbibliothek din Viena nu au fost reproduse în format digital pe portalul ANNO/Austrian Newspapers Online.

⁴ Nu am reușit să consultăm edițiile din 1738 a patru periodice europene importante din acea vreme: „Gazette de Cologne” (care a apărut la Köln între 1734 și 1794), „Gazette d’Utrecht” (care a apărut între 1721 și 1785), „Gazette de Leyde/Nouvelles extraordinaires des divers endroits” (care a apărut între 1677 și 1798) și „Gazette de Bruxelles” (care a apărut între 1649 și 1791).

⁵ Periodicul, care a apărut în fiecare marți din săptămână, era unul dintre cele mai vechi care vedea lumina tiparului pe teritoriul Italiei, în cuprinsul Statului papal (a apărut între 1642 și 1787). Am consultat colecția ziarului, păstrată la Biblioteca dell’Archiginnasio din Bologna, la adresa <https://badigit.comune.bologna.it/Gazzette/gazzette/default.asp>.

⁶ Fondat în 1663, ziarul neerlandez, cunoscut mai mult sub numele de „Gazette d’Amsterdam”, a publicat în suplimentele sale mai ales știri din Imperiul otoman și din Europa de Est și de Sud-Est. Am consultat ediția a acestui periodic pe anul 1738 după exemplarele păstrate la Harvard University Cambridge Massachusetts, Widener Library.

între 14 ianuarie și 30 decembrie 1738 un număr de 17 știri, aproape toate din sursă vieneză directă sau mediată, cu privire la epidemia de ciumă din Banat și Transilvania. La fel ca periodicul din Bologna, și ziarului neerlandez îi este cunoscută plecarea unor medici de la Viena în Transilvania cu scopul de a opri răspândirea molimei fatale. Ziarul din Amsterdam își informa cititorii în mai multe ediții despre măsurile dispuse de la Viena pentru a împiedica extinderea epidemiei în Ungaria. La 31 ianuarie 1738 suplimentul ziarului „Amsterdam” menționa că din cauza extinderii molimei în Transilvania 12 târguri și sate din jurul Brașovului și Sibiului fuseseră izolate cu totul. Progresele pe care epidemia de ciumă le-a înregistrat în Banat la sfârșitul primăverii și în vara anului 1738 au impus – așa cum relatează ziarul neerlandez din sursă vieneză – luarea unor măsuri stricte de izolare și control la hotarele provinciei imperiale. În august 1738 „Amsterdam” și-a informat cititorii că senatul Republicii Genova, alarmat de știrile referitoare la progresele înregistrate de epidemia de ciumă, le interzisese supușilor săi orice legături cu Țara Românească, Transilvania, Banatul Timișoarei și Serbia. De altfel suplimentul ziarului neerlandez amintea la 5 septembrie 1738 măsurile drastice de carantină dispuse în Ungaria de împăratul Carol al VI-lea pentru toate persoanele care veneau la Viena din Transilvania și Banat, ordine care au fost reiterate și în luna octombrie 1738. La 11 noiembrie 1738, preluând o știre de la Belgrad venită desigur tot pe filieră vieneză, „Amsterdam” și-a informat cititorii că, în urma diminuării virulenței epidemiei de ciumă, la Timișoara începuseră să fie redeschise prăvăliile. După două săptămâni, suplimentul ziarului neerlandez scria că la Arad, Seghedin și Belgrad îmbolnăvirile de ciumă ar fi încetat cu totul, dar că Transilvania era încă puternic afectată de molimă. De altfel în ediția sa din 30 decembrie 1738 „Amsterdam” își informa cititorii că, în momentele de apogeu ale epidemiei de ciumă, la Sibiu încetau din viață în fiecare zi în jur de 80 de persoane.

Știrile despre teribila epidemie de ciumă din Transilvania și Banat au ajuns și la cititorii de limbă germană aflați la Sankt Petersburg. Ziarul „St. Petersburgische Zeitung”, care apărea în capitala Imperiului țarist din 1727, a publicat între 13 februarie și 25 decembrie 1738 un număr de 13 știri referitoare la molima din Transilvania și Banat⁷. Știrile proveneau fără excepție din sursă

⁷ Am consultat edițiile digitalizate din 1738 ale ziarului din Sankt Petersburg (care apărea în fiecare joi și duminică din săptămână), care se păstrează la Staatsbibliothek Berlin,

vieneză, fiind selectate de redactorii ziarului din Sankt Petersburg. În ediția din 17 aprilie 1738 ziarul menționa existența unei boli „cu pustule și umflături, de care mor mulți oameni” în scaunul Sebeș din Transilvania. Tot „St. Petersburgische Zeitung” își informa cititorii, că epidemia se extinsese și în Banat, în vreme ce în Transilvania molima făcuse necesară izolarea mai multor case din unele localități. Și tot ziarul din capitala Imperiului rus amintea măsurile stricte de carantină impuse în vara târzie a anului 1738 pentru a împiedica extinderea molimei din Banat și comitatul Bács spre interiorul Ungariei. La 29 septembrie 1738 „St. Petersburgische Zeitung” își informa cititorii, că un anumit medic pare să fi găsit „un excelent remediu și antidot minunat împotriva acestei boli otrăvitoare”. În același timp, ziarul le atrăgea cititorilor atenția asupra tentativelor de încălcare a măsurilor de carantină la granița cu Ungaria și sancțiunile aplicate celor care nesocoteau restricțiile impuse. Spre deosebire de alte periodice din Europa, „St. Petersburgische Zeitung” din 20 noiembrie 1738 ne surprinde printr-o remarcă preluată desigur din „Wienerisches Diarium”: „De bolile care bânuie pe aici [la Timișoara] n-a murit încă nimeni dintre cei avuți, ci doar dintre oamenii săraci”. La finele lunii decembrie 1738 ziarul german din Sankt Petersburg, întemeiat, firește, pe informații provenind de la Viena, a ținut să-și liniștească cititorii cu știrea despre slăbirea semnificativă a epidemiei de ciumă atât în Banat cât și în Transilvania.

Două ziare din Franța, „Le Courier” din Avignon și oficiosul parizian „Gazette de France”, având ca surse tot „Wienerisches Diarium”, i-au ținut la curent pe cititorii lor, ce-i drept într-o măsură mai redusă, cu privire la epidemia de ciumă din Transilvania și Banat. În ziarul din Avignon⁸ au apărut în această privință patru știri între 19 septembrie și 26 decembrie 1738. În edițiile din 19 și 26 septembrie 1738, „Le Courier”, insistând asupra pierderilor provocate de epidemia de ciumă în Banat, la Aradul Nou, la Seghedin și în comitatul Bács, își informa cititorii în legătură cu interzicerea comerțului cu zonele învecinate pentru a putea fi prevenită răspândirea molimei.

la adresa difmoe.eu/periodical/uuid.43302b6c-8098-492c-9859-3c9cb87ab389. Reproducerea digitalizată a fost realizată de Digitales Forum Mittel- und Osteuropa e. V. München (DiFMÖE).

⁸ „Le Courier” a apărut bisăptămânal (în fiecare marți și vineri din săptămână) între 1733 și 1793 la Avignon, în comitatul Venaissain care făcea parte din Statul papal. Am consultat edițiile din 1738 ale ziarului în reproducerea digitalizată a colecției păstrate la Bibliothèque Municipale Avignon, 4°, 3704.

La fel ca „St. Petersburgische Zeitung”, ziarul din Avignon a remarcat în ediția sa din 23 decembrie 1738, că epidemia de ciumă „face ravagii mai mari la țară din cauza sărăciei țăranilor”. La finele lunii decembrie 1738 „Le Courier” a sesizat, pe de o parte, diminuarea intensității epidemiei în unele zone afectate, dar a constatat, pe de altă parte, o virulență sporită a acesteia în Transilvania și în jurul Aradului. În schimb „Gazette de France”, oficiosul care apărea la Paris din 1631⁹, își anunța cititorii în ediția din 7 iunie 1738, că în Banat și Transilvania epidemia care provocase moartea „atât de multor oameni” ar fi încetat cu totul.

„Gazeta de Lisboa”, ziarul oficios care apărea săptămânal la Lisabona începând cu anul 1715 cu unul sau două suplimente¹⁰, a publicat între 6 martie și 11 decembrie 1738 patru știri despre epidemia de ciumă din Transilvania și Banat. La 6 martie 1738 ziarul lusitan își informa cititorii că, din cauza extinderii epidemiei de ciumă, legăturile cu 12 localități din zona Brașovului și Sibiului fuseseră întrerupte cu totul. Despre epidemia izbucnită în Banat, „Gazeta de Lisboa” constata în ediția din 3 iulie 1738, că era pe cale să înceteze cu totul. În schimb ziarul din Lisabona își anunța cititorii la 27 noiembrie 1738, că „ciuma continuă cu efecte teribile în Transilvania și în mod deosebit la Sibiu”, în vreme ce în Banat s-ar fi stins cu totul. În ediția din 11 decembrie 1738 „Gazeta de Lisboa” revenea cu amănunte despre măsurile luate pentru a fi împiedicată extinderea epidemiei de ciumă în Transilvania: pe lângă impunerea unei perioade stricte de carantină, obligatorie inclusiv pentru ofițerii din trupele imperiale, Magistratul Sibiului s-ar fi mutat la Cisnădie după ce dispusese măsuri menite să prevină răspândirea molimei. În „Diario Ordinario”, care apărea săptămânal (miercurea) la Roma din anul 1716¹¹, o publicație altfel foarte atentă la ceea ce se întâmpla în Europa de Est și de Sud-Est mai ales în condițiile războiului austriaco-turc din 1738–1739, am reușit să descoperim numai două știri despre epidemia de ciumă din Banat și Transilvania. Interesat mai mult de evoluția situației de pe frontul austriaco-turc, ziarul roman a remarcat în ediția sa din 30 mai 1738

înainte de toate trimiterea unei cantități mari de provizii și muniții de la Seghedin la Timișoara, ceea ce făcuse necesară construirea unor depozite suplimentare în oraș și în suburbia Palanca. Apoi ziarul amintea doar în treacăt, că „bolile au încetat cu totul atât aici cât și în împrejurimi.” La 13 august 1738 „Diario Ordinario” își informa cititorii că din cauza extinderii epidemiei de ciumă în Țara Românească, în Banat și Transilvania, în Serbia și în zona de dincolo de Tisa, Magistratul Sănătății de la Genova interzisese orice relații comerciale cu zonele afectate. Suspectate din punctul de vedere al siguranței sanitare mai erau socotite Carintia, Croația, Slavonia, zona Friuli și întregul litoral austriac al Adriaticii, inclusiv Trieste.

În mod cu totul surprinzător, ziarul „Ordinari Post-Zeitung” (sau „Mercurii Relation oder wochentliche Ordinari-Zeitungen”), care apărea la München din 1680 în fiecare sâmbătă¹², o publicație altfel atât de interesată de ceea ce se întâmpla în Europa de Est și de Sud-Est mai ales în contextul războiului austriaco-turc, a publicat numai două știri despre epidemia de ciumă din Transilvania și Banat. În ediția din 23 august 1738 ziarul din capitala Bavariei își informa cititorii despre violența extremă a epidemiei de ciumă propagate în Transilvania din Țara Românească, mai ales în zona Brașovului și Sibiului și extinderea acesteia în Banatul Timișoarei. Într-o notă oarecum cinică, „Ordinari Post-Zeitung” își încheia relatarea, constatând că „turcii sunt obișnuiți în cea mai mare măsură cu acest rău și de aceea nu se tem de el așa de mult, numai dacă nu-i lovește prea rău”. La 15 noiembrie 1738 ziarul din München își informa cititorii, la fel cum o făcuse la 11 noiembrie 1738 suplimentul ziarului neerlandez „Amsterdam”, că datorită diminuării epidemiei de ciumă negustorii din Timișoara își redeschiseseră prăvăliile.

În fine, un alt ziar neerlandez influent care apărea la Haga, „Mercurie historique et politique”¹³, a publicat două scurte știri despre epidemia de ciumă din Transilvania și Banat în fasciculele sale din lunile noiembrie și decembrie 1738¹⁴. După ce consemna „ravagiile de necrezut” făcute de epi-

⁹ Am consultat edițiile digitalizate din anul 1738 ale ziarului păstrat la Bibliothèque Nationale de France din Paris la adresa Gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6458123c.

¹⁰ Am consultat edițiile digitalizate ale ziarului păstrat la Biblioteca Nacional de Portugal din Lisabona la adresa Hemerotecadigital.cm-lisboa.pt/periodicos/gazeta de lisboa/Marcio, Julio, Novembre, Dicembre.

¹¹ Vezi edițiile digitalizate ale ziarului de la adresa <https://casanatense.contentdm.oclc.org/digital/collection/cracas>.

¹² Am consultat edițiile digitalizate din 1738 ale ziarului care se păstrează la Bayerische Staatsbibliothek din München, 4° Eph. Pol. 68–1738.

¹³ Am consultat edițiile din 1738 ale periodicului din Haga (publicat între 1686 și 1792), care apăreau în fiecare lună în fascicol, fiind apoi legate în tomuri anuale, în copia digitalizată după exemplarul păstrat la Österreichische Nationalbibliothek din Viena.

¹⁴ Aceste relatări, traduse *tale-quale* în limba spaniolă, au fost publicate la Madrid în „Memorial histórico y político” (care a început să apară în ianuarie 1738); vezi reproducerea

demia de ciumă în Transilvania, Banat și în câteva comitate învecinate din Ungaria (în fascicula din luna noiembrie 1738), periodicul din Haga remarca la finele aceluși an (în fascicula din luna decembrie 1738) diminuarea considerabilă a moli-mei în zonele afectate până atunci.

După apogeul înregistrat în cursul anului 1738, epidemia de ciumă din Banat și Transilvania a continuat și în anul următor cu episoade sporadice, limitate la o arie teritorială mai restrânsă și fără virulența extremă de mai înainte. De aceea și știrile din presa europeană au devenit mai sporadice și laconice. Atenția ziarelor vremii se concentra acum asupra unui eveniment de importanță majoră pentru Europa de Est și de Sud-Est: deznodământul militar în războiul austriaco-turc și încheierea păcii cu Imperiul otoman.

1. „*Bologna*”, nr. 1 din 2 ianuarie 1738, p. 4.

Vienna, 21 Decembre. Scrivono dalla Transilvania, che in due villaggi della medesima, verso la Valacchia, si fosse scoperto il contagio, credesi Turci comunicatovi nello loro scorrerie.

Venezia, 28 Decembre. Essendo questo Eccellentissimo Magistrato alla Sanità avvisato, che nelli due villaggi di Zerviert e Zentpeter, situati nei distretti del principato di Transilvania, si era scoperta l'infezione contagiosa con morte di 16 persone, subito ha fatto emanare un decreto stampato che proibisce sotto le solite pene rigorose d'ammettersi in alcuno de' porti ò luoghi di questo Serenissimo Dominio qualunque persona, merci ò robbe, senza riserva, provenienti dalle bande infette ò sospette, secondo il tenore degli altri simili incontri da esso vigilantissimo e rigorosissimo Magistrato per la salute.

Traducere

Viena, 21 decembrie. Din Transilvania se scrie, că în două sate aflate înspre Țara Românească ar fi fost descoperită epidemia [de ciumă], despre care se crede că a fost adusă acolo de turci în cursul incursiunilor lor de jaf.

Veneția, 28 decembrie. După ce prea înălțatul Magistrat al Sănătății a fost înștiințat că în două sate, Zărnești și Sânpetru, aflate în districte din Principatul Transilvaniei, a fost descoperită îmbolnăvirea epidemică de care au murit 16 persoane, acesta a făcut public deîndată un decret tipărit, prin care interzice, sub obișnuitele pedepse severe, primirea în orice port sau loc al acestei stăpâniri serenisime a oricăror persoane sau mărfuri, fără de

excepție, care provin din locuri infectate sau suspecte, în conformitate cu prevederile date în ocazii asemănătoare de același prea veghetor și prea grijuliu Magistrat al Sănătății.

2. „*Bologna*”, nr. 4 din 21 ianuarie 1738, p. 3–4.

Francfort, 4. Gennaro. [...] Nella cui provincia [di Transilvania], avendo il commandante Principe Lubcovitz fatto abbruciare li due o tre villaggi in cui s'era scoperta il contagio e fattone serrare tutte le avenute, più non seguisse mortalità da tal morbo.

Vienna, 11. Gennaro. [...] Di qua parti il signor dottor Garelli con molti chirurghi per condursi nella Transilvania, affine di prendere ispezione precisa del male contagioso scopertosi in qualche luogo di quel Principato ed apportarvi li possibili rimedi, asserendosi però di presente estinta l'infezione.

Traducere

Frankfurt, 4 ianuarie. [...] În această provincie [Transilvania], după ce comandantul, principele Lobkowitz, a pus să fie arse cele două sau trei sate în care a fost descoperită epidemia [de ciumă] și a ordonat să fie blocate toate căile de acces, ca urmare n-au mai murit oameni de acea boală.

Viena, 11 ianuarie. [...] De aici a plecat spre Transilvania domnul doctor Garelli împreună cu mai mulți chirurghi, pentru a cerceta în amănunțime acel rău epidemic care a fost descoperit în câteva locuri din acel Principat și pentru a aduce posibile remedii; se afirmă chiar, că în prezent epidemia s-ar fi stins.

3. „*Bologna*”, nr. 18 din 29 aprilie 1738, p. 3.

Vienna, 19. Aprile. [...] Odesi con piacere, quasi del tutto cessata la sospetta malattia nel Banato e piazza di Temisvar. All'incontro viene certificato fosse il morbo contagioso in Vidino di tal maniera, che fosse stata quella numerosa guarnigione costretta di ritirarsi altrove, a riserva di mille soldati, come si saprà in appresso.

Traducere

Viena, 19 aprilie. [...] S-a aflat cu plăcere, că boala suspectă ar fi încetat cu totul în Banat și în orașul Timișoara. În schimb se confirmă faptul, că boala contagioasă și-a făcut apariția la Vidin, astfel că numeroasa garnizoană a fost silită să se retragă în altă parte, cu excepția a o mie de sodați, așa cum s-a aflat în cele din urmă.

4. „*Bologna*”, nr. 19 din 6 mai 1738, p. 4.

Vienna, 26. Aprile. [...] Confermano che fra Turchi face stragge il contagio, massime degli Asiatici, e qualche soldato tuttavia moriva fuori di Temisvar fra lo scritto battaglione. [...]

Traducere

Viena, 26 aprilie. [...] Se confirmă faptul că în rândul turcilor molima face ravagii, mai ales printre cei din Asia, totuși în afara Timișoarei mai moare câte un soldat din amintitul batalion. [...]

5. „Bologna”, nr. 22 din 27 mai 1738, p. 4.

Vienna, 17. Maggio. [...] Reca del fastidio la scoperta epidemia nel suborgo di S. Andrea o sia Palanca di Temisvar morrevi 8 persone, come seguivano dei casi in alcune ville di quel Banato, che si fosse perciò proibito di accostarsi uffiziali, ne soldati. [...]

Traducere

Viena, 17 mai. [...] Din cauza necazurilor produse de epidemia descoperită în suburbia Sf. Andrei sau Palanca din Timișoara, acolo au murit 8 persoane, după cum au apărut și cazuri [de ciumă] în satele din acel Banat, așa că din această cauză li s-a interzis atât ofițerilor cât și soldaților să se apropie de acestea. [...]

6. „Bologna”, nr. 25 din 17 iunie 1738, p. 3–4.

Francfort, 24. Maggio. Questo Magistrato hà ricevuto lettere da vari luoghi concernenti delle raccomandazioni, acciò preanda come ha intrapreso con la maggiore accuratezza le misure più efficaci per impedire l'accesso alla malattia contagiosa che sentesi scoperta e dilatata sulle frontiere dell'Ungheria.

Vienna, 24. Maggio. [...] Nelli diversi villaggi del Banato di Temisvar erano dall'epidemia morte 113 persone dal suo principio e circa 140 fossero gli ammalati. Quindi è, che le nostre truppe andavano molto circonspecte.

Traducere

Frankfurt, 24 mai. Magistratul de aici a primit scrisori din diferite locuri cu privire la recomandările de care să țină seama, așa că a luat cu cea mai mare grijă măsurile cele mai potrivite pentru a împiedica pătrunderea bolii contagioase care se manifestă și s-a extins la frontierele Ungariei.

Viena, 24 mai. [...] În diferite sate din Banatul Timișoarei, de la începutul epidemiei au murit 113 persoane, iar în jur de 140 au fost cei bolnavi. Urmarea este, că trupele noastre se deplasează cu multă grijă.

7. „Bologna”, nr. 26 din 24 iunie 1738, p. 4.

Vienna, 14. Giugno. [...] Qualche lettera di Temisvar accerta come il male d'epidemia in alcuni villaggi di quel Banato fosse del tutto estinto e negli altri si andasse annientando.

Traducere

Viena, 14 iunie. [...] Câteva scrisori venite de la Timișoara dau asigurări că răul cauzat de epidemie în unele sate din acel Banat ar fi dispărut cu totul, iar în altele ar fi pe cale să se stingă.

8. „Bologna”, nr. 27 din 1 iulie 1738, p. 4.

Vienna, 21 Giugno. [...] Quando si sperava calmato il mal epidemico ne' descritti villaggi, s'avvisa che dal primo del corrente sino alli 12 vi erano morte 40 persone e circa 60 fossero ammalate, e che per sospetto si fossero nella stessa piazza di Temisvar serrate tre case. [...]

Traducere

Viena, 21 iunie. [...] Pe când se spera că boala epidemică s-ar fi liniștit în satele menționate, a venit știrea că din prima zi a lunii curente și până în ziua de 12 au murit 40 de persoane și în jur de 60 s-au îmbolnăvit și că trei case aflate chiar în orașul Timișoara au fost izolate, fiind socotite suspecte.

9. „Bologna”, nr. 29 din 15 iulie 1738, p. 4.

Vienna, 5. Luglio. [...] Sebbene il male d'epidemia non incrudeliva in alquanti villaggi del Banato di Temisvar, mentre vi si praticavano li più effettivi ripari. Ciò, nulla ostante, in tutti assieme ve ne morissero 15 à 20 per giorno, ma spiacebbe vivamente se si verificasse d'esser l'infezione penetrata nella piazza di Seghedino, come scrivono d'esservene sospette.

Traducere

Viena, 5 iulie. [...] Cu toate că răul produs de epidemie nu a sporit în câteva sate din Banatul Timișoarei, deoarece aici au fost luate cele mai eficiente măsuri de protecție, totuși, în pofida acestui fapt, aici au murit între 15 și 20 de oameni pe zi, dar ar fi cât se poate de bine să se știe dacă infecția a pătruns și în orașul Seghedin, așa cum se scrie că există suspiciunea.

10. „Bologna”, nr. 30 din 22 iulie 1738, p. 4.

Vienna, 7. Luglio. [...] Pur troppo, gli avvisi dell'Ungheria confermano che l'infezione epidemica fosse da' scritti villaggi del Banato di Temisvar oltrepassata di qua dal fiume Tibisco et scopertasi nella piazza di Seghedino dalla cellere morte d'alcune persone, siccome nel Nuovo Arad, per la poca custodia delle avvenute, sopra di che si è commesso sotto pena di morte di usare la più rigorosa cautela. [...]

Traducere

Viena, 7 iulie. [...] Din păcate, știrile venite din Ungaria confirmă faptul că infecția epidemică a

trecut din satele amintite ale Banatului Timișoarei dincolo de râul Tisa și că a fost descoperită în orașul Seghedin în urma morții subite a câtorva persoane, precum și la Aradul Nou, asta din cauza supravegherii insuficiente a căilor de acces, în privința căreia s-a poruncit, sub pedeapsa cu moartea, atenția cea mai strictă.

11. „Bologna”, nr. 31 din 29 iulie 1738, p. 4.

Vienna, 19. Luglio. Nella piazza di Temisvar non si erano scoperte altre case infette più delle 19 serrate, nelle quali moriva qualche persona il giorno, così nel borgo San Lorenzo ed in alcune ville di quel Banato, sendone veramente illesa tutta l'Armata. Per altro, si era postata la linea comandata lungo li fiumi Danubio e Tibisco ed in più città i lazzaretti. [...]

Traducere

Viena, 19 iulie. În orașul Timișoara n-au mai fost găsite alte case infectate în afara celor 19 izolate, în care au murit în fiecare zi câteva persoane, la fel în cartierul Sf. Laurențiu și în unele sate din acel Banat, în timp ce întreaga armată a rămas neafectată. De altfel de-a lungul fluviilor Dunăre și Tisa a fost postat un cordon de pază și s-au înființat lazarete în mai multe orașe.

12. „Bologna”, nr. 32 din 5 august 1738, p. 4.

Vienna, 26 Luglio. [...] Pur troppo sentesi che il contagio luttuosamente grassava in Temisvar nello scritto suborgo, in Seghedino e Nuovo Strad¹ à causa che si trascuravano li comandi speditivi da questa Sanità, di tagliare le comunicazioni ed usare li remedi. [...]

¹ Astfel în text; corect: *Arad*.

Traducere

Viena, 26 iulie. [...] S-a aflat, din păcate, că epidemia bântuie cât se poate de funest în amintita suburbie din Timișoara, la Seghedin și Aradul Nou, asta fiindcă sunt încălcate ordinele trimise de aici de Comisia de Sănătate [de la Viena], de a fi întreruptă orice comunicație și de a fi puse în practică mijloacele de protecție. [...]

13. „Bologna”, nr. 34 din 19 august 1738, p. 3.

Vienna, 9. Agosto. Può assicurarsi che in Temisvar perseverava la nota influenza contagiosa, trovandovisi 200 persone con li primi avvisi ammalate. Però, fra quella numerosa guarnigione soli 7 soldati fossero fin'ora marcati credeasi da tale contagione, la quali si fosse nuovamente scoperta nella contea di Bachs, fra il Danubio situata ed il fiume Tibisco. Per altro non morivano fra tutti li descritti luoghi di quel Banato che 18 in 20 persone degli

ammorbati, e per altre malattie al giorno, il che non fa gran specie. [...]

Traducere

Viena, 9 august. Pot da asigurări, că la Timișoara se menține pe mai departe cunoscuta boală contagioasă, aici aflându-se 200 de persoane cu primele semne de îmbolnăvire. Cu toate acestea, din numeroasa garnizoană au fost afectați doar 7 soldați. Se crede, că o astfel de epidemie a fost descoperită recent în comitatul Bács, aflat dincolo de Dunăre și de fluviul Tisa. Pe de altă parte, în toate locurile amintite din acel Banat n-au murit decât 18 până la 20 de persoane dintre cele care s-au îmbolnăvit, aceasta și datorită altor boli existente, ceea ce nu este de mirare.

14. „Bologna”, nr. 35 din 26 august 1738, p. 4.

Vienna, 16. Agosto. Osservandosi qui, che l'infezione contagiosa d'epidemia non minorava nelli scritti luoghi del Banato di Temisvar incrudelisce vieppiù nella Valacchia e Moldavia Turca, non che faceva macello fra le nemiche Armate, oltre che nella Transilvania si fossero scoperte delle malattie simili entro le città d'Hermenstat, Carlesburg, Giula e di Dela¹, ha questo Eccellentissimo Magistrato della Sanità stabilito e comandato che subito si formassero i lazzaretti fuori le piazze di Petrovaradino e di Kertz-Kemet² e si vigilasse con tutto rigore su li scritti cordoni stabiliti. Per altro si può accertare l'esercito cesareo immune di tal malattia e la Generalità faceva praticare tutte le diligenze sul fiume Themis, à Schebel, più verso Temisvar. [...]

¹ Astfel în text; corect: *Deva*.

² Astfel în text; corect: *Kecskemét*.

Traducere

Viena, 16 august. Observându-se aici, că boala contagioasă a epidemiei nu diminuează în locurile amintite din Banatul Timișoarei, ba mai mult se înrăutățește în Țara Românească și în Moldova aflate sub turci și nu numai că face un adevărat măcel în rândurile armatei inamice, dar în afară de asta au fost descoperite îmbolnăviri asemănătoare în Transilvania, în orașele Sibiu, Alba Iulia, Gyula și Deva, prea înaltul Magistrat al Sănătății de aici [de la Viena] a decis și poruncit ca în orașele Petrovaradin și Kecskemét să fie înființate imediat lazarete și să se vegheze cu cea mai mare atenție la amintitele cordoane [de siguranță] care au fost stabilite. Pe de altă parte, se poate confirma că întreaga armată imperială este neatinsă de această boală, iar Comandamentul [Militar al Banatului] va aplica toate măsurile [de protecție] pe râul Timiș, la Jebel și spre Timișoara.

15. „*Bologna*”, nr. 36 din 2 septembrie 1738, p. 4.

Vienna, 23. Agosto. [...] Siamo certificati che non si era in altri luoghi scoperto il morbo epidemico e pochi ne morissero nelle accenate città della Transilvania. [...] In questo punto si sanno le valide precauzioni usate nel Banato di Temisvar pe raffrenar il contagio. [...]

Traducere

Viena, 23 august. [...] Ni s-a confirmat faptul că boala epidemică nu a fost descoperită în alte locuri și că au murit puțini [oameni] în orașele amintite din Transilvania. [...] În acest moment sunt cunoscute măsurile eficiente folosite în Banatul Timișoarei pentru a se opri epidemia. [...]

16. „*Bologna*”, nr. 39 din 23 septembrie 1738, p. 4.

Vienna, 10. Settembre. [...] Era nella Transilvania considerabile la malattia con mortalità, scopertasi l'infezione à Banzova di là dal Danubio, in faccia à Belgrado, e di 560 entrati ne' lazaretti di Temisvar in un mese soli 12 rimasero vivi. [...]

Traducere

Viena, 10 septembrie. [...] În Transilvania boala a fost considerabilă prin mortalitate, iar contagiunea a fost descoperită și la Panciova¹, dincoace de Dunăre; dintre cei 560 [de oameni] intrați în cursul unei luni în lazaretele din Timișoara au rămas în viață doar 12. [...]

¹ *Pančevo*, în Banatul sârbesc.

17. „*Bologna*”, nr. 40 din 30 septembrie 1738, p. 4.

Vienna, 20. Settembre. [...] Il è vero che il Banato di Temisvar e la Servia sono quasi totalmente espillati dalli due opposte armate ed in conseguenza senza sussistenza tanto più, che li viveri e foraggi sono stati nelle piazze condotti. [...] Non si hanno avuti spiacevoli avvisi sopra il progresso del contagio, qual' era quasi anientato in Temisvar mancandovi pochi persone al giorno, e per la gran diligenza degli uffiziali ne era l'esercito totalmente rilesa. [...]

Traducere

Viena, 20 septembrie. [...] Este adevărat că Banatul Timișoarei și Servia sunt aproape în întregime sleite de cele două armate care se înfruntă și drept urmare lipsite de mijloace de subzistență, iar asta cu atât mai mult cu cât alimentele și furajele au fost duse în orașe. [...] Nu s-au primit știri neplăcute despre evoluția epidemiei, care este aproape stinsă la Timișoara, acolo murind doar puține persoane în

fiecare zi, iar armata n-a fost afectată, în mare, datorită strădaniilor deosebite ale ofițerilor. [...]

18. „*Bologna*”, nr. 41 din 7 octombrie 1738, p. 4.

Vienna, 27. Settembre. [...] Il generale signor d'Engeloffen, comandante di Temisvar, scrive d'aver più timore del' contagio che de' nemici, avendo ridotta quella piazza in buona difesa e fatti sortire alla campagna quei abitanti. [...]

Traducere

Viena, 27 septembrie. [...] Domnul general von Engelshofen, comandantul Timișoarei, scrie că se teme mai mult de epidemie decât de dușmani, deoarece a adus această cetate în bună stare de apărare și i-a pus pe locuitorii de acolo să se ducă la țară. [...]

19. „*Bologna*”, nr. 43 din 21 octombrie 1738, p. 4.

Vienna, 11. Ottobre. [...] Domenica poi, coll' intervento dell' Augusta Famiglia si fece solenne processione per interceder la cessazione del contagio grassante nella Transilvania, nel Banato però cessato, e perchè Dio benedica l'armi contro gl'infideli. [...]

Traducere

Viena, 11 octombrie. [...] Apoi, în ziua de duminică, cu participarea Augustei Familii [Imperiale], a avut loc procesiunea solemnă de rugăciune pentru că a încetat epidemia în Transilvania, în vreme ce în Banat se oprise deja, și ca Dumnezeu să binecuvânteze armatele trimise împotriva necredincioșilor. [...]

20. „*Bologna*”, nr. 46 din 11 noiembrie 1738, p. 3.

Vienna, 1. Novembre. [...] Si hanno rincontri che in Temisvar ed in quel Banato fosse quasi del tutto cessato il morbo contagioso serpeggiando però di sicuro in diversi luoghi della Servia e più oltre universalmente nelle provincie della Turchia. [...]

Traducere

Viena, 1 noiembrie. [...] S-au primit informații că la Timișoara și în Banatul de acolo îmbolnăvirea contagioasă a încetat aproape cu totul, dar s-a strecurat cu siguranță în diferite locuri din Servia și dincolo de aceasta, îndeobște în provinciile din Turcia. [...]

21. „*Amsterdam*”, nr. 4 din 14 ianuarie 1738, p. 2.

De Vienne, le 28 Décembre. Le comte de Hamilton s'est demis de son gouvernement du Bannat de Temeswar, qui a été conféré, dit-on,

au général de Neuperg. On a fait partir quelques medecins et chirurgiens pour connoître la nature des maladies qui règnent dans la Transilvanie et qu'on a dit être contagieuses. Suivant les dernières lettres qu'on a reçues de cette province, ces maladies ont beaucoup diminué, avec espérance que dans peu elles cesseront entièrement.

Traducere

De la Viena, la 28 decembrie. Contele von Hamilton a fost demis din funcția de guvernator al Banatului Timișoarei, care i-a fost conferită, zice-se, generalului von Neipperg. De aici au plecat câțiva medici și chirurghi pentru a se informa despre natura bolilor care bântuie în Transilvania și despre care s-a spus că sunt contagioase. Potrivit cu ultimele scrisori primite din acea provincie, aceste boli au diminuat mult, existând speranța că vor înceta cu totul.

22. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 5 din 17 ianuarie 1738, p. 2.

De Vienne, le 4 Janvier. [...] On écrit de Transilvanie que les maladies contagieuses qu'on croyoit beaucoup diminués avoient recommencée à faire de grands ravages et s'étoient meme glissées dans quelques autres cantons, de sorte qu'on a été obligé de mettre le feu à divers villages pour empêcher qu'elles ne se communiquent d'avantage.

Traducere

De la Viena, la 4 ianuarie. [...] Din Transilvania se scrie că bolile contagioase, despre care s-a crezut că au diminuat mult, au început să facă ravagii mari și s-ar fi strecurat chiar în alte comitate în așa fel, că a fost nevoie să se dea foc mai multor sate pentru a împiedica răspândirea lor mai departe.

23. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 6 din 21 ianuarie 1738, p. 1.

De Vienne, le 8 Janvier. [...] La Cour, dit-on, a expédié des ordres pour interrompre toute communication entre ce royaume [d'Hongrie] et la Transilvanie afin d'empêcher que les maladies contagieuses qui règnent dans cette province ne se glissent dans les comtez de Hongrie.

Traducere

De la Viena, la 8 ianuarie. [...] Se zice că, Curtea [imperială] a dat ordine să se întrerupă orice comunicare între acest regat [al Ungariei] și Transilvania cu scopul de a împiedica bolile contagioase care bântuie în această provincie să se strecoare în comitatele din Ungaria.

24. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 9 din 31 ianuarie 1738, p. 2.

De Vienne, le 18 Janvier. [...] Les lettres de Transilvanie portent que les maladies contagieuses y regnoient toujours et s'y étendoient de plus en plus de sorte qu'on a été obligé de couper toute communication avec 12 bourgs ou villages du coté de Cronstadt et d'Hermanstat.

Traducere

De la Viena, la 18 ianuarie. [...] Scrisorile din Transilvania informează că acolo bolile contagioase sunt stăpâne în continuare și se întind tot mai mult, astfel că a fost necesară tăierea oricărei comunicații cu 12 târguri sau sate din jurul Brașovului și Sibiului.

25. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 18 din 4 martie 1738, p. 1

De Belgrade, le 12 Fevrier. On a reçu la confirmation que les maladies épidémiques qui ont régné la Transilvanie y avoient entièrement cessé. [...]

Traducere

De la Belgrad, la 12 februarie. S-a primit confirmarea, că bolile epidemice care au bântuit prin Transilvania au încetat acolo cu totul. [...]

26. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 27 din 4 aprilie 1738, p. 2.

De Vienne, le 22 Mars. [...] On apprend du Bannat de Temeswar, qu'il y avoit quantité de malades parmi les troupes impériales qui sont dans ces quartiers-là, mais qu'on espéroit que les maladies qui y règnent cesseroient vers les printems [...]

Traducere

De la Viena, la 22 martie. [...] Aflăm din Banatul Timișoarei, că s-a înregistrat un anumit număr de bolnavi din rândul trupelor imperiale încartiruite acolo, dar se speră că bolile care domnesc acolo vor înceta înspre primăvară. [...]

27. „*Amsterdam*”, nr. 54 din 8 iulie 1738, p. 1.

Du camp impérial près de Temeswar, le 14 Juin. [...] Les maladies contagieuses font de grands ravages en divers endroits du Bannat, mais par les soins du général comte de Neuperg, qui nous commande, et par le bon ordre qu'il a établi il n'ya aucune maladie dans ce camp et le nombre des malades parmi les soldats est meme moindre qu'à l'ordinaire. [...]

Traducere

Din tabăra imperială aflată în apropiere de Timișoara, la 14 iunie. [...] Bolile contagioase fac mari ravagii în diferite părți ale Banatului, dar datorită grijii generalului Neipperg, care ne comandă, și a rânduielii bune pe care a introdus-o, în această tabără nu este niciun bolnav, iar numărul

bolnavilor din rândul soldaților este chiar mai mică de obicei. [...]

28. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 55 din 11 iulie 1738, p. 2.

De Vienne, le 28 Juin. [...] On confirme que la contagion faisoit de grands ravages en divers endroits du Bannat de Temeswar.

Traducere

De la Viena, la 28 iunie. [...] Se confirmă faptul că maladia contagioasă face mari ravagii în diferite părți ale Banatului Timișoarei.

29. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 56 din 15 iulie 1738, p. 1.

De Vienne, le 2 Juillet. [...] Comme la contagion qui règne en quelques endroits du Bannat de Temeswar continue d'y faire des ravages, les couriers qui en viennent ont ordre de s'arrêter à Ungars-Altenburg et d'envoyer ici leur dépêches par un autre exprès. [...]

Traducere

De la Viena, la 2 iulie. [...] Deoarece contagiunea care domină în unele părți din Banatul Timișoarei continuă să facă ravagii, curierii care vin au ordin să se oprească la Ungarisch Altenburg¹ și să trimită de acolo depeșele lor cu un alt curier rapid. [...]

¹ În prezent *Magyaróvár*, în Ungaria.

30. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 58 din 22 iulie 1738, p. 2.

Extrait d'une lettre écrite du camp de Brisack près de Caransebes, du 27 Juin. [...] Les nouvelles de Transilvanie portent que tout y étoit tranquille. [...] On ajoute que la contagion s'étoit manifesté dans un des faubourgs d'Hermanstadt occupé par des Valaques, qu'on a obligé de se retirer pour aller camper en plein campagne.

Traducere

Extras dintr-o scrisoare scrisă în tabăra de la Prisaca, lângă Caransebeș, la 27 iunie. [...] Știrile din Transilvania anunță că acolo totul este liniștit. [...] Se mai amintește faptul, că infectarea s-a manifestat într-o suburbie a Sibiului locuită de români, care au fost obligați să o părăsească pentru a se așeza în plin câmp.

31. „*Amsterdam*”, nr. 67 din 22 august 1738, p. 1.

De Gènes, le 2 Aout. [...] On publia Samedi dernier un édit par lequel le Sénat défend aux sujets d'entretenir aucune correspondance avec la Valachie, la Transilvanie, la Servie et le Bannat de Temeswar à cause de la contagion qui y règne,

la Hongrie, l'Autriche, l'Ésclavonie, la Croatie et quelques autres provinces étant pareillement comprises dans cette défense.

Traducere

De la Genova, la 2 august. [...] Sâmbăta trecută a fost publicat un edict prin care Senatul [Republicii Genova] le interzice supușilor săi să întrețină orice legături cu Țara Românească, Transilvania, Serbia și Banatul Timișoarei din cauza contagiunii care domnește acolo, în această interdicție fiind cuprinse, de asemenea, Ungaria, Austria, Slavonia, Croația și alte câteva provincii.

32. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 71 din 5 septembrie 1738, p. 2.

De Vienne, le 23 Aout. [...] On a publié un édit de l'Empereur par lequel S. M. Imp. règle la route que doivent prendre ceux qui viennent des provinces d'Hongrie situés au deçà du Danube pour se rendre dans cette Capitale et ordonne que ceux qui viennent des provinces du meme royaume au-delà de Danube, du Bannat de Temeswar ou de la Transilvanie seront obligés de passer par Keskemet, Zolnak ou Peterwaradin afin d'y faire un quarantaine des quarante deux jours. S. M. Imp. y ordonne les mesures qu'on doit prendre pour empêcher que le mal contagieux qui règne dans le Bannat de Temeswar, la Transilvanie et autres provinces ne se glisse en Autriche [...]

Traducere

De la Viena, la 23 august. [...] A fost publicat un edict al împăratului prin care Maiestatea Sa Imperială stabilește drumul pe care trebuie să se deplaseze cei care vin din provinciile Ungariei aflate de dincoace de Dunăre pentru a veni în această Capitală [Viena] și poruncește ca aceia care vin din provinciile aceluiași regat situate dincolo de Dunăre, din Banatul Timișoarei sau din Transilvania sunt obligați să treacă prin Kecskemét, Szolnok sau Petrovaradin pentru a face aici o carantină de 42 de zile. Totodată, Maiestatea Sa imperială ordonă măsurile care trebuie luate pentru ca nu cumva răul contagios, care stăpânește în Banatul Timișoarei, în Transilvania și în alte provincii, să se strecoare în Austria. [...]

33. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 75 din 19 septembrie 1738, p. 1.

De Belgrade, le 28 Aout. [...] Les maladies contagieuses continuent à faire beaucoup de ravages en divers endroits du Bannat et l'on a posté des gardes sur les frontières pour empêcher que qui que ce soit ne passe les limites. [...]

Traducere

De la Belgrad, la 28 august. [...] Bolile contagioase continuă să facă numeroase ravagii în diferite părți ale Banatului, iar la frontiere au fost postate gărzii pentru a împiedica pe oricine să treacă hotarul. [...]

34. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 88 din 4 noiembrie 1738, p. 2.

De Vienne, le 22 Octobre. [...] On doit publier incessamment une nouvelle ordonnance pour prévenir la communication du mal contagieux qui continue à faire des ravages tant dans le Bannat que dans la Transilvanie. Par cette ordonnance on obligera non seulement les particuliers mais aussi les officiers qui viennent de l'armée d'observer une exacte quarantaine. On apprend d'Hermanstadt en Transilvanie, que la Régence de cette ville en étoit sorti pour aller de Haiten, après y avoir donné tous les ordres nécessaires pour arreter le progrès des maladies. Sur l'avis, que plusieurs Jésuites du Couvent de Temeswar y étoient morts du mal contagieux, on en a déjà nommé d'autres pour aller les remplacer, afin d'aider ceux qui y sont restez dans la fonction charitable de secourir les malades. Ceux qui sont nommez se disposent à partir incessamment. [...]

Traducere

De la Viena, la 22 octombrie. [...] Cât de curând va fi publicată o nouă ordonanță pentru a se preveni răspândirea răului contagios, care continuă să facă ravagii atât în Banat cât și în Transilvania. Prin această ordonanță vor fi obligate să facă în mod corect carantina nu numai persoanele particulare, ci și ofițerii care vin de la armata [de operațiuni]. De la Sibiu, în Transilvania, s-a aflat că Magistratul orașului a plecat pentru a se duce la *Haiten*¹, după ce a dat toate ordinele pentru a se opri extinderea bolilor. La știrea că mai mulți iezuiți din mănăstirea de la Timișoara au murit de boala contagioasă, au fost deja numiți alții în locul lor, cu scopul de a-i ajuta pe cei rămași să-și îndeplinească îndatoririle caritabile de îngrijire a celor bolnavi. Cei desemnați se pregătesc să plece cât de curând. [...]

¹ Astfel în text; corect: *Heltau* (*Cisnădie*).

35. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 90 din 11 noiembrie 1738, p. 1.

De Belgrade, le 22 Octobre. [...] On apprend aussi du Bannat, que la contagion y diminue considérablement et que les habitants de Temeswar avoient déjà commencé à rouvrir leurs boutiques, de sorte qu'on se flatte que la communication avec ces quartiers-là, qui avoit été entièrement interrompue, sera incessamment rétablie. [...]

Traducere

De la Belgrad, la 22 octombrie. [...] De asemenea, aflăm din Banat că molima de aici a scăzut în mod considerabil și că locuitorii Timișoarei au început să-și redeschidă prăvăliile, astfel că e de sperat ca legăturile cu acele părți, întrerupte cu totul, vor fi restabilite cât de curând. [...]

36. „*Suite des nouvelles d'Amsterdam*”, nr. 95 din 28 noiembrie 1738, p. 2.

De Vienne, le 15 Novembre. [...] Les maladies ont entièrement cessé a Arath, à Segedin et à Belgrade, mais on écrit de Transilvanie que le mal contagieux y faisoit encore de grads ravages et l'on y ajoute que les vivres y sont fort chers. [...]

Traducere

De la Viena, la 15 noiembrie. [...] Îmbolnăvirile au încetat cu totul la Arad, la Seghedin și la Belgrad, dar din Transilvania se scrie că răul contagios face încă mari ravagii; se mai aude și că acolo alimentele sunt foarte scumpe. [...]

37. „*Amsterdam*”, nr. 104 din 30 decembrie 1738, p. 1.

De Vienne, le 13 Décembre. [...] Les lettres de Transilvanie portent, que le mal contagieux y diminueoit considérablement. Dans le plus fort de cette maladie, il mouroit journellement environ quatrevingt personnes à Hermanstadt, capitale de cette province, mais à présent il n'en meurt plus que quinze à vingt. [...]

Traducere

De la Viena, la 13 decembrie. [...] Scrisorile venite din Transilvania aduc știrea că răul contagios a scăzut acolo în mod considerabil. În vremea când această boală era la apogeu, la Sibiu, capitala acestei provincii, în fiecare zi mureau în jur de 80 de persoane, dar în prezent nu se sting din viață mai mult de 15 – 20. [...]

38. „*Diario Ordinario*” (*Roma*), nr. 3249 din 30 mai 1738, p. 14–15.

Temisvar, 24. Aprile. Si è in questa settimana ricevuta da Seghedino e da altre piazze situate al Tibisco una tal quantità di provisioni da bocca e da guerra, che si sono dovute erigere tanto nella Città che nella Palanca de' magazzini. Sono cessate affatto le malatie tanto in queste vicinanze, che qui. Hanno 1500 uomini della nostra guarnigione ricevuto l'ordine di tenersi pronti alla marcia, senza sapersi peranco il motivo.

Traducere

Timișoara, 24 aprilie. În această săptămână a fost primită de la Seghedin și din alte localități

situate la Tisa o cantitate așa mare de alimente și efecte militare, încât la [Timișoara] a trebuit să fie construite depozite atât în oraș cât și în [suburbia] Palanca. Bolile au încetat cu totul atât aici cât și în împrejurimi. 1500 de oameni din garnizoana de aici au primit ordin să fie pregătiți de marș, fără a se cunoaște încă motivul.

39. „*Diario Ordinario*” (Roma), nr. 3281 din 13 august 1738, p. 6.

Genova, 2. Agosto. Estendosi, ad onta degl’opposti ripari, il contagio nella Valachia, Transilvania e Servia, nel Bannato di Temisvar con avere attaccata l’Ungaria di qua del Tibisco, perciò quest’Illustrissimo Magistrato di Sanità, uniformandosi alle deliberazioni de’ Tribunali corrispondenti, oltre li sudetti Stati fece Sabato emanare editto che esclude da qualunque nostro commercio il regno d’Ungaria, compreso il sudetto Bannato, dichiarando inoltre sospette le provincie dell’Austria, Schiavonia, Croazia, Carintia, Friuli e tutto il Littorale Austriaco, incluso Trieste, con tenersi per ora in grado di sospetto semplicemente il Tirolo.

Traducere

Genova, 2 august. Deoarece, în pofida măsurilor luate, epidemia s-a extins în Țara Românească, Transilvania, Serbia și în Banatul Timișoarei, iar de acolo a cuprins Ungaria de dincolo de Tisa, prea stimatul Magistrat de aici al Sănătății, conformându-se hotărârilor luate de tribunalele implicate, a publicat un edict potrivit căruia exclude, în afară de statele amintite mai sus, de la orice fel de comerț al nostru regatul Ungariei, inclusiv Banatul amintit mai sus, declarând suspecte în afară de asta provinciile din Austria, Slavonia, Croația, Carintia, Friuli și întregul Litoral Austriac inclusiv Trieste, Tirolul fiind suspect doar într-o anumită măsură.

40. „*Ordinari Post-Zeitungen*” (München), nr. 36 din 23 august 1738, p. 2.

Wien, den 10. Augusti. [...] Das Fürstenthum Siebenbürgen wird dermahlen von dem größten Übel der Contagion, vornehmlich aber Hermannstadt und Cronstadt, härtiglich heimgesucht. Von der wallachischen Seite ist es dorthin gebracht worden und sich hernach in Temeswar verspühren lassen. Nun aber hat sothane Züchtigung die Oberhand in beyden Bezircken mercklich gewonnen. Die Türcken seynd des Übels größten Theils gewohnt, darum scheuen sie sich nicht so gar sehr darvor, wann es nur nicht allzu gewaltig einreisset.

Traducere

Viena, la 10 august. [...] În prezent, Principatul Transilvaniei este bântuit de răul cel mai cumplit al

epidemieii, mai ales Sibiul și Brașovul. Acesta a fost adus acolo din Țara Românească și și-a făcut apoi apariția la Timișoara. În prezent această năpastă a câștigat mult teren în cele două districte. Turcii sunt, în cea mai mare măsură, obișnuiți cu acest rău și de aceea nu se tem de el atât de mult, numai dacă nu-i lovește prea rău.

41. „*Ordinari Post-Zeitungen*” (München), nr. 48 din 15 noiembrie 1738, p. 1.

Wien, dem 31. October. Von Temeswar wird berichtet, daß die ansteckende Kranckheiten daselbst wiederum ziemlich nachgelassen und die Kaufleuthe ihre Gewölber sofort eröffnet haben. [...]

Traducere

Viena, la 31 octombrie. De la Timișoara se relatează, că bolile molipsitoare au diminuat acolo destul de mult, iar negustorii și-au redeschis imediat prăvăliile. [...]

42. „*Gazette de France*” (Paris), nr. 24 din 7 iunie 1738, p. 270.

De Vienne, le 17 May 1738. [...] La maladie épidémique qui a enlevé beaucoup de monde dans le Banat de Temeswar et dans la Transilvanie este presque entièrement cessé.

Traducere

De la Viena, la 17 mai 1738. [...] Boala epidemică, care a dus la moartea atât de multor oameni în Banatul Timișoarei și în Transilvania, a încetat aproape cu totul.

43. „*Le Courrier*” (Avignon), nr. 65 din 19 septembrie 1738, p. 2

De Vienne, le 2 Septembre. [...] La peste, faisant toujours de grands ravages en Hongrie et particulièrement à Segedin sur la Teiss, à Sabatz, dans le pays de Back, dans tout le Bannat de Temeswar, au Nouveau Arad, dans la Principauté de Transilvanie qui confine le Bannat de Temewar et dans la Valachie, on a interdit tout commerce avec les endroits qui confinent les pays infectez.

Traducere

De la Viena, la 2 septembrie. [...] Deoarece ciuma face în continuare mari ravagii în Ungaria, în mod deosebit la Seghedin pe Tisa, la Șabac, în comitatul Bács, în tot Banatul Timișoarei, la Aradul Nou, în Principatul Transilvaniei, care se învecinează cu Banatul Timișoarei, și în Țara Românească, a fost interzis orice negoț cu zonele care se învecinează cu țările infectate.

44. „*Le Courier*” (Avignon), nr. 67 din 26 septembrie 1738, p. 1.

De Vienne, le 8 Septembre. [...] On fit aussitôt publier des ordres rigoureux, que personne venant de la comté de Paczny ou du Bannat de Temeswar ne puisse passer le fleuve [Tisa] pour venir du côté de l’armée sans avoir fait quarantaine. On veut tâcher d’arrêter les progrès de la contagion, qui fait toujours de grands ravages dans ces deux endroits, et empêcher qu’elle ne se communique dans les endroits qui ne sont pas infectez. [...]

Traducere

De la Viena, la 8 septembre. [...] De curând s-au publicat ordine severe, ca nicio persoană care vine din comitatul Bács sau din Banatul Timișoarei să nu poată trece fluviul [Tisa] pentru a se duce la armată, fără să fi făcut carantina. Se dorește oprirea progreselor făcute de contagiunea care face în continuare mari ravagii în aceste două regiuni și să se împiedice răspândirea ei în zonele care nu sunt infectate. [...]

45. „*Le Courier*” (Avignon), nr. 102 din 23 decembrie 1738, p. 2.

De Vienne, le 6 Décembre. [...] On apprend que la contagion s’est de nouveau manifestée dans le Bannat de Temeswar, mais elle fait plus de ravage dans la campagne à cause de la misère des paysans. [...]

Traducere

De la Viena, la 6 decembrie. [...] Aflăm că molima s-a manifestat din nou în Banatul Timișoarei, dar ea face ravagii mai mari la țară din cauza sărăciei țăranilor. [...]

46. „*Le Courier*” (Avignon), nr. 103 din 26 decembrie 1738, p. 3.

De Vienne, le 10 Décembre. [...] Les derniers lettres de Hongrie assurent que la peste commence beaucoup à diminuer en certains endroits, mais qu’elle a augmenté dans la Transylvanie. Elle a presque cessé à Belgrade, où il se passe déjà des deux ou trois jours consécutifs sans qu’il y meure personne, mais elle continue d’enlever beaucoup de monde aux environs d’Arath. [...]

Traducere

De la Viena, la 10 decembrie. [...] Ultimele scrisori venite din Ungaria ne dau asigurări că ciuma începe să diminueze mult în anumite regiuni, dar sporește în Transilvania. Ea a încetat aproape cu totul la Belgrad, unde s-au scurs două sau trei zile consecutive fără să fi murit cineva, dar în jur de Arad ciuma continuă să le răpească viața multor oameni. [...]

47. „*Mercurie historique et politique*” (Haga), tomul CV, noiembrie 1738, p. 528.

De Vienne. [...] La peste fait des ravages incroyables en Transilvania, dans le Banat et dans quelques comtez voisins. Elle s’est même glisée dans Belgrade, mais assez tard pour n’y pouvoir sévir long-tems à cause du froid qui est survenu.

Traducere

De la Viena. [...] Ciuma face ravagii de necrezut în Transilvania, în Banat și în câteva comitate învecinate. Ea s-a strecurat chiar și la Belgrad, dar destul de târziu pentru a mai putea bântui multă vreme din cauza venirii frigului.

În traducere spaniolă textul a fost publicat în „*Mercurio histórico político*” (Madrid), vol. 12, noiembrie 1738, p. 53.

48. „*Mercurie historique et politique*” (Haga), tomul CV, decembrie 1738, p. 631.

De Hongrie. [...] Les maladies contagieuses, qui ont fait plus de ravages qu’on ne peut dire dans la Servie, dans le Bannat et dans la Transylvanie, sont considérablement diminuées, mais la disette continue; elle n’ont point pénétré au-delà de la Teiss. [...]

Traducere

Din Ungaria. [...] Bolile molipsitoare, care au făcut ravagii mai mari decât se poate spune în Serbia, în Banat și în Transilvania, au diminuat în mod considerabil, dar lipsurile continuă, însă n-au pătruns deloc dincolo de Tisa. [...]

În traducere spaniolă textul a fost publicat în „*Mercurio histórico y político*” (Madrid), vol. 12, decembrie 1738, p. 36.

49. „*Gazeta de Lisboa*” (Lisabona), nr. 10 din 6 martie 1738, p. 115.

Vienna, 18 de Janeiro. As doenças contagiosas que reinavan na Transilvania continuam ainda e se estenden cada vez mais, de sorte que parecem preciso cortar toda a comunicação com doce villas ou lugares daquelle Principado da parte de Cronstadt e de Hermanstadt.

Traducere

Viena, la 18 ianuarie. Bolile contagioase, care stăpânesc în Transilvania, continuă să se extindă tot mai mult, în așa fel încât a fost tăiată orice comunicare cu 12 orașe sau localități ale aceluși Principat, din părțile Brașovului și Sibiului.

50. „*Gazeta de Lisboa*” (Lisabona), nr. 27 din 3 iulie 1738, p. 319.

Vienna, 17 de Mayo. [...] A doença contagiosa

que reinava no condado de Temeswar ainda nam tem cessando de todo. [...]

Traducere

Viena, la 17 mai. [...] Boala contagioasă care a stăpânit în ținutul Timișoarei este pe cale să încezeze cu totul. [...]

51. „*Gazeta de Lisboa*” (*Lisabona*), nr. 48 din 27 noiembrie 1738, p. 574.

[...] A peste continua com terrible efeitos na Transilvania, e principalmente em Halberstadt¹, mas tem cessado quasi de todo no condado de Temeswar.

¹ Astfel în text; corect: *Hermannstadt*.

Traducere

[...] Ciuma continuă cu efecte teribile în Transilvania și în mod deosebit la Sibiu, în schimb a încetat aproape cu totul în ținutul Timișoarei.

52. *Gazeta de Lisboa*” (*Lisabona*), nr. 50 din 11 decembrie 1738, p. 598.

Vienna, 25 de Outubro. [...] Para prevenir a communicacão do mal contagioso, que continua a fazer muito danno, assim no condado de Temeswar como na Transilvania, se deve publicar brevemente hum novo Decreto, pelo qual se obrigará nam sómente aos particulares mas ainda aos officiaes que vem do exercito a observar huma exacta quarentena. Avisa-se de Hermanstadt, cidade principal da Transilvania, e que a Regencia della se mudou para Halten¹, depois de haver dado todas as ordens necessarias para impedir os progressos deste mal.

¹ Corect: *Heltau*.

Traducere

Viena, la 25 octombrie. [...] Pentru a preveni răspândirea răului contagios, care continuă să facă multe pagube atât în ținutul Timișoarei cât și în Transilvania, în scurtă vreme se va publica un nou decret prin care atât persoanele particulare cât și ofițerii care vin de la armată sunt obligate să respecte o perioadă de carantină. De la Sibiu, orașul principal din Transilvania, a venit știrea că Magistratul de aici s-a mutat la Cisnădie, după ce a dat ordinele necesare pentru a împiedica răspândirea acestui rău.

53. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 13 din 13 februarie 1738, p. 50.

Wien, am 29. Januar. [...] Man sagt auch allhier, daß die ansteckende Kranckheiten in Siebenbürgen noch immer grassirten. [...]

Traducere

Viena, la 29 ianuarie. [...] Pe aici se zvonește, că

bolile molipsitoare bântuie încă prin Transilvania. [...]

54. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 31 din 17 aprilie 1738, p. 123.

Wien, vom 29. Martius. [...] Einige Particular-Briefe aus Siebenbürgen melden, daß in dem sogenannten Mahlbacher¹ Stuhls-District eine schädliche Kranckheit mit Blattern und Beulen sich hervorgethan, woran viele Leute sterben.

¹ Astfel în text; corect: *Mühlbacher*.

Traducere

Viena, la 29 martie. [...] Câteva scrisori particulare venite din Transilvania relatează că în așa-numitul district al scaunului Sebeș se manifestă o boală cu pustule și umflături, de care mor mulți oameni.

55. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 37 din 8 mai 1738, p. 148.

Wien, vom 19. April. [...] Die Seuche, welche sich in dem Bannat und Siebenbürgen eingeschlichen gehabt, hat sich den eingelaufenen Briefen zu Folge wieder verlohren. [...]

Traducere

Viena, la 19 aprilie. [...] Potrivit cu scrisorile primite, molima care s-a instalat în Banat și în Transilvania a început iarăși să scadă. [...]

56. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 57 din 17 iulie 1738, p. 227.

Wien, vom 2. July. [...] Weil man in Siebenbürgen von keinem Feinde etwas weiß, die ansteckende Kranckheiten aber thun daselbst noch immer viel Schaden und man ist von neuem genöthiget worden in einigen Dörffern etliche Häuser zu versperren. [...]

Traducere

Viena, la 2 iulie. [...] În vreme ce Transilvania nu mai este amenințată de dușman, bolile molipsitoare fac acolo încă mari pagube, așa că a trebuit iarăși ca mai multe case din câteva sate să fie izolate. [...]

57. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 75 din 18 septembrie 1738, p. 303–304.

Wien, vom 3. September. [...] Nachdem letztgedachtermaßen die kayserliche Armee zu Cuvin über die Donau gegangen ist, so hat man nunmehr Ordre ertheilet keinen Menschen weder aus der Grafschaft Bacz, noch aus dem Temeswarer Bannat ohne eine Contumatz von 40 Tagen auf diese Seite herüber zu lassen, um mit göttlicher

Hülfe zu verhindern, daß die im Bannat eingeschlichene Seuche nicht weiter diessseits der Donau eingeschleppt werde. [...]

Traducere

Viena, la 3 septembrie. [...] După ce, așa cu s-a amintit ultima dată, armata imperială a trecut Dunărea pe la Cuvin¹, acum s-a dat ordin ca niciun om, fie din comitatul Bács, fie din Banatul Timișoarei să nu mai fie lăsat să treacă de această parte fără o carantină de 40 de zile, asta pentru ca, cu ajutorul lui Dumnezeu, molima care s-a răspândit în Banat să nu treacă dincoace de Dunăre. [...]

¹ În prezent *Kovin*, în Banatul sârbesc.

58. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 78 din 29 septembrie 1738, p. 316.

Donaustrohm, vom 10. September. [...] Die Pest sowohl zu Segedin als in Siebenbürgen und andern Oertern soll ziemlich nachgelassen, nachdem ein gewisser Medicus ein vortreffliches Mittel und herrliches Antidotum wider diese giftige Kranckheit soll erfunden haben. [...]

Traducere

De la Dunăre, la 10 septembrie. [...] Ciuma a mai cedat într-o anumită măsură atât la Seghedin cât și în Transilvania și în alte locuri, asta după ce un anumit medic pare să fi descoperit un excelent remediu și antidot minunat împotriva acestei boli otrăvitoare. [...]

59. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 82 din 12 octombrie 1738, p. 351.

Wien, vom 27. September. [...] Von Segedin hat man die tröstliche Nachricht erhalten, wie nunmehr die ansteckende Seuche daselbst und in denen dortigen Gegenden völlig nachzulassen scheine. [...]

Traducere

Viena, la 27 septembrie. [...] De la Seghedin s-a primit știrea liniștitoare, că în prezent boala contagioasă pare să cedeze cu totul acolo și în părțile înconjurătoare. [...]

60. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 87 din 30 octombrie 1738, p. 382.

Bellgrad, vom 4. October. [...] Die Pest soll im erwehnten Bannat ziemlich nachgelassen, hingegen ist man wegen der Einschleichung dieses Übels sowohl hier als in verschiedenen umliegenden Orten in nicht geringen Sorgen, es werden aber darwider alle nur ersinnliche Anstalten vorgekehret. [...]

Traducere

Belgrad, la 4 octombrie. [...] Ciuma pare să fi

cedat destul de mult în Banatul amintit, dar există mare îngrijorare ca acest rău să nu se strecoare atât aici [la Belgrad] cât și în localitățile din împrejurimi, numai că pentru a preveni așa ceva au fost luate toate măsurile de trebuință. [...]

61. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*St. Petersburg*), nr. 92 din 16 noiembrie 1738, p. 401.

Wien, vom 28. October. Da bisher von verschiedenen Personen, welche an den ungarischen Gräntzen die Quarantaine zu halten gehabt, allershand Excesse verübet und den diesfalls verordneten Commissarien keine Folge geleistet worden, so ist der Schluß gefasset, daß zu Vermeidung anderer dergleichen Unordnung nicht weit von der Stadt Ofen, zu Kezkameth, ein Contumatz-Haus erbauet werden soll. Von Temeswar wird berichtet, daß die ansteckende Kranckheiten daselbst ziemlich nachgelassen und die Kaufleute daher ihre Gewölber wieder eröffnet haben. [...]

Traducere

Viena, la 28 octombrie. Deoarece diferite persoane, obligate să facă carantina la granița cu Ungaria, au comis până acum tot felul de excese și nu au dat ascultare comisarilor trimiși acolo, s-a ajuns la concluzia ca, pentru a fi evitate alte dezordini, nu departe de orașul Buda, la Kecskemét, să fie construită o casă pentru carantină. De la Timișoara se raportează, că bolile molipsitoare au cedat acolo într-o anumită măsură și de aceea negustorii și-au redeschis prăvăliile. [...]

62. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 93 din 20 noiembrie 1738, p. 406.

Wien, vom 1. November. [...] An den hier [in Temeswar] grassirenden Kranckheiten ist noch niemand von bemittelten Leuten sondern lauter armes Volck gestorben.

Traducere

Viena, la 1 noiembrie. [...] De bolile care bântuie aici [la Timișoara] n-a murit încă nimeni dintre cei avuți, ci doar dintre oamenii săraci.

63. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 95 din 27 noiembrie 1738, p. 415–416.

Wien, vom 12. November. [...] Obgleich die Nachricht eingelauffen ist, daß die ansteckende Seuche sich im gemeldeten Bannat bey der jetzigen kalten Witterung mercklich vermindere, so wurde doch vor einigen Tagen wieder ein scharffes kayserliches Patent die Haltung der Quarantaine betreffend an die hiesige Stadt-Thore angeschlagen und auch an gehörige Orte versendet. [...]

Traducere

Viena, la 12 noiembrie. [...] Chiar dacă a venit știrea că, în condițiile vremii reci de acum, molima molipsitoare scade în Banat în mod considerabil, totuși acum câteva zile pe porțile de aici ale orașului [Viena] a fost afișată o nouă patentă imperială severă cu privire la respectarea carantinei, aceasta fiind trimisă și în alte localități unde este nevoie. [...]

64. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 101 din 18 decembrie 1738, p. 469–470.

Wien, vom 3. December. [...] Die in dasiger Gegend [Banat] grassirende Seuche wurde inzwischen vor stärker angeschrien als man in der That verspüre, und wären von denen vorbey marschirten Regimentern nicht über 50 Mann gestorben. In gedachtem Hospital [zu Palanka] sind nur 5 Mann inficiret gewesen, woraus zu schließen ist, daß die Seuche heftiger in den Dörfern, wo das arme Volck nichts mehr zu leben hat, grassire. [...]

Traducere

Viena, la 3 decembrie. [...] Până acum molima care bântuie prin aceste părți [din Banat] a fost

socotită mai intensă decât s-a resimțit în realitate, iar din rândul regimentelor care au trecut pe aici n-au murit mai mult de 50 de oameni. În spitalul amintit [de la Banatska Palanka] au fost doar 5 soldați infectați, așa se poate trage concluzia că molima a bântuit mai puternic pe la sate, unde bietul popor nu mai are cu ce să trăiască. [...]

65. „*St. Petersburgische Zeitung*” (*Sankt Petersburg*), nr. 103 din 25 decembrie 1738, p. 478.

Ein anderes [aus Wien], vom 6. December. Die sowohl aus Herrmanstadt als Bellgrad eingelauffenen Briefe versichern, daß die ansteckende Seuche mehrentheils nachgelassen habe, zu Temeswar aber finden sich die annoch übrig gebliebenen nach und nach, um sich miteinander zu verheyrathen. [...]

Traducere

Altă știre [de la Viena], din 6 decembrie. Atât scrisorile de la Sibiu cât și cele de la Belgrad ne dau asigurări, că molima molipsitoare a cedat în cea mai mare parte, iar la Timișoara cei rămași [în viață] se adună din nou pentru a se însoți. [...]

B O L O G N A

Num. 29.

Il 15. Luglio 1738.

UN Gentiluomo della Città di Gubbio, essendosi qui portato per farsi estrarre la Pietra dal nostro Pubblico Litotomo in 18. giorni, immune da qualunque Sintoma è perfettamente guarito, non ostante l' avanzata sua età, oltre la gran Mole, e qualità della Pietra, la quale essendosi infranta, fu d' uopo di estrarla in pezzi, senza che succedesse, merce la perizia, e singolare maniera del nostro degno Professore sconcerto veruno.

R O M A 5. Luglio.

Per l' avvisata Festa di S. Pietro si videro nell' Altare della Confessione i due Quadri di Mosaico rappresentanti, l' uno il Salvatore, e l' altro S. Pietro con Cornice d' Argento gioiellata, regalata da incognito Benefattore.

Fu da Sua Santità Mercordì l' Eminentissimo Porzia per la condanna sortita al Pianta Computista del Banco di S. Spirito, che quantunque si renda impenetrabile, si crede sia la relegazione in una Fortezza.

Data incombenza dal Re Cristianissimo non solo per l' Italia, ma anche qui in Roma al Re Britannico, ed a Monsignor Nicolini di prendere Cavalli interi da Carrozza di non ordinaria grandezza, che rivenuti due da S. M. e tre dal Prelato sono stati incamminati a quella volta per Parigi.

Dalla sua Chiesa di Monte Fiascone fece ritorno l' Eminentissimo Aldrovandi, ed un Corriere comparve da Spagna, che lasciò Piego all' Eminentissimo Acquaviva, e proseguì per Napoli.

In stato di buona salute assistè Nostro Signore Giovedì mattina alla Congregazione del S. Ufficio.

R O M A 9. Luglio.

Conosciutosi in appresso dal Sig. Duca di Gravina, l' insuffistenza dell' avvisato Impegno di precedenza prefeco al Sig. Duca Don Filippo Corsini in occasione della funzione della China, secondo il concertato avuto non lasciò nel Sabbatho dopo pranzo di portarsi in fochi all' Eccellentissima Casa Corsini, dove era concorso molto numero di Prelatura, e Cavalieri a farne un atto di scusa, col medemo Sig. Duca Don Filippo Corsini, il che pure fece nella Domenica dopo pranzo con Sua Santità, e Sig. Cardinale Corsini.

Lunedì mattina l' Eminentissimo Acquaviva, in pubblica forma si portò all' Udienza del Papa a presentarli le Lettere Credeniali del Re delle due Sicilie, con le quali Sua Maestà partecipa a Nostro Signore d' avere dichiarato il detto Porporato suo Ministro in questa Corte, e Protettore de' li Regni di Napoli, e Sicilia.

Gli Eminentissimi Passionei, e Delci proseguiscono le Visite al Sacro Collegio, terminate le quali

senteb, che l' ultimo passò al suo Arcivescovato di Ferrara.

Scorsi da Napoli, che li 2. corrente quelle Maestà fecero il loro solenne pubblico Ingresso in quella Capitale.

N A P O L I 1. Luglio.

Comparvero qua nella Settimana passata 14. Carri carichi di Mobili della Regina, e del Principe Reale, ed Elettorale di lei Fratello, quale fu di Giovedì pranzare in pubblico assieme colle loro Maestà, e viene lo stesso servito da due Mute di Corte, e da 9. Soldati della Guardia del Corpo, conducendosi sovente in tal guisa a passeggiare la deliziosa Riviera di Chiaja, e li Regnanti Sposi ogni dopo pranzo si divertiscono nella vicina Regia Villa di Capo di Monte alla Caccia de' Conigli, e de' Volatili, amandoci tirando ad essi.

Dopo il loro arrivo da Gaeta si vide affisso ne' soliti Luoghi di questa Metropoli un Decreto Sovrano, che toglie a tutto il Baronaggio del Regno la Giudicatura Criminale.

Domenica il Re mandò alle Galere di Malta il Regalo di 96. Portate di Dolci, e varie sorti d' esquisiti Commestibili, trovandosi le medeme in questo Porto; e la Città di Capua, ad esempio di quella di Gaeta, ha trasmesso gran Portate alla Regina con Cristalli, e fine Porcellane della China ripieni di Dolci, e coperte d' Argento, oltre varie Gabbie d' Uccelli.

Nel Teatro nuovo Reale è andata in Scena un' altra sontuosa Opera Musicale, con le più superbe decorazioni, alla quale si divertiscono le loro Maestà, delle quali sendo fuso per Mercordì il solenne Ingresso in questa Dominante, si è mandato l' invito all' Eminentissimo Arcivescovo, alli Principi, e tutta la Nobiltà, siccome al Ministero, acciò concorrino a rendere più magnifica la Comparsa de' Sovrani; onde si vedrà quali contrasegni dimostreranno dell' Amore verso le Maestà loro, sendo terminate le Machine, ed apparecchi per pompeggiare un tal giorno.

Quello Monsignor Nunzio Pontificio ha trattato a l'auto Banchetto numerosi Soggetti, fra quali l' Eccellenza Sig. Procuratore Mocenigo Ambasciatore Straordinario Veneto.

F I R E N Z E 12. Luglio.

La Serenissima Elettrice ne' giorni scorsi dalla Quilera ritorno in Città, e nel giorno dopo si trasferì da Sua Altezza Elettorale il Sig. Principe Craon, quale poscia si portò in Villeggiatura alla Pietaja. Lunedì sera ritorno pure in Città la Signora Principessa Elettora.

LIV.
A M S T E R D A M.

Avec PRIVILEGE DE
LES ETATS DE
ET DE WEST.

NOS SEIGNEURS
HOLLANDE
FRISE,

Du **MARDI 8. Juillet. 1738.**

HONGRIE.
Du Camp Imperial près de **TEMESWAR**
le 14. Juin.

Ous occupons en-
„ core ce Camp,
„ qu'il ne s'est rien
„ passé de remar-
„ quable depuis le
„ 7. de ce mois.
„ Sur l'avis que le
„ Velt-Maréchal
„ Comte de Kö-
„ nigsegg avoit
„ passé le 11. le
„ Danube, & qu'il marchoit avec son Armée
„ pour s'avancer dans le Bannat, on se dis-
„ pose à aller joindre ce Général, les Trou-
„ pes qui sont dans ce Camp ayant déjà or-
„ dre de se tenir prêtes à marcher au pre-
„ mier commandement. On croit que cet-
„ te jonction pourra se faire le 21. de ce
„ mois, & que celle des Troupes que le Prin-
„ ce de Lobkowitz amène de Transilvanie
„ se fera aussi peu de jours après. Toute
„ l'Armée marchera ensuite vers Meadia,
„ afin d'en déloger les Turcs, & secourir
„ la Forteresse d'Orsova, assiégée par ces
„ derniers. Nos Généraux ont pris toutes
„ les mesures nécessaires pour que rien ne
„ manque à l'Armée pendant cette Expedi-
„ tion. Quelque difficile qu'elle paroisse,
„ à cause des Défilés qu'il faut passer, &
„ que les Turcs s'y sont portés fort avanta-
„ geusement, nos Troupes témoignent une

„ ardeur extrême d'en venir aux mains avec
„ les Infidèles. Comme on prévoit qu'on
„ aura plus besoin d'Infanterie que de Ca-
„ valerie pour déboucher par tous ces défilés,
„ on fait faire tous les jours aux Dra-
„ gons l'exercice à pié, afin de les employer
„ en cas de besoin.

„ Les Maladies contagieuses font de grands
„ ravages en divers endroits du Bannat, mais
„ par les soins du Général Comte de Neu-
„ berg, qui nous commande, & par le bon
„ ordre qu'il a établi, il n'y a aucune ma-
„ ladie dans ce Camp, & le nombre des ma-
„ lades parmi les Soldats est même moindre
„ qu'à l'ordinaire. On a reçu avis, que les
„ Turcs qui s'étoient avancés dans le Ban-
„ nat pour aider à ruiner les Mines de Cui-
„ vre, se sont retirés à Meadia, de peur d'être
„ coupés par le Prince de Lobkowitz.
„ Les Déserteurs Allemands sont très-bien
„ venus chez les Turcs, qui leur font, con-
„ tre leur coutume, beaucoup d'accueil, les
„ enrôlant, & leur donnant une plus forte
„ paye qu'aux autres Troupes.

A L L E M A G N E.
De **HAMBOURG** le 1er. Juillet.

Les dernières Lestres de *Coppenbague* por-
tent, qu'un Vaisseau de Guerre Suedois avoit
passé le *Sund*, servant de Convoi à un au-
tre gros Vaisseau, que la Couronne de Sue-
de s'est, dit-on, engagée de fournir à la
Porte-Ottomane, avec une certaine quanti-
té d'Armes, en conformité d'un Accord con-
clu pour l'acquit des Dettes contractées par
le feu Roi pendant son séjour à *Bene*

SUITE DES NOUVELLES

D'AMSTERDAM

Du 4 Mars 1738

DE BELGRADE le 12. Fevrier. On a reçu la confirmation que les Maladies épidémiques qui ont régné dans la *Transilvanie*, y avoient entièrement cessé: Tout est à présent tranquille dans ces Quartiers, on n'y voit plus paroître de Partis Turcs; mais on apprend que les Infidèles préparent un train d'Artillerie à *Zivornick*; qu'à *Libolin* ils avoient assemblé quelques Pontons, & qu'ils publioient qu'ils alloient entreprendre le Siege du Port d'*Ujicza*. On ajoute, qu'ils ont renforcé considérablement la Garnison de *Sokol*, & qu'ils travaillent à la construction de quelques Batteaux pour s'en servir sur la Riviere de *Drina*. Il continue d'arriver ici nombre de Recrûes pour les Régimens Impériaux.

DE TRENTÉ le 16. Fevrier. Le premier Bataillon du Régiment des Gardes du Grand Duc de *Toscane* passa ici le 11. de ce mois venant de *Fribourg* & allant à *Florence*: Il est composé de 5. Compagnies tous Gens d'élite & bien équipés.

DE VIENNE le 19. Fevrier. Hier, dernier jour du Carnaval, L. M. Imp. dînerent en public, & le soir les Pages de la Cour représentèrent au Palais une Comédie Italienne, dont L. M. Imp. parurent fort satisfaites. La Serenissime Archiduchesse Epouse du Grand Duc de *Toscane* avance heureusement dans sa grossesse, & jouit d'une parfaite santé: On croit que cette grossesse sera déclarée publiquement à la Cour le jour de *Pâques*. M^r. François *Hirtsfelder*, Lieutenant-Colonel du Régiment de *Konigslegg*, Infanterie, a été fait Colonel, & Commandant de *Carlsbad* en *Croatie*.

Le Comte de *Fuenclara*, Ambassadeur d'*Espagne*, reçut Dimanche dernier un Exprès avec des Dépêches du Roi des *Deux-Siècles*, & Son Excellence est partie aujourd'hui avec seize Chevaux de Poste, pour se rendre en toute diligence à *Dreide*. Il ne transpire encore rien du contenu des Dépêches du dernier Courier arrivé de *Constantinople*; ce qui fait juger qu'elles ne contiennent rien de favorable par rapport à la Paix: On publie même que le Grand Seigneur a résolu de continuer la Guerre à quelque prix que ce soit, malgré les représentations de quelques Ministres du Divan, qui avoient conseillé à Sa Hautesse d'entrer en négociation de Paix sous la Médiation offerte: On ajoute, que le *Mufti*, qui prétend que cette Guerre doit être regardée comme une Guerre de Religion, est celui qui incite le plus le Grand Seigneur à la pousser avec toute la vigueur possible: Il est secondé par les Gens de la Loi & par le Peuple. Quoi-qu'il en soit, il est certain, suivant les avis des Frontières, que les Infidèles font des préparatifs extraordinaires, & qu'ils comptent de mettre sur pié 2. puissantes Armées; l'une vers le *Dniester* pour y attendre les Russiens, & l'autre en *Hongrie* pour agir contre les Impériaux.

Une Personne distinguée qui avoit paru contraire au Velt-Maréchal Comte de *Seckendorff*, s'emploie, dit-on, à présent en faveur de ce Général: Ses Amis en tirent un bon augure, & se flattent que son affaire sera dans peu terminée à son avantage: Il y en a même qui publient qu'on prépare déjà des Présens de grande valeur pour les donner au Comte de *Seckendorff*, après que son affaire sera finie, mais cette circonstance n'est pas bien avérée. Le Major-Général *Doxat*, ci-devant Commandant de *Nissa*, qui a été fort mal, se porte mieux. Tout ce qu'on a publié touchant le contenu de la Sentence du Conseil de Guerre établie à *Belgrade* a été hasardé, puis-qu'elle n'a pas encore été publiée & que tout ce qu'on en fait est qu'elle a été mitigée par l'intercession du Grand Duc de *Toscane*. On travaille à la construction des Casernes pour les Soldats de la Garnison, qui sera composée à l'avenir de Troupes Régliées, la Garde de la Ville devant être cassée. La Comtesse de *Nesselrode*, née Comtesse de *Virmond*, mourut avant-hier.

DIARIO ORDINARIO

Num. 3249.

In data delli 30. Maggio
1738.

In ROMA MDCCXXXVIII.
Nella Stamperia del Chracas,
presso S. Marco al Corso.

Con licenza de' Superiori,
e Privilegio.

Pl. IV. „Diario Ordinario” (Roma), nr. 3249 din 30 mai 1738 / „Diario Ordinario” (Rome), no. 3249, 30 May 1738.

Num. XLI. (Wochentliche) Anno 1738.
Ordinari Post-Zeitungen.
 München / den 27. September.

Wien / den 12. Septemb.

DEr unlängst aus Constantinopel gekommene Secretarius des Französischen Gesandten zu Wien / hat unter anderm erzählt / daß er den jungen Ragozi bey der Armee des Groß-Beziers angetroffen / mit welchem er 2. mahl gespeisset / und besunden habe / daß diser Mensch sehr übel aussehe / und kein langes Leben verspreche. Sein Zelt wäre das nächste an des Groß-Beziers seinem; er selbst seye auf Ungarisch gekleidet / und habe eine Garde von 200. verlossenen Kayserl. Husaren. Ein Priester / so bey ihm sich befindet / liest ihm täglich die Heil. Mess / auch habe er Ragozi täglich so vil zu verzehren / als 300. Französische Livres ausmachen / welche ihm auch richtig bezahlt wurden. Von dem Bonneval sagt gedachter Secretarius / daß er zu Constantinopel ganz still und eingezogen lebe. Bey der lest geschenehen Ubergab der Festung Orsova solle der Groß-Bezier dem Herrn General von Fürstenberg ein schönes Türkisches Pferd verehrt haben.

Donau: Errohm / den 13. Sept

Dem Vernehmen nach hat die Türkische Armee gegenwärtig in 3. Colonen sich zertheilt / wovon die erste in den Temeswarer- Bannat stehen bleiben; die 2te der Kayserl. Armee nachmarschiren / und die 3te ihren Marsch gegen Si-

Da

bena

N°. LXVII.

LE COURRIER

Du VENDREDI 26. Septembre 1738.

E V I E N N E le 8. Septembre. M. Paolucci Nonce du Pape en cette Cour ne fit qu'avant-hier son entrée publique après-midy, avec les ceremonies ordinaires en pareilles occasions. Le Comte de Tarouca Ambassadeur du Roi de Portugal doit partir dans peu de jours, pour retourner à Lisbonne. M. son fils aura soin des Affaires de cette Cour pendant l'absence de son pere. Mme. la Grande Duchesse de Toscane est partie de la Favorite, pour aller au Bourg Imperial, où Elle doit faire ses Couches. M. Christiani Commissaire de Guerre est parti pour Passavv, afin d'y passer en revûe les Troupes de Baviere, qui vont joindre l'Armée Imperiale, & les conduire ensuite en cette Ville, où l'on croit qu'elles seront embarquées, pour qu'elles soient plutôt en Servie. On dit que ces Troupes sont l'élite de celles de S. A. Electorale de Baviere, & que c'est principalement à la sollicitation de la France que ce Prince a accordé ce secours à l'Empereur. Les Troupes Saxonnes doivent être arrivées le 10. du passé à Toxay; & avoir delà continué leur marche pour Peterwaradin. Les dernieres nouvelles de notre Armée portent, qu'elle a passé le Danube à Cubin sur deux Ponts de Barreaux. On fit aussitôt publier des ordres rigoureux que personne venant de la Comté de Paczny, ou du Bannat de Temesvar ne puisse passer le fleuve pour venir du côté de l'Armée sans avoir fait quarantaine. On veut tâcher d'arrêter les progrès de la contagion, qui fait toujours de grands ravages dans ces deux endroits; & empêcher qu'elle ne se communique dans les endroits qui ne sont pas infectez. Le Juge du village de Batzina a été pendu pour avoir servi d'espion aux Ennemis. Suivant l'état que le General Comte de Königsegg a envoyé ici de l'Armée Imperiale, elle se trouve encore forte de 40. mille hommes effectifs, desorte qu'après la jonction des Troupes Saxonnes & Bavaraises, elle sera en état de faire quelque operation d'éclat avant la fin de la Campagne. On vouloit revoquer en doute la reduction d'Orsova; mais elle n'est que trop veritable. On avoit toujours esperé que cette Place soutiendrait jusques à ce qu'on put faire marcher l'Armée pour obliger les Turcs d'en lever le Siege. Ces esperances avoient même redoublé, depuis que l'on avoit reçu la nouvelle de l'arrivée du secours qu'on lui envoya, en dernier lieu. Les Ennemis y ont fait un butin considerable, l'artillerie consistoit en 120. pieces de canon d'un gros calibre, parmi lesquels, il y en a 20. qui furent fondus ici en 1734. Ils y ont aussi trouvé quantité de marchandises de grand prix qu'on y avoit refugiées. La faute n'en sauroit être imputée à M. de Corremberg, Commandant de cette Place. Cet Officier s'est acquité de son devoir avec la derniere exactitude. L'air de cette Gar-

MERCURE HISTORIQUE ET POLITIQUE,

*Contenant l'Etat présent de l'Europe,
ce qui se passe dans toutes les Cours,
les Intérêts des Princes, & ce
qu'il y a de plus curieux pour le*

Mois de Novembre 1738.

**Le tout accompagné de Réflexions
Politiques sur chaque Etat.**

**A LA HAYE,
Chez HENRI SCHEURLEER,
M. DCC. XXXVIII.
*Avec Privilege.***

Num. 10.

109

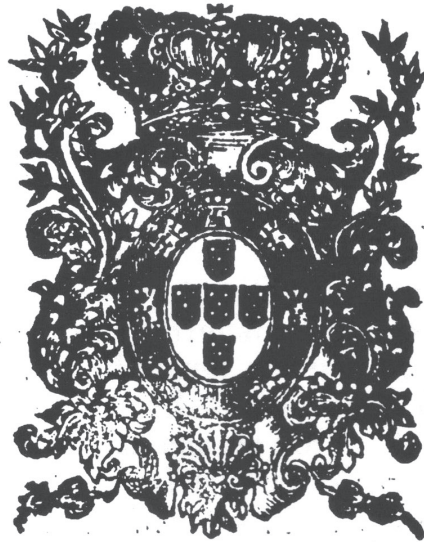
GAZETA

DE LISBOA

OCCIDENTAL

Com Privilegio

de S. Magestade

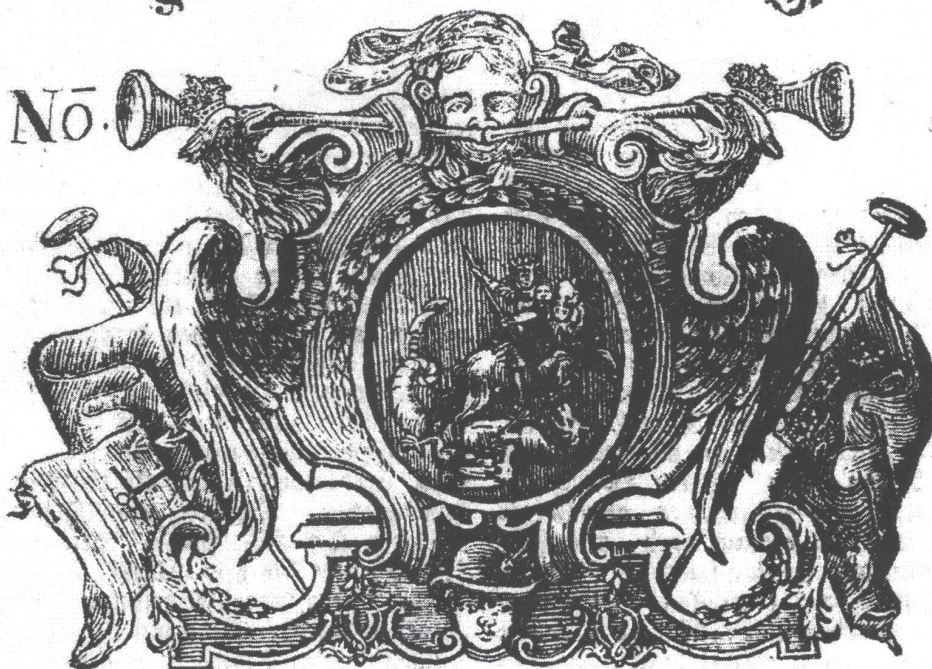
Quinta feira 6. de Março de 1738.

ILHA DE CORSEGA.

Porto-Vecchio 31. de Dezembro.

INFORMADO o Baram de Neuhoß do embarque, que se prepará em França a favor dos Genovezes, e das vozes, que se tem feito correr, de que logo que o seu esperado socorro chegue a esta Ilha, aceitaremos as condições, que nos quizerem propor, escreveu á Regencia dizendo, que a esta Naçam toca ponderar maduramente o que deve fazer, no caso, que França mande effectivamente as Tropas, que se diz: que se quizermos voltar outra vez a sofrer o jugo dos Genovezes, nam poderá fazer mais que queixar-se da sua fortuna; mas que se ao contrario insistirmos na resolução de defender a nossa liberdade, elle a sustentará eficazmente, e com todas as forças, com que os seus amigos lhe podem assistir. Recebida esta carta, fez a Regencia convocar a Côte os Deputados de todas as Cidades, e Villas, que tem reclamado a sua liberdade,

Donnerstags den 16. November. 1738.

Wien vom 28. Oct.

Da bisher von verschiedenen Personen, welche an den Ungarischen Grängen die Quarantaine zu halten gehabt, allerhand Excesse verübet, und den diesfalls verordneten Commissarien keine Folge geleistet worden: so ist der Schluß gefasset, daß zu Vermeidung anderer dergleichen Unordnung nicht weit von der Stadt Ofen zu Rezkameth ein Contumaz-Haus erbauet werden soll. Von Temeswar wird berichtet, daß die ansteckende Krankheiten, daselbst ziemlich nachgelassen, und die Kauffleute daher ihre Gewölber wieder eröffnet haben. Eben diesen Nachrichten zu Folge suchen die Einwohner im Bannat überall um höchsten Kayserl. Schutz wieder an, und wollen sich submittiren, bitten aber daß sie keinem Camerali mehr unterworfen seyn möchten, sondern sie wollen lieber eine gewisse und nahnhafte Summe zur Cammer geben, für welche der ganze Bannat zu stehen sich verbindlich machet.

B b b b b

Es ist demnach zu Treibung dieses Wercks, und um solches in Richtigkeit zu bringen, ein Bischoff aus ihrer Nation, nebst einem Hauptmann und Dolmetscher, zu ihnen in das Gebürge im Bannat abgeschicket worden. Die Türcken sollen sich mehrentheils aus gedachtem Bannat zurück gezogen haben, bis auf den Paß Meadia, den sie starck besetzt halten. Der Herr Feld-Marschall, Graf von Wallis, ist bereits zu Offen angelanget, von wannen er nach gehaltener Quarantaine anhero kommen wird, um sich von dem ihm zugestossenen Fieber curiren zu lassen.

Ein anders vom 2. Nov.

Der etlichen Tagen wurde an den Prinzen Carl von Lothringen Kayserl. Ordre gesendet, nächstens wieder von der Armee anhero zu kommen; doch auch zuvor die gewöhnliche Contumaz zu halten. Weil die Türcken aus Orsova, und dem Bannat, öfters im Bellgrader-District herum streiffen; als

RIPENSIA ÎN DOUĂ COMPETIȚII INTERNE FOARTE IMPORTANTE, DIVIZIA NAȚIONALĂ ȘI CUPA ROMÂNIEI (1934–1938)

Eusebiu Narai*

Cuvinte cheie: România, Banat, Ripensia, Divizia Națională, Cupa României.

Keywords: Romania, Banat, Ripensia, National Division, Romanian Cup.

Ripensia in two very important internal competitions, the National Division and the Romanian Cup (1934–1938)

(Abstract)

Throughout its evolution, the ripensist quintet Bindea-Beke-Ciolac-Raffinsky-Dobay fully did its duty to the club and to the supporters.

Also, the establishment of the “Ripensia Guard” in the summer of 1934 meant establishing the Timișoara club on a social basis and strengthening the cohesion between players and supporters.

Winning the fourth and last Romanian championship title, in 1938, *Ripensia* parted ways with Cornel Lazăr, the executive president of the club, and began to “receive” his team, which was quite old, but still had quite a lot of potential, but different factors determined the entry of the professional team from Timișoara into a “cone of shadow”.

Of course, the interruption of domestic sports competitions during the years of the World War II, the “desertions” of some famous players from its ranks, as well as the pressures of the governing bodies of the fates of Romanian football brought great harm to *Ripensia*.

After the end of the second world conflagration, there was hope for a return of the “legendary” *Ripi*, but the O.S.P. intervened decisively, and the junior team of *Ripensia*, trained by several big names of the “senior team”, was not allowed to take over its “flame” and carry it on.

Also built on multi-ethnic, pluri-linguistic and multi-confessional bases, other teams that were active in interwar Timișoara (*Chinezul*, *CFR*, *Politehnica*, *Banatul*, *R.G.M.T.*) did not manage to equal *Ripensia*’s fame until after its disappearance from the firmament of Timișoara, Banat, Romanian or European football (in the case of *Poli*), and in other situations they were only temporary opponents of it in various competitions.

In conclusion, in the two decades of its existence, *Ripensia* brought the town on the Bega back to the attention of the Romanian and foreign public, succeeding in fulfilling the purpose for which it was established.

În 1928, pe “ruinele” *Chinezului* se forma o altă echipă de fotbal, *Ripensia*, încadrată la echipele profesionale, care va scrie istorie pentru orașul de pe malurile Begăi, cel puțin pentru un deceniu.

Toate aspectele jocului practicat de acest faimos *team*, dezbaterile privind amatorismul și profesionalismul în fotbal, problema terenurilor de fotbal și a atitudinii suporterilor, implicarea factorului politic în viața sportivă, dar și alte fațete ale activității lui „*Ripi*” au fost surprinse, cu acuratețe, în paginile cotidianului bănățean *Vestul*, fondat de liderul organizației regionale a Partidului Național Țărănesc, Sever Bocu.

Am ales această temă din câteva *considerente*: reflectarea plurilingvismului, a diversității etnice și confesionale, specifice Banatului, în componența și în manifestările echipei *Ripensia*; modificarea legislației sportive, cu precădere cea privind fotbalul; rolul antrenorilor și al conducerii clubului în activitatea *Ripensiei*, prestigiul dobândit de „*Ripi*” în plan intern și internațional; pătrunderea unor manifestări antisemite și în viața sportivă românească și, implicit, bănățeană.

Alexiu consideră că sporirea numărului de meciuri oficiale interne, începând din 1934, a

* Universitatea de Vest din Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4; e-mail: eusebiu.narai@e-uvt.ro.

duș la o diminuare a cifrei de confruntări internaționale, *Ripensia* fiind prima echipă afectată, dar a avut și consecințe benefice, în sensul că s-a reușit o ridicare valorică a altor echipe din țară, ambiționate de exemplul *team-ului* bănățean. De multe ori, campionii noștri s-au lovit de rezistența înverșunată a unor adversari dornici să-și depășească propria condiție: *Venus* și *Rapid* București, *Universitatea* și *România (Victoria)* Cluj, *Gloria* și *A.M.E.F.A.* Arad, mai târziu *Unirea Tricolor* și *Juventus* (tot din Capitală), dar și formații din Timișoara sau Reșița¹.

Ususan consemnează faptul că anul 1934 a început cu o veste tristă pentru formula *Ripensiei*. Bolnav de pleurezie, Eugen Lakatos a fost internat în spital. Astfel începuse chinul faimosului half stânga, care a fost obligat să pună punct carierei fotbalistice în 1939. Cu toate că la un moment dat se credea că va scăpa cu viață, cel care a debutat în naționala României în 1932 a trecut în neființă la 18 februarie 1949, fiind înmormântat la Timișoara, în cimitirul din Calea Șagului².

Însă, pe lângă veștile proaste, *Ripensia* începea să “crească” tinere talente “în ale fotbalului”. Octavian Țîcu și Boris Boguș precizează că venirea lui Simatoc la Timișoara, în anul 1934, a coincis cu momentul de apogeu al gloriei fotbalistice de la *Ripensia*, în intervalul 1934–1938, Nicolae Simatoc, provenit dintr-un sat basarabean îndepărtat, fiind junior al echipei profesionale bănățene. De altfel, Simatoc (1920–1979), decedat în Australia în ziua de 11 decembrie 1979, a avut un palmares sportiv impresionant: 1938/1939 – *Ripensia Timișoara* – locul II, Campionatul României; 1940/1941 – *Ripensia Timișoara* – locul III, Campionatul României; 1942/1943 – *Clubul Athletic Oradea* – locul II, Campionatul Ungariei; 1943/1944 – *Clubul Athletic Oradea* – locul I, campion al Ungariei; 1940/1946 – 8 meciuri pentru echipa națională a României; 1946/1947 – *Carmen București* – locul II, Campionatul României; 1948/1949 – *Internazionale Milano* – locul II, Campionatul Italiei; 1950/1951 – *FC Barcelona* – câștigător al Cupei Spaniei; 1951/1952 – *FC Barcelona* – locul I, campion al Spaniei; 1951/1952 – *FC Barcelona* – câștigător al Cupei Spaniei; 1951/1952 – *FC Barcelona* – deținător al Trofeului “Eva Duarte de Peron” (Supercupa Spaniei); 1951/1952 – *FC Barcelona* – deținător al Trofeului “Martini-Rossi”;

1951/1952 – *FC Barcelona* – câștigător al Cupei Latine (precursora Cupei Campionilor Europeni și Ligii Campionilor)³.

Conform lui Alexiu, *Ripensia* se confrunta cu dificultăți în formarea lotului ce urma să plece într-un turneu, în Franța, în februarie 1934. De pildă, Raffinsky era împrumutat, deja, clubului *Zidenice* din Cehoslovacia, iar Hoksáry era indisponibil. Au existat, de asemenea, probleme și cu Schwartz, care s-a căsătorit și a plecat subit la Alba-Iulia, fără a-și anunța antrenorul; totuși, până la urmă, el a revenit, cu scuzele de rigoare, în mijlocul colegilor săi⁴. Ususan precizează că, după revenirea din Franța, *Ripensia* “a bătut palma” cu un nou antrenor, în persoana lui Iosef Uridil⁵.

După părerea mea, începutul anului 1934 a adus o serie de surprize neplăcute pentru *Ripensia*: internarea în spital, pentru o lungă perioadă de timp, a lui Lakatos; împrumutarea lui Raffinsky clubului cehoslovac *Zidenice*; indisponibilitatea de joc a lui Hoksáry; “voiajul de nuntă” neanunțat al lui Schwartz, la Alba-Iulia, încheiat brusc prin revenirea sa în cadrul lotului. La aceste vești, proaste în ansamblu, se adăuga o veste îmbucurătoare: numirea unui nou antrenor, Iosef Uridil.

Alexiu consideră că publicul timișorean, care se arătase nemulțumit la ultimele meciuri internaționale văzute pe propriul teren în cursul anului precedent, ardea de nerăbdare să asiste la un joc divizionar. În acest fel se explică aclamațiile și uralele cu care a fost primită apariția roș-galbenilor, în 18 martie 1934, la primul lor meci, cel cu echipa *Mureșul* din Târgu-Mureș, încheiat cu scorul 6:0 (la pauză, 3:0). La partida amintită mai sus s-a remarcat forma lui Beke, verva de joc a celor două extreme, coeziunea și colaborarea armonioasă a cvintetului condus, cu măiestrie, de Ciolac. Cu excepția lui Bürger, însă, restul jucătorilor din celelalte linii dădeau semne de regres. Se resimțea, totuși, acut lipsa lui Lakatos, bolnav și trimis la tratament la Ragusa (Dubrovnik). Golurile au fost înscrise de Bindea, Dobay, Ciolac (2), Beke și Schwartz⁶.

Conform aceluiași Alexiu, la 1 aprilie 1934, timișorenii au înfruntat, la Sibiu, echipa locală *Șoimii*, într-un meci contând pentru returul diviziei naționale. Ei au reușit să încante un public exigent, ce i-a ovaționat îndelung la sfârșitul partidei.

¹ Cristofor Cristi Alexiu, *Ripensia. Nostalgii fotbalistice*, Timișoara (1992), 47–48.

² Sandu Ususan, *Ripensia*, primul club de fotbal profesionist din România (II), în *Fotbal vest*, Timișoara, anul 24, nr. 1103 (28 ianuarie–3 februarie 2014), 8.

³ Octavian Țîcu, Boris Boguș, *Nicolae Simatoc (1920–1979). Legenda unui fotbalist basarabean de la „Ripensia” la FC Barcelona*, Chișinău (2013), 4, 59, 189.

⁴ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 48.

⁵ Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8.

⁶ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 49–50.

Linia de atac a fost condusă magistral de Ciolac și scorul final s-a fixat la 7:0. Marcatorii meciului au fost Schwartz (2), Dobay (3) și Ciolac (2)⁷.

Ususan subliniază faptul că, după ce a remizat la Arad (1:1), cu echipa *Gloria*, cu ocazia Paștelui, „Ripi” a disputat două amicale la București. Explicația desfășurării celor două meciuri amicale în Capitală constă în absența unui teren gazonat în orașul de pe Bega; în schimb, în București existau două terenuri gazonate, *ANEF* (devenit, ulterior, stadionul „Republicii”, demolat mai târziu, pe locul respectiv ridicându-se Casa Poporului) și *Venus*, acesta din urmă fiind dotat și cu instalație de nocturnă⁸.

Consider că, în primăvara anului 1934, *Ripensia* a oferit „fanilor” săi câteva spectacole fotbalistice memorabile, în meciul cu echipa *Mureșul Târgu-Mureș* remarcându-se, în mod deosebit, Beke, Bindea, Dobay, Ciolac și Schwartz, iar în cel cu *Șoimii Sibiu* trei dintre „oamenii săi de bază” (Schwartz, Dobay și Ciolac). Din păcate, ripensiștii s-au „împotmolit” puțin în disputa cu *Gloria Arad*, obținând un scor egal (1–1), echipa profesionistă timișoreană fiind într-o ușoară scădere de formă.

Alexiu menționează că, la 9 aprilie 1934, „Ripi” a întâlnit pe *Venus*, echipa care avea șanse mari să câștige cealaltă serie a diviziei naționale. Deoarece partida stârnea un interes enorm, s-au încheiat pariuri la sume incredibile. Majoritatea pronosticurilor mergeau pe victoria „dracilor negri”, cum li se mai spunea bucureștenilor. Bindea a marcat destul de rapid (min. 7), dar Albu a egalat din 11 metri. Totuși, timișorenii s-au desprins din nou, prin Schwartz, iar prima repriză s-a încheiat cu scorul de 2:1. După pauză, înalta clasă a *Ripensiei* a ieșit în evidență, ea câștigând cu scorul de 7:2. Au mai marcat: Zombory (din lovitură de la 11 m), Bindea, Dobay (2), Ciolac, respectiv Volodea Vălcov⁹.

Potrivit lui Ususan, la acest meci au asistat 16.000 spectatori. De altfel, tehnicitatea ripensiștilor a fost recunoscută și de un celebru ziar de profil din Capitală, *Gazeta sporturilor*: „Turneul pascal ne-a dovedit ceea ce bănuiam de multă vreme. Și anume că avem în țară o singură echipă foarte tare, și anume *Ripensia*, cu o clasă sau două mai jos fiind *Venus*, *CAO*, *Universitatea Cluj*, *Unirea Tricolor* și *Crișana*!”¹⁰.

Același Ususan subliniază că un meci foarte

important pentru câștigarea seriei s-a derulat la 25 aprilie 1934, la București. Înaintea disputei, pe primul loc al seriei a II-a se afla *Unirea Tricolor*, cu 16 puncte, din 10 partide, urmată de *Ripensia*, cu 15 puncte, din doar 9 jocuri. Timișorenii au învins echipa bucureșteană cu scorul de 6–2. Publicul de pe arena *Obor* a fost în delir, scandând numele echipei timișorene, ceva de neimaginat în zilele noastre. *Ripensia* a avut și patru bare, iar raportul de cornere a fost 12–1 pentru timișoreni¹¹.

Ususan susține că *Ripensia* a mai trecut și ultimul examen dificil, învingând-o și pe *Juventus*, tot la București, cu 2–1, ambele goluri ale bănașenilor purtând semnătura lui Schwartz, ca urmare a două lovituri de la 11 metri transformate. Cei de la *Juventus* au jucat extrem de dur, aflându-se chiar că s-a promis un premiu în valoare de 3.000 lei celui jucător care va reuși să-i rupă piciorul lui Agner¹². Conform lui Alexiu, *Ripensia* a evoluat, la acest meci, cu echipa sa de aur: Zombory (Pavlovici) – Bürger, Hoksáry (Agner) – Deheleanu, Kotormány, Lakatos (Morawetz) – Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz, Dobay¹³.

Așadar, în luna aprilie 1934, *Ripensia* a avut de trecut câteva „examene” dificile, în compania a trei renumite echipe din Capitală, desfășurate pe terenuri de fotbal care depășeau, prin dotările lor „de ultimă generație”, toate închipuirile timișorenilor (*ANEF* și *Venus*). Beneficiind de aprecierea cvasi-unanimă a valorii sale, de către ziarele și revistele sportive bucureștene, „Ripi” s-a impus, în fața echipei *Venus*, cu un scor incredibil (7–2), în prezența unei cifre-record de spectatori (16.000), „Dracii negri” fiind „îngenunchiați” de marcatorii *Ripensiei*: Zombory, Bindea, Dobay, Ciolac și Schwartz. La meciul cu *Unirea Tricolor*, finalizat cu scorul de 6–2, timișorenii au obținut mai multe cornere și au avut patru ocazii „uriaeșe” de gol, tehnicitatea și fair-play-ul cu care a jucat pe teren aducându-i lui „Ripi” ovații prelungite din partea publicului bucureștean. Din păcate, meciul cu echipa *Juventus*, câștigat de „Ripi” cu scorul de 2–1, ambele goluri fiind marcate de către Schwartz, a arătat timișorenilor un joc foarte dur al echipei adverse, adică exact opusul a ceea ce constataseră – până atunci – la team-urile din Capitală.

În baza informațiilor lui Ususan, *Ripensia* a încheiat seria a II-a pe primul loc, cu linia de clasament 14 11 2 1 57–14 24 p. Cealaltă serie a fost câștigată de *Venus*, cu 19 puncte, *Chinezul Timișoara* terminând pe locul 5, cu 16 puncte. Ca

⁷ *Ibidem*, 50.

⁸ Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8.

⁹ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 51.

¹⁰ Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 55.

atare, finala campionatului urma să se desfășoare între *Ripensia* și *Venus*. Clubul *Venus* din Capitală a fost înființat în anul 1915; datorită echipamentului negru purtat, bucureștenii au fost porecliți „Dracii negri” sau „Negrii din Splai”; *Venus* a câștigat 8 titluri de campioană, desființându-se în 1949¹⁴.

Conform lui Alexiu, în ziua de 5 mai 1934 s-a desfășurat un meci-derby al seriei a doua a diviziei naționale la Oradea, între *C.A.O.* și *Ripensia*, două pretendente la șefia clasamentului. Din păcate, spectatorii au plecat dezamăgiți, insatisfacție sporită și de faptul că nicio echipă n-a marcat. Totuși, *C.A.O.* s-a comportat mai bine decât campionii, surprinzând printr-o aplicare corectă a sistemului „W”¹⁵.

Deci, partida dintre *C.A.O.* și *Ripensia*, desfășurată la Oradea în data de 5 mai 1934, încheiată cu un scor „alb”, i-a luat prin surprindere pe ripensiști, deoarece echipa orădeană a aplicat corect sistemul „W” de joc, ieșind din tiparele cu care îi obișnuise pe timișoreni de câțiva ani.

Alexiu menționează faptul că, în sezonul 1933/1934, s-a inaugurat competiția „Cupa României”. Debutul *Ripensiei* s-a produs la 13 mai 1934, când „Ripi” a întâlnit, pe arena *Electrică* din Timișoara, o mai veche rivală, *Gloria – C.F.R. Arad*. Înaintașii din orașul de pe Mureș, în vervă deosebită, au înscris – în prima repriză – 4 goluri, misiunea fiindu-le ușurată, în egală măsură, de gafele fundașilor localnici, astfel încât la pauză se înregistra un scor surprinzător: 3–4. După pauză, linia mediană a arădenilor s-a prăbușit și, până la urmă, timișorenii au dominat cu autoritate, impunându-se pe tabela de marcaj cu scorul 6:4¹⁶.

Cristi Alexiu precizează că, la 17 mai 1934, în cadrul aceleiași întreceri și tot acasă, „Ripi” a întâlnit, ca adversar, răsfățatul team *Venus* din București, setos de revanșă. Și de această dată, apărarea gazdelor a manifestat serioase curențe, putând chiar să compromită șansele de victorie ale campioanei. Frații Vâlcov (Volodea și Colea) înscriu fiecare; în replică, punctează Dobay, și prima repriză se termină cu scorul 1:2. Același Dobay egalează la reluarea partidei, dar Colea Vâlcov decide, din nou, desprinderea venusistilor (2:3). Roș-galbenii par să se îndrepte către o catastrofă, dar, în mod brusc, se declanșează celebrul „sfert de oră” infernal al *Ripensiei* și scorul se întoarce în chip spectaculos – 6:3, prin golurile marcate de Dobay (min. 75), Schwartz (min. 82) și, din nou, Dobay (min. 83 și 87). Timișorenii, cu Bürger insuficient refăcut,

cu Kotormány ieșit din formă, cu Bindea rănit și aproape figurant, și-au depășit condiția momentului datorită prestației „divine” a lui Dobay, care, după egalare, a trecut pe post de inter stânga și, încurajat frenetic de public („Tempo, *Ripi!*”, „Bravos, Dobay!”), n-a mai putut fi stopat¹⁷.

Conform lui Alexiu, în ziua de 17 iunie 1934, „Ripi” întâlnește, la Arad, pe *A.M.E.F.A.*, într-o partidă contând pentru semifinalele „Cupei României”. A fost vorba despre un meci de orgoliu pentru arădeni, care au deschis scorul prin Blașcovici în minutul 18, și au menținut rezultatul până spre sfârșitul partidei, datorită, în special, prestației portarului său, precum și fundașilor Reinhardt și Csakás. Însă, în urma inevitabilului „sfert de oră” ripensist, timișorenii nu mai pot fi ținuti în loc. Marchează, după cum era de așteptat, Schwartz (min. 74), Ciolac (min. 81) și, din nou, Schwartz (min. 84)¹⁸.

Alexiu menționează faptul că, la 1 iulie 1934, la Timișoara, s-a disputat ultimul meci din serie, cu *Gloria – C.F.R. Arad*, considerat un veritabil galop de sănătate pentru „Ripi”, învingătoare cu 8:0 (la pauză, 3:0). Au înscris: Ciolac (min. 2), Dobay de 6 ori (minutele 13, 44, 53, 54, 55 și 81), Schwartz (min. 57)¹⁹.

După părerea mea, *Ripensia* s-a avântat, cu toate „atu-urile” de partea sa, în „Cupa României”, o competiție nou înființată în primăvara anului 1934. În cadrul acesteia, primele trei meciuri ale lui „Ripi” păreau trase „la indigo”: o primă repriză cu rezultate slabe și cu o dominație netă a adversarului, o apărare insuficient utilizată, și o revenire spectaculoasă în a doua repriză, în care „se activa” faimosul „sfert de oră”, echivalent cu o ploaie de goluri în poarta echipei adverse. În primul meci, desfășurat pe arena *Electrică* din Timișoara, în compania unei mai vechi rivale, *Gloria-C.F.R. Arad*, ripensiștii s-au impus, până la urmă, cu scorul de 6–4. A doua partidă, cu *Venus București*, disputată tot în orașul de pe Bega, s-a încheiat cu victoria ripensiștilor (6–3), în condițiile în care o serie de jucători roș-galbeni au făcut erori tactice inimaginabile în timpul jocului (Bürger, Kotormány și Bindea), iar Dobay, înscriind 5 goluri în poarta bucureștenilor, a devenit eroul meciului. De asemenea, în meciul contând pentru semifinalele „Cupei României”, desfășurat la Arad, în compania echipei locale *A.M.E.F.A.* (scor 3–1), s-au afirmat cei doi marcatori ai *Ripensiei*, Schwartz și Ciolac, în repriza a doua, bineînțeles. În schimb, partida cu

¹⁴ Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8.

¹⁵ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 53.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, 55.

¹⁹ *Ibidem*.

Gloria-C.F.R. Arad, care a avut loc la Timișoara, s-a dovedit “floare la ureche” pentru timișoreni, aceștia reușind să înscrie 8 goluri în poarta arădenilor, prin aceleași “personaje” arhicunoscute: Ciolac (1), Dobay (6) și Schwartz (1).

Alexiu și Ususan precizează că finala campionatului național urma să se desfășoare, ca și în anul precedent, în două manșe, la 15 și 22 iulie 1934, împotriva *Venus*-ului, câștigătoare a primei serii.

Prima confruntare din marea finală a avut loc la Timișoara, pe arena *Banatul*, în prezența a 3.000 de spectatori. *Ripensia* a aliniat următorul “11”: Zombory – Bürger, Agner – Németh, Hrehuss, Lakatos – Bindea, Schwartz, Ciolac, Lazăr, Dobay. Echipa *Venus* era formată din: Lăpușneanu – Stanciu, Albu – Bărbulescu, Actis, Eisenbeisser – Dumitrescu, Volodea Vâlcov, Colea Vâlcov, Petea Vâlcov, Motoroiu. Această primă partidă, programată la Timișoara, i-a decepționat profund pe suporterii *Ripensiei*. Au învins oaspeții cu 3–2, după ce la pauză *Ripensia* a condus cu 2-0. Au marcat Ciolac, Dobay, respectiv P. Vâlcov (2) și V. Vâlcov. Cu toate că absentau Kotormány, Beke și Deheleanu, roș-galbenii au început bine meciul, cu combinații de toată frumusețea, fiind superiori bucureștenilor atât pe plan tehnic, cât și pe cel tactic.

Ripensiștii mai sperau la o minune în retur. Însă, *Venus* a apelat la toate mijloacele pentru a estompa ascensiunea *Ripensiei*, utilizând și unele care nu aveau nimic în comun cu sportul în sine. În acest sens, înaintea duelului de la București, președintele lui *Venus*, avocatul Eladescu, a pornit o campanie împotriva lui „Ripi”, prin presă, referindu-se la naționalitatea jucătorilor timișoreni, catalogându-i pe majoritatea drept “străini”, deși în echipa lui *Venus* evoluau Eisenbeisser, Actis și cei trei frați Vâlcov, care nu erau etnici români.

În mod surprinzător, *Venus* a câștigat și al doilea meci, cu 5–3. *Ripensia* a condus cu 1-0 la pauză, iar jocul dur al bucureștenilor a făcut ca trei echipieri ai galben-roșilor să se accidenteze: Kotormány, Zombory și Agner, primul fiind chiar internat în spital. După returul de tristă amintire, cotidianul bănățean *Vestul* descria aspectele negative ale acestuia: Teofil Morariu a arbitrat incorect partida, deoarece a anulat, fără temei, un gol al ripensiștilor și a oferit “pe tavă” o lovitură de la 11 metri bucureștenilor²⁰.

După această înfrângere usturătoare a ripensiștilor, ziarul arădean *Ecoul* anunța, cu emfază, faptul

că echipa bucureșteană *Venus* devenea campioană națională pe anul 1934, ironizându-i pe profesioniștii timișoreni, care ar fi rămas cu titlul de «foștii campioni naționali», rezultatul primei reprize scoțând în evidență superioritatea *Ripensiei*, iar al reprizei secunde dovedind, încă o dată, eficacitatea «dracilor negri»: “... Echipa lui Albu câștigă, prin această victorie, titlul de «campioni naționali», atât de jinduit de celelalte echipe. «Foștii campioni naționali» s-au lăsat înfrânți și în al doilea tur, cu un scor care nu admite circumstanțe atenuante. Au marcat, în ordine: Ciolac, Colea (11 m.), Colea, Dobay, Volodea, Colea, Dumitrescu și Bindea”²¹.

Consider că meciurile lui „Ripi” din finala campionatului național, împotriva echipei bucureștene *Venus*, au întristat profund publicul și conducerea clubului timișorean. În prima confruntare, desfășurată pe arena *Banatul* din Timișoara, în prezența a 3.000 de spectatori, ripensiștii au fost învinși de stilul agresiv de joc și de impetuoșitatea venusșiștilor, înscriind prin Ciolac și Dobay, în condițiile în care absentau – din diverse motive – Kotormány, Beke și Deheleanu. Până la retur, conducerea clubului bucureștean a încercat, prin toate mijloacele posibile, să demoralizeze *Ripensia*, lansând acuzații legate de caracterul multietnic al acesteia, catalogat drept antiromânesc. Din păcate, jocul dur practicat de echipa *Venus* în al doilea meci, determinând accidentarea unor “personaje-cheie” ale *Ripensiei* (Kotormány, Zombory și Agner), arbitrajul incorect și presiunile continue ale bucureștenilor la poarta lui „Ripi” au adus victoria venusșiștilor, cu scorul de 5–3. În urma acestor două meciuri, *Ripensia* pierdea titlul de campioană a României.

Conform lui Ususan și Alexiu, depozitată de titlul de campioană, gruparea din Banat s-a axat pe Cupa României. Ultimul act al competiției a avut, de fapt, două episoade. Primul s-a derulat la 8 iulie 1934, pe arena *Electrică* din Timișoara. S-au aflat, față în față, *Ripensia* și *Universitatea Cluj*, timișoreni impunându-se cu 3–2. Schwartz, Dobay și Ciolac au marcat pentru bănățeni, Ploșteanu și Zombory-autogol, pentru clujeni. Rezultatul n-a fost, însă, omologat de Comisia Cupei României, deoarece clujenii au cerut amânarea meciului cu câteva zile înaintea primului fluier al arbitrilor. Ca atare, “Cupa României”, la prima ei ediție, a programat într-un cadru festiv, la 30 septembrie 1934, pe stadionul *A.N.E.F.* din București, finala *Ripensia* Timișoara – *Universitatea Cluj*, în prezența a 8.000 sau 10.000 de spectatori (aici, opiniile diferă), a regelui Carol al II-lea și a fostului prim-ministru

²⁰ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 55; vezi și Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8.

²¹ *Ecoul*, Arad, marți (24 iulie 1934), 3.

Alexandru Vaida-Voievod, care a și înmănat trofeul. Arbitrată de către Xifando, partida a opus echipa *Ripensia*, alcătuită din Zombory – Bürger, Hoksáry – Deheleanu, Kotormány, Hrehuss – Bindea, Schwartz, Ciolac, Lazăr, Dobay, următorului “11” aliniat de *Universitatea Cluj*: Sepsy – Vidreșan, Iancovici – Ștefănescu, Gain, Borgia – Orza, Ploșteanu, Ionașiu, Surlașiu, Baci. Alexiu descrie amănunțit desfășurarea partidei: în minutul 19, Bürger reușește să expedieze o “ghiulea” spre poarta adversă, respinsă cu mare dificultate de către Sepsy, peste poartă; după executarea cornerului, Bindea face o manevră și Dobay înscrie primul gol al partidei (1:0); în minutul 24, Bindea șutează, iar Dobay, cu un calm deosebit, marchează al doilea gol (2:0); în minutul 42, Bindea driblează mai mulți jucători clujeni și stabilește scorul final al primei reprize (3:0); în repriza secundă, ripensiștii domină total jocul, înscriind încă de două ori, prin Schwartz și Bindea (5:0), fiind puternic ovaționați de public, iar *Ripensia* devine prima câștigătoare a *Cupei României*²².

Partida *Ripensia-Universitatea Cluj* a fost descrisă amănunțit în paginile unui alt cotidian bucureștean, *Sportul zilnic*: în asistență s-au remarcat Alexandru Vaida-Voievod, Ion Inculeț, V. V. Tilea, Neagu Boerescu și ministrul Sporturilor din Cehoslovacia, Jean Șeba; s-a practicat un joc plăcut, *Ripensia* uimind spectatorii cu subtilitatea și tehnica jucătorilor ei, iar *Universitatea*, cu jocul său athletic, asistența fiind entuziasmată; în general, meciul s-a caracterizat prin fair-play și energie. Cotidianul din Capitală considera că *Ripensia* a jucat “ca în zilele bune”, cu combinații spectaculoase și precise, dovedind faptul că era o echipă foarte puternică și omogenă, putând depăși, cu ușurință, orice adversar. Ziarul bucureștean aprecia, în final, că “*Universitatea* a jucat frumos în câmp, dar a avut ghinion”; desigur, se formulau și explicații pentru jocul echipei clujene, dar se făceau și unele estimări privind posibilitățile viitoare de joc ale *Universității*: clujenii au fost lipsiți de 6 titulari și trebuiau să înscrie cel puțin două-trei puncte; noul antrenor al *U Cluj* a impus formației un joc tactic, cu “treceți de balon frumoase, precise chiar”; fotbalisții îmbrăcați în alb-negru, destul de impunători, au pierdut mingea, în majoritatea cazurilor, în apropierea porții ripensiste; cu o condiție fizică foarte bună, universitarii clujeni au fost depășiți sub aspect tehnic, s-au dovedit combativi până la sfârșitul partidei sub aspect tehnic, însă au

combătut, cu energia lor specifică, până în ultima clipă. Cotidianul menționat mai sus făcea, totuși, apologia comportamentului *Ripensiei* pe teren, prezentând, în culori frumoase, și echipa adversă: Zombory a apărut foarte bine; Bürger și Hoksary au constituit un veritabil tandem de calitate, care a rezistat în fața atacurilor echipei clujene; Deheleanu, Kotormany și Hrehuss au alcătuit o linie de mijloc potrivită; «Vasi» Deheleanu a contribuit decisiv la înscrierea a două goluri; Bindea, Lazăr, Ciolac, Schwartz și Dobay au format un cvintet ofensiv de excepție; Dobay a reușit să fructifice pasele lui Schwartz; Șepci și-a îndeplinit “misiunea”, având și puțin noroc; Ștefănescu, Gaiu și Borgea au depus eforturi considerabile pentru echipa lor, dar au fost depășiți de Bindea și Dobay; Orza, Ploșteanu, Ionaș, Surlașiu și Baci au atacat destul de bine. Arbitrajul, asigurat de către Denis Xifando, a fost adecvat unui meci de o asemenea anvergură, după părerea ziariștilor bucureșteni²³.

Într-un alt număr al aceluiași cotidian din Capitală se remarcă faptul că partida dintre *Ripensia* și *Universitatea Cluj* a reprezentat o adevărată finală, la aceasta contribuind, în egală măsură, “cadru, fizionomia meciului și comportarea adversarilor”: *Ripensia* a dovedit o revenire la jocul său obișnuit, redobândind stima spectatorilor din Capitală, iar ineficacitatea liniei de atac al echipei *Universitatea Cluj* poate fi explicată și prin faptul că “academicienii nu sunt deloc obișnuiți să joace pe un teren cu iarbă, ca acela de la O.N.E.F.”²⁴.

După părerea mea, meciul dintre *Ripensia* și *Universitatea Cluj*, contând pentru finala Cupei României, desfășurat pe arena *Electrică* din Timișoara, încheiat cu scorul de 3–2 în favoarea lui „Ripi”, o victorie foarte strânsă, de altfel, a profesioniștilor timișoreni, prin nerecunoașterea sa în urma unui viciu de formă, s-a transformat într-un succes categoric al *Ripensiei*, de data aceasta pe stadionul ANEF din București, aproape trei luni mai târziu, în prezența a 8.000–10.000 de spectatori, cu participarea regelui Carol al II-lea și a fostului prim-ministru Alexandru Vaida-Voievod, când „Ripi” s-a impus cu un scor categoric (5-0), prin golurile înscrise de către Dobay (2), Bindea (2) și Schwartz (1), dar și prin jocul combinativ, apreciat la superlativ de publicul bucureștean. Așadar, în compensație pentru pierderea titlului de campioană națională, *Ripensia* devenea prima câștigătoare a Cupei României.

Ususan susține că, după finala campionatului

²² Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8; vezi, de asemenea, Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 58.

²³ *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 187, ediția I-a, marți (2 octombrie 1934), 1, 4.

²⁴ Idem, nr. 188, miercuri (3 octombrie 1934), 1.

cu *Venus, Ripensia* a jucat un amical la Sighișoara (scor 5–1), după care, în ziua de 27 iulie 1934, echipa timișoreană a plecat la Deta, unde, cu ocazia hramului bisericii catolice, s-au desfășurat mai multe activități culturale și sportive. Acțiunea galben-roșilor n-a avut încuviințarea conducerii clubului, însă șefii lui „Ripi” au aflat imediat de această escapadă, după ce detenii, învingători cu 6–4 în amicalul disputat, au început să se laude pretutindeni. Toți participanții *Ripensiei* la eveniment au fost amendați cu câte 1.000 de lei. Conform lui Ususan, insuccesul de la Deta al coloșilor lui „Ripi”, în fața unei echipe locale cu rezultate modeste, se explică relativ ușor: Zombory a jucat extremă, antrenorul Uritil a fost vârf de atac, iar înaintea meciului s-au destupat câteva butoaie de vin²⁵.

Așadar, pasiunea pentru joc a ripensiștilor „emana” din fiecare „fibră” a corpului lor, deoarece nu urmăreau, niciodată, obținerea unui profit material. Astfel se explică și unele abateri de la principiile riguroase impuse de conducerea clubului, precum cea de la Deta (iulie 1934), ripensiștii fiind dispuși să plătească pentru această escapadă fotbalistică.

Același Ususan subliniază faptul că *Ripensia* i-a cucerit cu greutate pe iubitorii fotbalului din Timișoara. Fanii din Banat aveau în fața ochilor doar pe *Chinezul*, fiind de părere că nimeni și nimic nu poate întrece multipla campioană din anii ‘20. Treptat, timișorenii și-au dat seama că eforturile conducerii galben-roșilor dau roade. O parte dintre suporterii au lansat un apel întregului public din Timișoara, în scopul înființării unei organizații, „Garda Ripensia”, care să sprijine activitatea faimoasei echipe. Apelul respectiv a fost publicat în ziarul *Vestul*, la 5 iulie 1934: „E dezastruos că noi, timișorenii, din sânul cărora a ieșit această echipă de renume european, nu suntem la postul nostru. Nu știm aprecia valoarea *Ripensiei*!... Să ne grupăm în jurul inițiativei luate de câțiva suporterii înflăcărați și să dăm ființă așa numitei organizații „Garda Ripensia”, care n-are alt scop decât de a întări spiritele favorabile, cât și de a forma un zid de nepătruns în jurul campioanei noastre!”. Oricine putea deveni membru în „Garda Ripensia”, plătind o cotizație lunară benevolă, însă minimă de 20 de lei. Banii strânși aveau – ca scop – procurarea echipamentelor pentru echipele de juniori ale clubului, susținerea cheltuielilor cu localul clubului suporterilor, unde aveau acces toți membrii și deplasările fanilor. Până la mijlocul lunii iulie 1934, „Garda

Ripensia” număra, deja, 120 de membri înscriși cu diferite cotizații, înscrierile putându-se face și în locurile de vânzare anticipată a biletelor pentru meciul *Venus-Ripensia*, precum și direct, pe terenul de fotbal, la partida amintită membrii Gărzii beneficiind de bilete cu preț redus. La sfârșitul anului 1934, numărul membrilor înscriși în „Garda Ripensia” se ridica la 200: „tindem să câștigăm cât mai multe *suflete* în jurul nostru, dorind să formăm un hinterland puternic pentru a da un aspect social grupării din metropola noastră”²⁶.

Consider că înființarea „Gărzii Ripensia” a fost o măsură benefică, menită „să sudeze” relația dintre public și echipă. „Ripi” depășise stadiul de echipă faimoasă, devenise o legendă similară *Chinezului* din anii ‘20, și, datorită schimbării statutului său, avea nevoie de cât mai mulți „stâlpi” care s-o susțină, în continuare, în activitatea sa.

Conform lui Ususan, startul noii ediții de campionat s-a dat la 2 septembrie 1934. Formula a fost una nouă, cu o singură serie de 12 echipe, cu meciuri tur-retur. Participantele la întrecere au fost: timișorenele *Ripensia* și *Chinezul*, bucureștenele *Venus*, *Unirea Tricolor*, *Juventus* și *CFR*, orădenele *CAO* și *Crișana*, arădenele *Gloria* și *AMEFA* și clujenele *Universitatea* și *România*²⁷.

Ususan și Alexiu subliniază faptul că, în prima întâlnire, ripensiștii, dornici de reabilitare în fața publicului bucureștean, s-au impus categoric în fața echipei *Juventus*, pe arena *Venus*, cu scorul 3:0 (la pauză, 1:0). Primul gol al timișorenilor în noul campionat este opera lui Schwartz, care a reluat o centrare a lui Bindea (min. 41). Încercând să împiedice un eșec compromițător, gazdele recurg la brutalități. În pofida acestora, *Ripensia* își continuă jocul și mai marchează de două ori, prin Dobay (min. 66) și Ciolac (min. 87), cu un șut formidabil de la 25 de metri. Superioritatea categorică a bănățenilor a fost demonstrată, în egală măsură, de cele două bare și de un penalty neacordat. O formă superbă au arătat Ciolac, Bürger și Lakatos; noul portar, Pavlovici, a apărat mingi grele, devenind, curând, unul dintre marii portari ai României; o revenire spectaculoasă de formă a marcat Kotormány; aripa Bindea-Beke s-a dovedit extrem de periculoasă²⁸.

Ziarul arădean *Ecoul* făcea, la rândul său, o scurtă prezentare a meciului *Ripensia-Juventus*, pe

²⁵ Sandu Ususan, *Ripensia...* (II), în *Fotbal vest...*, 8.

²⁶ Idem, *Ripensia...* (III), în *Fotbal vest*, Timișoara, anul 24, nr. 1104 (4–10 februarie 2014), 8; *Vestul*, Timișoara, anul V, nr. 1138 (16 iulie 1934), 2; Idem, Timișoara, anul V, nr. 1257 (14 decembrie 1934), 2.

²⁷ Sandu Ususan, *Ripensia...* (III), în *Fotbal vest...*, 8.

²⁸ *Ibidem*; vezi și Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 57.

tonul obișnuit: al doilea meci al Diviziei Naționale a fost arbitrat de către Iliescu; jocul *Ripensiei* i-a surprins pe bucureșteni, care credeau în victoria echipei *Juventus*; golurile au fost înscrise de către Schwartz (min. 41), Dobay (min. 66) și Ciolac (min. 88); *Ripensia* a evoluat în formula Pavlovici-Bürger, Hoksáry-Deheleanu, Kotormany, Lakatos-Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz și Dobay; *Juventus* a aliniat următorul „11”: Crețeanu-Vogl, Neacșu-Petrescu-Constantinescu, Brandabura-Dobo, Melchior, Zăinescu, Palmer și Lupu; cei mai buni jucători s-au dovedit Dobay, Kotormany, Vogl, Bürger, Ciolac, Schwartz și Zăinescu²⁹.

Alexiu precizează că, în săptămâna următoare, timișorenii au înfruntat – la Oradea – pe *Crișana*; din păcate, au avut parte de durități și de un arbitraj incorect, prestat de o mai veche cunoștință, bucureșteanul Costel Rădulescu, “specializat în a le pune bețe în roate”. De altfel, deși au controlat categoric repriza a doua, ripensiștii n-au mai putut înscrie, fiind sancționați, în permanență, pentru ofsaiduri imaginare. În consecință, scorul a rămas cel stabilit în prima jumătate a meciului – 2:2, marcatorii fiind Beke și Dobay³⁰.

Deci, în debutul noii ediții de campionat, în condițiile unui arbitraj nu tocmai corect, *Ripensia* s-a impus în fața echipei *Juventus*, chiar pe arena *Venus* din Capitală, cu scorul 3-0. Pe lângă cei trei marcatori (Schwartz, Dobay și Ciolac), s-au afirmat jucătorii ripensiști Bürger, Lakatos, Bindea și Beke, precum și portarul Pavlovici, cel care va avea o carieră strălucită în fotbalul românesc. De asemenea, arbitrajul extrem de incorect, precum și actele de violență fizică ale jucătorilor echipei orădene *Crișana* au oprit scorul la 2-2, marcatorii *Ripensiei* fiind Beke și Dobay.

Conform lui Ususan și Alexiu, la 16 septembrie 1934, pe arena *Banatul*, s-a desfășurat marele derby timișorean dintre *Ripensia* și *Chinezul*. Până atunci, cele două echipe s-au întâlnit o singură dată, în “Cupa Hutchinson”, așadar într-un meci fără prea mare importanță, încheiat cu victoria lui „Ripi” (2-1). De data aceasta, în mod surprinzător, *Chinezul* a câștigat cu scorul 6:5 (la pauză, 3:2), contrabalansând – prin elanul și rezistența fizică a tinerilor săi jucători – superioritatea tehnică recunoscută a adversarilor. Spre dezamăgirea suporterilor înfocați ai *Ripensiei*, pofta de gol a lui Bindea, Ciolac, Lazăr și Dobay, ultimul cu precădere în repriza secundă, nu s-a dovedit suficientă pentru a obține victoria. Alb-violeții au avut 3-0 (goluri

Zelenak II, Török și Glasz), după care roș-galbenii au stabilit scorul pauzei, 3-2 (Bindea și Lazăr fiind marcatori). Dobay a obținut egalarea (3-3), însă Zelenak II, Glasz și Zelenak I au ridicat scorul la 6-3, astfel încât au fost inutile cele două reușite ale lui Dobay, din minutele 78 și 89³¹.

Ziarul bucureștean *Sportul zilnic* considera că diferența de formă dintre cele două linii de halfi a adus victoria *Chinezului* asupra *Ripensiei*, cu scorul de 6-5 (la pauză, 3-2), în prezența a 3.500 de spectatori, deși arbitrul jocului, Palfi, acuzat de favorizarea alb-violeților, a fost huiduit îndelung de spectatori și a devenit, după terminarea partidei, ținta mai multor pumni din partea celor revoltați de arbitrajul său. La finalul partidei, jucătorii *Chinezului* au fost purtați, pe brațe, de suporterii, alb-violeții obținând o victorie senzațională, explicabilă prin calitatea jocului prestat de cei trei mijlocași ai săi, cu precădere Zelenak I, prin atacul foarte eficient și, în egală măsură, speculativ; cei mai buni chineziști s-au dovedit Szilard și Gruin; din linia de apărare s-a distins Kohl; Leitersdorf a reușit să dea coechipierilor săi pase fructificate, aproape imediat, prin goluri. *Ripensia* a eșuat și datorită liniei de halfi; Hoksary, Deheleanu, Kotormany și Lakatos au jucat slab; Bürger a fost considerat, pe bună dreptate, “stâlpul” echipei; Pavlovici a greșit de câteva ori; au jucat foarte bine Bindea, Dobay și Lazăr; Ciolac a fost într-o formă “de zile mari”, însă Schwartz s-a dovedit “exasperant de indolent”³².

După părerea mea, revirimentul *Chinezului*, constatat de conducerea lui „Ripi” încă din anul 1933, s-a reflectat și în confruntarea dintre cele două echipe, desfășurată pe arena *Banatul* din Timișoara, în ziua de 16 septembrie 1934. De data aceasta, elanul tineresc și rezistența fizică a jucătorilor *Chinezului* a surclasat, cu greutate, tehnicitatea *Ripensiei* (scor 6-5). Marcatorii lui „Ripi” (Bindea – 1, Lazăr – 1 și Dobay – 3) s-au trezit în aceeași postură cu cea din meciurile desfășurate în compania unor echipe din București sau din zona Transilvaniei.

Alexiu menționează faptul că, în ziua de 23 septembrie 1934, la București, *Ripensia* a învins cu dificultate, cu scorul 3:2, un alt partener tradițional în campionatul divizionar: *Unirea Tricolor*. La fel ca în meciul precedent, linia de mijloc a *Ripensiei* s-a arătat în eclipsă de formă. În final, timișorenii s-au apărat cu disperare, pentru a menține rezultatul.

³¹ *Ibidem*; vezi și Sandu Ususan, *Ripensia...* (III), în *Fotbal vest...*, 8.

³² *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 173, ediția I-a, marți (18 septembrie 1934), 4.

²⁹ *Ecoul*, Arad, marți (4 septembrie 1934), 2.

³⁰ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 57.

Totuși, norocul le-a surâs, gazdele trăgând – de 5 ori – în bară. Au înscris Dobay, Schwartz, Ciolac, respectiv Cârjan și Niculescu³³.

Ususan și Alexiu descriu un meci divizionar important, programat la București în 7 octombrie 1934. În duminica amintită, *Ripensia* a avut de înfruntat campioana națională, *Venus*, în fața a 9.000 de spectatori. La fluierul arbitrilor (originar din Caransebeș), s-au aliniat următoarele formații: *Ripensia*: Zombory – Bürger, Hoksary – Deheleanu, Kotormany, Lakatos – Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz, Dobay; *Venus*: Burdan – Stanciu, Albu – Sfera, Eisenbeisser, Actis – Dumitrescu, Volodea Vâlcov, Colea Vâlcov, Petea Vâlcov, Motoroiu. Prima repriză a fost echilibrată: timișorenii au deschis scorul, Ciolac reluând – cu capul – o centrare a lui Bindea; apoi, “dracii negri” au beneficiat de două lovituri de la 11 metri, una transformată de Petea Vâlcov, cealaltă ratată de Sfera; Dobay a stabilit scorul la pauză, fructificând pasa lui Ciolac. În urma unei ciocniri între Bindea și Actis, publicul a năvălit pe teren, astfel încât a fost necesară intervenția forțelor de ordine. La reluare, s-a acordat un nou penalty în favoarea bucureștenilor; a executat lovitura de pedeapsă tot unul din frații Vâlcov, Volodea, și a trimis pe lângă bară. În mod inexplicabil, arbitrul Țunea a ordonat repetarea loviturii; a tras Albu, dar Zombory a apărut senzațional; furios, fundașul venusist l-a lovit, în secunda următoare, pe goal-keeperul timișorean. După aceste încercări grele pentru moralul său și pentru scorul final al partidei, „Ripi” s-a dezlănțuit și s-a impus clar (4:1), prin golurile înscrise de Ciolac și Dobay. De altfel, Dobay și Bindea au fost considerați cei mai buni jucători de pe teren. În egală măsură, *Vestul* a criticat dur prestația arbitrilor meciului, Țunea, care nu a sancționat “duritățile condamnabile ale bucureștenilor”, însă a acordat două lovituri de la 11 metri în favoarea gazdelor³⁴.

Preparativele pentru meciul *Ripensia-Venus*, considerat – pe drept cuvânt – derby-ul Diviziei Naționale A, erau prezentate – pe larg – în paginile ziarului *Sportul zilnic*, în paralel cu partida amintită urmând să se desfășoare alte patru meciuri din campionat (*Unirea Tricolor-Juventus*, *Chinezul-Gloria C.F.R.*, *Universitatea-Crișana, România-C.F.R.*): *Ripensia* anunța o revanșă completă asupra rivalei sale, iar campioana națională din acel moment, *Venus*, dorind să-și “spele rușinea” suferită în fața publicului, în ultimele două

meciuri disputate în campionatul intern, încerca, din răpputeri, să obțină o frumoasă victorie în fața *Ripensiei*, “menită să-i redreseze șansele pentru titlu”. La partida amintită, *Ripensia* anunța alinierea următorului “11”: Zombory-Bürger, Hoksary-Deheleanu, Kotormany, Hrehuss-Bindea, Lazăr (Beke), Ciolac, Schwartz, Dobay. Până la meciul propriu zis, echipa bucureșteană și-a planificat un antrenament ușor, în după amiaza zilei de 4 octombrie 1934, anunțând formarea următoarei echipe: Burdan, Stanciu, Albu, Bărbulescu, Eisenbeiser, Sfera, Vogl (Manole), Volodea (Vogl), Colea, Petea, Motoroi³⁵.

În numărul din 9 octombrie 1934, *Sportul zilnic* sublinia faptul că *Ripensia* și-a luat revanșa asupra echipei bucureștene *Venus*, care s-a dovedit complet ineficientă: deși *Venus* a reușit să înfrângă *Ripensia* cu un scor neașteptat, în finala campionatului național, în 7 octombrie 1934 ripensiștii au reușit să-i înfrângă, fără drept de apel, pe venusști, cu scorul 4–1; “posibilitățile normale ale *Venusului* sunt sfârtecate, astăzi, de o formă modestă, de subțeroarea căreia «negrii» trebuie să evadeze cât mai urgent”. Apreciind că atacul *Ripensiei* a fost legat și mult mai eficace decât cel al *Venusului*, redactorii cotidianului din Capitală se declarau decepționați de nervozitatea unor ripensiști, în special Bindea, manifestată pe teren, ajungându-se în pragul unui scandal generalizat, și făceau o analiză pertinentă a comportamentului ambelor echipe în timpul jocului: “*Ripensia*: Zombory, slab; a fost lipsit de siguranță. Bürger bun, ca și Hoksary. Deheleanu a luptat cu inimă; ar mai trebui, însă, supravegheat înainte de a fi «uns» titular al naționalei. Kotormany, modest; a început promițător, pierzând complet cadența în repriza secundă; s-a rezumat, ca de obicei, la jonglerii. Lakatos, foarte bun; a marcat excelent pe Demetrescu. Bindea, activ, dribleur, în mare vervă, a păcălit doar prin neseriozitate. Ciolac, Dobay, Beke și Schwartz, în ordinea aceasta, excelenți.

Venus: Burdan n-are, în culpă, niciun punct. Albu, în mare formă, printre cei mai buni de pe teren. Stanciu, de asemenea, bun. De altfel, apărarea a făcut foarte puține greșeli. Sfera n-a fost obstacolul care se impunea pentru Dobay; a făcut, totuși, o partidă bună. Eisenbeisser, foarte activ, precis, a luptat cu inimă. Actis, având în față un Bindea în formă, s-a achitat, totuși, onorabil. Înaintarea, foarte ineficace. A făcut excepție Petea, care, abia când a văzut că situația e decisă,

³³ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 58.

³⁴ Sandu Ususan, *Ripensia...* (III), în *Fotbal vest...*, 8; vezi, de asemenea, Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 58–59.

³⁵ *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 189, ediția I-a, joi (4 octombrie 1934), 3; Idem, nr. 191, ediția I-a, sâmbătă (6 octombrie 1934), 3.

nu s-a mai ostenit; e în foarte bună formă; frații săi nu au șutat, aproape deloc, la poarta adversă. Motoroi, inexistent. Iar Demetrescu, sub forma-i obișnuită”³⁶.

Același ziar bucureștean semnală faptul că impetuoșitatea înaintării echipei *Venus* a cedat în fața eficacității *Ripensiei*: ... Atât în apărare, cât și în linia de mijloc, *Ripensia* a fost cam egală cu *Venus*. Nu se poate spune că atacul său a fost mai bun, mai ales în ce privește omogenitatea acțiunilor, însă toți înaintașii săi au știut să șuteze, deseori. După ce *Venusului* i s-a distrus forța de acțiune, *Ripensia* a avut timp să facă și exhibiții”³⁷.

Ziarul arădean *Ecoul* sublinia faptul că *Ripensia* a devenit liderul Diviziei Naționale, în urma victoriei sale categorice în fața *Venusului*: “... În repriza secundă, *Ripensia* domină net... Cel mai bun compartiment de pe teren a fost linia de atac a *Ripensiei*, care a dovedit că ar putea să fie și atacul echipei naționale. *Ripensia* a produs un joc peste așteptări, revenindu-și la vechea formă”³⁸.

Consider că meciul disputat în compania echipei *Unirea Tricolor*, la București, încheiat cu scorul de 3–2 în favoarea *Ripensiei*, a arătat și conducerii clubului timișorean deficiențele liniei de mijloc a echipei, fapt ce a determinat, pentru prima dată, retragerea disperată a ripensiștilor în apropierea propriei porți, renunțând la tactica ofensivă tradițională, folosită până în ultimul minut al jocului. Nu același lucru îl putem spune despre partida cu *Venus*, desfășurată tot la București, finalizată cu scorul de 4–1 pentru „Ripi”, în pofida tuturor obstacolelor posibile (violența extremă a venusiiștilor și a suporterilor “Dracilor negri”, arbitrajul de o incorectitudine “strigătoare la cer”). Dobay și Ciolac, marcatorii *Ripensiei*, s-au dovedit cei mai buni jucători de pe teren.

Imediat după meciul dintre *Ripensia* și *Venus* au apărut o serie de critici la adresa stilului de joc al lui Bindea, în unele ziare din Capitală, cu precădere în *Sportul zilnic*. Deși se recunoștea talentul acestuia și aportul său decisiv la meciurile desfășurate de echipa națională, era considerat “un sportiv lipsit de caracter, cinic cu adversarul și ridicol prin anumite gesturi de cabotin”, brutal, pregătit oricând să sară la bătaie, fiind dată, ca exemplu, palmuirea unui adversar, la un meci internațional. Cinismul său s-ar concretiza prin foarte multe

driblinguri consecutive, fără un scop anume, care puneau la grea încercare nervii echipei adverse, și prin “cuvinte ironice, sfidătoare, veninoase, aruncate adversarului în toiul jocului”. Cabotinismul lui Bindea ar fi demonstrat de faptul că «face pe mortul» la unele ciocniri în teren, în speranța obținerii unei lovituri libere, și că, atunci când succesul *Ripensiei* este evident pentru toată lumea, face cu mâna, către adversar, diverse gesturi de ignorare și chiar de sfidare. Toate aceste “păcate” s-ar datora lipsei de educație a lui “Binduț”, care ar trebui să-și schimbe total comportamentul³⁹.

Acest veritabil “rechizitoriu” la adresa stilului de joc al ripensistului Bindea este explicabil prin prisma talentului său de jucător, dar și a ostilității din partea foștilor săi colegi clujeni și a unor ziare din Capitală. Pornind de la presupunerea că multe din aceste aprecieri ar avea un “sâmbure” de adevăr, nu se justifică atitudinea violentă, față de același “Binduț”, a forțelor de ordine clujene, la un moment dat, sau a unor jucători din străinătate, “incidentul Bindea” ajungând și pe masa F.I.F.A.

La mijlocul lunii octombrie 1934, Dobay rămânea lider în clasamentul golgeterilor Diviziei Naționale, reușind să marcheze 7 puncte în 5 meciuri disputate de *Ripensia* până în momentul respectiv. Trebuie menționat faptul că 6 puncte marcase doar Zelenak II (*Chinezul*), iar, dintre ripensiști, se mai distingeau, în același clasament: Ciolac – 5 puncte, Bindea și Schwartz – câte două puncte fiecare, Lazăr – 1 punct⁴⁰.

Același ziar bucureștean (*Sportul zilnic*) consemna faptul că *Ripensia* a învins, cu mult noroc, echipa *România Cluj*, în meciul din 21 octombrie 1934, cu scorul de 2–1 (la pauză, 1-0), în prezența a peste 4.000 de spectatori, considerând că arbitrul întâlnirii i-a nedreptățit pe clujeni. Potrivit acestuia ziar, clujenii, antrenați de Moldovan, au făcut o partidă extraordinară în fața puternicei echipe timișorene *Ripensia*, ratând o binemeritată victorie doar din cauza arbitrului, Bucur Bârsu, care ar fi favorizat *Ripensia*. Echipele au aliniat următorul “11”: *Ripensia*: Zombory, Bürger, Hoksary, Deheleanu, Kotormany, Lakatos, Bindea, Lazăr, Ciolac, Schwartz, Dobay; *România*: Chendreanu, Doci, Felecan I, Munteanu, Criza, Mureșan, Cobârzan, Fărcășanu, Pop, Felecan II, Căpușan. În prima parte a meciului, *Ripensia* a dominat net, însă linia de apărare a echipei clujene și-a făcut pe deplin datoria. În minutul 14, Bindea a driblat întreaga apărare clujeană, dar șutul său a fost

³⁶ M. Silvan, *Ripensia* și-a luat revanșa asupra unui *Venus* lipsit complet de eficacitate, în *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 194, ediția I-a, marți (9 octombrie 1934), 1, 4.

³⁷ *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 195, ediția I-a, miercuri (10 octombrie 1934), 4.

³⁸ *Ecoul*, Arad, marți (9 octombrie 1934), 2.

³⁹ *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 196, ediția I-a, joi (11 octombrie 1934), 1.

⁴⁰ Idem, nr. 203, ediția I-a, joi (18 octombrie 1934), 1.

bine apărat de Chendreanu. Două minute mai târziu, Dobay a tras în bară. O acțiune interesantă a lui Cobârzan a fost stopată, prin intervenția lui Zombory. La un moment dat, o pasă precisă a lui Kotormany a ajuns la Ciolac, care a prelungit-o lui Dobay, acesta din urmă aflându-se în offside, nesancționat de arbitru, astfel încât Dobay a marcat din apropiere, în minutul 22. Restul reprizei a decurs foarte monoton. În repriza secundă, *România* a imprimat un ritm mai alert partidei, clujenii dominând net, timp de jumătate de oră, astfel încât, în minutul 12, în urma centrării lui Fărcășanu, Cobârzan a reluat direct, de la 10 m, în plasa porții ripensiste, reușind să obțină egalarea; atacurile clujene mai persistă aproape două minute, însă fără niciun rezultat palpabil; în ultimul sfert de oră se constată o adevărată “renaștere” a *Ripensiei*, care i-a adus, de altfel, și golul victoriei, în minutul 44, prin Lazăr, după o pasă “inspirată” a lui Dobay, la acest gol contribuind, în mod decisiv, “și ieșirea intempestivă din poartă a lui Chendreanu”. La *Ripensia*, cu toate că mijlocașii nu și-au făcut simțită prezența, linia de atac și-a făcut datoria față de echipă, remarcându-se Bindea, Dobay și Ciolac, iar din sectorul defensiv s-a evidențiat Bürger. La echipa clujeană s-a comportat excelent linia mijlocașilor și, în special, Munteanu, care s-a dovedit cel mai bun jucător de pe teren, reușind să împiedice, de multe ori, acțiunile lui Dobay și Schwartz, și au ieșit în evidență Mureșan, Fărcășanu și Doci⁴¹.

În pofida unui comentariu elogios la adresa echipei clujene, firesc pentru majoritatea ziarelor și revistelor din Capitală, putem deduce și calitatea jocului *Ripensiei*, puterea sa de “reinventare” și folosirea, în orice situație, a celebrului “sfert de oră”, care i-a adus, de nenumărate ori, victoria, chiar și la limită.

Sportul zilnic reda, pentru cititorii săi, detaliat desfășurarea meciului dintre *Ripensia* și *A.M.E.F.A.*, din ziua de 28 octombrie 1934, pe arena *Electrică* din Timișoara, în fața a 2.000 de spectatori, sub arbitrajul clujeanului Seliceanu, echipa profesionistă de pe malurile Begăi marcând, în ultimul minut al partidei, golul victorios: la meciul încheiat cu scorul 4–3 (1-0) în favoarea ripensiștilor, Deheleanu nu a jucat, pregătindu-se pentru un examen; jocul a fost destul de monoton; *Ripensia* a atacat chiar de la început, însă portarul echipei arădene, Bugariu, aflat într-o formă excelentă, a reușit să oprească mai multe “bombe” trase de către Dobay și Bindea; scorul a fost deschis de *Ripensia*, în minutul 12 (un fault asupra lui Bindea, comis la

25 de metri de poarta lui Bugariu, a cauzat o lovitură de pedeapsă executată de către Nemeth și reluată în plasa porții arădene de către Schwartz); în minutul 52, Dobay a înscris un nou punct pentru *Ripensia*; *A.M.E.F.A.* a reacționat cu fermitate și, la un atac al oaspeților, Nemeth a comis o greșeală, permițând lui Carabel să profite de această situație și să reducă handicapul la 2–1 pentru *Ripensia*, fapt ce a animat, din nou, jocul. În minutul 72, portarul Bugariu a scăpat din mână balonul și Schwartz, aflat în apropiere, a mărit avantajul *Ripensiei* (3–1). Oaspeții au intensificat atacurile la poarta adversă, iar în minutul 79, Carabel a speculat o învâlmășeală în careul advers, reușind să introducă balonul în plasă (3–2). Acest nou gol a reușit să ridice moralul arădenilor, care au devenit agresivi în joc și, la o nouă incursiune, Cocula a centrat, Zombory nu a reușit să rețină mingea, iar Carabel a obținut egalarea (3–3), în minutul 89. Aproape imediat, la poarta lui Bugariu, s-a produs un corner, executat impecabil de către Dobay, iar Schwartz a adus victoria *Ripensiei* (4–3). La *Ripensia* s-au remarcat Bürger, Hoksary, Kotormany și Dobay. În schimb, de la *A.M.E.F.A.* s-au evidențiat Bugariu, “cel mai bun din 22”, Lingurar și Carabel. Arbitrul clujean D. Seliceanu a condus partida în mod corect. *Ripensia* a evoluat pe teren în formula: Zombory, Bürger, Hoksary, Nemeth, Kotormany, Lakatos, Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz și Dobay. *A.M.E.F.A.* a aliniat următorul “11”: Bugariu, Reinhard, Reinhold, Lingurar, Torodi, Calc, Buculea, Bindner, Magold, Carabel și Podrușek⁴².

După părerea mea, ripensiștii au subestimat ambiția și forța de joc a echipei arădene, “culcându-se pe laurii victoriei” destul de devreme, și nu și-au folosit, decât relativ târziu, întreaga capacitate de luptă, ce i-a caracterizat aproape în permanență.

Însă, conform lui Ususan, la 11 noiembrie 1934, galben-roșii au avut cel mai dificil meci al turului, la Oradea, cu puternica echipă *CAO*. Partida amintită s-a terminat cu scorul 2–2, marcatori fiind Bodola și Kocsis, pentru gazde, respectiv Dobay și Lazăr. Totuși, prima parte a sezonului s-a încheiat cu un insucces al *Ripensiei* la Cluj, 0–1 cu *Universitatea*, partida derulându-se în două acte, 64 de minute în prima zi, meciul fiind întrerupt din cauza ceții, și 26 de minute în ziua a doua⁴³.

Același arbitru clujean, Seliceanu, va arbitra și partida dintre *Ripensia* și *C.F.R.*, desfășurată la

⁴¹ Idem, nr. 207, ediția I-a, luni (22 octombrie 1934), p. 4.

⁴² G. Cioloca, *Ripensia* a marcat, în ultimul minut, punctul victorios asupra *A.M.E.F.A.* *Ripensia-A.M.E.F.A.* 4–3 (1-0), în *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 215, ediția I-a, vineri (30 octombrie 1934), 1.

⁴³ Sandu Ususan, *Ripensia...* (III), în *Fotbal vest...*, 8.

Timișoara, în ziua de 19 noiembrie 1934, în fața a circa 3.000 de spectatori, încheiată cu victoria ripensiștilor, 2-0 (la pauză, 1-0), descrisă și în paginile ziarului arădean *Ecoul*: *Ripensia* a dominat întreaga partidă, însă a fost “urmărită de un ghinion stupid”, care a împiedicat-o să mai înscrie cel puțin de încă două ori; linia de înaintași a *Ripensiei* a fost aproape inexistentă; doar Bindea și Schwartz au ieșit în evidență, Dobay fiind complet ineficient, iar Ciolac făcându-se remarcat prin gafele sale; Kotormany, “același ghiduș”, s-a dovedit “ceva mai util”; de la *C.F.R.* s-au distins portarul Theimler, care a apărut “la disperare” și Vintilă Corini, care a reușit să subtilizeze toate mingile lui Dobay; în minutul 22, destul de confuz, Bindea a centrat balonul și Schwartz a deschis scorul; în repriza secundă, brutalitățile au ajuns “la ordinea zilei”, toți jucătorii *Ripensiei* s-au concentrat în careul *C.F.R.*-ului; în minutul 85, Schwartz a stabilit rezultatul final (2:0). *Ripensia* a folosit o echipă alcătuită din: Pavlovici-Bürger, Hoksary-Deheleanu, Kotormany, Lakatos-Bindea, Lazăr, Schwartz (Ciolac), Ciolac (Schwartz), Dobay. De asemenea, *C.F.R.* a utilizat următoarea formulă de joc: Theimler-Roșculeț, Uilaki-Vintilă, Wetzer, Cuedan-Florescu, Boblea, Strock, Medve, Attila. Arbitrul clujean s-a dovedit, din nou, la înălțimea așteptărilor celor două echipe și ale spectatorilor⁴⁴.

Consider că și acest meci dovedește oscilațiile de formă ale “vedetelor” lui „Ripi”, destul de alarmante, care vor ieși la iveală și cu ocazia altor meciuri, mult mai importante, din campionatul intern și din competițiile internaționale.

Ziarul bucureștean *Sportul zilnic* remarcă faptul că partida dintre *Ripensia* și *Universitatea*, din 2 decembrie 1934, a stârnit un interes extraordinar la Cluj, deși echipa profesionistă de pe malurile Begăi avea trei puncte în avans față de locul 2 din clasament: la sosirea în gară, în ziua de 1 decembrie 1934, ripensiștii s-au bucurat de o primire frumoasă din partea jucătorilor *Universității*, un conducător al clubului profesionist timișorean declarându-se convins că *Ripensia* va câștiga partida “la luptă mare”; cu acest prilej, *Ripensia* a evoluat în formația sa obișnuită: Pavlovici, Bürger, Hoksary, Deheleanu, Kotormany, Lakatos, Bindea, Lazăr, Ciolac, Schwartz și Dobay; și clujenii se arătau destul de optimiști, înaintea partidei, universitarii fiind decși, mai ales după victoria asupra prestigioasei echipe bucureștene *Venus*, să nu mai piardă niciun meci și să depună toate eforturile în vederea câștigării partidei cu „Ripi”; echipa *Universității* era

alcătuită din: Șepci, Borgea, Iancovici, Ștefănescu, Gain, David, Orza, Ploșteanu, Tabacu, Surlașiu și Baci⁴⁵.

Sportul zilnic consemna faptul că meciul *Ripensia-Universitatea Cluj* a fost întrerupt în repriza secundă, în minutul 71, din cauza ceții dense. Cei 3.500 de spectatori au putut urmări, totuși, o partidă plină de faze spectaculoase. Universitarii clujeni au imprimat jocului un ritm destul de rapid, linia de înaintași reușind câteva combinații frumoase. În prima repriză, dominată de *Ripensia*, au existat numeroase ocazii de gol, la ambele porți, cele mai mari fiind cele ratate de Orza (*U Cluj*) și Dobay („Ripi”). Repriza a doua consacră dominația *Universității*, însă, în urma unei ciocniri între Deheleanu și Surlașiu, ultimul a fost eliminat de arbitrul Seliceanu. Cei mai buni ripensiști s-au dovedit a fi Deheleanu, Dobay și Bindea, iar de la *Universitatea* s-au remarcat: Șepci, Gain, Tabacu, Baci⁴⁶ și David. *Universitatea* a aliniat următoarea formație: Șepci, Borgea, Ștefănescu, Sârbu, Gain, David, Orza, Ploșteanu, Tabacu, Surlașiu, Baci⁴⁶. *Ripensia* a folosit, în teren, următorul 11: Pavlovici, Bürger, Hoksary, Deheleanu, Kotormany, Lakatos, Bindea, Lazăr, Ciolac, Schwartz, Dobay. În baza regulamentului, partida urma să continue în ziua de 3 decembrie, la orele 14,30, mai precis cele 19 minute ne jucate din pricina condițiilor atmosferice neprielnice, iar, după epuizarea acestor 19 minute, echipele trebuiau să joace, amical, două reprize a 30 de minute fiecare. Din păcate, în data de 2 decembrie, *Universitatea* se vedea obligată să joace în 10 oameni, Surlașiu fiind eliminat pe toată durata meciului⁴⁶.

Același cotidian bucureștean semnală faptul că, în ziua de 3 decembrie 1934, în pofida dominației lui „Ripi”, echipa clujeană *Universitatea* a marcat punctul victorios: pe un frig puternic a avut loc, de la ora 15, restanța de 26 minute din meciul oficial *Ripensia-Universitatea*; din echipa profesionistă timișoreană a lipsit Deheleanu, locul său fiind ocupat de către Ciolac, în locul căruia a evoluat Schwartz, Beke a ocupat postul de extremă dreaptă, iar Bindea cel de inter; universitarii l-au introdus, în echipă, pe Ionaș, în locul lui Orza; apărarea clujeană, formată din 6 jucători (fundașii, portarul și halfii), a neutralizat șuturile lui Dobay, Beke și Schwartz; după câteva atacuri succesive la poarta lui „Ripi”, clujenii au înscris în minutul 10, în urma unei centrări a lui Baci⁴⁶, fructificată de către Ploșteanu, aflat foarte aproape de poarta

⁴⁴ *Ecoul*, Arad, luni (20 noiembrie 1934), 2.

⁴⁵ *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 249, ediția I-a, luni (3 decembrie 1934), 3.

⁴⁶ Idem, nr. 250, ediția I-a, marți (4 decembrie 1934), 3.

adversă, care a șutat pe lângă Pavlovici, ieșit din spațiul porții, ceea ce a produs, în rândul spectatorilor clujeni, “un entuziasm indescritibil: urale, pălării aruncate în aer, îmbrățișări”; după această fază memorabilă, universitarii s-au retras, cu toții, în careul propriu, împiedicându-i pe ripensiști să marcheze vreun gol; cei mai buni jucători de pe teren au fost Dobay și Schwartz; Gain l-a dominat, în toate fazele, pe Kotormany, iar portarul Șepci s-a descurcat admirabil⁴⁷.

După părerea mea, scăderea rezistenței la efort și a formei fizice generale a unor ripensiști a cauzat adoptarea unei alte tactici, defensive de data aceasta, în meciurile cu CAO, la Oradea, și cu Universitatea, la Cluj, care nu a avut efectul scontat, „Ripi” realizând un scor egal cu echipa orădeană (2–2) și suferind o înfrângere (0–1) în fața team-ului clujean.

Acum, câțiva ripensiști figurau și în topul golgeterilor Diviziei Naționale: Dobay – 10 puncte (alături de Zelenak II – *Chinezul* și Volodea Vâlcov – *Venus*); Schwartz – 8 puncte; Ciolac și Bindea – câte 5 puncte fiecare; Lazăr – 3 puncte⁴⁸.

Cristi Alexiu subliniază faptul că, până la sfârșitul sezonului de toamnă, *Ripensia* și-a asigurat primul loc în clasament (șapte victorii, două egaluri și două înfrângeri, golaveraj 30:18, un total de 16 puncte). Așadar, anul calendaristic 1934 a adus, pe lângă amărăciunea pierderii titlului, satisfacția dobândirii celei dintâi Cupe a României; de asemenea, a prilejuit frumoase victorii internaționale, precum și o participare consistentă în reprezentativa țării. Golgeterul formației pe anul respectiv a fost tot Dobay (58), urmat – la distanță – de Schwartz (31), Ciolac (24), Bindea ș.a.

Trebuie menționat că, în cele din urmă, capriciosul public timișorean s-a atașat și mai puternic de echipă, depășind nemulțumirea provocată de pasagerile ei eclipse de formă și animozitățile având ca punct de plecare mentalități șovine. Mai mult chiar, publicul bucureștean “făcuse un amor teribil pentru ripensiști”, astfel încât aceștia jucau multe partide cu miză în Capitală. În egală măsură, la nivelul formației, discriminări etnice nu s-au întâmplat niciodată, marea prietenie dintre jucători având – ca liant – limbajul comun al fotbalului. Pavlovici, Deheleanu, Bindea, Lazăr, Ciolac, Vasile Chiroiu, Tudor Chiroiu, Sepi II, Tabacu, Gall II, Oprian, Felezan erau români; Zombory, Hoksáry, Lakatos, Kotormány, Raffinsky, Nagy, Beke, Dobay, Kovács Nicolae – unguri; Bürger,

Agner, Hrehuss, Morawetz, Wetzer – germani; Schwartz – evreu ș.a.m.d.⁴⁹

La sfârșitul anului 1934, unele echipe timișorene făceau lobby pentru completarea formațiilor proprii, prin toate mijloacele posibile. În acest sens, în presa bucureșteană a apărut zvonul (“din sursă demnă de încredere”) că excelentul ripensist Dobay era pe punctul de a-și părăsi echipa, semnând, deja, pentru o altă grupare timișoreană, *Banatul*, care dorea să-și înființeze, în viitorul apropiat, o secție profesionistă. Unele ziare din Capitală considerau că, în acest caz, *Ripensia* ar trebui să fie îngrijorată pentru viitorul ei⁵⁰.

După toate probabilitățile, ziarele sportive din Capitală dețineau unele informații corecte. De pildă, în vederea profesionalizării secției sale de fotbal, echipa timișoreană *Banatul* intenționa să achiziționeze toți jucătorii care au reprezentat, vreodată, culorile clubului. Este vorba despre o listă lungă, cuprinzând vedete ale fotbalului românesc: Chiroiu și Covaci (*C.A.O.*), Gain, Tabacu și Deheleanu (“*U*”), Doboșan (*UDR*), Dobay și Ciolac (*Ripensia*). De asemenea, un delegat al clubului *Banatul* a plecat la București, pentru a demara tratativele cu un cunoscut portar, al cărui nume era ținut, încă, secret. Măsurile preventive ale *Ripensiei* au fost prezentate în paginile ziarului *Sportul zilnic*: “De toate aceste șvonuri (zvonuri – *n.n.*), în primul rând *Ripensia* s-a alarmat mult, întrucât *Banatul* este considerat Clubul oficial al Municipiului și dispune de fonduri mari, așa că poate asigura jucătorilor săi condiții de trai foarte favorabile. Dar, pentru orice eventualitate, conducerea *Ripensiei* a prelungit contractele cu toți jucătorii săi până în 1938. În același timp, a întreprins o asiduă campanie pentru a-și îmbogăți cadrele cu noi și numeroși membri cu suprafață socială”⁵¹.

După părerea mea, succesul unei echipe profesioniste precum *Ripensia* a suscitat un viu interes în cadrul altor echipe din Timișoara și chiar din București, care vor încerca să-și constituie secții profesioniste de fotbal, prin cooptarea unor veritabile “nume” în fotbalul românesc, dar nu putem exclude nici tentativele de dezagregare a lui „Ripi”, dictate, de multe ori, de la București, de care nu erau străine, din păcate, nici echipe de pe malurile Begăi, tentative bazate și pe o miză politică, nu doar sportivă.

Un cunoscut ziar bucureștean de profil considera că activitatea *Ripensiei* în anul 1934 reprezintă

⁴⁷ Idem, nr. 251, ediția I-a, miercuri (5 decembrie 1934), 3.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 59.

⁵⁰ *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 251, ediția I-a, miercuri (5 decembrie 1934), 3.

⁵¹ Idem, nr. 266, ediția I-a, joi (20 decembrie 1934), 3.

un veritabil exemplu de regularitate și omogenitate: “Mai puțin norocoși în străinătate, ripensiștii reușesc, însă, în țară, performanțe strălucite și, totodată, produc cele mai agreabile spectacole”. După tradiționalul turneu extern, echipa profesionistă timișoreană a reușit să obțină rezultate remarcabile: 9-0 cu *Venus (București)*, la Timișoara; 2-2 (1-1) cu *Select Lyon*, la Lyon; 4-1 (2-0), la 28 februarie, cu *Saint Servain*, la Saint Servain; 4-5 (2-2), la 7 martie, cu *Olympique Lillois*, la Lille; 3-4 (1-1), la 9 martie, cu *O.G.C. Nice*, la Nissa; 2-0 (1-0), la 14 martie, cu *F.C. Mulhouse*, la Mulhouse; 2-4 (0-1), la 18 martie, cu *F.C. Sochaux*, la Sochaux; 6-0 (3-0), la 21 martie, cu *Mureșul (Tg. Mureș)*, la Timișoara; 3-0 (1-0), la 28 martie, cu *Z.A.K. (Subotica)*, la Timișoara; 7-0 (2-0), la 1 aprilie, cu *Șoimii*, la Sibiu; 4-3 (3-0), la 10 aprilie, cu *Kispest (Budapesta)*, la București; 7-2 (2-1), la 12 aprilie, cu *Venus*, la București; 6-2 (1-1), la 14 aprilie, cu *Elpis*, la Constanța; 2-1 (0-0), la 20 aprilie, cu *Bohemiana*, la București; 6-2 (2-1), la 26 aprilie, cu *Unirea Tricolor*, la București; 0-0, la 7 mai, cu *C.A.O.*, la Oradea; 2-1 (2-1), la 10 mai, cu *România*, la Cluj; 6-4 (3-4), la 12 mai, cu *Gloria (Arad)*, la Timișoara; 6-3 (1-2), la 17 mai, cu *Venus (București)*, la Timișoara; 3-3 (2-1), la 5 iunie, cu *Vulturii Textila (Lugoj)*, la Timișoara; 3-1 (0-1), la 8 iunie, cu *Mureșul*, la Tg. Mureș; 2-1 (0-1), la 10 iunie, cu *V.S. Trieste*, la București; 3-1 (0-1), la 18 iunie, cu *A.M.E.F.A.*, la Arad; 8-0 (4-0), la 2 iulie, cu *Gloria (Arad)*, la Timișoara; 2-3 (2-0), la 16 iulie, cu *Venus (București)*, la Timișoara; 3-5 (1-0), la 23 iulie, cu *Venus*, la București; 2-4 (2-1), la 25 iulie, cu *A.C.F.R.*, la Brașov; 3-0 (1-0), la 6 august, cu *Gloria C.F.R.*, la Brăila; 7-1 (1-1), la 7 august, cu *Dacia Unirea*, la Brăila; 4-6 (3-2), la 12 august, cu *C.A.O.*, la Deta; 9-0 (4-0), la 21 august, cu *C.F.R.*, la Timișoara; 4-6 (1-4), la 28 august, cu *Admira (Viena)*, la Timișoara; 5-0 (3-0), la 1 octombrie, cu *Universitatea (Cluj)*, la București; 3-0 (1-0), la 3 septembrie, cu *Juventus*, la București; 2-2 (0-2), la 11 septembrie, cu *Crișana*, la Oradea; 5-6 (2-3), la 16 septembrie, cu *Chinezul*, la Timișoara; 4-1 (2-1), la 7 octombrie, cu *Venus*, la București; 2-1 (1-0), la 22 octombrie, cu *România*, la Cluj; 4-2 (2-1), la 28 octombrie, cu *A.M.E.F.A. Arad*, la Timișoara; 3-2 (1-0), la 23 septembrie, cu *Unirea Tricolor*, la București; 2-2 (0-2), la 11 noiembrie, cu *C.A.O.*, la Oradea; 2-0 (1-0), la 18 noiembrie, cu *C.F.R. (București)*, la Timișoara; 3-0 (2-0), la 26 noiembrie, cu *Gloria*, la Timișoara; 0-1 (0-0), la 2 decembrie, cu *Universitatea*, la Cluj⁵².

⁵² P. Alexa, Exemplu de regularitate și omogenitate e

Consider că publicul timișorean nu și-a trădat niciodată spiritul cosmopolit și pasiunea pentru fotbal, ajungând să îndrăgească atât de mult *Ripensia*, încât îi ierta toate “greșelile de parcurs”. Echipa profesionistă timișoreană era bine încheagată la finele anului 1934: toți jucătorii, indiferent de originea etnică sau de convingerile religioase, erau – cu adevărat – prieteni și în afara terenului de joc, nu doar în timpul meciurilor oficiale sau amicale, și împărtășeau o pasiune “arzătoare” pentru fotbal, care nu avea nicio miză financiară.

Conform lui Alexiu, reluarea campionatului a prilejuit *Ripensiei* o victorie la Arad, împotriva *Gloriei*, mai dificilă decât o arăta rezultatul (6:3).

De asemenea, la 17 martie 1935, contra echipei *România Cluj*, pe teren propriu, a reintrat Bindea. Acesta a deschis scorul încă din minutul 16, ducând până la capăt o combinație cu Ciolac și Lazăr. L-au imitat Schwartz și Dobay, timișorenii ajungând să conducă echipa adversă cu un scor confortabil (3:0). Însă, în mod surprinzător, în minutul 30, Felecan II, nemarcat, șutează în bară, mingea ricoșează în mâna lui Pavlovici și, apoi, intră în poartă; scorul devenise 3:1. După pauză, clujenii, complet depășiți, au recurs la faulturi grosolane, care au generat întreruperi ale jocului și eliminări. Cu toate acestea, Ciolac mai marchează de două ori, stabilind scorul final al partidei, 5:1⁵³.

Același Alexiu menționează faptul că, în meciul revanșă de la Timișoara, desfășurat în ziua de 28 martie 1935, într-o nouă ediție a Cupei României, brașovenii, amenințați cu o înfrângere catastrofală, s-au comportat total nesportiv. “Fachirul” Kotormány și-a ridiculizat adversarii, fiind sprijinit intens, în acțiunile sale, de partenerii din linia mediană (Lakatos și Deheleanu), reveniți la prestația de odinioară. În consecință, „Ripi” a obținut un succes fără dubii (4:1)⁵⁴.

După părerea mea, primele meciuri ale *Ripensiei* din anul 1935 au fost veritabile triumfuri ale formației timișorene, fie în campionatul național (cu echipele *Gloria Arad* și *România Cluj*), fie în Cupa României (cu team-ul *Brașovia Brașov*), stilul de joc consacrat al ripensiștilor și “pofta” de goluri manifestată de către Bindea, Schwartz, Dobay, Ciolac, Kotormány, Lakatos și Deheleanu ducând la rezultate previzibile: 6-3 cu *Gloria Arad*, 5-1 cu *România Cluj* și 4-1 cu *Brașovia Brașov*.

Alexiu subliniază faptul că, la 31 martie 1935,

activitatea Ripensiei în 1934, în *Sportul zilnic*, București, anul I, nr. 254, ediția I-a, sâmbătă (8 decembrie 1934), 3.

⁵³ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 59–60.

⁵⁴ *Ibidem*, 60.

o nouă confruntare de o deosebită însemnătate, cu *Universitatea Cluj*, echipă bine plasată în clasament, găsea *Ripensia* cu simptome evidente de oboseală și de plictiseală, deoarece juca al treilea meci oficial într-o săptămână. Ajutați de vânt, clujenii au dominat ușor partida, la început, însă două execuții de excepție ale lui Dobay, bine servit de Schwartz și de Lazăr, au înlesnit desprinderea gazdelor (scor 2:0). În a doua parte a jocului, „Calul” înscrie din nou, din 11 metri, și tot el o va face și a patra oară. De asemenea, Bindea a driblat toată apărarea adversă, a trimis în bară și a reluat în plasa porții adverse. Pentru oaspeți a marcat Gain, din 11 metri. Bindea și Ciolac au mai avut câte o bară. Cu rezultatul final de 5:1, timișorenii și-au consolidat poziția de lideri.

La un interval de o săptămână, cele două echipe s-au întâlnit din nou la Timișoara, de data aceasta în Cupa României. Acum, clujenii au opus o dâră rezistență. *Ripensia* avea un alt antrenor, în persoana lui Rudy Wetzer. În mod straniu, tripla n-a folosit aproape deloc extremele, deși ele demonstau o nestăvilită poftă de joc. Mai mult decât atât, *Universitatea* a marcat prima, la o lovitură de cap a lui Giurgiu II (minutul 30). Dobay a egalat abia în minutul 66, iar Bindea a semnat golul victoriei cu 8 minute înainte de final (2:1)⁵⁵.

Conform lui Alexiu, în duminica următoare (14 aprilie 1935), *Ripensia* a înfruntat „acasă” pe *C.A.O. Oradea*, cea mai importantă rivală la titlu, într-un veritabil derby al campionatului. Orădenii au început vijelios, surprinzându-și, în mod evident, adversarul. Ofensiva lor, care a durat circa 20 de minute, s-a materializat prin golul lui Kovács (0:1). Gazdele se pun, treptat, pe picioare și egalează în minutul 36, prin neobositul Dobay. În a doua jumătate a întâlnirii, roș-galbenii au pus – în întregime – stăpânire pe joc, oboseala oaspeților fiind tot mai evidentă. Victoria ripensiștilor s-a conturat destul de repede, ei punctând prin Deheleanu (min. 58) și Beke (min. 64). Deși cvintetul ofensiv nu a dat randamentul obișnuit, echipa s-a impus prin linia de mijloc, în care Lakatos și Deheleanu i-au fost superiori lui Kotormány, și prin prestația în apărare a veteranului Hoksáry și a portarului Pavlovici. La partida amintită, *Ripensia* a aliniat următoarea formație: Pavlovici – Hoksáry, Agner – Deheleanu, Kotormány, Lakatos – Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz, Dobay⁵⁶.

Alexiu menționează faptul că, la câteva zile distanță, la Arad, ripensiștii întâlneau pe *A.M.E.F.A.*,

codașă clasamentului, și abia obțineau un draw – 2:2 (1:1). Totuși, arădenii au jucat cu ambiție, mult peste condiția lor⁵⁷.

Același autor subliniază că, la fel ca și în cazul lui *U Cluj*, sorții au decis ca *Ripensia* să întâlnească, în Cupa României, un adversar cu care se confruntase în urmă cu 10 zile – *C.A.O.* (la Oradea). Orădenii și-au susținut, cu frenezie, favoriții. Gazdele, dornice de revanșă, au atacat din start, însă Pavlovici a apărât toate fazele „de poartă”. Contrar cursului partidei, timișoreanul Schwartz a marcat în minutul 15. *C.A.O.* își intensifică presiunea după pauză și bombardează poarta oaspeților timp de 40 de minute. Bodola a egalat în minutul 57. După o oră și jumătate de joc, scorul era de 1:1. Au urmat, în mod inevitabil, prelungirile. În minutul 104, Barta face henț în careu; arbitrul Xifando nu acordă penalty, ci corner; Dobay execută cornerul și Deheleanu reia în plasă cu capul. Cei mai buni de pe teren s-au dovedit a fi Pavlovici și Bodola.

După meciul cu o veche adversară, echipa iugoslavă *Beogradsky*, desfășurat la 1 mai 1935, ripensiștii au rămas în Capitală pentru meciul cu *C.F.R.*, terminat la egalitate – 2:2 (la pauză, 2:0), după ce, la un moment dat, conduceau cu 2:0. Și de această dată, Pavlovici s-a dovedit un mare sportiv. Ambele echipe au beneficiat de câte un penalty, aparate de portari. Golurile au fost marcate de către Deheleanu (min. 5), Kotormány (min. 10) – dintr-o lovitură liberă de la 40 de metri, Barbu (min. 64) și Attila (min. 89)⁵⁸.

Consider că, în înfruntarea cu *Universitatea Cluj*, desfășurată la Timișoara, în cadrul campionatului național, ripensiștii au reușit să învingă oboseala cauzată de numărul tot mai mare de meciuri oficiale pe care trebuiau să le susțină și de rutina în care intraseră deja, și să se impună cu scorul de 5:1, consolidându-și poziția de lideri ai Diviziei Naționale. La această victorie binemeritată și-au adus o contribuție decisivă „oamenii de bază” ai lui „Ripi”: Dobay, Schwartz, Lazăr, Bindea și Ciolac. Din păcate, fluctuațiile valorice ale *Ripensiei* s-au evidențiat la un alt meci, desfășurat tot în capitala Banatului, contând pentru Cupa României, în compania aceleiași echipe: *Universitatea Cluj*; scorul final, în favoarea lui „Ripi” (2:1), poate fi explicat prin apărarea – aproape impenetrabilă – a formației clujene, folosirea insuficientă a extremelor *Ripensiei* și perioada de acomodare cu noul antrenor al lui „Ripi”, Rudy Wetzer, cu caracter provizoriu. O nouă variație de formă a ripensiștilor se poate

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, 60–61.

⁵⁷ *Ibidem*, 61.

⁵⁸ *Ibidem*.

observa, destul de clar, în partida cu *C.A.O. Oradea*, disputată la Timișoara, unde elanul orădenilor a fost curmat, relativ repede, printr-un efort comun al ripensiștilor Dobay, Deheleanu și Beke, aducându-și un aport destul de semnificativ la victoria lui „Ripi” și Lakatos, Hoksáry sau portarul Pavlovici; partida amintită s-a încheiat cu scorul de 3–1 pentru *Ripensia*. În schimb, la Arad, ripensiștii s-au lovit de încăpățânarea echipei *A.M.E.F.A.*, o veche rivală, de a se lăsa învinsă cu greu, echipa timișoreană nereușind să obțină decât un scor egal (2–2). Au urmat alte două meciuri destul de dificile pentru „Ripi”: primul – cu *C.A.O. Oradea*, pe terenul acesteia, în cadrul Cupei României, la care ripensiștii au reușit, doar după prelungiri, să obțină victoria, cu 2–1, prin golul înscris de Deheleanu; al doilea – cu *C.F.R. București*, desfășurat în Capitală, în campionatul național, finalizat cu un scor egal (2–2), la care portarul Pavlovici s-a dovedit a fi, de multe ori, „salvatorul” situației.

Conform lui Alexiu și Ususan, finala Cupei României, disputată la 6 iunie 1935, în Capitală, în fața a 20.000 de spectatori, nu s-a ridicat, din păcate, la nivelul așteptat. Arbitrul Xifando a urmărit, cu atenție, evoluția celor două finaliste pe teren, *C.F.R. București* (Theimler – Roșculeț, Ujlaki – Vintilă, Wetzer II, Cuedan – Georgescu, Barbu, Strök, Medve, Attila) și *Ripensia* Timișoara (Zombory – Bürger, Hoksáry – Deheleanu, Kotormány, Lakatos – Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz, Dobay). Alexiu descrie amănunțit desfășurarea acestei partide: Attila (min. 30) și Strök (min. 33) au înscris goluri care puteau fi apărute destul de ușor, *C.F.R.* ajungând să conducă cu scorul 2:0; ulterior, Theimler a scos o minge intrată deja în poartă, însă arbitrul nu a validat golul; până la urmă, timișorenii au reușit să înscrie prin Schwartz, prima repriză terminându-se în avantajul bucureștenilor (2:1); în repriza secundă, Schwartz a înscris al doilea gol al ripensiștilor, golul înscris de către Dobay fiind anulat, datorită semnalării unei faze de offside; apoi, Georgescu a punctat de două ori, în minutele 55 și 62, scorul ajungând la 4:2 în favoarea *C.F.R.*-ului; cu toate că Schwartz a fost faultat în careu, arbitrul nu a sancționat această infracțiune; bucureșteanul Ujlaki a reușit „performanța” de a introduce balonul în propria poartă, în minutul 67, tabela de marcaj arătând 4:3; în minutul 70, Georgescu a mărit avantajul *C.F.R.*-ului (5:3); în ultima parte a meciului, Dobay a reluat cu capul la un corner executat de Bindea (5:4), iar, în minutul 86, Zombory a transformat o lovitură de la 11 m, restabilind egalitatea (5:5); în prelungiri, Barbu a fructificat o lovitură

de la 16 m, *C.F.R.*-ul câștigând partida la limită, cu scorul 6:5, „în ciuda atacurilor furibunde ale *Ripensiei*, care se vede nevoită să cedeze prețiosul trofeu”⁵⁹.

Același Alexiu subliniază că acest insucces a fost atenuat de faptul că, în luna iulie 1935, ripensiștii vor deveni, pentru a doua oară, campioni ai României⁶⁰.

După părerea mea, *Ripensia* a fost, din nou, „faultată” de arbitrul meciului cu *C.F.R. București*, din finala Cupei României, echipa din Capitală reușind, printr-un joc ofensiv, dus până în *extremis*, și prin veritabile „cadouri” primite de la arbitrul jocului, Xifando (un gol nevalidat pentru „Ripi”, deși mingea intrase în poarta *C.F.R.*-ului; un offside fabricat, pentru a anula un gol marcat de Dobay; faultarea lui Schwartz în careu, neluată în seamă, etc.), să obțină, după prelungiri, victoria cu scorul de 6–5. Eliminată din Cupa României, *Ripensia* va deveni, totuși, campioană națională, în vara anului 1935.

Conform lui Ususan, în pauza competițională, în vara anului 1935, în lotul *Ripensiei* au loc câteva mișcări. Astfel, Lazăr a plecat la *România Cluj*, Hrehuss la *Macabi*, sosind – în schimb – Morawetz, care a primit undă verde de la *RGMT Timișoara*⁶¹.

Consider că modificările produse, în vara anului 1935, în lotul *Ripensiei* se dovedeau, în general, binevenite, Hrehuss fiind un element îmbătrânit, rutinat, iar Lazăr incomplet integrat în echipă. Pe de altă parte, sosirea lui Morawetz, provenit de la *RGMT*, va da un nou suflu echipei profesioniste timișorene.

Ususan menționează faptul că noua ediție de campionat a avut o desfășurare identică cu precedentă, deci o serie cu 12 echipe participante: *Ripensia* și *Chinezul* (din Timișoara), *Juventus*, *Venus*, *CFR* și *Unirea Tricolor* (din București), *AMEF* și *Gloria* (din Arad), *CAO* și *Crișana* (din Oradea), *Victoria* și *Universitatea* (din Cluj). Ususan și Alexiu susțin că *Ripensia* a încheiat turul campionatului doar pe poziția a treia, cu linia de clasament 11 5 4 2 31–22 14 p, pierzând al doilea joc la Arad, 1–4, cu *Gloria*. Pe primele două locuri s-au situat *CAO* și *Venus*, ambele cu câte 15 puncte, dar cu câte trei eșecuri la activ. Cealaltă echipă timișoreană, *Chinezul*, a terminat prima parte a sezonului pe locul 8, cu doar 9 puncte. Golgeterul *Ripensiei* în anul 1935 a fost același Dobay (39), urmat de Ciolac (24), Schwartz (20),

⁵⁹ *Ibidem*, 63.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Sandu Ususan, *Ripensia...* (III), în *Fotbal vest...*, 8.

Bindea (14), Beke (13), Zombory (6, toate din lovituri de la 11 metri)⁶².

Ususan consideră că situația din clasament i-a alarmat pe conducătorii *Ripensiei*. Chiar dacă echipa a obținut trei succese consecutive în campionat, reluat la 1 martie 1936 (5–2 cu *Universitatea Cluj*, 4–1 cu *Crișana Oradea* și 2–0 cu *Victoria Cluj*), pe banca tehnică a galben-roșilor a fost instalat Eugen Konrad, care a revenit, astfel, la club după doi ani. Acesta era domiciliat la Viena, fiind patronul unui cinematograf, condus – în lipsa sa – de soția lui. Până la finele anului 1935, antrenase echipa *Austria Viena* și a revenit cu mare plăcere la Timișoara, unde s-a simțit foarte bine și în trecut. La puțin timp după sosirea în Banat, Konrad a acordat un interviu în ziarul *Vestul*, în care a prezentat, în mod deschis, intențiile sale ca antrenor: “Vreau ca întreaga mea grijă să fie acordată jucătorilor puși sub ordinul meu. Vă asigur că la primul meci veți vedea deja un reviriment, iar titlul și Cupa României vor fi adjudecate de un team (echipă – *n.n.*) echilibrat în toate compartimentele și demn de a fi comparat cu valoarea celor din Europa apuseană!”. Konrad îi chema pe ripensiști la antrenamente de patru ori pe săptămână: marți, miercuri, joi și vineri⁶³.

După părerea mea, revenirea lui Eugen Konrad ca antrenor al *Ripensiei*, în primăvara anului 1936, după clasarea lui „Ripi” pe locul al treilea în campionat (întrecută de *CAO* și *Venus*), a fost considerată singura soluție posibilă pentru revigorarea *Ripensiei*. Noul antrenor a promis întărirea coeziunii echipei, obținerea eventului (câștigarea simultană a campionatului național și a Cupei României), o antrenare serioasă și prelungită a jucătorilor aflați în subordinea sa și aducerea lui „Ripi” la valoarea echipelor din vestul Europei.

Sandu Ususan menționează faptul că, după 3–2 cu *Chinezul*, 1–0 cu *Gloria Arad* și 4–1 cu *CFR București*, „Ripi” și-a consolidat poziția în clasament, aflându-se pe locul întâi, cu 26 de puncte, la trei lungimi față de *AMEFA*. Până la finele întrecerii, timișorenii mai aveau de disputat patru partide: cu *Venus* și *Unirea Tricolor*, acasă, cu *Juventus* și *CAO*, în deplasare⁶⁴.

Așadar, noul antrenor al *Ripensiei* a început să pună, îndată, în practică, programul său ambițios de reviriment al echipei, „Ripi” reușind să

urce pe prima poziție în clasamentul Diviziei Naționale, după trei victorii decisive (3–2 cu *Chinezul Timișoara*, 1–0 cu *Gloria Arad* și 4–1 cu *C.F.R. București*). Se anunțau, însă, alte 4 meciuri grele, în compania unor echipe redutabile, cu un joc destul de agresiv și cu un public ostil (*Venus*, *Unirea Tricolor* și *Juventus*, toate din Capitală, precum și team-ul orădean *CAO*).

Conform lui Alexiu, finala Cupei României s-a disputat pe arena *Venus*, la 21 iunie 1936, în prezența a aproximativ 12.000 de spectatori. În urma câtorva incursiuni foarte rapide făcute de *Unirea Tricolor*, portarul *Ripensiei*, Pavlovici, a fost pus la grea încercare. În minutul 38, Ciolac, de pe linia de centru, l-a deschis lung pe Dobay; ajuns aproape de linia de fund, *Calul* s-a întors brusc și a intrat spre centrul terenului, șutând năpraznic de la 20 de metri, dintr-un unghi specific, iar mingea a ajuns la vinclul porții, scorul devenind 1:0. La reluarea partidei, *Unirea Tricolor* a încercat, cu orice preț, să obțină egalarea: o pasă a lui Dincă Schileriu a fost valorificată de către Sony Niculescu, mingea întâlnind, în traiectoria pe care s-a înscris, mâna lui Hoksáry și ajungând în brațele portarului ripensist, Pavlovici, în urma acestei infracțiuni, arbitru Tică Iliescu acordând penalty, transformat, în minutul 51, de către același Sony Niculescu (1:1); în minutul 55, Beke l-a găsit foarte bine pe Bindea, care a driblat mai mulți adversari și a șutat din viteză, portarul bucureștean Petrică Rădulescu respingând mingea, însă Schwartz, aflat în apropiere, a înscris al doilea gol al *Ripensiei* (2:1); în minutul 62, Bindea a tras în bară, Iliescu a degajat la Chiroiu, a urmat o centrare la care s-au precipitat, deopotrivă, Ciolac și portarul Rădulescu, însă versatul înaintaș ripensist a reluat splendid din voleu (3:1); după “o ploaie de cornere”, în minutul 85, Bindea a trimis o pasă foarte frumoasă lui Ciolac, care a reușit să-i dribleze pe Florea și pe Iliescu, apoi l-a fentat și pe portarul advers, trimițând balonul în colțul opus (4:1); în minutul 87, Schwartz a stabilit scorul final al partidei (5:1), șutând pe jos, de la o distanță de 16 metri, “o minge «lucrată» de Ciolac”; în finalul partidei, Bindea a marcat încă un gol, neacordat de arbitru, care “a văzut anterior un henț”; *Ripensia* a folosit formula sa clasică: Pavlovici – Bürger, Hoksáry – Chiroiu, Kotormány, Lakatos – Bindea, Beke, Ciolac, Schwartz, Dobay; *Unirea Tricolor* a aliniat următorul “11”: Rădulescu – Sucitulescu, Iliescu – Florea, Steinbach, Boteanu – Ionescu, Schileriu, Niculescu, Cârjan, Bogdan; victoria bănațenilor s-a datorat liniei de halfi, «fakirul» Kotormány dovedindu-se cel mai “titrat” centru mijlocăș din țară, Chiroiu și Lakatos fiind

⁶² *Ibidem*; vezi și Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 66.

⁶³ Sandu Ususan, *Ripensia...* (IV), în *Fotbal vest*, Timișoara, anul 24, nr. 1105 (11–17 februarie 2014), 4.

⁶⁴ *Ibidem*.

considerați, de către specialiști, “sobri și muncitori”, Pavlovici și Bürger – excelenți în acțiunile lor, Hoksáry – “un jucător rutinat, ce a știut să ascundă – prin plasament – greutatea cu care se deplasa în teren”, dintre înaintași remarcându-se, în mod deosebit, Ciolac, Dobay și Bindea, prin această victorie, *Ripensia* câștigând, încă odată, Cupa României, “după finala pierdută dramatic, în prelungiri, cu un an în urmă”.

La aceste precizări, Ususan adaugă următoarele: “După acest succes, jucătorii *Ripensiei* au avut parte, în premieră, de o primire entuziastă în gara «Domnița Elena», din Timișoara! A urmat o «masă prietenească», dată de Primăria Municipiului Timișoara, care s-a întins până după miezul nopții!”⁶⁵.

După părerea mea, finala Cupei României, desfășurată între *Ripensia* și *Unirea Tricolor*, în prezența unui public numeros, a demonstrat talentul organizatoric al noului antrenor ripensist, Eugen Konrad. Echipa timișoreană s-a dovedit mai omogenă ca oricând, fiecare jucător cunoscându-și locul în teren și “misiunea” pe care o avea de îndeplinit. Scorul obținut de „Ripi” (5–1) s-a datorat marcatorelor (Dobay, Schwartz și Ciolac), dar a fost un efort al unei echipe bine sudate, care a știut să valorifice, la maximum, ocaziile de gol și să profite de greșelile tactice ale echipei adverse. Una din promisiunile noului antrenor fusese atinsă; ripensiștii așteptau – cu suflul la gură – realizarea evenimentului.

Ususan consideră că, după câștigarea Cupei României, s-a declanșat atacul pentru obținerea unui nou titlu. În ziua de 14 iunie 1936, pe arena *Electrica*, în fața a 3.500 de spectatori, timișorenii au învins echipa *Venus București* cu scorul de 6–3, după ce oaspeții au condus, la pauză, cu 2–1. Suporterii bănățeni au fost în delir, deoarece nu și-au văzut favoriții de la 26 aprilie. Următorul examen a fost la București, cu *Juventus*, pierdut de „Ripi” cu 0–2. La 5 iulie 1936, bănățenii au înregistrat un nou eșec, 0–1 la Oradea, cu *CAO*, astfel încât meciul cu *Unirea Tricolor* a devenit decisiv pentru soarta titlului.

La 12 iulie 1936, *Ripensia* a avut mari bătaii de cap cu bucureștenii, de vreme ce galben-roșii au jucat, din prima repriză, în 10 oameni, în urma eliminării lui Bindea. Însă, printr-un efort extraordinar, timișorenii au învins cu scorul de 3–2. Au marcat: Bindea (înainte de a fi eliminat), Ciolac și Beke (în minutul 88), respectiv Steimbach (din penalty) și Schileriu⁶⁶.

⁶⁵ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 69–70; vezi și Sandu Ususan, *Ripensia...* (IV), în *Fotbal vest...*, 4.

⁶⁶ Sandu Ususan, *Ripensia...* (IV), în *Fotbal vest...*, 4.

După părerea mea, noul antrenor și-a luat rolul în serios, *Ripensia* reușind să obțină două victorii (6–3 cu *Venus București* și 3–2 cu *Unirea Tricolor București*), dar și două înfrângeri (0–2 cu *Juventus București* și 0–1 cu *CAO Oradea*), golaverajul făcând, de fapt, departajarea echipelor. De pildă, meciul decisiv pentru soarta titlului de campioană a României, cel cu *Unirea Tricolor*, putea deveni dramatic pentru timișoreni, deoarece faimosul jucător al *Ripensiei*, Bindea, fusese eliminat de pe teren și „Ripi” era în inferioritate numerică; cu toate acestea, *Ripensia* a reușit să marcheze din toate pozițiile posibile și să învingă echipa bucureșteană cu scorul de 3–2, prin golurile înscrise de către Bindea (înaintea eliminării sale de pe teren), Ciolac și Beke. De data aceasta, și al doilea scop fundamental al antrenorului Konrad fusese atins: *Ripensia* câștiga, în același an, și campionatul național, realizând, în sfârșit, eventul visat de mult timp.

Conform lui Ususan, cu linia de clasament 22 13 4 5 59–37 30 p., *Ripensia* a câștigat un nou titlu, al treilea, realizând, astfel, eventul în anul 1936. Pe locul doi s-a clasat *AMEFA*, cu 28 de puncte. *Chinezul* a terminat pe poziția a noua, cu 19 puncte. Pe parcursul campionatului, *Ripensia* a folosit următorul lot: Pavlovici (14 meciuri, 0 goluri), Zombory (8 – 0) – portari; Bürger (18 – 0), Agner (11 – 0), Hoksary (14 – 0), V. Chiroiu (18 – 6), Sandor (1 – 0) – fundași; Deheleanu (9 – 0), Kotormanyi (18 – 0), Lakatos (18 – 2), Morawetz (2 – 0), Gall (13 – 0) – mijlocași; Bindea (22 – 9), Beke (12 – 5), Ciolac (21 – 11), Schwartz (18 – 13), Dobay (21 – 12), N. Kovacs (4 – 1) – atacanți⁶⁷.

Ususan subliniază faptul că ediția 1936–1937 a Diviziei A a demarat la 30 august 1936. Au participat tot 12 echipe, într-o serie unică: bucureștenele *Venus*, *Rapid* (fostă *CFR*), *Juventus* și *Unirea Tricolor*, arădenele *AMEFA* și *Gloria*, orădenele *CAO* și *Crișana*, clujenele *Victoria* și *Universitatea* (a câștigat barajul pentru rămânerea în prima ligă cu *ILSA Timișoara*, 4–1 și 1–0) și timișorenele *Ripensia* și *Chinezul*. Șirul victoriilor pentru galben-roșii a fost întrerupt la sfârșitul lunii octombrie 1936, timișorenii pierzând cu 2–5 la *Rapid*. Până la finele turului s-au mai consemnat două victorii, 6–2 cu *Juventus București* și 3–1 cu *CAO*, dar și o înfrângere grea, 1–4 cu *AMEFA*, la Timișoara.

Ca atare, prima parte a întrecerii a fost încheiată pe locul 3, cu 14 puncte, în fața *Ripensiei* clasându-se *Venus*, cu 15 puncte, și *Rapid*, tot cu 14 puncte, la fel ca și ocupanta poziției a patra, *Gloria*

⁶⁷ *Ibidem*.

Arad. „Ripi” a avut, totuși, cele mai multe victorii, dintre toate participantele (7), dar și 4 înfrângeri, neînregistrând nicio remiză. *Chinezul-ILSA* s-a descurcat greu în tur, ocupând penultimul loc, cu numai 7 puncte⁶⁸.

Se constată că noua ediție a campionatului național (1936–1937) a debutat fără a oferi satisfacțiile binemeritate *Ripensiei*. Deși a suferit doar două înfrângeri “usturătoare”, în partidele disputate cu *Rapid București* (fostă *CFR*) (2–5) și cu *AMEFA Arad*, chiar pe teren propriu (1–4), înregistrând un set complet de victorii, unele chiar împotriva unor adversari de temut (6–2 cu *Juventus București* și 3–1 cu *CAO Oradea*), „Ripi” a încheiat prima parte a întrecerii pe locul 3, cu 14 puncte, fiind devansată de *Venus* și *Rapid*, două echipe fanion ale Capitalei. În schimb, fosta legendă a fotbalului bănățean, *Chinezul*, care fuzionase, între timp, cu o altă echipă din localitate (*ILSA*), era “pe marginea prăpastiei”, ocupând penultimul loc, cu un golaveraj foarte slab.

Ususan apreciază că, deși anul 1936 a fost unul excelent pentru *Ripensia*, la finele lui, clubul nu a mai organizat niciun fel de festivitate, așa cum se obișnuia. După terminarea turului campionatului, antrenorul Konrad a plecat, iar jucătorii au rămas dezorientați, deoarece nimeni nu se mai interesa de soarta lor. Până la urmă, s-a apelat la serviciile altui tehnician austriac, Heinlein⁶⁹.

Conform lui Alexiu, cele mai multe goluri pe 1936 au fost înscrise de către Dobay (36), urmat de Schwartz (24), Ciolac (18), Bindea (17), Beke (14), V. Chiroiu (6), etc.⁷⁰

Consider că plecarea antrenorului Konrad de la conducerea *Ripensiei*, la finele anului 1936, după ce-și făcuse – pe deplin – datoria față de club și de jucători, a produs o ușoară degringoladă în rândul echipei, însă, în final, pe banca tehnică a lui „Ripi” a fost adus un nou antrenor, tot austriac, în persoana lui Heinlein, care trebuia “să reînnoade firele” *Ripensiei* pentru a obține rezultate excelente și în continuare.

Alexiu subliniază faptul că anii 1933–1936 au demonstrat superioritatea clară a *Ripensiei* față de celelalte echipe din țară. Acest plus categoric venea, îndeosebi, din tehnicitatea jucătorilor, și mai puțin din capacitatea lor de luptă. Pe bună dreptate, suporterii îi reproșau echipei incredibilele

fluctuații de formă, o anumită comoditate, lipsa de concentrare din multe partide⁷¹.

Așadar, în perioada 1933–1936, *Ripensia* s-a impus, în plan intern și internațional, stârnind admirație și invidie deopotrivă, printr-un stil de joc combinativ, foarte tehnic, bazat – cu precădere – pe atac și pe ideea înscrierii unui gol în plus față de adversar. Era vorba de un stil cu totul diferit de joc față de alte echipe din țară, mult mai apropiat de jocul practicat de unele echipe faimoase din centrul și apusul Europei. În privința deficiențelor lui „Ripi”, cele semnalate de C. Alexiu sunt conforme cu realitatea, explicând și unele înfrângeri neașteptate ale echipei profesionale timișorene.

Ususan menționează că pregătirile au fost reluate în luna ianuarie 1937, în speranța că timișorenii vor întreprinde un nou turneu peste hotare, în Italia, Spania și Portugalia. Până la urmă, nu s-a mai ieșit din țară, conducerea considerând nerenabile astfel de deplasări, sumele de bani oferite bănașenilor fiind derizorii⁷².

După părerea mea, conducerea clubului *Ripensia* a încercat, începând din anul 1937, să obțină participarea echipei la turnee profitabile peste hotare, care să-i echilibreze “bugetul” și să inducă jucătorilor optimismul necesar pentru returul campionatului intern.

Același Ususan susține că returul n-a adus satisfacții deosebite suporterilor *Ripensiei*. S-au obținut șase victorii (printre care un 6–1 cu *Gloria Arad* și un 3–1 cu *Chinezul-ILSA*), o remiză (pe teren propriu, cu *Venus București*, timișorenii egalând prin Dobay), pierzându-se patru partide (1–3 cu *AMEFA*, 1–2 cu *Juventus București*, 2–3 cu *Unirea Tricolor* și 1–2 cu *Universitatea Cluj*). În consecință, cu linia de clasament 22 13 1 8 59–39 27 p, *Ripensia* a terminat pe locul trei, aceasta fiind cea mai slabă clasare dintre toate participările de până atunci în prima ligă. Campioană a ieșit *Venus București*, cu 32 de puncte, pe locul secund situându-se *Rapid București*, cu 30 de puncte. *Chinezul-ILSA* a terminat pe poziția a 10-a, cu 16 puncte, având în palmares și un rușinos 1–8 cu ultima clasată, *Unirea Tricolor București*. De asemenea, *Ripensia* a ajuns, din nou, în finala Cupei României, trecând – pe rând – de *Olimpia CFR Satu Mare* (2–1), *Unirea Tricolor București* (1-0), *Universitatea Cluj* (1-0) și *Juventus București* (5–2)⁷³.

Deci, noul antrenor al *Ripensiei* nu a putut compensa “îmbătrânirea” echipei și scăderea dramatică a ritmului său de joc, astfel încât „Ripi” s-a

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Sandu Ususan, *Ripensia...* (V), în *Fotbal vest*, Timișoara, anul 24, nr. 1106 (18–24 februarie 2014), 8.

⁷⁰ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 74.

⁷¹ *Ibidem*, 75.

⁷² Sandu Ususan, *Ripensia...* (V), în *Fotbal vest...*, 8.

⁷³ *Ibidem*.

clasat pe locul trei în returul ediției 1936–1937 a campionatului național, de fapt cea mai slabă poziție ocupată de echipa timișoreană până atunci. Pe primele două locuri se situau două rivale de temut ale *Ripensiei*, echipele bucureștene *Venus* și *Rapid*. „Ripi” mai avea o șansă pentru ridicarea moralului jucătorilor săi: confruntarea cu *Rapid București*, în finala Cupei României.

Conform lui Ususan, la 20 iunie 1937, la București, în prezența a 15.000 de spectatori, „Ripi” s-a aflat față în față cu *Rapid*, în finala Cupei României. În formula Pavlovici – Bürger, Agner – Lazăr, Kotormanyi, Deheleanu – Bindea, Oprean, Ciolac, Schwartz, Dobay, timișorenii au ținut piept – doar o repriză – bucureștenilor, la pauză fiind 1–1, datorită reușitelor lui Auer (min. 4), respectiv Dobay (min. 40). După pauză, rapidiștii, în formația Rădulescu – S. Wetzler, Roșculeț – Vintilă, Rășinaru, Cuedan – Auer, Moldoveanu, Baratki, Barbu, Bogdan, au mai înscris de patru ori, prin Moldoveanu (min. 69, 75) și Baratki (min. 72, 86), stabilind scorul final: 5–1. La sfârșitul întâlnirii, arbitrul Denis Xifando i-a șoptit la ureche lui Dobay: „Fotbalul se joacă pe goluri!”⁷⁴.

Ususan subliniază faptul că, pentru prima dată din 1933 încoace, *Ripensia* n-a obținut niciun trofeu. Consolarea a venit, într-o anumită măsură, de la Ștefan Dobay, care a devenit – pentru a patra oară – golgeterul Diviziei A, de data aceasta cu 22 de goluri, ceea ce a însemnat o medie de un gol pe meci⁷⁵.

Conform lui Alexiu, în vederea noului sezon, conducerea tehnică a formației a fost preluată de Sepp Pojar⁷⁶.

Consider că înfrângerea *Ripensiei* în meciul cu *Rapid București*, în finala Cupei României, desfășurat în Capitală în ziua de 20 iunie 1937, în prezența a 15.000 de spectatori, a demonstrat o ușoară derivă în care intrase „Ripi” și incapacitatea sa de mobilizare pentru atacuri decisive la poarta adversarului. Singurul gol al *Ripensiei* a fost înscris de către Dobay, supranumit *Calul*, în timp ce rapidiștii au marcat de 5 ori în poarta timișorenilor. Deși Dobay a devenit, pentru a patra oară, golgeterul Diviziei A, „Ripi” nu obținea niciun trofeu în anul 1937. Din acest motiv s-a apelat la un alt antrenor: Sepp Pojar.

Sandu Ususan menționează că ediția 1937–1938 a Diviziei A a reunit – la start – 20 de formații, împărțite în două serii a câte 10 echipe. În seria I au evoluat: bucureștenele *Rapid* și *Unirea*

Tricolor, *AMEF Arad*, *Victoria Cluj*, *CA Oradea*, *Jiul Petroșani*, *Dacia Unirea Brăila*, *Olimpia Satu Mare* și *Chinezul-ILSA Timișoara*. În seria a II-a s-au întrecut: bucureștenele *Venus*, *Juventus* și *Sportul Studentesc*, *Ripensia Timișoara*, *Gloria Arad*, *Universitatea Cluj*, *Vulturii Textila Lugoj*, *Crișana Oradea*, *A.C.F.R. Brașov* și *Dragoș Vodă Cernăuți*⁷⁷.

Același Ususan face o scurtă trecere în revistă a rezultatelor *Ripensiei*: 2–3 cu *Vulturii Lugoj*, 4–3 cu *Sportul Studentesc*, 6–2 cu *A.C.F.R. Brașov*, 5–2 cu *Universitatea Cluj*, 4–0 cu *Gloria Arad* și 8–1 cu *Dragoș Vodă Cernăuți*. După un adevărat spectacol în fața echipei din Cernăuți (marcatorii lui „Ripi” fiind Bindea – 4 goluri, Dobay – 2, Sepi II și Schwartz), în șaisprezecimile Cupei României, *Ripensia* s-a deplasat la București, urmând să dea piept cu *Juventus*; în mod surprinzător, bucureștenii au triumfat cu 5–1, aceasta fiind cea mai timpurie eliminare a timișorenilor din această competiție⁷⁸.

După părerea mea, ediția 1937–1938 a Diviziei Naționale aducea echipe noi pe podium: *Jiul Petroșani*, *Dacia Unirea Brăila* și *Olimpia Satu Mare* – în seria I; *Vulturii Textila Lugoj*, *A.C.F.R. Brașov* și *Dragoș Vodă Cernăuți* – în seria a II-a. Aceasta demonstrează apariția unui suflu nou în campionatul intern, la care trebuia să se adapteze – cu rapiditate – și *Ripensia*. Echipa timișoreană, antrenată de Sepp Pojar, va face o adevărată demonstrație de forță în turul Diviziei Naționale, învingând, pe rând, echipele *Sportul Studentesc* (4–3), *A.C.F.R. Brașov* (6–2), *Universitatea Cluj* (5–2), *Gloria Arad* (4–0) și *Dragoș Vodă Cernăuți* (8–1) și suferind o înfrângere neașteptată, cu *Vulturii Lugoj* (2–3). Din păcate, stilul de joc al lui „Ripi” a fost surclasat de ofensiva generală a echipei *Juventus București*, într-un meci din șaisprezecimile Cupei României, la care team-ul din Capitală a câștigat detașat, cu scorul de 5–1, eliminându-i pe timișorenii din această competiție. Așadar, noul antrenor al lui „Ripi” mai avea mult de lucru pentru a reechilibra situația.

Ususan ne semnalează și o tentativă de mituire a portarului *Ripensiei*, în preajma unui meci foarte important al timișorenilor în cadrul Diviziei A: în preajma duelului dintre *Ripensia* și *Venus*, „principalele candidate la ocuparea locului întâi în seria a II-a”, desfășurat la Timișoara, în ziua de 28 noiembrie 1937, portarul *Ripensiei*, Dumitru Pavlovici, a fost chemat la Chestura Poliției municipale, acolo fiind așteptat de către Ovidiu Gritta,

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 77.

⁷⁷ Sandu Ususan, *Ripensia...* (V), în *Fotbal vest...*, 8.

⁷⁸ *Ibidem*.

chestorul șef; deoarece echipa *Venus București* era protejată de către Gabriel Marinescu, prefectul Poliției Capitalei, acesta l-a avertizat pe Ovidiu Gritta asupra faptului că *Venus* trebuia să obțină, prin orice mijloace, victoria la Timișoara; ca atare, Gritta a încercat să-l cumpere pe portarul *Ripensiei*, lui Pavlovici oferindu-i-se, inițial, suma de 50.000 de lei “ca să trântască meciul”, în fața refuzului acestuia miza ridicându-se la 300.000 de lei, însă portarul ripensist “a refuzat și acești bani, spre disperarea lui Gritta, care l-a aruncat afară din birou, într-un final”; Pavlovici a raportat această tentativă de mituire, a doua zi, președintelui *Ripensiei*, Cornel Lazăr, care a preferat să introducă toți jucătorii în cantonament; din păcate, *Ripensia* a jucat execrabil, pierzând partida cu scorul 1–6, pe stadionul *Electrica*, în fața a 4.000 de spectatori înmărmuriți, Humis, un jucător adus de *Venus*, de pe plaiurile vechii Elade, marcând de patru ori, Bodola și Ploșteanu înscriind, la rândul lor, câte un gol, singurul punct al bănășenilor fiind cel realizat de către Ciolac, unul dintre cei mai neperformanți jucători ai *Ripensiei* dovedindu-se chiar Miti Pavlovici, “acuzat, apoi, de mulți suporterii că ar fi trântit meciul”, legendarul portar timișorean fiind obligat, pe timpul iernii, să se pregătească, “neconținut, pe ploaie și pe zăpadă, împreună cu Bürger și Kotormanyi”⁷⁹.

Consider că fotbalul românesc intrase într-o nouă “eră”, la sfârșitul anului 1937, folosindu-se toate tertipurile posibile pentru a obține locul fruntaș în campionat. În acest sens, tentativa de mituire a portarului *Ripensiei*, Dumitru Pavlovici, în preajma partidei cu *Venus București*, desfășurată la Timișoara, contând pentru ocuparea locului întâi în seria a II-a, se explică prin implicarea directă a “protejatului” regelui Carol al II-lea, Gabriel Marinescu, cel care “ocrotea”, la rândul său, echipa bucureșteană. Deși această tentativă a eșuat, portarul lui „Ripi” raportând situația conducerii clubului timișorean, pierderea meciului de către ripensiști, cu un scor dezastruos (1–6), a fost imputată – pe nedrept, după părerea mea – lui Pavlovici și altor doi jucători celebri ai *Ripensiei*, Bürger și Kotormanyi, pentru prestația slabă din timpul partidei.

Conform lui Sandu Ususan, galben-roșii (*Ripensia*) au terminat turul cu două înfrângeri și 7 victorii, în timp ce “negrii din Splai” (*Venus*) au avut 8 succese și o remiză⁸⁰.

Deci, la finele turului campionatului intern,

Ripensia “îi sufla în ceafă” echipei *Venus București*, pregătindu-se intens pentru noile confruntări interne și internaționale din anul 1938.

Alexiu consideră că 1938 a fost cel mai constant an în evoluția echipei timișorene, cu performanțe notabile atât în campionat, cât și în Cupa Europei Centrale⁸¹.

Ususan menționează faptul că primul meci oficial al anului 1938 pentru „Ripi” a fost cel cu *AMEFA*, câștigat cu 1-0. După scorul 2-0, înregistrat cu *Juventus*, în Capitală, bănășenii au dat piept cu *Venus*, la București, în ziua de 13 martie 1938. Conducerea timișorenilor a luat decizia surprinzătoare în ceea ce privește primul “11”, anunțând: “Am renunțat la artiști în jocurile de campionat! Beke, Ciolac, Schwartz sunt, cu toții, tehnicieni inegalabili. Îi vom întrebuința cu drag în jocurile internaționale, dar în campionat ne trebuie oameni care luptă!”. Drept urmare, *Ripensia* s-a prezentat pe arena *Venus*, pe un timp rece, într-un meci arbitrat de Xifando, în formula Pavlovici – Bürger, V. Chiroiu – Nagy, Kotormanyi, Gall – Bindea, Oprean, Marksteiner, Lazăr, Dobay. La pauză a fost 0-0, cu două bare ale bucureștenilor și câteva parade de efect ale lui Pavlovici, care va deveni eroul partidei, justificându-și porecla primită: “Pantera neagră”. Oprean a marcat un gol senzațional, iar *Ripensia* s-a impus cu scorul 1-0⁸².

Consider că anul 1938 a debutat “cu dreptul” pentru *Ripensia*. După două victorii destul de “strânse”, înregistrate în meciurile cu *AMEFA Arad* (1-0) și *Juventus București* (2-0), pentru partida cu *Venus*, disputată în Capitală, pe un timp nefavorabil, în ziua de 13 martie 1938, antrenorul lui „Ripi” a renunțat la serviciile unor tehnicieni remarcabili (Beke, Ciolac și Schwartz), pe care urma să-i utilizeze în meciurile internaționale, promovând un stil ofensiv de joc, similar celui practicat de venusiiști. Soluția aleasă de Pojar a avut efect, *Ripensia* impunându-se cu scorul de 1-0, autorul golului (Oprean) și portarul său, Pavlovici, fiind lăudați “la scenă deschisă”; ultimul va fi, de altfel, supranumit, datorită eforturilor sale remarcabile de a apăra buturile lui „Ripi”, *Pantera neagră*.

Conform lui Ususan, tot returul a fost de excepție pentru galben-roșii, care au pierdut un singur meci, 1–4 cu *Gloria*, la Arad. În rest, s-au consemnat numai victorii: 7–1 cu *Universitatea Cluj* (Marksteiner – 4 goluri, iar Bindea – 3 goluri),

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 79.

⁸² Sandu Ususan, *Ripensia...* (V), în *Fotbal vest...*, 8.

3–1 cu *Dragoș Vodă Cernăuți* (marcatori Bindea, Lazăr și Marksteiner), 3–0 cu *Sportul Studențesc*, 2–0 cu *Crișana Oradea*, 3–1 cu *Vulturii Lugoj* și tot 3–1 cu *A.C.F.R. Brașov*. De asemenea, la 3 aprilie 1938, *Venus* a suferit încă un eșec, 0–1 la *Cluj*, cu *Universitatea*. Ierarhia seriei a II-a arăta astfel, la final: *Ripensia* – pe primul loc (30 p., golaveraj 63–25), *Venus* – pe al doilea loc (29 p., golaveraj 64–16) și *Gloria Arad* – pe al treilea loc (24 p., golaveraj 41–24). Seria I a fost câștigată de *Rapid București*, cu 26 de puncte, la fel ca și *AMEFA*, dar cu un golaveraj superior, 41–16, față de 48–25 al arădenilor. *Chinezul-ILSA* a terminat pe locul 4, cu 20 de puncte, având, însă, cele mai multe goluri marcate (57), timișorenii izbutind câteva rezultate remarcabile: 7–0 cu *Jiul Petroșani*, 7–3 cu *CAO*, 6–2 și 7–0 cu *Dacia Brăila*, 6–0 cu *Olimpia CFR Satu Mare* și 6–1 cu *Unirea Tricolor București*. De altfel, Thierjung, atacantul alb-violeților, a fost golgeterul Diviziei A, cu 22 de reușite. Ca atare, finala campionatului urma să se joace între *Ripensia* și *Rapid*, în dublă manșă, la 14 și 28 august 1938, cu primul duel în Capitală⁸³.

După părerea mea, prin schimbarea de optică, noul antrenor al *Ripensiei*, Sepi Pojar, un împătimit al fotbalului, a reușit să impună un nou stil de joc, astfel încât, în vara anului 1938, „Ripi” se găsea, din nou, în finala campionatului național, în compania echipei *Rapid București*, după un set – aproape neîntrerupt – de victorii: 7–1 cu *Universitatea Cluj*, 3–1 cu *Dragoș Vodă Cernăuți*, 3–0 cu *Sportul Studențesc*, 2–0 cu *Crișana Oradea*, 3–1 cu *Vulturii Lugoj* și 3–1 cu *A.C.F.R. Brașov*. Și *Chinezul-ILSA* a ajuns pe o poziție destul de onorabilă în campionat (pe locul 4), obținând rezultate remarcabile cu echipe destul de bine cotate: 7–0 cu *Jiul Petroșani*, 7–3 cu *CAO*, 6–2 și 7–0 cu *Dacia Brăila*, 6–0 cu *Olimpia CFR Satu Mare* și 6–1 cu *Unirea Tricolor București*.

Alexiu descrie amănunțit desfășurarea primei manșe a campionatului național, la București, în ziua de 14 august 1938: pe arena *Giulești*, în prezența a cca 4.500 de spectatori, la apelul arbitrilor Piky Kröner s-au aliniat cele două formații (*Rapid*: Petrică Rădulescu – Wetzer II, Roșculeț – Vintilă, Rășinariu, Raffinsky – Bogdan, Moldoveanu, Lengheriu, Barátky și Auer; *Ripensia*: Pavlovici – Bürger, Regdon – Gall, Kotormány, Lazăr – Bindea, Oprean, Marcu, Schwartz, Dobay); după 4 ani în care nu a strălucit, «fakirul» Kotormány, «apariție adesea uimitoare prin contrastul dintre trupul de boxer uriaș (asemănător cu al unui

personaj la modă – Primo Carnera) și salturile, declanșările feline, de balerină” a reușit să recucească publicul bucureștean, care-l adora; astfel, în minutul 2 al partidei, Kotormány l-a deschis lung pe Marcu, portarul Petrică Rădulescu, în disperare de cauză, a ieșit din poartă, însă ripensistul a liftat balonul, la fel ca la biliard, deschizând scorul (0:1); în minutul 70, Auer a fost trântit la pământ, Iuliu Barátky a executat, destul de nervos, lovitura de pedeapsă, dar portarul Pavlovici a apărut excelent; în minutul 82, Bindea a pătruns singur în careu, reușind să trimită plasat și să mărească avantajul *Ripensiei* (0:2); în minutul 85, în urma acordării unei noi lovituri de la 11 metri pentru *Rapid*, Raffinsky a șutat puternic, însă nu a reușit să înfrângă «Pantera neagră»; în minutul 86, Marcu a ratat – pentru oaspeți – al treilea penalty acordat de arbitru, meciul *Rapid – Ripensia* încheindu-se cu scorul 0:2⁸⁴.

Același Alexiu vine cu precizări suplimentare despre returul primei manșe: la 21 august 1938, la Timișoara, la meciul revanșă au asistat peste 8.000 de spectatori; prima repriză a fost dominată de echipa bucureșteană; în repriza secundă, gazdele s-au dovedit mult mai decise, utilizând, în mai mare măsură, aripile; în minutul 54, Dobay a reușit să scape de marcajul lui Vintilă, centrând de la colțul careului de 16 metri, iar Oprean a înscris «imparabil» cu capul (1:0); în minutul 59, Bindea, «servit» de către Dobay, a stabilit scorul final al partidei (2:0)⁸⁵.

Consider că prima manșă a campionatului național, desfășurată pe arena *Giulești* din Capitală, în ziua de 14 august 1938, în prezența a cca 4.500 de spectatori, «a dat peste cap» socotelile rapidiștilor, care apăreau drept favoriții jocului. În cadrul partidei amintite s-au afirmat, cu precădere, «fakirul» Kotormány, foarte iubit de bucureșteni, Marcu, Bindea și portarul Pavlovici. Scorul final al partidei (2-0) «deschidea calea» *Ripensiei* pentru câștigarea campionatului național. Returul primei manșe, care a avut loc la Timișoara, la 21 august 1938, în prezența a peste 8.000 de spectatori (adică dublul numărului de spectatori de la București), a confirmat valabilitatea noii tactici de joc a *Ripensiei*, impusă de antrenorul Pojar, Oprean și Bindea fiind marcatorii celor două goluri ale lui „Ripi”, în urma «deschiderilor» succesive ale lui Dobay.

În consecință, după cum recunoaște și Sandu Ususan, „Ripi” a câștigat al patrulea titlu de campioană, din păcate, ultimul din istoria acestui legendar

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Cristofor Cristi Alexiu, *op. cit.*, 85–86.

⁸⁵ *Ibidem*, 86.

club, dar și ultimul pentru Timișoara, cu mențiunea că, în intervalul 1922–1938, s-au obținut 10 titluri. În sezonul 1937–1938, *Ripensia* a utilizat următorul lot: Pavlovici (19 meciuri – 0 goluri), Zombory (1-0) – portari; Bürger (17-0), Agner (7-0), V. Chiroiu (14-0), Regdon (2-0) – fundași; Nagy (16-0), Kotormanyi (15-2), Gall (15-0), Deheleanu (2-0), Schaaff (1-0) – mijlocași; Bindea (18-21), Schwartz (9-3), Sepi II (10-7), Marksteiner (17-18), Lazăr (16-2), Dobay (20-8), Beke (7-1), Ciolac (6-1), Oprean (8-3) – atacanți⁸⁶.

Ususan consideră că, în mod firesc, a urmat un schimb de generații. Așadar, din echipa de „aur” au dispărut: Hocksary, retras încă din 1937; Vasi Deheleanu, care „și-a pus ghetetele în cui” în 1938, la vârsta de 28 de ani, dedicându-se meseriei; Alexandru Schwartz, care s-a certat cu conducerea clubului și a părăsit *Ripensia*.

Anul 1938 a adus și despărțirea de Cornel Lazăr, președintele executiv al clubului *Ripensia*. În urma instaurării regimului autoritar monarhic (februarie 1938), de vreme ce Lazăr, precum și președintele de onoare al clubului, Sever Bocu, făceau parte din Partidul Național-Țărănesc, acestora li s-au pus în cărcă mai multe nereguli și au fost supuși la tot felul de șicane. În consecință, Cornel Lazăr s-a despărțit de „Ripi”, după un deceniu în fruntea galben-roșilor, frăiele grupării fiind preluate de Coriolan Băran.

În egală măsură, pentru sezonul 1938–1939 au apărut nume noi în lotul *Ripensiei*: Tabacu, Schütz, Molnar, Wetzer III, Bajusz, Andreescu, Jifcovici, Mioc, Haas și Simatoc. De asemenea, în 1939 a revenit, în capitala Banatului, Mihai Tănzer, de la *Ferencváros Budapest*⁸⁷.

Așadar, la finele anului 1938, *Ripensia* a avut o „zvâcnire” de orgoliu, în amintirea „vremurilor bune” de altădată, câștigând al patrulea și ultimul titlu de campioană a României. Remarcăm apariția unor nume noi în formația lui „Ripi”, încă din sezonul 1937–1938: Regdon, Nagy, Gall, Schaaff, Marksteiner, Oprean, etc.; la acestea se adaugă „noile achiziții” din sezonul 1938–1939: Tabacu, Schütz, Molnar, Wetzer III, Bajusz, Andreescu, Jifcovici, Mioc, Haas, Simatoc și Mihai Tănzer, ultimul revenit la Timișoara, de la echipa *Ferencváros Budapest*. Din păcate, această formulă întinerită nu a avut ocazia să-și demonstreze, pe deplin, aptitudinile, în contextul izbucnirii celui de-Al Doilea Război Mondial și al condițiilor postbelice vitrege de desfășurare a activității pentru „Ripi”. În egală

măsură, anii 1938–1939 au fost marcați de plecarea unor „veterani” ripensiști, precum Hocksary, Vasile Deheleanu și Alexandru Schwartz, din motive extrem de variate. De asemenea, factorul politic și-a spus cuvântul, din conducerea clubului timișorean fiind înlăturați doi faimoși național-țărăniști bănățeni, Cornel Lazăr și Sever Bocu, și preferându-se impunerea unui om apropiat regimului autoritar monarhic, Coriolan Băran.

Conform lui Ususan, sezonul 1938–1939 al Diviziei A s-a desfășurat, din nou, cu o singură serie, de 12 echipe, jucându-se tur-retur, fiecare cu fiecare. Au participat: *Venus*, *Rapid*, *Juventus*, *Sportul Studentesc*, toate din București; *Ripensia* și *Chinezul*, din Timișoara; *AMEF* și *Gloria*, ambele din Arad; *UD Reșița*; *Victoria Cluj*; *FC Carpați Baia Mare* și *Tricolor Ploiești*⁸⁸.

După părerea mea, *Ripensia* intra, de acum, treptat, într-un „con de umbră” din care nu va mai reuși să iese niciodată, din motive obiective (dispariția unora dintre „vedetele” sale, insuficiența sudării echipei în condițiile întineririi lotului, desele schimbări ale antrenorilor, etc.) și subiective (presiunile politice și financiare de toate felurile). La sfârșitul războiului, o echipă „burgheză”, cosmopolită nu-și mai avea loc în noul „peisaj” fotbalistic intern, așa încât revenirea *Ripensiei* în 1948, prin rezultatele remarcabile ale lotului său de juniori, era, de fapt, „cântecul de lebadă” al acestei legende a fotbalului românesc.

În total, în perioada 1930–1938 *Ripensia* a obținut 171 de victorii, 19 remize (egaluri) și 35 de înfrângeri. Echipa profesionistă timișoreană a înregistrat înfrângeri, de regulă, în fața unor team-uri cu un prestigiu aproape similar sau în plină afirmare, dar și în compania unor echipe cu un stil complet diferit de joc.

Pentru a înțelege adevărata valoare a *Ripensiei*, trebuie să aruncăm o privire și în „curtea” altor echipe de fotbal care activau în urbea de pe Bega, în perioada interbelică.

Astfel, conform *Enciclopediei educației fizice și sportului din România* (vol. III), *Chinezul*, echipa de fotbal a muncitorilor de la căile ferate din Timișoara, s-a înființat în anul 1910, activând în campionatul districtual încă dinainte de izbucnirea primei conflagrații mondiale. După Marele Război (1914–1918), *Chinezul* a devenit una dintre cele mai puternice echipe de fotbal din țară, între anii 1921–1927 realizând o performanță unică în

⁸⁶ Sandu Ususan, *Ripensia...* (VI), în *Fotbal vest*, Timișoara, anul 24, nr. 1107 (25 februarie–3 martie 2014), 8.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

istoria fotbalului românesc de până atunci: cucerirea consecutivă a șase titluri de campioană a României. După această perioadă glorioasă, confruntându-se cu serioase probleme financiare și organizatorice, echipa a retrogradat în eșaloanele inferioare, până în 1933, când a revenit în Divizia A. În anul 1936, *Chinezul* a fuzionat cu *ILSA Timișoara*, cu care a mai participat la trei ediții ale primei divizii, apoi în Divizia B (1939–1941). După Al Doilea Război Mondial, *Chinezul* a mai fuzionat cu *CAMT (Clubul Athletic Muncitoresc Timișoara)*, sub denumirea *Chinezul-CAMT*, iar din 1946 *Chinezul* a dispărut de pe scena fotbalistică internă. În cadrul clubului au fost practicate și alte ramuri sportive, printre care atletismul și înotul. În anul 1943, *Chinezul CAMT* avea legitimați, la box, 41 de sportivi. De asemenea, apreciat drept “nucleul de pionierat al luptelor din România”, *Chinezul* a organizat, în decembrie 1921, primul campionat național de lupte greco-romane. “Botezată” cu numele căpitanului Pavel Chinezu (sau Cneazu), din armata regelui maghiar Matei Corvin, echipa *Chinezul* a câștigat, în 1920–1921, campionatul de fotbal al Transilvaniei, iar apoi, în formula divizionară, între anii 1922–1927, a reușit performanța, egalată doar de *Steaua* în 1998, de a cuceri, consecutiv, șase titluri de campioană a României, fapt explicabil prin valoarea excepțională a jucătorilor săi, 17 dintre aceștia făcând parte din prima reprezentativă a țării în perioada 1922–1927. Au avut o carieră sportivă de excepție jucători ai *Chinezului*, precum: A. Ritter, B. Hoksary, S. Fenyvessy, R. Steiner, Frech I, Frech II, M. Tänzer, R. Matek, Em. Vogl, I. Kilianovitz, Ad. Rech, Ad. Rössler, P. Schiller, I. Teszler, Ag. Semler, E. Lakatos, R. Wetzer, W. Zombory, P. Teleki, B. Toth ș.a. Din păcate, după anul 1932, în locul unor jucători valoroși (R. Wetzer, M. Tänzer, Ag. Semler, P. Teleki, I. Teszler), plecați la diferite cluburi profesionale din străinătate, au apărut alte nume de referință pe “firmamentul” *Chinezului*: I. Miklóssy, L. Raffinsky, I. Zelenak, I. Kuszka, Fr. Östermann, R. Demetrovici, C. Hetzer, Șt. Török, L. Grüin, A. Szilard. După o redresare financiară temporară, în intervalul 1936–1939, *Chinezul* a retrogradat din primul eșalon, pierzând contactul cu marea performanță. În anul 1941, *Chinezul* a fuzionat cu *CAT (Clubul Athletic Timișoara)*, constituit în 1902, care, la rândul său, fuzionase, în 1935, cu *RGMT*, păstrându-și numele. Din anul 1946, a rămas numai *CAMT*, *Chinezul* “evaporându-se” din nomenclatura fotbalului românesc⁸⁹. Printre

echipele învinse de *Chinezul* figurează, cronologic, următoarele, precum se subliniază în *Larousse. Enciclopedia fotbalului: Victoria Cluj* (1922 și 1923), *C.A.O. Oradea* (1924), *U.C.A.S. Petroșani* (1925), *Juventus București* (1926) și *Colțea Brașov* (1927), în ultimele finale consacrându-se formula de echipă întipărită în memoria suporterilor bănațeni: Zombory-A. Steiner, Hoksary-Vigh, Vogl, R. Steiner-Tänzer, Teleki, R. Wetzer, Semler, Matek. În această formație se distingeau C. Vogl, secundul lui Angelo Niculescu la Campionatul Mondial de Fotbal din Mexic (1970), și Rudy Wetzer, una dintre cele mai complexe personalități fotbalistice din perioada interbelică⁹⁰.

După părerea mea, *Chinezul* a fost cea mai puternică echipă de amatori din Timișoara interbelică, în special din intervalul 1920–1927, însă problemele de natură financiară și organizatorică și-au pus amprenta asupra evoluției clubului după apariția primului *team* profesionist din țara noastră, *Ripensia*, care a dus gloria fotbalistică a urbei de pe Bega pe culmi nebănuite. Din păcate, destinul *Chinezului* a fost similar, până la un punct, cu cel al *Ripensiei*, ambele echipe dispărând din peisajul fotbalistic intern după Al Doilea Război Mondial.

De asemenea, *Enciclopedia educației fizice și sportului din România* (vol. III) prezintă un scurt istoric al *Clubului Sportiv “CFR” Timișoara*: în anul 1919 s-a înființat *CS “Sparta CFR”*, care, în 1926, a fuzionat cu “*Unirea*” sub denumirea “*Sparta Unirea CFR*”; autodesființată în anul 1927, această formațiune sportivă a reapărut în 1933 (după alte surse, în martie 1932), sub numele de “*CFR*”; în anul 1934, clubul amintit avea peste 1.000 de membri, distribuiți la 7 secții (fotbal, box, lupte, ping-pong, natație, scrimă și atletism); în intervalul 1937–1980, echipa de fotbal a participat la 3 ediții în Divizia C, 22 ediții în Divizia B și 11 ediții în Divizia A (1946–1956, 1970–1971); în Divizia A a obținut rezultate remarcabile: locul III (1946–1947), locul II și finalistă în Cupa României (1947–1948); în 1939–1940, echipa de juniori a clubului timișorean a devenit campioană a României; performanțe deosebite au fost obținute la lupte încă de la începutul anilor ‘30 ai secolului trecut – peste 35 de titluri de campioni naționali (Francisc Cocos, Ovidiu Forai, Ion Popescu, Ion Crâșnic, Constantin Ofițerescu, Petre Cearnău și mulți alții), 6 participări la

vol. III, (*Legislație. Structuri organizatorice. Realizări originale teoretice și aplicative. Mass-media. Baza materială*), București (2002), 169, 311.

⁹⁰ *Larousse. Enciclopedia fotbalului*, coordonator Pierre-Louis Basse, București (2002), 377.

⁸⁹ *Enciclopedia educației fizice și sportului din România*,

Jocurile Olimpice, 5 la Campionatul Mondial și 4 la Campionatul European, medalie de bronz la Campionatul European și numeroase clasări în primele 6 locuri la competițiile oficiale. „*Sparta Unirea CFR*” a activat în următoarea formație: Zombory, Kondor, Talianu, Kele, Halmos, Hutter, Dobay, Hecht, Frech, Csany I și Csany II. După 1932, „*CFR*” a avut doar două prezențe divizionare până la Al Doilea Război Mondial: locul V, în Liga de Vest, Divizia C (1937–1938) și locul VI, în seria I a Diviziei B (1940–1941). Dintre jucătorii care au activat în această perioadă îi putem aminti pe: Ciopraga, Tașcu, Pascu, Polacek, Nicșă, Ghiurișan, Onoiaie, Isac, Covoidean, Urechiatu, Buculei, Ilici, Ritter, Bătrân, Ștefan II, Ștefan III, Motoiu, Nicușan, Lungu, Bogdănescu, Gruiu I, Gruiu II și Savin. De asemenea, în 1939–1940, echipa a cucerit titlul național, iar în 1945–1946, „*CFR*” a ocupat locul II în campionatul Timișoarei. Merită menționat faptul că, în vara anului 1946, după un meci de baraj cu *Politehnica Timișoara*, „*CFR*” a promovat în Divizia A, antrenorul-jucător R. Kotormány având la dispoziție următoarea echipă: Ciopraga, Barna, Munteanu, Ritter, Raniță, Moniac, Cojoreanu, Reuter, Bandu, Avasilichioaie și Bădeanțu⁹¹.

După părerea mea, deși era compusă din 7 secții, unele cu rezultate remarcabile (cu precădere, cea de lupte), până în 1939, „*CFR*” *Timișoara* a fost, mai degrabă, o „pepinieră” de „cadre” pentru alte cluburi timișorene. De la această dată, mizând pe o echipă tânără și ambițioasă, „*CFR*” *Timișoara* a avut performanțe deosebite, reușind să promoveze, în anul 1946, în Divizia A, în timp ce alte două echipe-fanion ale fotbalului timișorean, *Chinezul* și *Ripensia*, se „stingeau” încet. Un merit important în ascensiunea surprinzătoare a „*CFR*”-ului revine, fără îndoială, și fostului ripensist Rudolf Kotormány.

În vol. III din *Enciclopedia educației fizice și sportului din România* este adusă în atenția cititorilor acestui gen de literatură activitatea *Fotbal Clubului „Politehnica” Timișoara*. De pildă, în anul 1920 s-a întemeiat *Asociația Sportivă „Politehnica”*, principalii săi susținători fiind prof. univ. T. Lalescu, cunoscutul savant matematician, directorul Școlii Politehnice, prof. V. Vlad, devenit președintele societății, și prof. I. Zăgănescu, vicepreședinte. Denumită pe scurt „Poli”, echipa de fotbal a activat, inițial, în campionatul districtual, categoria a II-a, până în vara anului 1924, când a promovat în

prima categorie, după un baraj câștigat cu echipa *Kadima* din aceeași localitate. În campionatul orașului Timișoara, ediția 1925–1926, „Poli” a utilizat o formație alcătuită din: Pitea, Chiroiu, Ignuța, Roșca, Doboșan, Sfera, Agapie, Franțiu I, Franțiu II, Sepi II și Ursulescu. Până în anul 1936, au mai evoluat la „Poli” următorii: Negru, Gradin, Tase Protopopescu, Pop, Sepi I, V. Deheleanu (1926–1927); Balaș, Sepi III, Chiroiu II, Ciocină, Apăteanu, Giurgiușiu (1928–1929). Din 1936, însă, „Poli” devine echipă divizionară, la început în eșalonul al III-lea (1936–1938), iar apoi în eșalonul al II-lea (1940–1941, 1946–1948). După a doua conflagrație mondială, în intervalul 1946–1953, cu un lot de 15 jucători (I. Vasile, I. Popescu, R. Marcu, S. Andreescu, A. Rădulescu, V. Dee, Gh. Meghie, O. Franciscovici, Gh. Păcuraru, I. Munteanu, R. Mazăre, P. Iovan, I. Morja, D. Mioc, Oc. Brânzei), „Poli” a reușit să promoveze în prima divizie. Pe parcurs, în viața clubului s-au implicat numeroase personalități, ca: prof. univ. Tr. Lalescu, prof. dr. ing. Silaș, prof. ing. E. Pop, prof. dr. ing. Fr. Kovacs, prof. N. Godeanu, E. Seracin, V. Pain, prof. Gh. Ivan, I. Ghidel, R. Petrescu, Gh. Codreanu, Oct. Gligor, Ad. Manea, V. Boiș și Șt. Anghel. Pe banca tehnică a studenților timișoreni s-au perindat mulți antrenori valoroși, precum: N. Kovacs I, E. Mladin, V. Deheleanu, R. Burger, D. Schileriu, C. Vălcov, S. Bindea, N. Reuter, C. Braun-Bogdan, C. Voroncovschi, I.V. Ionescu, Gh. Codreanu, P. Rădulescu, C. Rădulescu, A. Niculescu, T. Dobândă, Em. Dembrovski, T. Itineanșu, I. Dumitru, V. Vișan, I. Buzoianu, V. Gaboraș, Gh. Chimiuc și A. Șunda. Din anul 1921, culorile echipei menționate au fost alb-negru, adoptate de toate echipele studentești, iar din 1941, când s-a desființat secția de fotbal *Chinezul*, „Poli” a adoptat culorile alb-violet⁹².

Consider că intrarea echipei „*Politehnica*” *Timișoara* în sistemul divizionar, în anul 1936, se datorează „primeririi” constante a lotului reprezentativ, dar și aportului material și moral al unor personalități din localitate, multe dintre acestea implicate în viața universitară timișoreană. „Poli” devenea, după 1948, succesoarea oficială a *Chinezului* și *Ripensiei*, promovând în Divizia A.

Conform lui Mihai Ionescu, în anul 1923 *Clubul Sportiv „Banatul” Timișoara* a înființat o secție de fotbal. În primii ani ai existenței sale, a fost utilizată o formație alcătuită din:

⁹¹ *Enciclopedia educației fizice și sportului din România...*, vol. III, 169, 310.

⁹² *Ibidem*, 335–336; pentru alte rezultate notabile obținute de „Poli” vezi și Gheorghe Popa, *Gloria zilelor de ieri. O istorie romanțată a fotbalului de la Poli Timișoara în cei 85 de ani de existență*, Timișoara (2006).

Coste-Boroancă, Giuran-Ciolac, Ghilezan, Andrei-Tabacu, Hălmăgean, Albu, Drăghici, Fibișan. În anul 1927, *“Banatul”* a preluat și jucătorii echipei *Sparta Unirea C.F.R.*, autodesființată între timp; printre aceștia figurau: Babin, Talianu, Madarasz, Mayer, Halmoș, Studenic, Kis, Aleșianu și Dobay. În anul competițional 1928–1929, *“Banatul”* a reușit să câștige campionatul regiunii Timișoara și să se califice în turneul final al campionatului național, unde a ajuns până în semifinale, eliminând echipele *Generala Craiova* și *Gloria C.F.R. Arad*. Însă, în semifinale, în formația Lăpușneanu-Talianu, Czako-Halmoș, Stanciu, Mayer-Kis, N. Covaci, Ciolac, Sepi II, Dobay, *“Banatul”* a fost eliminat, la rândul său, de echipa *România Cluj*. De asemenea, până în 1936–1937, *“Banatul”* a activat în campionatul districtual Timișoara, fără a obține performanțe deosebite. În cele două ediții cât a funcționat întrecerea în Divizia C, *“Banatul”* a ocupat următoarele locuri: VII în Liga de Vest (1936–1937); III în seria 1 a Ligii de Vest (1937–1938). După încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale, *“Banatul”* nu a reușit să depășească nivelul campionatului regional, deși reunea jucători de mare valoare, precum: Lăpușneanu, Czako, N. Covaci, Ciolac, Sepi II și Dobay. Cu toate acestea, în campionatul Diviziei C (1946–1947) va figura, pe locul V al seriei a V-a, și o echipă cu numele de *Prima Banat*, trezind nostalgii de scurtă durată⁹³.

După părerea mea, având o echipă formată din viitoare “stele” ale fotbalului românesc și european (Ciolac, Babin, Dobay), dar care au migrat, ulterior, spre alte formații, *“Banatul” Timișoara* nu a reușit să prezinte o echipă sudată în diversele partide disputate, iar rezultatele obținute au dezamăgit, în general, suporterii săi, în pofida numelui generic al unei regiuni bogate din punct de vedere economic și “amorezată” de sportul cu balonul rotund.

Același Mihai Ionescu subliniază faptul că, în anul 1911, s-a înființat *Reuniunea de gimnastică a muncitorilor din Timișoara (R.G.M.T.)*, tot acum debutând oficial în campionatul districtual. Primul președinte al asociației amintite a fost Sigismund Löbl. Înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, *R.G.M.T.* alinia următorul “11”: Holzer-Reuter I, Drexler, Reuter II, Toth, Horvath-Heich, R. Wetzer, Stepumer, Serly, Blum. După încheierea primei conflagrații mondiale, echipa a activat în campionatul districtual

Timișoara, categoria I, situându-se, cu precădere, în partea superioară a clasamentului. În intervalul 1925–1929, *R.G.M.T.* dispunea de un lot de jucători alcătuit din: Pülök, Grell, Zarda II, Koch, Steinbach, Radici, Wessely, Ranschau, Katai, Szlovik, Busza, Karlach, Sindelar, Szedlanik, Löwenfeld, Covaci, Antalescu, Palmer II, Loch, Stepan, Szabo, Szücs. După înființarea Diviziei A, în anul 1932–1933, *R.G.M.T.* a devenit una dintre cele două reprezentative ale Timișoarei (alături de *Ripensia*) la acest nivel competițional. Din păcate, jucând în seria a 2-a a Diviziei A, *R.G.M.T.* a ocupat penultimul loc (VI) și a fost obligată să susțină, pentru a nu retrograda, un meci de baraj cu *România Cluj* și *Juventus București*. Înfrântă în partidele disputate cu cele două echipe menționate mai sus, *R.G.M.T.* a revenit, în vara anului 1933, în campionatul districtual. Merită amintită echipa de bază a *R.G.M.T.-ului* în Divizia A: Fuch-Molnar, Hajdu-Gerber, Stepan, Mathe-Iovicin, Reuter, Löwenfeld, Stocksläger, Busza. În anul 1934, *R.G.M.T.* a apărut în prima ediție a campionatului divizionar B și a ocupat, la sfârșitul ediției 1934–1935, locul III în seria a 2-a, iar în anul 1935–1936, locul IV, cu următorul “11”: Gervin-Gerber, Hajdu-Pokorny, Weidle, Moravetz-Seceni, Toth, Stepan, Janosi, Reuter. Datorită acestui trend descendent, în august 1936, *R.G.M.T.* s-a unificat cu *C.A.T.*, devenind *Clubul Athletic Muncitoresc din Timișoara (C.A.M.T.)*, și a dispărut ca nume de pe scena fotbalului timișorean⁹⁴.

Așadar, deși avea la dispoziție câțiva jucători foarte buni, *R.G.M.T.* nu a fost capabilă să reziste, decât pentru scurt timp, în Divizia A, iar după retrogradarea în Divizia B, în disperare de cauză, a fost nevoită să fuzioneze cu *C.A.T.*

Concluzii. Pe tot parcursul evoluției sale, cvintul ripensist Bindea-Beke-Ciolac-Raffinsky-Dobay și-a făcut, pe deplin, datoria față de club și față de suporterii.

De asemenea, înființarea “Gărzii Ripensia”, în vara anului 1934, însemna așezarea clubului timișorean pe baze sociale și întărirea coeziunii dintre jucători și suporterii.

Câștigând al patrulea și ultimul titlu de campioană a României, în anul 1938, *Ripensia* s-a despărțit de Cornel Lazăr, președintele executiv al

⁹³ Mihai Ionescu, *Fotbal de la A la Z. Fotbalul mondial de-a lungul anilor*, București (1988), 573–574.

⁹⁴ *Ibidem*, 576–577. Pentru comparații cu alte echipe din România interbelică, dar și postbelică, vezi: Nicolae Postolache, *Istoria sportului românesc în date*, Iași (1979); Lucian Triță, Mircea Canțar, *Campioana unei mari iubiri*, Craiova (1991).

clubului, și a început să-și “primenească” echipa, destul de îmbătrânită, dar cu un potențial încă destul de mare, însă diferiți factori au determinat intrarea team-ului profesionist timișorean într-un “con de umbră”.

Desigur, întreruperea competițiilor sportive interne în anii celui de-Al Doilea Război Mondial, “dezertările” unor jucători celebri din rândurile sale, precum și presiunile organismelor de conducere ale destinului fotbalului românesc au adus mari prejudicii *Ripensiei*.

După terminarea celei de-a doua conflagrații mondiale se spera într-o revenire a “legendarilor” „Ripi”, însă *O.S.P.*-ul a intervenit decisiv, iar echipa de juniori a *Ripensiei*, antrenată de câteva

nume mari ale “echipei de seniori”, nu a fost lăsată să preia “flacăra” acesteia și să o ducă mai departe.

Construite tot pe baze multietnice, plurilingvistice și multiconfesionale, alte echipe care activau în Timișoara interbelică (*Chinezul*, “*CFR*”, “*Politehnica*”, “*Banatul*”, *R.G.M.T.*) nu au reușit să egaleze faima *Ripensiei* decât după dispariția acesteia de pe firmamentul fotbalului timișorean, bănățean, românesc sau european (în cazul lui “*Poli*”), iar în alte situații au fost doar adversari vremelnici ai acesteia în diverse competiții.

În concluzie, în cele două decenii de existență, *Ripensia* a readus orașul de pe Bega în atenția publicului românesc și străin, reușind să-și îndeplinească scopul pentru care fusese înființată.

FAMINE, POVERTY, DROUGHT AND EPIDEMICS IN ROMANIA (1947). AN OUTLOOK OF THE NORWEGIAN PRESS

Marian-Alin Dudoi*

Keywords: Rädde Barnen, Red Cross, Ingegerd Galtung, Ragnar Kvam, Arnold Rörholt, Margrethe (Greta) Sturdza

(Abstract)

The study aims to investigate how the famine of 1947 manifested itself in Romania and what complications it produced. The sources represented three letters, one interview and one call for help which were published in the Norwegian press and found in Romanian translations in the Diplomatic Archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs, in Bucharest. The sources presented the famine as a consequence of the severe drought between 1946 and 1947, which, together with already-existed pellagra and tuberculosis (but both in a larger extent in 1947) determined an unfortunate amount of human casualties and a great number of refugees. The hospitals were not provided with enough food or medicine either. In the autumn of 1947, the spectre of famine was diminishing and the Romanian Government, obedient to the Soviet Union, decided to refuse the help from United States and Western Europe and started harassing the Western representatives dealing with aid distribution. The people expressed satisfaction for Norwegian fish oil and especially for the larger Swedish aid.

Introduction

In 1946 and 1947 Romania was affected by drought. The country was considered among the defeated countries of the World War II, although it fought for the United Nations in the last eight months and a half of the war. Occupied by the Red Army, obliged to pay huge war compensation to the Soviet Union, which imposed a puppet government lead by Petru Groza, the country had no possibility to overcome the famine and epidemics brought on by drought. An international aid campaign started and reduced somehow these needs. Among the countries which helped the most were the United States of America, Canada, Norway, Denmark, and especially Sweden.

The research was undertaken at the Diplomatic Archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs (Bucharest), where the Romanian Legation in Norway, which represented Romanian interests – as it was only formed of two people, translated any information from the Norwegian media, connected or somehow related to Romania. Actually, the Minister's deputy, Counsellor Grigore Cugler, married for a short period of time to a Swede while he had worked at the Romanian Legation in Stockholm, managed to translate, different documents and publications from Norwegian to Romanian, while in Bucharest, Paul Lahovary, then press secretary of the Nordic section within

the Ministry of Information, and former press secretary at the Romanian Legation in Sweden and married to a Swede, also performed the duty of translator or reviewer from Scandinavian languages in Bucharest, when necessary. The media news were sent at the Ministry of Foreign Affairs, which provided copies to the Ministry of Information.

As the Norway Minister in Poland represented formally his country's interests in Romania, the Swedish Legation in Bucharest dealt, when asked, with the Norwegian interests, citizens and associations in Romania.

Romanian-Norwegian relations constituted the subject of several historians, but mostly regarding the Interwar period, among them Paul Oprescu, Jardar Seim, Silviu Miloiu, Tănase Bujduveanu, Ana-Maria Despa, and Adrian Vițalaru¹.

* Middle School, No. 35 A Unirii Street, Segarcea; e-mail: marianalindudoi@yahoo.com.

¹ Paul Oprescu, Stockholm și Christiania (Oslo), *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, 1911–1939, București, Ed. Politică (1971), 87–108; Jardar Seim *et alii*, *Romanian-Norwegian Diplomatic Relations. Documents, 1905–1947*, Bucharest, Romanian Cultural Institute (2007); Silviu Miloiu, *O istorie a Europei Baltice și Nordice*, vol. I, *De la epoca Naționalismului la Războiul Rece*, Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun (2005); Silviu Miloiu, *Fețele schimbătoare ale stângii norvegiene de la jumătatea anilor 1930: percepții și reacții românești*, *Politică, diplomatie și război. Profesorul Gheorghe*

In recent years, Romanian historians have studied the Swedish involvement by downplaying the extent of the Great Famine, also remembered as the “Great Drought” or “when it was drought/famine in Moldova”. Vadim Guzun published an impressive volume about the Swedes’ aid from Rädde Barnen association, whose activity was harassed by the Romanian intelligence, then serving the pro-Soviet Government². Ramona Miron also dealt with Rädde Barnen help but only in the Vrancea county³. A short motion picture made by Swedish television presented Rädde Barnen activity in Romania during 1947⁴.

Ingegerd Galtung’s voyage to Romania in the spring and subsequent editorials

In the spring of 1947, Norway had already provided the Romanians 5000 tons of fish oil and 95 tons of food⁵. Because Ingegerd Galtung worked for “Aftenposten”, a highly Conservative newspaper and the most read in Norway, Romanian Minister in Oslo, Constantin Văllimarescu, proposed to deny her the visa, and the authorities took the decision accordingly, but somehow she managed to get the visa in Budapest and entered Romania legally – as latter Văllimarescu supposed.

She travelled Romania in the spring of 1947, especially Bucharest and the (Romanian) region of Moldova, in order to prepare a report to Norwegian Red Cross, in the matter of Norwegian aid for Moldova, deeply affected by famine. The Norwegian-born Margrethe (Greta) Sturdza, married to a Romanian prince who was the descendent of the ruling prince of the Principality of Moldova

Buzatu la 70 de ani (coord. Sorin-Liviu Damean, Marusia Cârstea), Craiova, Ed. Universitaria (2009), 396–404; Tănase Bujduveanu, *Relații româno-norvegiene. Prezența românilor în Norvegia. Prezența norvegienilor în România / Relationships between Romania and Norway. The Presence of Romanians in Norway. The presence of Norwegians in Romania*, Constanța, Ed. Ex Ponto (2013); Adrian Vițalaru, *Romanian Diplomats in the Scandinavian Countries (1918–1947)*, *The Romanian Journal for Nordic and Baltic Studies / Revista Română de Studii Baltice și Nordice*, vol. 6, no. 2 (2014), 147–167.

² *Rädde Barnen și Securitatea. Documente româno-suedeze, 1946–1949* (ed. Vadim Guzun), ed. II, revizuită, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut (2019).

³ Ramona Miron, *Activitatea societății suedeze Salvați Copiii în județul Putna (1947–1948)*, *Cronica Vrancei*, X (2011), 295–318.

⁴ <https://www.facebook.com/watch/?ref=save&v=2448789031983334> (accessed June 27, 2024).

⁵ Văllimarescu dispatch no. 841 of 30.05.1947 to Tătărescu, The Diplomatic Archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs, *Norvegia (Norway) fonds*, box no.1 (Norvegia/Norway, 1945–1947), (hereafter DA RMFA, N), box no. 1, file no. 11 (Articole de presă / Articles in press issue), 67.

between 1834 and 1849, and driver Grigore represented her constant companions. Being offered a helping hand by the Swedish Legation at Bucharest and the Swedish Red Cross, Princess Sturdza took care of providing the Norwegian Red Cross aid to those in need⁶.

In the letter of May 1st, published in “Aftenposten”, Galtung wrote that words could not describe what she had seen, as, for her, the situation was somehow similar to Nazi concentration camps. Although Sweden and even Denmark provided much aid, people from Moldova always thanked for Norwegian aid.

She described the situation so worse that even after getting off Bucharest main railways station, she found people from Moldova staying there and hoping to find food in order to bring it to their homes, although the government forbade leaving regions affected by the famine.

In order to see more clearly the spectre of famine, she avoided travelling by plane or by train, and managed to travel in a big truck offered to the Romanian Red Cross by the Swedish Red Cross, as the initial plan of traveling in a car of the United States Red Cross suddenly changed, as the car was not working exactly the day when she was planning to leave Bucharest.

In southern Moldova the landscape seemed the one of a desert as there was no rain since the snow had melted and you could not find any forest, while the air became hardly breathable and the sand could be found everywhere as the third year of drought caught Moldova. People had clothes made from sacks and no shoes, they saw even a man who was eating leaves of acacia in a place that used to be a lake, the journalist and her friends offered him bread, the poor man took it, thanked and said he cannot remember since he had eaten bread⁷.

In other letter, dated June 1st, from Galtung published in “Aftenposten”, she presented the spectre of famine even in Bucharest, known as the Little Paris before World War Two, for richness, standard of living and extravagant social life – only the houses of rich people in the middle of the city (completely different of western Europe and United States cities) and still elegant women, with fancy dresses reminded of the glamorous past. All restaurants with terraces were closed, and the rest were only half populated with customers, mostly

⁶ Bujduveanu, *Relații româno-norvegiene...*, 151.

⁷ Through the country once called the granary of Europe (author’s translation of the headline), DA RMFA, N, box no. 1, file no. 11, 180–181.

diplomats and former journalists. There were beggars, people disabled in the war, Romanian refugees from Bessarabia and Northern Bukovina (occupied again by the Soviet Union in 1944), recent starved refugees from Moldova and many Jews, including from Poland. Many of them slept on streets. The number of disabled people rose to thirty thousand only in Bucharest, while in the whole country reached to two hundred seventy-five thousand. The capital was overpopulated to almost one million people, as before the war had reached only eight hundred thousand.

Diseases had severely increased, especially venereal diseases and tuberculosis – only in Bucharest tuberculosis cases reached one hundred thousand patients. Some hospitals were closed, while the others lacked sheets, beds and medicines and you could not find a place unless emergency. This happened because all foreign aid had been directed to Moldova. The hospital personnel even suffered of malnutrition, as could not afford more than one thousand calories per day – completely insufficient for the hard work they endured every day⁸.

In the letter of Galtung dated as May, 1947, published in the “Aftenposten” in the issue of June 21st, we found that clerks did not receive their wages, the fact that one kilo of maize flour – the ingredient for the main Romanian course at that time called polenta – cost far more than financial aid offered by the Romanian Government for war widows. Almost everyone in Moldova traded a thing for another, even a thin and weak cow for one kilo of maize flour as the cows did not resemble to a normal one, being severely underfed.

Once in Moldovan trade fairs, one can find peasants in richly adorned folk suits, but then one could meet only starved and thin peasants, while their much praised suits were sold or used to make clothes for their children.

Because of the famine broke out racial tensions between Romanians and Roma people, as the latter were accused of stealing chickens. Also even more unfortunate Roma people, because of their nomadic way of living, spread contagious and infectious diseases and almost all of them had at least one illness.

In a village, they met a young woman nurse, who complained about not having food or any means of transporting patients, while the government did not pay her the salary, which represented only the eighth part for a new pair of boots, as

she really needed new ones. Right then, she came from a family for whom she cannot do anything, as when she visited them, she had found them dead of starvation. Tuberculosis was rising continuously, as healthy peasants lived in their only room of the house with their ill relatives, also in the entire region of Moldova people could be treated only in one hospital of tuberculosis with five hundred beds, while the other small hospitals were not provided with food or medicine either.

Pellagra represented another devastating disease, produced by eating polenta made from rotten maize flour – in 1946, 400 000 died of pellagra, and that year even more. In the third stage of the disease, patients became ill of dementia and could commit suicide.

In the issue of child mortality, the rate could rise to 80–100%. The pregnant women usually lost their pregnancy because they were very weak. While they were travelling, they saw a very small house in a field. They stopped the car, entered the house and saw two little children, lying on a kind of bench but used as bed – the only piece of furniture within the house. Their skin was white as they had tuberculosis, did not eat anything for two days as their parents had gone to find food⁹.

At Jassy, her friend, Princess Sturdza, took care of a Norwegian canteen for poor¹⁰. Jassy, the largest Moldovan city and the capital of Moldova when the region had the status of a small state (principality) under Ottoman sovereignty, where they found that 80% of people were destitute – a Medicine School student even told that without American and Swedish help, they had no clothes. The Medicine School did not have medical equipment, nor medicine, and students could not afford to buy books, a fact which obliged them to study in libraries – a totally inappropriate option during tuberculosis epidemics.

When they visited the biggest hospital of Jassy, they were shocked to see thirty pellagra patients in a big hall, many of them lying two or three in a bed, many having dementia and begging for food, while a nurse complained about having them lost even ten kilos in a month and told that only Rădda Barnen provided some food, mattresses and sheets, as the hospital was forced to send to the front's needs its equipment during the war, and the post-war patients had no sheets, no wool mattresses and slept on straw mattresses or the bed boards. The meal consisted of soup, almost only water, a small

⁸ Bucharest today (author's translation of the headline); *loc. cit.*, 172–174.

⁹ Not only the famine, but also diseases destroy Romania (author's translation of the headline); *loc. cit.*, 185–187.

¹⁰ Rădda Barnen și Securitatea..., 134.

piece of polenta, still every day patients, barely able to walk, were sent there, but the hospital decided to refuse their internment as it had no available space. They reached the Romanian-Soviet frontier, only 17 kilometers of Jassy, where people lived under the ground – a fact that intrigued Galtung in such way that she did not believe that there could be such a place in Europe! A peasant invited them in his underground place, where he was eating a bread made from mud and sunflower seeds and soup made from different plants¹¹.

Galtung was strictly conservative, nonetheless she proved fairness criticizing the inability of the Groza Government when dealing with the humanitarian crisis¹².

Later Norwegian aid

In the summer, Arnold Rörholt, the Secretary General of the Norwegian Red Cross, gave an interview to the newspaper “Aftenposten” in the issue of August 8th, in which he announced that the Norwegian section of “Europahjelpen” – the Program for Europe aid (acting under the Norwegian Red Cross), would begin a vast project of collecting and sending aid to European countries in need, first of them being Romania. Some aid had been already sent with the help of Swedish section of “Europahjelpen”. Pastor Magne Solheim, from a Bucharest Christian organization called Israel Mission which was destined to support Jews’ conversion to Christianity, accepted to watch over the Norwegian aid, but the deliveries would be made by the Romanian Red Cross. Rörholt pleaded for donations in money from Norwegians which can easily be made at the post offices¹³.

In the autumn, the Norwegian Red Cross aid was coordinated by its representative in Romania, Ragnar Kvam. Ragnar Kvam published a letter from Bucharest in the issue of “Dagbladet” of October 7th, in which he raised the alarm about child mortality reaching 70% in Moldova. He asked for help from the Norwegian people, criticizing for its ignorance towards the humanitarian crisis. In his desperate call for help, he expressed the point of view that the people from civilized world must accept to help the poor people from Moldova, Wallachia and Dobruja, as they did not

have any ideology and they did not pursue, even in their mind, any aggressive policy towards the West. He simply remained scared about the ill children he saw and was fully committed to do all possible to convince his fellow compatriots about the need to increase the aid. For him, Romanian Government had no possibility to end the crisis, as the roads were destroyed in Romania in a larger degree and the West refused to provide tyres for political reasons, making the ordeal even worse. Because of the insufficient foreign aid, the limited level of famine of 1946 Moldova – which changed into a humanitarian catastrophe in 1947 in this region – appeared in 1947 Wallachia, Dobruja and some parts of Transylvania. He also praised Swedish Red Cross, Danish Red Cross and Rätts Barnen, because they reached with aids in starving villages avoided by all, and offered the long-expected Norwegian fish oil, absolutely necessary for children in order to grow healthy. He once opposed to his compatriots who were saying that famine existed always in the Balkans, although Romania had exported cereals in the past, by arguing them that there was no such a degree of famine as in 1947. In an audience to the Romanian Minister of Health, he was told that the situation improved somehow because, in the summer child mortality was almost 100% in Moldova, but then in a timeframe from the birth of one child to another in a village, seven children and three adults still died. Unfortunately, rising mortality spread in Wallachia and Dobruja due to pellagra and epidemics – in one county, the tuberculosis reached a dramatic 40%. Ragnar Kvam continued to plead to Norwegians at least for the necessary fish oil. At the end of his call for help, he recalled a happy image, where people were gathering in a square, started to dance, threw their hats, got on trucks in order to embark in ships which would transport them to a happy place after they waited impatiently seven years. He did not tell more, but the words “seven years” and “ship” allow us to guess that he referred to Romanian Jews as the Romanian Government had accepted they could go in small groups by ship in British-mandated Palestine¹⁴.

The Groza Government reaction when dealing with Norwegians

To counterbalance the shaken image of the Groza Government, an article was published on a minor leftist newspaper called “Arbeidet” from

¹¹ Not only the famine, but also diseases destroy Romania, DA RMFA, N, box no. 1, file no. 11, 188–189.

¹² https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-16-4717-8_1 (accessed June 29, 2024).

¹³ DA RMFA, N, box no. 2 (Norvegia / Norway, 1947–1948), file no. 15 (Ajutorul acordat României de către Norvegia / Norway’s aid to Romania issue), 2–3.

¹⁴ Romania today (author’s translation of the headline); *loc. cit.*, box no. 1, file no. 11, 204–207.

Bergen, in the issue of September 27th, by Olav Ramsvik, accusing the United States of America and the Great Britain of provoking the collapse of Romanian economy by refusing to deliver industrial equipment used for the production of sunflower oil, the unnamed opposition parties were criticized for their allegation that the drought was God's punishment for the pro-Soviet rulers! The article praised the existing Romanian Government for the plan of revitalizing the economy without loans in dollars, for the refusal to join the Marshall plan and thanked the Soviet Union for relaxing the armistice deliveries, for offering seeds used when planting and reached the climax when he congratulated the Soviet Union for transforming the Balkans into the peaceful oasis of Europe¹⁵!

As a consequence of headlines related to the Romanian humanitarian crisis in the Norwegian press, the Norwegian Association for the United Nations proposed a group of orphan children to spend the 1947–1948 winter in Norway. The children should have accompanied by a nurse until Prague, where Norwegian representatives would take them, covering all expenses from Prague to Oslo, to Norway. Nonetheless, children from other countries were taken in Norway and some were even adopted. Voitinovici, Secretary General for the Romanian Ministry of Foreign Affairs, acting under new minister, Communist Anna Pauker, rejected the proposal by taking into consideration the improvement of the level of the food supplies, although Romania still needed help¹⁶.

Provided with such policies, one should not wonder why the Groza Government made pressure upon Sturdza family to end their desperate calls for Norwegian aid¹⁷.

Conclusions

The Norwegian press depicted the dramatic situation in Romania, where not only the famine represented a major issue, but also pellagra, malaria and tuberculosis. Princess Sturdza, a Norwegian born, managed to determine the Norwegian Red Cross and other Norwegian organizations to get more aid from the Nordic country. The most precious Norwegian aid consisted in fish oil, which helped children to develop a normal skeleton and also any comestible fat limited the extension of famine. Norwegian aid improved the image of the

Scandinavian country, although the Sweden got the most gratitude from the Romanian people due to the larger aid. In some cases, Romanian received help from both Sweden and Norway.

When asked, the Swedish Legation at Bucharest provided diplomatic and consular support when dealing with Norwegian aid, as Norway had no operational legation in Bucharest.

In the autumn, the Groza Government started harassing people and Western representatives in order to cut off the aid as its domestic and foreign policy related to that of the Soviet Union, being incompatible with the West as the Cold War was beginning.

¹⁵ Romania is recovering (author's translation of the headline); *loc. cit.*, 194–200.

¹⁶ Vălimărescu's dispatch no. 1266 of 06.11.1947 to Tătărescu; *loc. cit.*, box no. 2, file no. 15, 5–7.

¹⁷ Bujduveanu, *Relații româno-norvegiene...*, 152.

„VIITURA VINE PE MUREȘ”. INUNDAȚIILE DIN JUDEȚUL TIMIȘ DIN PRIMĂVARA ANULUI 1970

Vasile Rămneanțu*

Cuvinte cheie: județul Timiș, 1970, inundații, lupta cu apele, Mureș, Timiș, Bârzava, pierderi materiale, evacuări oameni și animale.

Keywords: Timiș county, 1970, floods, water fight, Mureș, Timiș, Bârzava, material losses, evacuations of people and animals.

“The high flood comes on Mureș River”. The floods from Timiș County in the spring of 1970

(Abstract)

In the spring of 1970, severe floods affected most regions of Romania, causing loss of human lives and significant material damage, especially in the agricultural sector.

The floods also covered Timiș county, starting from the second part of May, but they were not as severe as in other areas. The greatest danger was caused by the waters of Mureș, putting the localities around Cenad at risk.

The authorities took strong defense actions, being mobilized soldiers, members of the Patriotic Guards, locals, specialists from various fields, who fought days and nights in a row, most of the time in endless rains, with the unleashed elements of nature, building and strengthening dikes or trying to stop water infiltration into the dikes. These measures prevented devastating floods.

There also took place the evacuation of the population, animals, and material goods from the localities threatened by the raging waters. The gestures of solidarity that the residents of the unaffected areas made towards the victims during those difficult days must be emphasized.

The heavy rains, the melting of the snow in the mountain area led to the increase in the flows of the other important rivers that cross the county: Bega, Timiș, Bârzava, etc., which reached or exceeded the flood levels.

Despite people's efforts, floods also occurred in places where there were no dikes, due to infiltration or on the lands located between the bank of the rivers and the dikes, affecting houses (some collapsed), fields with agricultural crops, etc. Fortunately, no one lost their life in the county. The material destruction, the panic of that dark month of May 1970, remained however.

În luna mai 1970 în România au avut loc mari inundații, care au produs uriașe pierderi materiale¹, fiind afectate direct de apele revărsate peste 1.500 de localități, circa 85.000 de case, dintre care aproximativ 45.000 au fost dărâmate sau grav avariate, fiind distruse total sau parțial circa 20.000 de alte construcții (depozite, magazine, adăposturi pentru animale etc). Au fost, de asemenea, inundate 621 de întreprinderi și subunități industriale, producându-se mari pagube, iar în agricultură au fost acoperite de ape peste un milion de hectare, dintre care aproximativ 700.000 de hectare cu culturi de grâu, porumb, sfeclă, legume, recolta fiind distrusă în totalitate pe cea mai mare parte a acestora. Concomitent, au avut loc mari

alunecări de teren, fiind afectate peste 20.500 de hectare. Totodată, s-au pierdut zeci de mii de animale, păsări, mari cantități de cereale și de furaje, fiind distruse sisteme de irigații, plantații de vii și pomi, amenajări piscicole, sere, solarii etc.

Pagubele suferite de economia națională se ridicau la peste 10 miliarde lei, cele mai afectate județe fiind Mureș, Satu-Mare, Alba, Hunedoara, Cluj, Sibiu, Bistrița-Năsăud, Arad, Sălaj, Vrancea, Tulcea, Gorj. În timpul inundațiilor și-au pierdut viața 166 de oameni (care au fost identificați) și 14 au fost dați dispăruți².

În județul Timiș, în fața pericolului provocat de apele Mureșului, a fost întocmit de către Biroul Comitetului județean PCR Timiș „Planul de măsuri în vederea combaterii inundațiilor,

* Universitatea de Vest din Timișoara, B-dul Vasile Pârvan nr. 4; vasileramneantu@yahoo.com.

¹ Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu. 1965–1989. Geniul Carpaților*, Iași (2011), 149.

² „Raportul Consiliului de Miniștri cu privire la măsurile pentru înlăturarea efectelor calamităților naturale din primăvara anului 1970”, *Scînteia* (11 iulie 1970), 5.

evacuarea și apărarea populației, a animalelor și a bunurilor materiale”. Acesta prevedea reactivarea comandamentului județean condus de către primul-secretar Mihai Telescu, Vasile Daju în calitate de vicepreședinte și Mircea Cosma, secretar, cu scopul de a coordona activitățile de combatere a inundațiilor în zona râului Mureș (în acel moment singurul care provoca îngrijorare).

În data de 15 mai era prevăzută desfășurarea unei ședințe a Biroului Comitetului județean PCR și a comandamentului, unde urmau să fie luate măsurile urgente care se impuneau. Totodată, era instituit un serviciu de permanență la sediul Comitetului județean de partid, iar membrii Biroului Comitetului județean erau trimiși pe teren în zonele inundabile, fiind stabilite legături permanente cu comandamentul județului Arad.

Zonele aflate în acel moment în pericol de inundații erau Felnac-Periam, Sănnicolau-Mare, Sânpetru Mare-Igriș-Saravale, Alioș, Cenad. În localitățile amenințate de inundații urmau să fie repartizați lucrători din aparatul de partid și de stat, specialiști din instituțiile agricole județene, din cadrul Oficiului de Gospodărire a Apelor, din transporturi, de la Direcția de Sănătate, Inspectoratul Școlar, ofițeri din cadrul Statului Major al Comandamentului Gărzilor Patriotice, de Miliție, lucrători de la drumurile naționale și județene, precum și de la Întreprinderea de rețele electrice, Poștă, Telegraf, Telefon, Administrația Asigurărilor de Stat, care erau instruiți asupra misiunilor pe care le vor avea, aflându-se sub conducerea și îndrumarea membrilor Biroului Comitetului județean aflați în zonele respective.

Sarcini concrete reveneau și unităților militare din garnizoana Timișoara, care trebuiau să pună la dispoziția Comandamentului județean un număr de 4.300 de militari, ce urmau să participe la construirea și repararea digurilor, evacuarea populației, a animalelor și bunurilor materiale din zonele inundabile. De asemenea, Statul Major al Comandamentului județean al Gărzilor Patriotice va constitui în toate localitățile aflate în pericol detașamente de luptători, care erau la dispoziția membrilor Biroului Comitetului județean prezenți pe teren.

Tot în ziua de 15 mai, membrii Biroului Comitetului județean urmau să instruiască componenții birourilor Comitetelor comunale de partid, ai comandamentelor comunale contra inundațiilor în legătură cu obligațiile ce le reveneau în privința apărării și ridicării digurilor, evacuării populației,

animalelor și bunurilor, aprovizionării populației, măsurilor sanitare ce se impuneau etc.³.

Totodată, a fost elaborat un plan de acțiune pentru zona aflată în pericol, specificându-se că pentru înălțarea digului pe o distanță de 38 de kilometri în sectorul Periam-Sânpetru-Cenad urmau a fi organizate două puncte de lucru. Primul era constituit la Periam, unde era alocată o forță de muncă de 7.000 de oameni, dintre care 3.500 de militari (din cadrul Diviziei a 18-a), 970 de membri ai Gărzilor Patriotice (provenind din localitățile Periam, Lovrin, Variaș) și 2.530 de cetățeni civili (din localitățile specificate mai sus). La punctul al doilea de lucru, stabilit la Cenad, urmau să acționeze 2.500 de oameni, dintre care 500 de grăniceri și 300 de militari din unitatea de aviație, 920 de membri ai Gărzilor Patriotice și 780 de cetățeni din localitățile Sănnicolau, Cenad, Sânpetru Mare. Se sublinia că militarii și membrii Gărzilor Patriotice urmau a fi cazați în clădirile Căminelor culturale, în școli, în sediile Întreprinderilor Agricole de Stat (I.A.S.), Cooperativelor Agricole de Producție (C.A.P.), Întreprinderilor de Mecanizare a Agriculturii (Î.M.A.), în alte instituții, precum și la cetățenii din localitățile în care acționau. În vederea efectuării lucrărilor necesare prevenirii inundațiilor, în cele două puncte de lucru au fost trimise autobasculante (din partea Întreprinderii de transporturi auto Timișoara), screpere cu tractoare (provenite de la Trustul de construcții pentru îmbunătățiri funciare Timișoara), excavatoare pentru excavarea pământului necesar la supraînălțarea și consolidarea digului pe malul stâng al Mureșului în porțiunea Periam-Cenad, precum și o serie de unelte (lopeți, cazmale, roabe), saci, combustibil etc.⁴.

Autoritățile județene au stabilit și planul privind evacuarea populației, a animalelor și a bunurilor materiale, operațiunea urmând a avea loc în trei etape, în funcție de urgența situației. În prima situație urmau a fi evacuați locuitorii din Periam (la Lovrin), Sânpetru (la Gottlob), Igriș (la Bulgăruș), Cenad (la Tomnatic). În cazul urgenței a doua, evacuarea populației trebuia să aibă loc în caz de mare pericol, fiind avizate localitățile: Variaș (la Biled), Pesac (la Uihei), Saravale (la Șandra), Satchinez (la Carani), Sănnicolau (la Nerău sau Tomnatic), Cheglevici (la Grabați), Chereștur-Pordeanu (la Grabați), Beba-Veche (la Valcani sau Teremia-Mare). În cea de-a treia situație, urmau a fi evacuate localitățile Lovrin, Tomnatic, Dudeștii-Vechi,

³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (în continuare SJANT), fond *Comitetul județean PCR Timiș*, d. 25/1970, f. 1–2.

⁴ *Ibidem*, f. 3–5.

Valcani, Teremia-Mare, Teremia-Mică, Nerău, Gottlob. Se prevedea evacuarea oamenilor cu autobuze, camioane, remorci, căruțe⁵.

În privința evacuării animalelor și a altor bunuri materiale din CAP-uri, au fost alcătuite colective de tehnicieni care să coordoneze operațiunile de evacuare, fiind mobilizați și medici din alte circumscripții sanitare. În prima urgență, la CAP-uri urmau să fie evacuate:

<i>Localitatea</i>	<i>Bovine</i>	<i>Porcine</i>	<i>Ovine</i>	<i>Păsări</i>	<i>Evacuate la</i>
Periam	862	3.256	1.962	12.791	Gelu
Igriș	690	1.715	2.677	-	Lovrin
Cenad I	933	1.821	-	3.296	Teremia-Mare
Cenad II	871	1.913	1.370	2.562	Nerău-Tomnatic
Sânpetru Mare	986	2.242	1.869	9.987	Bulgăruș-Gottlob
<i>Situația II</i>					
Sânnicolau-Mare	1.296	4.578	4.664	5.681	Comloșu Mare
Saravale	800	1.542	4.237	-	Grabați
Pesac	802	2.942	1.210	188	Șandra
Variaș	1.357	5.159	2.055	18.018	Bărăteaz-Hodoni
Cheglevici+Colonia	504	1.208	933	4.107	Iecce Mare
Bulgară					
Cherestur	617	1.240	-	4.225	Uihei
Beba Veche	628	1.065	1.758	3.332	Comloș
Valcani	500	1.500	3.000	-	Comloșu-Mic
<i>IAS, urgența I</i>					
Periam, ferma Saravale	-	-	11.000	-	Recaș
Periam, ferma Sânpetru	820	-	-	-	Carani
Periam, ferma Sânpetru	-	4.500	-	-	Variaș
Sânnicolau Mare, ferma	-	2.300	-	-	Tomnatic
Icar					
<i>Urgența a II-a</i>					
Variaș	800	-	-	-	Biled
Variaș	-	13.000	-	-	Săcălaz
Variaș	-	-	-	30.000	Șandra
Cheglevici	-	4.000	-	-	Grabați
Sânnicolau Mare	-	4.500	-	-	Teremia
Sânnicolau Mare	1.500 (taurine)	-	-	-	Teremia Mică
Sânnicolau Mare	-	-	6.000	-	Nerău

Transportul animalelor trebuia să fie întreprins pe jos sau cu camioane și remorci, căruțe, tractoare, sub conducerea specialiștilor⁶.

Un alt document, „Organizarea aprovizionării și a asistenței medicale a populației”, prevedea ca Direcția comercială județeană să asigure stocuri de produse alimentare necesare pentru eventuale intervenții, pentru ajutorarea Cooperației de

consum din zonele inundabile. Se preciza că în acel moment exista la Timișoara și Lugoj un stoc de 300 de tone de zahăr, 170 de tone de ulei, 109 tone de conserve, 35 de tone de biscuiți și 18.500 sticle de apă minerală. Aceste cantități de alimente, precum și alte mărfuri alimentare, se aflau la dispoziția comandamentului, urmând a fi îndreptate spre localitățile unde era nevoie de ele.

De asemenea, erau constituite echipe de inter-

venție în localitățile afectate de inundații, care să evacueze mărfurile cooperativelor de consum în locuri sigure sau ca acestea să fie transportate în cooperativele din localitățile unde era adăpostită populația. În comunele respective, brutăriile vor primi cantități suplimentare de făină pentru a asigura pâinea sinistraților, iar cooperativele de consum vor fi aprovizionate cu cantități suficiente de conserve, lapte, biscuiți, apă minerală etc. Totodată, în comunele unde urma să fie evacuată populația (Lovrin, Gottlob, Bulgăruș, Tomnatic,

⁵ *Ibidem*, f. 5–6.

⁶ *Ibidem*, f. 6–10.

Biled, Uihei, Șandra, Carani, Nerău, Grabați, Valcani, Teremia), cantinele I.A.S.-urilor, I.M.A.-urilor, C.A.P.-urilor, ca și cele ale internatelor școlare, grădinițelor și restaurantele vor fi puse la dispoziția populației sinistrate. În același timp, autoritățile comunale trebuiau să găsească urgent și alte locuri, precum case particulare, în care se putea prepara hrana necesară refugiaților din fața apelor.

Au fost luate măsuri și pe linie medicală, fiind intensificată activitatea sanitaro-antiepideemică atât în localitățile evacuate, cât și în cele care găzduiau populația sinistrată. Medicii din teritoriu erau mobilizați pe loc, iar în Sânnicolau-Mare, Cenad, Sânpetru-Mare, Periam urmau să fie repartizate cadre medico-sanitare din Timișoara. Erau instituite servicii de permanență la Direcția Sanitară, Inspectoratul Sanitar de Stat, la toate stațiile de Salvare, permanență ce exista și la o serie de spitale din Timișoara (Spitalul nr. 1, Spitalul nr. 2, de copii, de Obstetrică-Ginecologie), Spitalul de adulți și copii Lugoj, spitalele din Sânnicolau-Mare (unde se institua gardă dublă), Jimbolia, Deta, Ciacova, Laboratorul de epidemiologie. Au fost luate măsuri pentru ca la Sânnicolau-Mare să fie detașate autosanitare cu personalul medical aferent de la stația Timișoara, iar Oficiul Farmaceutic Timișoara trimitea medicamente la Sânnicolau-Mare (clorură de var, cloramină, vaccin antitific, gama globulină).

În privința școlilor, cele din localitățile aflate în pericol își suspendau cursurile în momentul începerii acțiunii de evacuare, elevii urmând a pleca împreună cu părinții lor, Inspectoratul Școlar, directorii unităților școlare trebuind să asigure păstrarea în bune condiții a materialului didactic, a mobilierului, a registrelor și cataloagelor, ca și a altor documente de arhivă. Paralel, urmau să fie întreprinse măsuri ca școlile, grădinițele, internatele să fie pregătite pentru adăpostirea militarilor, membrilor Gărzilor Patriotice participanți la acțiunile de stăvilire a apelor, cât și a cetățenilor evacuați. În privința cadrelor didactice și a elevilor din clasele superioare, aceștia vor lua parte la toate acțiunile întreprinse de către comandamentele locale.

Autoritățile de resort din localitățile care trebuiau să fie evacuate urmau să ia măsuri pentru asigurarea și păstrarea tuturor documentelor unităților economice, precum și a instituțiilor respective, îndeosebi a registrelor de stare civilă, arhiva fiind transportată în localitățile unde era adăpostită și populația. Trebuiau păstrate permanent legăturile telefonice între comunele județului și

instituțiile județene⁷. În vederea asigurării legăturii cu Comandamentul județean, pentru cunoșterea situației de pe teren, vor fi pregătite stații mobile de radio la Lovrin și Cenad (una urmând a fi instalată pe o șalupă militară). Direcția regională C.F.R. va pune la dispoziție vagoanele necesare pentru transportul materialelor în zona inundată.

Pentru asigurarea pazei bunurilor și a menținerii ordinii în timpul operațiunilor de evacuare, erau întărite posturile de Miliție cu membrii Gărzilor Patriotice din localitățile afectate și cu ofițeri și subofițeri detașați de la Inspectoratul Județean de Miliție. Întreprinderea de Rețele Electrice (I.R.E.T.) trebuia să asigure pe toată durata stării de urgență menținerea unei tensiuni normale de curent la stațiile de pompare și la ecluze, precum și echipe permanente de intervenție. După retragerea apelor se prevedea luarea măsurilor necesare pentru ca activitatea normală să fie reluată în cel mai scurt timp⁸.

În presă, prima informație legată de pericolul prezentat de apele Mureșului în județul Timiș a apărut în ziua de 17 mai sub titlul „Măsuri pentru prevenirea și combaterea inundațiilor pe teritoriul județului Timiș”, unde erau prezentate măsurile luate de către autorități în acest sens⁹.

În „Notă informativă privind unele aspecte ale activității din zona periclitată de inundații” din 18 mai 1970 se arăta că evacuarea animalelor și păsărilor decurgea conform planului întocmit de către Comandamentul județean, fiind evacuate până în acel moment 9.783 de bovine, 30.293 de porcine, 41.281 de ovine și 48.390 de păsări, pierderile fiind minime. În toate locurile unde au fost adăpostite animalele au fost luate măsuri de dezinfecție, au avut loc amenjări provizorii și au fost prevăzute stocuri de medicamente, starea sănătății animalelor fiind una bună.

În privința primirii și găzduirii populației evacuate, din informările provenite din zona Periam-Igriș, unde a avut loc operațiunea de evacuare, aceasta a decurs în bune condiții. Bolnavii au fost transportați cu mașinile Salvării la dispensare sau spitale, existând o evidență precisă cu locurile unde urmau a fi cazați oamenii. Se preciza că exista o solidaritate umană de apreciat, oamenii oferindu-se să-i găzduiască pe sinistrați. În același timp, aceștia doreau să se stabilească la rudenii, unii plecând, cu ajutorul autorităților, la Timișoara. Totodată, cei mai mulți erau adăpostiți la familii, astfel la Lovrin din 1.000 de cetățeni doar 150 sunt cazați

⁷ *Ibidem*, f. 11–13.

⁸ *Ibidem*, f. 14–15.

⁹ *Drapelul roșu* (17 mai 1970), 1–2.

„în comune” (probabil clădiri ale IAS-urilor, CAP-urilor etc., n.a.). Autoritățile au întâmpinat greu-
tați cu romii deoarece au fost găsiți cu păduchi,
fiind în aceste condiții izolați¹⁰.

Cantinele și alte puncte de alimentare au fost
aprovizionate cu alimente, fiind pregătite să as-
igure servirea mesei calde pentru sinistrați. La
cantina S.M.A. Lovrin se solicita o cantitate mai
mare de cartofi, precum și lapte pentru copii, la
recomandarea medicilor. Se preciza că nu existau
probleme deosebite privitoare la starea de sănătate
a populației din regiunea afectată de inundații, dar
pentru a fi pregătite de orice eventualitate, autori-
tățile au eliberat locuri în spitalele din Timișoara și
în cel din Jimbolia. La spitalul din Lovrin au fost
aduși 40 de bolnavi de la Periam, fiind necesare
mai multe paturi, dar lucrurile urmau a fi rezolvate
pe plan local, iar la Receaș erau asigurate condițiile
pentru cazarea a 250 de copii¹¹.

Într-o altă „Notă” a autorităților se evidențiază că
pe calea ferată Lugoj-Timișoara, la kilometrul 3, la
podul de peste râul Timișul-Mort, apele au început
să spele terasamentul, în zonă intervenind mun-
citori de la C.F.R. și membrii Gărzilor Patriotice
din Lugoj. În același timp, în localitatea Luncani
a avut loc o rupere de nori, iar nivelul apei de pe
Bega a crescut. Au fost luate o serie de măsuri, pre-
cum evacuarea copiilor din Preventoriul Bulci, care
au fost plasați la Liceul din Făget, iar în ziua de
17 mai au fost trimise din Făget 800 de kilograme
de pâine locuitorilor din satele Căpâlnaș, Birchiș,
Ostrov și Valea Mare (din județul Arad), o parte
dintre aceștia aflându-se evacuați la Făget, iar alții
pe dealurile din jur, pâinea urmând a fi distribuită
ultimilor¹².

Și în localitatea Curtea râul Bega creștea rapid,
fiind evacuate 10 case, autoritățile pregătind eva-
cuarea altor locuințe; la Tomești, mai precis între
Luncani și Tomești, apele Begăi s-au revărsat, fiind
evacuate 10 case din Luncani și 13 din Tomești
sat, precum și 10 familii din Tomești colonie. Și
la Românești situația era dificilă și în consecință a
fost ordonată evacuarea a șase familii, aflându-se în
pericol fabrica și centrala telefonică de la Tomești.
Primarul localității solicita material explozi-
bil pentru detonarea unui baraj de la Păstrăvăria
Luncani¹³.

Într-o „Informare” a autorităților se eviden-
țiază că situația sanitară a populației din teritoriul

amenințat de inundații era bună. Populației din
Igrăș, care a fost dislocată în cea mai mare parte la
Bulgăruș (în afara unui număr mic de cetățeni apti
de muncă), i s-a efectuat un control antiepidemic,
înainte de a fi încartiruită în localitatea respectivă.
Și starea sănătății locuitorilor din Cenad (evacuați
la Tomnatic) și a celor din Periam era bună, fiind
trimiși în locurile de criză medici, mașini de sal-
vare, alte ambulanțe fiind pregătite la Timișoara
pentru a interveni în caz de necesitate. De aseme-
nea, se întocmeau planurile pentru evacuarea pre-
văzută în etapa a doua, asigurându-se echipele de
medici și cadre medicale medii¹⁴.

La 19 mai 1970 situația privind inundațiile
arăta că în Periam-Port numărul caselor inundate
era 35, a celor distruse 5, iar a locuințelor avariate
30. Au mai fost inundate alte 15 construcții.

În privința familiilor evacuate, situația se pre-
zenta astfel:

<i>Localitatea</i>	<i>Nr. familii evacuate</i>	<i>Nr. persoane evacuate</i>
Periam	540	1.600
Periam Port	38	98
Cenad	1.890	4.150
Sânpetru-Mare	876	2.370
Igrăș	803	2.020
Saravale	928	2.822
Beba-Veche	310	800
Chereștur	130	250
Pordeanu	30	75
Dudeștii-Vechi	530	1.700
Cheglevici	185	520
Colonia Bulgară	90	230
Sănnicolau Mare + Valcani	682	1.989
Total	7.032	18.624
		(în document apare cifra 18.724).

Situația suprafețelor inundate se prezenta astfel:

<i>Localitate</i>	<i>Total suprafețe inundate</i>	<i>Din care cu culturi</i>
Periam	50	40
Cenad	742	742
Igrăș	475	325
Total ¹⁵	1.267	1.107

În „Nota Informativă” a Comitetului județean
PCR Timiș către CC al PCR din 19 mai 1970, ora
17, se preciza că, în urma măsurilor adoptate, digul

¹⁰ SJANT, fond *Comitetul județean PCR Timiș*, d. 25/1970,
f. 25–26.

¹¹ *Ibidem*, f. 27.

¹² *Ibidem*, f. 30–31.

¹³ *Ibidem*, f. 38.

¹⁴ *Ibidem*, f. 35–37.

¹⁵ *Ibidem*, f. 39.

pe Mureș, situat între localitățile Periam-Cenad, pe o lungime de 38 de kilometri nu a fost străpuns, deși apele râului au ajuns la cota maximă atât la Periam, cât și la Igrîș. Dar, se arăta în continuarea notei, pericolul se menținea, iar lucrurile se agrăvau în jurul comunei Cenad, punctul de ieșire a Mureșului din România, unde datorită creșterii rapide a Tisei, s-a ridicat și nivelul apei Mureșului. Un pericol mare îl prezentau și infiltrațiile prin dig, în acel moment acționându-se pentru localizarea și lichidarea acestora.

Comitetul Central al PCR era informat că viitura cea mai mare era așteptată a se produce în jurul orei 18.20, iar dacă apele din Mureș nu vor fi primite în Tisa atunci ele vor putea depăși coronamentul digului rupându-l, fapt ce avea efecte catastrofale asupra localităților Cenad, Beba-Veche, Chereștur, Cheglevici, Dudești, Sănnicolau-Mare. În zonă acționau forțe suficiente, urmărindu-se permanent evoluția apelor. Animalele au fost evacuate, iar întreaga cantitate de furaje concentrate era în siguranță. De asemenea, populația a fost evacuată, asigurându-i-se condiții bune de cazare în Lovrin, Tomnatic, Bulgăruș, majoritatea dintre cei refugiați fiind cazați la localnicii din comunele respective. Pentru hrana sinistraților au fost trimise diferite alimente, au fost extinse capacitățile cantinelor, mâncarea servită fiind consistentă și la un preț rezonabil. În zona unde a fost evacuată populația au fost trimiși medici și s-au constituit farmacii mobile, iar pentru copii sugari au fost expediate alimente speciale la sfatul medicilor¹⁶.

În „Nota” din 19 mai 1970, ora 6.30, transmisă de către primul-secretar al Comitetului județean PCR Timiș, Mihai Telescu (aflat la Cenad), acesta dădea dispoziții privitoare la reconfigurarea forțelor în bătălia cu apele. Primul-secretar atrăgea atenția asupra îngrijirii corespunzătoare a animalelor trimise în alte părți. Totodată, trebuia acordată o mare atenție copiilor sinistrați, a modului cum era îmbrăcată populația deoarece era frig. Se cerea o aprovizionare corespunzătoare cu lapte, lapte praf, preparate din carne și alte produse precum orez, paste, biscuiți, zahăr, dulciuri etc., controlarea cantinelor și deschiderea altora, în general să se asigure o aprovizionare în raport cu numărul locuitorilor evacuați.

La 19 mai autoritățile subliniau că situația era în continuare dificilă la Cenad, datorită posibilelor infiltrații și a staționării prelungite a apelor. Din nou se cerea o bună aprovizionare a cantinelor I.A.S., I.M.A., internatelor, creșelor, grădinițelor

cu fasole, orez, cartofi, paste făinoase, conserve etc., precum și verificarea modului în care se preluau la Combinatul Alimentar animalele și produsele animaliere. Trebuia să crească producția de lapte de vacă și de oaie și să fie verificat modul de plată la cantine. Era necesar ca mâncarea să fie variată și ieftină. În încheierea notei se preciza că trebuia gândită acțiunea de reîntoarcere a animalelor dislocate¹⁷.

Într-o notă telefonică, Comitetul orașenesc PCR Buziaș informa autoritățile județene că la data de 21 mai 1970, în urma unei ploi torențiale, pârâul Sălcioara a ieșit din matcă, inundând sectorul zootehnic al C.A.P.-ului Silagiu. În consecință, au fost luate măsuri de evacuare a animalelor, a furajelor existente, la acțiune participând 60 de militari, 50 de luptători din Gărzile Patriotice și 40 de membri cooperatori. S-a acționat și pentru restabilirea curentului electric, nivelul apei scăzând apoi¹⁸.

Și presa locală a relatat în ziua de 21 mai despre pagubele provocate de viiturile Mureșului, care au pătruns „în porțiunea dintre dig și firul apei”, inundând importante suprafețe de teren agricol și locuințe. Se relata că la Periam creșterea bruscă a apelor Mureșului a început în dimineața zilei de 18 mai, atingând cota maximă în dimineața zilei următoare, când a fost inundat complet Periam-Port, situat între dig și malul Mureșului. Pericolul a cuprins în 19 mai și zona aflată în aval de Cenad, în dreptul ultimului canton de apărare de pe malul stâng, înaintea ieșirii râului din țară¹⁹.

La 21 mai, ora 19.30 într-o nouă „Notă Informativă” a Comitetului județean PCR Timiș către CC al PCR se relata că apele Mureșului se aflau în scădere, în județ fiind inundată parțial localitatea Periam, fiind afectate 38 de case dintre care 16 au fost distruse, iar 22 avariate. Suprafața totală inundată era de 1.770 de hectare, toate căile de comunicație și liniile telefonice fiind funcționale, iar starea de sănătate a populației evacuate era bună, nefiind semnalate epidemii și, în consecință, nu s-au întreprins vaccinări. Doar Fabrica de pălării din Periam a întrerupt producția pentru că muncitorii au fost evacuați la Timișoara, unde și-au desfășurat activitatea în cadrul întreprinderii similare din municipiu. Fabrica din Periam nu a suferit avarii, în ziua de 22 mai urmând a fi reluată producția.

În localitățile afectate și mai ales în cele în care au fost adăpostiți sinistrații au fost trimise alimente

¹⁷ *Ibidem*, f. 41–43.

¹⁸ *Ibidem*, f. 47.

¹⁹ *Drapelul roșu* (21 mai 1970), 1–2.

¹⁶ *Ibidem*, f. 44–45.

suficiente, dar în primele zile de criză volumul mediu de mărfuri vândute a fost cu 30% mai mare ca cel normal, în special la ulei, zahăr, făinoase. Drept urmare, au fost întreprinse acțiuni pentru ca oamenii să fie lămuriți că exista suficientă marfă, în acel moment volumul vânzărilor scăzând față de perioada respectivă, dar tot era cu 20% mai ridicat decât înainte de inundații²⁰.

În „Raportul informativ nr. 32/23 mai 1970 al Comisiei județene Timiș de apărare împotriva inundațiilor și ghețurilor” se arăta că în sectorul Periam-Cenad nivelul apei avea o tendință de creștere în zona Periam, din cauza creșterii ușoare de la Arad din 22 mai, iar în zona Cenad situația era staționară. În conformitate cu prognozele hidrologice publicate, datorită ploilor căzute pe cursul mijlociu, nivelul va crește ușor (5–10 centimetri), urmând apoi o scădere lentă. Nu au avut loc pierderi de vieți omenești, iar circulația pe căile de comunicație rutieră din județ se desfășura, în continuare, în condiții normale. Echipile de intervenție au supravegheat permanent digul de pe malul stâng al Mureșului, intervenindu-se în permanență pentru oprirea infiltrațiilor.

În perioada 15–22 mai au fost efectuate următoarele lucrări: de combatere a infiltrațiilor, de lărgire a banchetei cu terasamentul, diguri iepurești pe o lungime totală de circa 53 de kilometri, constând din saci umpluți cu pământ și umplutură de pământ. Situația însă rămânea gravă deoarece apa scădea lent din sectorul aval, infiltrațiile erau puternice, apăreau înmuieri și alunecări de taluze, care mențineau, în continuare, pericolul de rupere a digului și inundare a întregii zone. Se preciza că au fost informate statele vecine conform regulamentelor comune²¹.

Situația privind inundațiile la data de 23 mai 1970, ora 8, se prezenta astfel:

Situația la 22 mai, ora 8 Situația la 23 mai, ora 8

Nr. localități inundate parțial	2	2
Nr. case inundate	40	41
Nr. case distruse	16	21

²⁰ SJANT, fond *Comitetul județean PCR Timiș*, d. 25/1970, f. 48.

²¹ *Ibidem*, f. 41–42.

Nr. case avariate	24	20
Nr. familii evacuate	6.040	6.040
Nr. persoane evacuate	18.298	18.298
Suprafețe inundate	2.502 ha	3.509 ha
dintre care:		
Culturi	2.042 ha	2.745 ha
Linii electrice avariate	200 metri	200 metri
Animale evacuate		
Bovine	13.600	13.600
Porcine	45.500	45.500
Ovine	67.000	67.000
Păsări ²²	89.500	89.500

O notă din 22 mai 1970 consemna că în urma ploii din 21 mai o mare cantitate de apă s-a acumulat în unele sectoare din localitatea Dumbrăvița, fiind afectate circa 70 de hectare de culturi și semănături, care se aflau sub apă. Totodată, apa a inundat în cursul nopții 7–8 case, dintre care o locuință era în pericol de a se prăbuși, iar în timpul ploii a luat foc, din cauza unui fulger, depozitul de benzină al C.A.P.-ului, incendiul fiind stins.

Într-o „Notă privind evaluarea cheltuielilor efectuate pentru prevenirea inundațiilor și a pagubelor produse de acestea în luna mai 1970” se sublinia că în urma ploilor abundente care au căzut în bazinul superior al Mureșului, au fost depășite cotele de inundații la majoritatea posturilor hidrometrice, fiind astfel amenințată o bună parte din zona de nord-vest a județului Timiș, începând cu data de 17 mai.

În fața acestei situații, Comandamentul de apărare împotriva inundațiilor a dispus executarea unor lucrări de supraînălțare și consolidare a digului situat pe malul stâng al Mureșului, în zonele considerate critice, evacuarea preventivă a populației, animalelor și bunurilor materiale din așezările amenințate de furia apelor²³. Au fost afectate I.A.S.-urile de la Dudeștii Vechi, Sănnicolau Mare, Variaș și Făget, fiind distruse culturi pe o suprafață totală de 1.150 de hectare, dintre care 387 de

²² *Ibidem*, f. 53.

²³ *Ibidem*, f. 58.

hectare de grâu, 67 de hectare de orz, 128 hectare de porumb, 65 de hectare de floarea-soarelui, 104 hectare de culturi furajere etc. În sectorul vegetal cele mai mari pierderi le-au suferit IAS-urile Sânnicolau Mare și Periam.

De asemenea, la IAS-urile Sânnicolau Mare și Făget, în zona îndiguită, s-au produs avarii în sistemul de irigații, care se afla în construcție, precum și la unele clădiri. Se preciza că din suprafețele de cultură care au fost calamitate, vor putea fi reînsămânțate 477 de hectare cu culturi furajere. În sectorul cooperatist au fost calamitate în total 2.359 de hectare de culturi și plantații, dintre care 644 cu grâu, 225 cu orz, 115 cu porumb, 445 cu culturi furajere etc., cele mai mari pagube înregistrându-le cele două unități agricole cooperatiste din Cenad. Au fost degradate și unele construcții, iar la C.A.P.-ul Cenad I au fost distruse solariile întinse pe o suprafață de 3 hectare. Se estima, în cazul evacuării apelor, recuperarea parțială a producției pe o suprafață de 215 hectare.

În privința pierderilor înregistrate de populația din Periam și Cenad, până la 22 mai valoarea totală a pagubelor se ridica la suma de 984.320 de lei, din care 864.500 de lei la imobile. La aceasta se adăuga valoarea pierderilor la clădirile aflate în proprietatea Consiliului Popular al comunei Periam, care era de 35.000 de lei, suma totală fiind de 1.019.320 de lei.

În Cenad au fost inundate cinci imobile proprietate particulară, dintre care patru au fost distruse total, iar în Periam, în zona Periam-Port, din 36 de case care au fost inundate, 17 au fost distruse complet, 14 au fost grav avariate, iar 5 erau parțial avariate. Se preciza faptul că 33 dintre acestea erau imobile proprietate particulară, iar 3 de stat. Au mai fost inundate și două hectare suprefețe de grădină, care erau cultivate cu legume și zarzavaturi.

Valoarea pagubelor pricinuite de inundații în județul Timiș se ridica la suma totală de 58.192.000 de lei, autoritățile locale propunând Comisiei centrale ca și în județul Timiș să se aplice „Prevederile HCM nr. 626/21 mai 1970 privind inventarierea bunurilor calamitate și evaluarea pagubelor în urma inundațiilor din mai 1970”²⁴.

În „Nota telefonică” din 23 mai 1970 (ora 21.15) autoritățile județene erau informate că nivelul pârâului Glavița a crescut foarte mult, inundând o parte din localitatea Traian Vuia și punând în pericol și grajdurile din localitate, fiind luate măsuri pentru evacuarea animalelor. Viitura

amenința și alte localități aflate în aval, precipitațiile fiind foarte puternice, neîntrerupte²⁵.

Și Direcția Agricolă Timiș a elaborat o statistică privind situația culturilor agricole calamitate la C.A.P.-urile aflate în zonele inundate, în 24 mai fiind afectate în total 2.163 de hectare. În privința animalelor dislocate, numărul bovinelor se situa la 9.333 din care 3.744 de vaci, 23.401 porci, 28.692 de oi, 56.100 de păsări, efectivele fiind de la CAP-urile din Beba Veche, Cenad I și II, Chereștur, Cheglevici, Dudeștii Vechi, Igriș, Periam, Sânpetru Mare, Sânnicolau Mare, Saravale, Valcani. Au fost înregistrate și pierderi de animale, fiind sacrificate 23 de bovine, 201 porci morți și 47 sacrificați, 27 oi moarte și 62 sacrificate (23 mai). În ceea ce privea situația pagubelor suferite de CAP-urile din zona Mureșului, la 24 mai aceasta era de 14.996 mii de lei²⁶. La 24 mai se comunica faptul că din cauza ploii și a umezelii, animalele erau în pericol să se îmbolnăvească de bronhopneumonie și, în consecință, se propunea să fie analizată varianta ca animalele care stăteau afară, în condiții proaste, să se reîntoarcă în unitățile agricole de care aparțineau²⁷.

În „Nota informativă” din 24 mai 1970, ora 11, comitetele comunale PCR comunicau: la Făget ploua neîntrerupt, dar Bega nu prezenta încă pericol de inundații; între localitățile Mănăștur-Leucușești, datorită apei interne, drumul este impracticabil; în comuna Traian Vuia apele pârâului Glavița erau în scădere față de seara precedentă, în schimb era în creștere debitul râului Sărad, care „se lărgea foarte mult”, fiind inundate 560 de hectare de culturi. În localitatea Nițchidorf apele pârâului Pogănici au crescut, fiind trimise camioane și alte mijloace rutiere pentru evacuarea sectorului zootehnic de la Duboz (în caz de necesitate).

De la Sacoșul Turcesc venea informația că râul Timiș creștea ușor în zona Uliuc, iar Pogăniciul a depășit la ora 10.30 cota de 4 metri la Otvești. În consecință, au fost mobilizați circa 150 de oameni, membri ai Gărzilor Patriotice, cooperatori pentru a ridica o porțiune de dig dinspre hotarul cu Blajova și pentru adâncirea unui canal de scurgere la marginea sectorului zootehnic de la C.A.P. Otvești. De asemenea, la podul de la Stamora se ridica un baraj de circa 40 de metri lungime, solicitându-se trimiterea a trei-patru bărci. Și la Ciacova au fost adoptate anumite măsuri pentru prevenirea pagubelor

²⁵ *Ibidem*, f. 80.

²⁶ *Ibidem*, f. 87–89.

²⁷ *Ibidem*, f. 91. Se mai arăta că la C.A.P.-uri au murit până în 24 mai, 230 de bovine (în special tineret), 248 de porci (cei mai mulți fiind porci), 89 de oi, în timp ce la IAS-uri 78 de porci.

²⁴ *Ibidem*, f. 58–72.

în cazul unor inundații pe râul Timiș, animalele fiind evacuate de pe albia majoră de la Petroman până la Grăniceri²⁸. În zona Cenad pericolul exista, în continuare, din cauza puternicelor infiltrații de apă care se produceau cu frecvență crescândă²⁹.

Organul central de presă al partidului *Scînteia* relatează la 24 mai că în județul Timiș au fost inundate 2.500 de hectare și o singură localitate, peste 15.000 de locuitori alături de militari fiind angrenați în apărarea și consolidarea digurilor de pe Mureș. Totodată, la aceste acțiuni de luptă contra inundațiilor au fost utilizate 750 de autocamioane și basculante, 150 de tractoare cu remorci, numeroase utilaje terasiere, 500 de vagoane de tren. Au fost evacuate preventiv 6.040 de familii, 126.000 de animale³⁰.

La 25 mai 1970, secretarul Comitetului comunal de partid din Gătaia comunica faptul că apele râului Bârzava au inundat începând din seara precedentă 4.302 hectare. În acel moment nivelul apei a scăzut, lucrându-se la evacuarea ei de pe terenurile agricole. Totodată, locuitorii și bunurile din 19 case, care erau amenințate a fi inundate, au fost evacuate. La Belinț, Bega s-a revărsat inundând peste 423 de hectare, la Criciova se aflau sub ape 525 de hectare în urma revărsării Timișului, iar la Bârna, pârâul Săraj a ieșit din matcă și a inundat unele suprafețe în localitățile Drinova, Bârna, Iurești (Jurești, n.a.) și Sărăzani. Se arăta în nota respectivă că animalele aparținând C.A.P.-ului Sărăzani au fost evacuate, fiind distruse de ape și două poduri, care însă au fost reconstruite. În acel moment, apele erau în retragere.

În localitatea Șag, au fost evacuate din albia majoră a râului Timiș bufetul și cooperativa de consum, neînregistrându-se pagube, iar la Lugoj un număr mare de oameni ai muncii au fost mobilizați în ziua de 24 mai pentru consolidarea digului. Organizația Comercială Locală (O.C.L.), Întreprinderea de Legume-Fructe (I.L.F.) și Întreprinderea de Comerț cu Ridicata pentru Produse Alimentare (I.C.R.A.) și-au evacuat preventiv mărfurile, iar C.A.P.-urile și I.A.S.-urile au transportat animalele în locuri unde nu exista niciun pericol. În acel moment, râul Timiș era staționar. La Lenauheim, datorită inundațiilor, s-a prăbușit o casă, 15 fiind amenințate, din care 9 la Lenauheim, 3 la Grabați și 3 la Bulgăruș (ambele sate aparțineau de Lenauheim), în timp ce în localitatea Fârdea 145 de hectare erau inundate³¹.

²⁸ *Ibidem*, f. 92.

²⁹ *Drapelul roșu* (24 mai 1970), 1.

³⁰ *Scînteia* (24 mai 1970), 2.

³¹ S.J.A.N.T., fond *Comitetul județean P.C.R. Timiș*, d.

Un document datat tot în 25 mai, referitor la propuneri de transferare a unor activiști de partid în zonele inundabile, sublinia faptul că existau probleme în sectorul Gătaia-Jamu Mare legate de revărsarea râului Bârzava, iar la Ictar-Budinț cu Bega³².

Comisia județeană Timiș de apărare împotriva inundațiilor și ghețurilor a emis „Raportul informativ nr. 34/25 mai 1970” în care anunța că în sectorul Periam-Cenad apele Mureșului sunt staționare sau în scădere foarte lentă. Se preciza că datorită precipitațiilor abundente din ultimele 72 de ore, în bazinele superioare ale cursurilor de apă, majoritatea posturilor hidrometrice aveau cotele peste cele de atenție sau de inundație. Dirijarea volumului mare de apă din canalul Bega pe Timiș (în proporție de 80%), precum și volumul mare de apă adus de Timiș au dus la atingerea fazei I sau II în zona îndiguită, cu tendință de creștere în următoarele două-trei zile.

Drept urmare, pe linia de apărare de pe Mureș, malul stâng, s-a continuat supravegherea sectorului de dig, care aparținea de secția de apărare Cenad, în vederea descoperirii eventualelor infiltrații, scurgeri, înmuieri, alunecări de taluze, fiind necesare intervenții în mai multe puncte. Datorită creșterilor de nivele în sectoarele liniilor de apărare și a bălțirii apei pe o suprafață foarte mare de peste 39.000 de hectare, trebuiau puse în funcțiune 30 de stații de pompare pe sistemul Mureș-Aranca (Aranca, Mureș, Cenad, Periam Port), Bârzava (Partoș I și II, Tolvădia II, Lanca-Birda, Gad, Toager, Ghilad, Ciavoș, Cebza), Timiș-Bega (Cruceni, Rudna, Surgani, Ghiroda, Receaș), Beba Veche (Cherites, Uivar, Pustiniș, Jimbolia, Cenei, Utvin, Bobda). Pe dig situația era în continuare foarte dificilă, intervenindu-se permanent pentru a nu se produce o ruptură³³.

Situația pe teren în ziua de 25 mai 1970, la ora 8, se prezenta astfel:

Nr. localităților inundate parțial.....	2
Nr. caselor inundate.....	41
Nr. caselor distruse.....	21
Nr. caselor avariate.....	20
Nr. altor construcții avariate.....	15
Nr. de familii evacuate.....	6.040
Nr. de persoane evacuate.....	18.298
Suprafețe inundate.....	39.369 hectare
din care culturi.....	27.745 hectare
Linii electrice avariate.....	200 metri

25/1970, f. 97.

³² *Ibidem*, f. 96.

³³ *Ibidem*, f. 99.

Animale evacuate	
Bovine.....	13.600
Porcine.....	45.500
Ovine.....	67.000
Păsări.....	89.500

„Raportul Informativ nr. 35/26 mai 1970” arată că pe Mureș, în sectorul Periam-Cenad se înregistrau scăderi foarte lente, în timp ce pe celelalte râuri din județ apele au scăzut în general în bazinul superior sub cotele de atenție datorită faptului că undele de viitură s-au deplasat pe cursurile mijlocii și inferioare. Se preciza că în zonele respective au fost înregistrate creșteri foarte mari pe râurile Bârzava și în special pe Timiș. Au avut loc intervenții pentru oprirea infiltrațiilor pe linia de apărare Mureș, malul stâng, ca și pe Timiș la secțiile de apărare Cruceni, Rudna, Cebza (malul drept), Șag (malul drept și stâng), Albina, Bazoș, Ciavoș, Gad, Cebza (malul stâng), Uliuc-Chevereș.

Situația se menținea grea la digul de pe malul stâng al Mureșului din cauza nivelului ridicat al apei, precum și a faptului că o nouă undă de viitură se deplasa în aval. De asemenea, existau probleme la digurile de pe Bârzava inferioară și Timișul inferior unde în zilele următoare trebuiau luate măsuri mărite de apărare³⁴.

În „Nota” din 26 mai 1970, ora 8 se preciza că digul de pe Canalul „Șanțul italianului” (un canal al râului Bârzava) s-a rupt în dreptul localității Denta, fiind inundat un teren numit „Ferma lui Codin”. Apa revărsată punea în pericol și satul Partoș, fiind luate măsurile necesare pentru pregătirea evacuării animalelor, autoritățile cerând saci de nisip și motopompe în plus. Urma să fie închis și stăvilarul de pe Bârzava, fapt ce avea să contribuie la atenuarea situației critice fără să o rezolve însă în totalitate. Și la Racovița se solicitau mai multe motopompe pentru evacuarea apei de pe locurile inundate, fiind pus în funcțiune și deversarul de pe canalul Lanca-Birda³⁵. În aceeași zi, *Scînteia* relatează că în județul Timiș, în urma revărsării unor cursuri de apă, precum și a ploilor abundente căzute în ultimele zile, au fost inundate circa 39.000 de hectare³⁶.

În 30 mai 1970 pericolul inundațiilor în județ s-a atenuat, cotele râurilor Bârzava și Timiș fiind în scădere, iar Mureșul nu mai prezenta pericol pentru județul Timiș³⁷. În zona Gătaia, râul Bârzava a inundat 4.302 de hectare cu grâu, porumb, orz,

floarea soarelui, la Belinț râul Bega a pătruns pe 423 de hectare, la Criciova au fost inundate 525 de hectare de Timiș, la Fârdea și Partoș 145 de hectare. În noaptea de duminică spre luni apele pârâului Cernabora au ieșit din albie, existând pericolul inundării Combinatului textil din Lugoj, intervenția localnicilor și a membrilor Gărzii Patriotice împiedicând acest lucru³⁸.

În „Nota informativă privind situația suprafețelor inundate și cu exces de umiditate precum și a suprafețelor calamitate” (din 30 mai 1970, semnată de către Mihai Telescu) se arată că pe lângă inundații, nivelul apelor freatice era ridicat, fapt ce a dus la inundarea și băltirea apelor pe mari suprafețe de teren agricol, din datele centralizate de către autorități până la 30 mai fiind afectate aproximativ 100.000 de hectare (dintre acestea 30.659 de hectare datorită revărsării râurilor și a infiltrațiilor, iar peste 66.000 de hectare din cauza excesului de umiditate, a apelor stagnante și a ridicării nivelului apelor freatice)³⁹.

Într-o informare a Comitetului municipal PCR Timișoara, intitulată „Cu privire la funcționarea comandamentelor pentru inundații” se arată că în multe locuri membrii acestora nu au acționat rapid, planurile pentru apărare împotriva inundațiilor erau prea generale, acțiunile de apărare au fost organizate prea slab, iar cetățenii au răspuns cu greu la chemările comandamentelor⁴⁰.

Într-un interviu acordat de către primul-secretar al Comitetului județean PCR Timiș, Mihai Telescu, acesta sublinia că au fost supraînălțate digurile din zonele Periam-Sânpetru-Igriș-Cenad pe o porțiune de 60 de kilometri. În același timp, demnitarul comunist evidențiază că în noaptea de 19–20 mai la Cenad s-au produs puternice infiltrații la baza digului supraînălțat, în condiții de ploaie puternică, iar acolo unde oamenii nu au putut interveni, respectiv în albia majoră a Mureșului, au fost calamitate 1.267 de hectare și distruse 16 case⁴¹.

Într-o notă telefonică referitoare la reîntoarcerea populației în Beba-Veche, Dudeștii Vechi, se preciza că locuitorii valizi de muncă (bărbații,

³⁸ *Drapelul roșu* (26 mai 1970), 1.

³⁹ SJANT, fond *Comitetul județean PCR. Timiș*, d. 25/1970, f. 128.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 130.

⁴¹ *Ibidem*, f. 137–139. Au fost evacuate 7.332 de familii, s-au pus la adăpost 126.191 de animale și 89.000 de păsări. Într-un articol publicat în ziarul Comitetului județean PCR Timiș intitulat „Județul Timiș prezent cu toate forțele în acțiunea de redresare a vieții economice”, primul-secretar preciza că pagubele provocate de inundații în județ erau relativ mici, vezi *Drapelul roșu* (9 iunie 1970), 1.

³⁴ *Ibidem*, f. 104–105.

³⁵ *Ibidem*, f. 108.

³⁶ *Scînteia* (26 mai 1970), 2.

³⁷ *Drapelul roșu* (30 mai 1970), 2.

femeile fără copii, tinerii) se vor înapoia în comunele de mai sus. În privința transportului acestora, operațiunea era organizată de autoritățile din comunele care i-au adăpostit. Mijloacele de transport rămăneau în localitățile respective deoarece pericolul nu a trecut. De asemenea, animalele rămăneau în locurile de refugiu⁴². În cadrul ședinței Biroului Comitetului județean PCR Timiș din 30 mai, Mihai Telescu sublinia că se aflau sub apă aproximativ 100.000 de hectare, fiind necesare luarea unor măsuri ferme și rapide pentru scurgerea acestora⁴³.

În „Notă privind situația apărării împotriva inundațiilor în județul Timiș” (din 27 iulie 1970) se sublinia că în acel moment digurile care au fost construite de-a lungul timpului nu mai puteau asigura o apărare eficientă a terenurilor pe care le protejau. În continuare, s-a întocmit o sinteză a acțiunilor care s-au derulat pentru oprirea furiei apelor. Astfel, pentru a face față viiturii pe Mureș au fost concentrați peste 15.000 de oameni (7.800 localnici, 5.300 militari, 1.900 membri ai Gărzilor Patriotice), care au acționat pentru consolidarea și supraînălțarea râului. Au fost luate măsuri pentru evacuarea a 14 localități care au fost amenințate direct, în total fiind evacuate peste 7.700 de familii, aproximativ 24.000 de locuitori, 13.600 de bovine, 45.500 de porcine, 67.000 de ovine, 89.500 de păsări.

Se precizează că primele cote maxime au fost înregistrate în data de 19 mai la mira Periam, în zona dintre dig și albia majoră, fiind inundate 38 de case la Periam Port și două la Cenad, dintre acestea 16 fiind distruse, iar 24 avariate. De asemenea, a fost avariata linia electrică ce alimenta Periam Port, fiind inundată o suprafață totală de 2.502 de hectare terenuri agricole din care 2.042 hectare cu culturi. În toate sectoarele supuse presiunii apelor au avut loc puternice infiltrații, înmuieri și alunecări de taluze, străpungeri prin infiltrații.

În data de 22 mai s-au înapoiat familiile refugiate din Periam, iar în ziua de 26 mai cele din celelalte 13 localități, fiind luate măsurile convenite pentru normalizarea vieții, dar Mureșul era supraîncălzit în continuare.

Ca urmare a ploilor abundente din zilele de 16–24 mai, s-au produs importante unde de viitură pe râurile din restul județului Timiș. Primele creșteri semnificative au fost înregistrate pe râul Bârzava în 22 mai, când au fost atinse cotele de inundații la Bocșa Vasiova în județul Caraș-Severin.

Pe Timiș apele au început să crească, depășind cota de atenție în data de 23 mai la Teregova, în aceeași zi înregistrându-se creșteri importante la Făget pe Bega, la Otvești și Pogăniș, precum și la Stamora pe Moravița. Deplasându-se înspre aval, undele de viitură au crescut peste cota de atenție și chiar de inundație pe toate cursurile de ape din județul Timiș și, asociate cu ploile neîntrerupte din 24 și 25 mai, suprafața inundată a crescut la peste 39.000 de hectare din care aproape 28.000 erau terenuri cultivate. În consecință, pentru evacuarea rapidă a apei s-au pus în funcțiune 37 din cele 39 de stații de pompare din județ și au fost săpate șanțuri de scurgere.

În ziua de 25 mai în momentul trecerii vârfului unde de viitură prin postul Coștei, apele maxime au intrat în sistemul de îndiguire a Timișului, tot acolo fiind îndreptate apele suplimentare ale Begheiului care depășeau „capacitatea de transport a canalului la Timișoara”. Au fost luate, totodată, măsuri de apărare pe sectorul inferior al Timișului. În secțiunea Grăniceri, vârful de viitură a fost atins în noaptea de 26/27 mai, în acel moment având loc intervenții pentru apărarea digurilor Timișului în sectorul Gad-Grăniceri pe malul stâng și Rudna-Cruceni, pe malul drept. Se menționa că în celelalte zone apele scădeau, nivelul lor apropiindu-se de cel normal, luându-se toate măsurile necesare pentru eliminarea apelor din localități și de pe terenurile agricole⁴⁴.

În „Nota privind principalele concluzii ce s-au desprins ca urmare a inundațiilor din primăvara acestui an și unele propuneri pentru înlăturarea unor asemenea situații în viitor” (datată 31 august 1971) se arăta că inundațiile din primăvara celui an reprezentau un „fenomen nemaiîntâlnit de 70 de ani”, fiind inundate peste 100.000 de hectare de teren agricol. Fenomenul a fost posibil din cauza acoperirii cu „apă a zonelor de dig-mal, inundarea cu ape de infiltrare prin și pe sub fundația digurilor de apărare, revărsarea cursurilor de apă din zona neîndiguită, ridicarea nivelului apelor freactice și inundarea unor terenuri fertile prin stagnarea apelor din ploii”.

Printre cauzele care au determinat inundațiile și care au provocat importante pierderi agricole erau identificate următoarele: inexistența lucrărilor de regularizare a debitelor mari pe cursurile de apă din județ, lipsa unei densități corespunzătoare a rețelelor de canale de desecare care să ducă la o scurgere mai rapidă a apelor în sistemele existente, lipsa totală a lucrărilor de desecare „menite să

⁴² *Ibidem*, f. 148.

⁴³ *Ibidem*, d. 6/1970, f. 150.

⁴⁴ *Ibidem* d. 25/1970, f. 114–119.

asigure în anumite zone coborârea nivelului freatic la cel puțin 1,5 metri, condiție necesară pentru dezvoltarea culturilor și executarea la timp a lucrărilor agricole”, necesitatea de a fi redimensionate și completate unele sisteme de desecare care au fost realizate cu mult timp în urmă, împotmolirea rețelei de canale datorită pantei reduse și funcționării acesteia sub parametrii proiectați⁴⁵.

În „Notă privind situația economico-financiară a C.A.P. în urma calamităților naturale și unele măsuri necesare pentru redresarea lor”, întocmită la 2 decembrie 1970, se arăta că datorită excesului de umiditate au fost compromise în lunile mai-iunie culturile pe 54.668 de hectare, au fost calamitate parțial culturile pe 56.946 de hectare, rămânând neînsămânțate la sfârșitul lunii iunie peste 57.000 hectare teren arabil. În urma acestor dezastre, pagubele se ridicau la peste 280 de milioane de lei, la care se adăugau cele datorate neînsămânțării suprafețelor precizate mai sus⁴⁶.

În „Informarea realizată de către Comisia pentru evaluarea pagubelor din județul Timiș”, rezulta că din datele centralizate pagubele produse în urma inundațiilor din mai-iunie 1970 se ridicau la suma totală de 129.344 mii lei, din care unitățile afectate direct au suferit pierderi în valoare de 119.223 mii lei, la care se adăuga suma de 10.121 mii de lei provenită de la unitățile care nu au fost afectate direct de inundații, dar care au suportat cheltuielile necesare pentru prevenirea sau combaterea calamităților sau pentru ajutorarea sinistratilor.

Pagube mari au fost înregistrate de către unitățile agricole socialiste, fiind în valoare de 112.209 mii lei, 201 Cooperative Agricole de Producție având pierderi de 63.447 mii de lei, iar 27 de Întreprinderi Agricole de Stat în valoare de 48.156 mii de lei. A fost calamitățile în total o suprafață de 71.048 hectare teren arabil, din care la CAP-uri 49.287 hectare, iar la IAS-uri 21.056 hectare, în timp ce suprafețele de teren arabile calamitate parțial erau de 78.554 hectare, din care la CAP-uri 45.732 hectare, iar la IAS-uri 32.694 hectare. Cele mai importante pagube s-au înregistrat la cereale pentru boabe, respectiv grâu, secară, porumb⁴⁷.

Raportul subliniază faptul că datele privitoare la pagubele suferite de către Cooperativele Agricole de Producție au fost estimate în parte deoarece până la data întocmirii acestuia (20 iunie 1970) nu s-a putut calcula întreaga suprafață calamitățile ca urmare a ploilor care au căzut în perioada 1–15

iunie. În lunile mai-iunie au fost efectuate lucrări de intervenție la diguri în valoare totală de 12.670 de mii lei, de supraînălțări provizorii de 9.720 mii de lei, de consolidări provizorii de diguri de 2.950 mii de lei. Populația din zonele sinistrate a suferit pagube în valoare totală de 231 mii de lei, din care 208 mii de lei în urma distrugerilor și prăbușirilor de case de locuit, toate fiind produse în mediul rural. Din acestea, distrugerile de locuințe se cifrau la 153 de mii de lei⁴⁸.

Într-o altă „Notă informativă” se preciza că în comunele și satele afectate de inundații, au existat 41 de case inundate, 21 distruse, iar 20 avariate⁴⁹, fiind afectate circa 107.000 de hectare. În județul Timiș în urma inundațiilor nu au fost distruse sau avariate diguri de apărare, având loc infiltrații la nivelul banchetei și de înmuire a terenului de fundație pe râul Timiș, în sectorul aval, în dreptul localităților Grăniceri și Cruceni la digurile de pe malul drept și stâng. De asemenea, pe digul drept al canalului Bârzava în dreptul localităților Socă-Banloc au avut loc eroziuni mai pronunțate ale malului albiei minore⁵⁰.

O altă analiză privitoare la inundațiile care au afectat județul Timiș în primăvara anului 1970 evidențiază că inundațiile cele mai mari au avut loc în bazinul Vinga-Biled, Beregsău. Totodată, a reieșit faptul că atât pe Mureș, cât și pe celelalte râuri interioare ale județului au existat în sistemul de îndiguire, în timpul viiturilor, puncte mai slabe⁵¹. Pe Mureș a existat pericolul ca apele să treacă peste digul stâng, în zona din aval a sectorului comun de graniță cu Ungaria, în special din cauza unui fenomen de „remuu local”, dar și posibilitatea ruperii digului datorită infiltrațiilor în mai multe puncte. Cu acest pericol, într-o măsură mai mică, s-au confruntat și cei care apărau digurile de pe râul Timiș. În privința râului Bârzava, între 24 și 31 mai nivelul apei a crescut mult, fapt care a dus la intrarea în faza a treia de apărare în zona amenajată aval de localitatea Deta, însă în zona neamenajată Bârzava a depășit malurile, inundând terenurile agricole din apropiere și amenințând unele construcții⁵².

În concluzie, marile inundații din România din primăvara anului 1970 au afectat și județul Timiș, e drept într-o măsură mai mică față de alte zone ale țării. Într-o primă etapă, principalul pericol s-a datorat apelor Mureșului, care a produs mari pagube în județul vecin, Arad. În fața acestei

⁴⁵ *Ibidem*, f. 184.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 196.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 200. Calculele prezentate în documente au și unele mici greșeli (n.a.).

⁴⁸ *Ibidem*, f. 201–202.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 204.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 225–226.

⁵¹ *Ibidem*, d. 6/1970, f. 386–387.

⁵² *Ibidem*, f. 391–392.

situații, autoritățile județene au întocmit ample planuri de apărare (începând cu data de 15 mai 1970), fiind mobilizate importante forțe umane (localnici, militari, membri ai Gărzilor Patriotice, specialiști din diverse domenii). În fața pericolului revărsării apelor, populația locală, animalele și alte bunuri au fost evacuate, în general aceste operațiuni având loc în bune condiții (nu s-a înregistrat în județ niciun deces în rândul locuitorilor județului, iar numărul animalelor moarte nu a fost ridicat). Asistăm și la multiple gesturi de solidaritate umană față de cei nevoiți să-și părăsească în fața puhoaielor casele și avutul, dar și la donații în bani, produse, bunuri materiale din partea locuitorilor județului Timiș către cei aflați într-o situație și mai grea din cauza inundațiilor. Măsurile luate, modul cum s-a acționat pentru protejarea digurilor au împiedicat inundații devastatoare ale apelor Mureșului.

Situația s-a complicat însă după data de 23 mai, când, în urma ploilor abundente, dar și a topirii zăpezii în zona montană, nivelul celorlalte râuri importante ce străbăteau județul Timiș (Bega, Timiș, Bârzava), dar și al afluenților acestora, a

crescut foarte mult, atingând cotele de inundație. În ciuda eforturilor uneori supraomenești ale oamenilor aflați în luptă cu stihiiile naturii, eforturi care nu pot reieși din datele seci ale documentelor și poate nici din reportajele din presa acelor vremuri, apele au inundat unele zone din județ, fiind afectate atât locuințe ale oamenilor, cât și terenuri agricole cultivate în special cu grâu, porumb, secară etc. Printre cauzele principale care au determinat aceste revărsări ale apelor amintim: inundarea zonelor dintre maluri și diguri, infiltrări ale apei în dig (au avut loc bătălii cumplite pentru împiedicarea acestor infiltrări), revărsarea râurilor din zonele neîndiguite, creșterea nivelului apelor freactice, ca și ploile neîntrerupte care au căzut în a doua parte a lunii mai și începutul lunii iunie. Astfel, frumoasa lună mai s-a transformat, în anul 1970, pentru marea parte a locuitorilor județului Timiș, ca și a țării, într-una întunecată, cu multe pierderi și suferință.

ISTORIA CULTURII, ARTEI, MUZEOLOGIE, RESTITUIRI

MUZEUL TEHNIC AL BANATULUI

*Mihăiță-Silviu Băluță**

Cuvinte Cheie: Muzeul Tehnic al Banatului, Institutul Politehnic Timișoara, Bastion, Muzeul Banatului.

Keywords: Technical Museum of Banat, Timișoara Polytechnic Institute, Bastion, Banat Museum.

Technical Museum of Banat

(Abstract)

The establishment of the Technical Museum of Banat was an ideal spread within the circle of Banat intellectuals since the interwar period. This desideratum was not abandoned with the change of the political regime in Romania, therefore a laborious plan was made in order to establish a technical museum in Timișoara. Through this article, we want to bring to light the project for establishing the Technical Museum of Banat, made between 1969–1971, discovered within the Timiș County Service of the National Archives. Within the plan associated with the establishment of the technical museum were highlighted: the reasons for its establishment; the space related to the new museum; the funds intended for the acquisition of exhibits and the operation of the institution; the number of specialized and administrative positions that were to be enclosed in the museum institution and the detailed theme of the basic exhibitions. This article's main source of documentation is archival information, which is corroborated by information from the press of that time and the specialized bibliography. One of the main merits of the project to establish the Technical Museum of Banat was due to the success of gathering around a common goal the representatives of the most important cultural organizations in Timișoara, to whom was added a good part of the industrial enterprises, thus proving the ability of the Timișoara intelligentsia to accomplish the plan of a museum institution of such amplitude. At the same time, through this project, an interwar initiative that is absolutely necessary for Banat is being resumed, the region being known for its long-standing tradition in the technical and industrial fields.

Muzeul Banatului a reprezentat una dintre cele mai importante instituții de cultură din Banat, fapt vizibil încă de la fondarea sa din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Odată cu intrarea Banatului în componența României Mari, lucrurile în provincie au suferit nenumărate schimbări de natură administrativă, socială și culturală, fenomen bine reliefat și în ceea ce privește desfășurarea activității Muzeului Bănățean. Instituția muzeală a suferit, pe tot parcursul perioadei interbelice, nenumărate neajunsuri, printre care se numărau cele de factură financiară, lipsa unor buni specialiști în domeniul muzeisticii, lipsa unui spațiu propice desfășurării activităților muzeale etc. Una dintre cele mai marcante probleme a fost cea determinată de lipsa unei clădiri care să îndeplinească toate normele pentru a găzdui un muzeu¹. Cu toate acestea, Muzeul Banatului și-a desfășurat

în continuare activitățile, încercând să se racordeze la tot ceea ce însemna rigoarea muzeistică europeană. Una dintre principalele meniri ale sale a fost punerea în valoare a particularităților zonale ale Banatului, acțiune foarte importantă având în vedere contextul intrării provinciei în componența României.

Printre principalele particularități ale muzeului din Timișoara se numără cele socio-culturale, scoase în evidență în cadrul secției etnografice, muzeul deținând un amplu inventar de obiecte tradiționale din Banat². O altă trăsătură specifică a Banatului a fost legată de tradiția sa industrială și tehnologică, lucru vizibil mai ales începând cu secolul al XVIII-lea, când provincia a intrat sub stăpânirea Casei de Austria. Pe lângă mecanismele de exploatare a solului, în Banat au fost implementate, de-a lungul timpului, mai multe noutăți în domeniul tehnic. Toate aceste caracteristici tehnice și industriale nu puteau fi evidențiate, la justa lor

Florin Medeleț, Vasile Râmneanu, *Muzeul Banatului. File de cronică 1918–1948*, vol. II, Timișoara (2003), 30, 50–51, 58.

² *Ibidem*, 29–30.

* Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române Filiala Cluj-Napoca, Str. M. Kogălniceanu nr. 12–14, Cluj-Napoca; e-mail: baluta.mihaita_silviu@yahoo.com.

¹ Privind discuțiile referitoare la problema găsirii unei noi clădiri pentru găzduirea Muzeului Banatului, a se vedea

valoare, fără existența unui muzeu tehnic. Tocmai necesitatea constituirii unui Muzeu Tehnic al Banatului face subiectul studiului de față.

Ideea constituirii unui muzeu tehnic a existat încă din perioada interbelică, aceasta fiind reliefată cel mai bine în 1935, odată cu decizia autorităților de a demola Bastionul Cetății Timișoara. Decizia se încadra în ceea ce ținea de planul de dezvoltare urbanistică și de sistematizare a Timișoarei, întreprins odată cu debutul secolului XX. Conform planului, se prevedea demolarea completă a Cetății Timișoara, acest lucru punând, totodată, în pericol soarta clădirii Bastionului de secol XVIII. În aceste împrejurări, municipalitatea orașului a demarat, în 1935, acțiuni de demolare a monumentului de arhitectură militară anterior menționat. Hotărârea a stârnit indignarea intelectualilor, printre care cel mai vocal s-a dovedit a fi profesorul universitar Dimitrie Leonida. Reputatul profesor se afla în capitala Banatului deoarece susținea cursuri și în cadrul Școlii Politehnice Timișoara, astfel era nevoit să facă naveta între București și orașul de pe Bega. Indignat de decizia Primăriei Timișoarei, cu privire la soarta Bastionului, D. Leonida și-a exprimat nemulțumirile prin intermediul a trei memorii cu conținut asemănător, adresate primarului Timișoarei, Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Banat și Comisiunii Monumentelor Istorice din București³.

În memoriile sale, Leonida evidențiază importanța istorică a Bastionului Cetății, susținând, fără echivoc, faptul că demolarea acestuia ar fi inacceptabilă. Această expunere a situației Bastionului Cetății Timișoara nu este una nepotrivită, deoarece soarta monumentului se află în strânsă legătură cu cea a Muzeului Banatului și, în același timp, cu proiectul Muzeului Tehnic din Timișoara. Pentru a justifica funcționalitatea sa, Dimitrie Leonida a creionat un scurt proiect de restaurare a clădirii și introducerea sa într-un nou cadru urbanistic, subliniind totodată faptul că Bastionul ar trebui să găzduiască un muzeu românesc și un muzeu tehnic. Prin ideea sa și prin creionarea unui proiect pentru monumentul de secol XVIII, putem considera că Leonida a fost un deschizător de drumuri în ceea ce privește proiectarea unui Muzeu Tehnic în Timișoara.

Propunerea lui Dimitrie Leonida nu a fost primită cu ochi buni de către Ioachim Miloia, directorul Muzeului Bănățean, acest lucru datorându-se contextului în care se afla muzeul în perioada interbelică, mai ales în ceea ce ținea de disputa cu

privire la mutarea instituției muzeale într-un palat de cultură, care ar fi fost construit special pentru mai multe instituții culturale, sau în Castelul Huniade. Astfel, găzduirea muzeului în Bastion era considerată ca fiind cea mai nefericită. Pentru a-i oferi un răspuns lui Leonida, Miloia a redactat, la cererea Primăriei, un referat în care analizează situația Bastionului și a mutării muzeului în cadrul acestuia. În paginile referatului planează două idei principale: prima face referire la necesitatea conservării monumentului istoric, în timp ce a doua idee combate posibilitate mutării muzeului în clădirea Bastionului, acest spațiu fiind socotit ca inadecvat pentru găzduirea unei astfel de instituții⁴.

Cu toate că planul lui Leonida, privind utilizarea Bastionului pentru constituirea unui muzeu tehnic, nu a fost pus în aplicare, clădirea Bastionului a fost salvată de la distrugere, aceasta intrând în rândul monumentelor istorice, astfel noul plan urbanistic al Timișoarei avea să țină seamă de poziția monumentului și să o încadreze în noul plan de sistematizare al orașului⁵.

Ideea constituirii unui muzeu tehnic la Timișoara nu a fost abandonată nici în perioada postbelică, fapt reliefat în articolul, intitulat sugestiv „Muzeul Tehnic al Banatului”, publicat în 1960 în paginile periodicului *România liberă*. În cadrul acestuia, a fost evidențiat faptul că Filiala A.S.I.T. (Asociația Științifică a Inginerilor și Tehnicienilor) din Timișoara „întreprinde în momentul de față o vastă acțiune pentru organizarea unui muzeu tehnic al Banatului” care avea menirea de a oglindi „dezvoltarea industriei în această parte a țării”⁶.

Acest deziderat, al construirii unui muzeu tehnic în Timișoara, a prins contur odată cu începutul anului 1969, an în care Comitetul pentru Cultură și Artă al județului Timiș, împreună cu Institutul Politehnic Timișoara, s-au adresat direcției Muzeelor și Monumentelor, din cadrul Institutului de Stat pentru Cultură și Artă, în scopul aprobării constituirii unui Muzeu Tehnic al Banatului în Timișoara. Cererea a primit un răspuns care a fost înregistrat cu numărul 19270/19 august 1969. Conform acestuia, direcția muzeelor și-a dat „acordul de principiu” pentru constituirea instituției muzeale anterior menționate, însă decizia finală urma să fie luată după ce va fi întocmit un plan detaliat al proiectului. Direcția muzeelor

⁴ *Ibidem*, 131–132.

⁵ *Ibidem*, 132; *Dimineața*, București, an XXI, nr. 10396 (6 decembrie 1935), 8.

⁶ *România liberă*, București, an XVIII, nr. 1805 (26 martie 1960), 1.

³ *Ibidem*, 131.

cerea ca în cadrul planului să fie specificate detaliile tehnice ale spațiului aferent viitorului muzeu (planul clădirii și terenului aferent), lista personalului necesar funcționării acestuia, fondurilor necesare achiziționării exponatelor pentru muzeu, detalii referitoare la spațiul destinat muzeului și fondurile necesare pentru achiziționarea aparaturii indispensabile laboratoarelor de conservare și restaurare a exponatelor. Acestora trebuia să li se adauge și un plan detaliat al expozițiilor de bază ale muzeului. Proiectul Muzeului Tehnic al Banatului urma să primească un aviz definitiv doar după realizarea și examinarea documentației solicitate⁷.

Drept răspuns, la solicitarea adresată de către Direcția Muzeelor și Monumentelor, Comitetul pentru Cultură și Artă al județului Timiș împreună cu Institutul Politehnic Timișoara, au întocmit două rapoarte similare privind crearea muzeului tehnic, acestora adăugându-li-se un amplu proiect în cadrul căruia au fost descrise toate componentele necesare deschiderii și funcționării viitorului muzeu tehnic⁸.

Rapoartele au fost datate ca aparținând zilelor de 20, respectiv 26 februarie 1970. În cadrul acestora au fost specificate numeroase informații referitoare la scopul, desfășurarea activităților și bugetul aferent viitorului muzeu. Scopul instituției muzeale era, conform rapoartelor, „păstrarea și conservarea unor prețioase mărturii legate de dezvoltarea tehnicii, precum și prezentarea acestora, pe baza unei tematici, publicului vizitator”⁹. Pe lângă caracterul său de teaurizare și expunere, acestuia i se adăuga și o vădită componentă instructiv-educativă și didactică¹⁰. Componenta pedagogică era esențială în ceea ce privea constituirea muzeului tehnic, în acest sens dorindu-se ca o serie de expozate, îndeosebi machete, să fie realizate în cadrul orelor de lucrări practice ale unor școli profesionale și licee de specialitate din municipiul Timișoara. Acest fapt a dus la adoptarea unei noi paradigme în muzeistică, și anume combinarea caracterului științific și expozițional al muzeului cu cel al componentelor didactice, muzeul având menirea de a-i educa pe cetățeni¹¹.

În ceea ce privea statutul Muzeului Tehnic al Banatului, acesta urma să fie constituit drept o secție a Muzeului Banatului, fapt determinat de posibilele dificultăți bugetare și de organizare a

activităților expoziționale. Astfel, prin intrarea în componența Muzeului Banatului, noul muzeu tehnic ar fi beneficiat de sprijinul unor specialiști cu experiență și ar fi avut parte de mai multe facilități financiare¹².

Având în vedere complexitatea înființării unui muzeu, acesta urma să beneficieze, conform rapoartelor anterior menționate, de sprijinul mai multor instituții, creându-se astfel, în jurul său, un real lanț de colaborare interinstituțională. Verigile acestui lanț erau, pe lângă Institutul Politehnic Timișoara, Comitetul pentru Cultură și Artă al județului Timiș, Muzeul Banatului și o serie de întreprinderi timișorene printre care se numărau Uzinele Mecanice Timișoara (U.M.T) și Electrobanat. Întreprinderile din Timișoara trebuiau să se implice activ în ceea ce privea depistarea și transportarea echipamentelor și exponatelor care urmau să fie puse în valoare în cadrul expozițiilor viitorului muzeu tehnic¹³.

În aceeași atmosferă de colaborare interinstituțională, a fost creat și „Comitetul de inițiativă și de coordonare a lucrărilor pentru înfrumusețarea Muzeului Tehnic al Banatului”¹⁴, din care făceau parte personalități de seamă, atât din domeniul universitar, cât și politic și economic, precum: Telescu Mihai, prim-secretar al Comitetului Județean Timiș al P.C.R.; Cocîrlă Trandafir și Zahiu Ioan, secretari; Pop Coriolan, prim-secretar al Comitetului Municipal Timișoara al P.C.R.; Anton Ioan, seful catedrei I.P.T.; Avram Constantin, rector I.P.T.; Curea Ioan, Rector al Universității; Drăcea Iulian, Rector I.A.T.; și Brîndzeu Pius, Rector I.M.T., acestora li se adăugau următoarele trusturi și combinate: U.M.T, direcția C.F.R., P.T.T.R., combinatele industriale, întreprinderile și trusturile de construcții D.S.A.P.C.T., O.F.F.G.A.I.F., și Direcția Agricolă¹⁵. Astfel, proiectul Muzeul Tehnic al Banatului a reușit să strângă în jurul său o mare parte a mediului cultural și economic din Timișoara, fapt ce îi conferea, totodată, și o notorietate de netăgăduit.

În cadrul rapoartelor se propune ca noul muzeu să fie adăpostit în cadrul clădirii Bastionului Cetății din Timișoara¹⁶. Clădirea era încadrată în secțiunea monumentelor istorice, din această cauză a fost redactată o cerere, adresată Direcției Monumentelor Istorice de la București, prin care se solicita aprobarea înființării unui muzeu tehnic în

⁷ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, *fond Comitetul Județean P.C.R. Timișoara*, d. 46/1971, f. 29.

⁸ *Ibidem*, f. 26–28, 1–3.

⁹ *Ibidem*, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*, f. 1, 27.

¹¹ *Ibidem*, f. 2.

¹² *Ibidem*, f. 1, 27.

¹³ *Ibidem*, f. 1, 2.

¹⁴ *Ibidem*, f. 15.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 1.

Bastion. Direcția Monumentelor și-a dat acordul constituirii muzeului, cerând totodată să le fie trimis și proiectul restaurării și amenajării clădirii¹⁷.

Astfel, Bastionul trebuia să intre într-un amplu proces de restaurare, pentru ca, în incinta sa, să fie găzduit Muzeul Tehnic al Banatului¹⁸. Pentru a începe restaurarea, era necesară eliberarea sa, în cadrul clădirii existând mai multe unități precum Electrometal, trustul alimentației publice și diverse ateliere de proiectare. În ceea ce privește lucrările de restaurare, acestea vor fi efectuate conform planurilor întocmite de D.S.A.P.C.T. și avizate de Direcția Monumentelor Istorice. Acțiunile demarate urmau să beneficieze, din partea Comitetului de Cultură și Artă a județului Timiș, de suma de 300.000 lei, pentru începerea lucrărilor de restaurare¹⁹.

Drept urmare, pentru demararea restaurării clădirii Bastionului, a fost emisă o notă, semnată de către directorul tehnic al D.S.A.P.C. Timiș, arhitectul H. Cocheci. În cadrul acesteia au fost ridicate trei aspecte importante pentru restaurarea monumentului istoric. Primul aspect trata modernizarea și străpungerea străzii Hector (inclusiv intersecția din piața Russel). Acest proiect în faza de execuție a fost predat în data de 31 martie 1970, și s-a ridicat la valoarea de 1.853.000 lei. În cadrul său au fost incluse și lucrările pentru rețelele de apă și canalizare, cât și cele necesare amenajării spațiilor verzi aferente străzilor. La acestea se adăuga și „proiectul pentru podețul de traversare a șanțului la ieșirea din străpungere”, în valoare de 200.000 lei, al cărui termen de predare era 25 iunie 1970²⁰.

Al doilea aspect avea în vedere restaurarea exterioară a bastionului. În ceea ce privea restaurarea fațadelor bastionului, acestea trebuiau să fie finalizate până la data de 8 mai 1971. Totodată, s-a întocmit documentația care urma să fie supusă avizării Direcției Muzeelor Istorice până la 20 iunie 1970. Valoarea lucrărilor, pentru restaurarea exterioară, a fost estimată la suma de 1.500.000 lei, iar proiectul de execuție se va putea preda până în trimestrul doi al anului în curs.

A treia componentă privea amenajarea spațiului interior al Bastionului. Documentul menționează, referitor la restaurarea monumentului istoric, faptul că „s-a primit tema de proiectare avizate de Direcția Monumentelor Istorice din C.S.C.A. pentru muzeul tehnic”²¹, însă referitor la spațiile comerciale, proiectul nu a fost definitivat

de către beneficiar, astfel nu s-a înaintat la avizare, către Direcția Monumentelor Istorice. Valoarea lucrărilor de amenajare interioară a fost estimată la cca. 6.000.000 lei²².

Conform planurilor, din clădirea Bastionului urma să fie destinată muzeului o suprafață de 3100 m² la care se adăugau 3300 m² de curte. Planul prevedea împărțirea spațiului în funcție de secțiile care urmau să fie constituite. Având în vedere toate acestea, spațiul urma să fie divizat în felul următor: 170 m² pentru secția industrie extractivă, metalurgică, a petrolului și sării; 370 m² pentru construcția de mașini, tehnologie și sudură; 185 m² pentru mașini și centrale termice; 170 m² pentru secția hidraulică, mașini și centrale hidraulice; 200 m² mecanizarea agriculturii; 300 m² electrotehnică, mașini și instalații electrice, telecomunicații; 200 m² mijloace de transport; 270 m² arhitectură și sistematizare; 200 m² industria chimică; 200 m² industria ușoară; 200 m² industria alimentară; la toate acestea adăugându-se 815 m² pentru spațiul administrativ²³.

Pentru organizarea secțiilor muzeului, Institutul Politehnic Timișoara a dispus catedrelor de specialitate întocmirea tematicii pe secții, excepție făcând expoziția „Traian Vuia” care urma să fie alcătuită de către Comitetul pentru Cultură și Artă al județului Timiș²⁴. Pentru conceperea expoziției „Traian Vuia”, Comitetul pentru Cultură și Artă al județului Timiș a luat legătura cu un fost colaborator al lui Vuia, inginerul Gh. Lipovan din București. Astfel, a fost întocmită o listă cu materiale inedite, legate de viața marelui inventator, pentru a fi achiziționate prin Muzeul Banatului²⁵. Realizarea unui muzeu nu era un lucru simplu, mai ales în ceea ce privește organizarea secțiilor sale, acest fapt a dus la întreprinderea mai multor vizite la instituții muzeale de același profil, printre acestea numărându-se Muzeul Tehnic „Inginer Leonida” din București, precum și a secției de hidroenergetică și înregistrarea și redarea sunetului de la Muzeul din Iași²⁶. Vizitele aveau drept obiectiv analiza unor modele de bune practici, care să poată fi implementate și în cadrul viitorului Muzeu Tehnic al Banatului.

În cadrul documentației, realizate în scopul obținerii unui aviz favorabil din partea Direcției Monumentelor și Muzeelor, a fost întocmită o schemă de organizare a muzeului pe criterii

¹⁷ *Ibidem*, f. 30.

¹⁸ *Ibidem*, f. 28.

¹⁹ *Ibidem*, f. 2.

²⁰ *Ibidem*, f. 17.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 17–18.

²³ *Ibidem*, f. 32.

²⁴ *Ibidem*, f. 26.

²⁵ *Ibidem*, f. 27.

²⁶ *Ibidem*, f. 26.

tematice. Conform acesteia, Muzeul Tehnic urma să fie organizat în trei sectoare tematice, acestea fiind împărțite, la rândul lor, în secții, iar cele din urmă în subsecții. Primul sector urma să fie cel al industriei metalurgice, energetice și constructoare de mașini, al doilea sector era dedicat industriei chimice și a celei ușoare, iar cel din urmă avea ca temă principală arhitectura și construcțiile²⁷.

Primul sector, al industriei metalurgice, energetice și constructoare de mașini, urma să fie împărțit, conform documentelor, în șapte secții, după cum urmează: secția de industrie extractivă, metalurgică, petrol și sare; secția mecanică, construcții de mașini, tehnologie și sudură; secția hidraulică, de mașini și centrale termice; secția termotehnică; secția electrotehnică, instalații și mașini electrice, și telecomunicații; secția mijloace de transport terestre, aeriene și navale; acestora adăugându-li-se secția de mecanizare a agriculturii²⁸.

În cadrul primei secții, cea a industriei extractive, metalurgice, petrol și sare, urma să se facă un excurs în tot ceea ce însemna exploatarea resurselor naturale, de la momentul extragerii lor din zăcămintele subsolului, până la prelucrarea și obținerea produselor finite, acest fapt fiind evidențiat prin redarea schematică, în cadrul documentelor de arhivă, al conținutului subsecțiilor acestui compartiment muzeistic. În cadrul secției urmau să fie expuse majoritatea modalităților de prelucrarea a metalelor feroase și neferoase, precum și exploatarea petrolului și a sării. Toată această evoluție a tehnicii metalurgice și de exploatare a materiilor prime urma să fie prezentată publicului prin intermediul panourilor ilustrative, al schemelor, fotografiilor și al machetelor²⁹.

Cea de-a doua secție, dedicată mecanicii, construcțiilor de mașini și tehnologiilor de sudură, a fost împărțită, la rândul ei, în șapte subsecții care abordau tematici de la mecanică și deformarea plastică la cald și la rece, până la schimbarea stării fizico-chimică a materialelor, acestora li se alătura subsecția de îmbinări definitive, din care făceau parte tehnicile de sudură. Toate acestea urmau să fie puse în fața publicului prin intermediul materialelor grafice, cum ar fi fotografii, planșe și scheme, planificându-se în acest sens realizarea a 250 de planșe, pentru întreaga secție, care urmau să aibă o dimensiune de circa 1000 × 800 mm sau 1000 × 600 mm³⁰.

Pe lângă bogatul material ilustrativ, secția avea să

beneficieze de un semnificativ număr de exponate și instrumente precum: piese vechi cu fricțiune sau șurub, mașini și unelte vechi cu acțiune manuală, mașini și unelte moderne acționate prin intermediul motoarelor electrice, instalații miniaturale și machete etc. O a treia categorie de piese expuse, identificate în cadrul proiectării secției, erau documentele, prin intermediul cărora se dorea reliefarea trecutului industrial al Banatului și al Timișoarei³¹.

Secția de hidraulică, mașini și centrale hidraulice avea ca obiectiv „urmărirea cronologică a dezvoltării construcției de mașini hidraulice”, acest scop fiind atins prin prezentarea, pentru publicul larg, a documentelor originale sau a facsimilelor, schemelor, gravurilor, machetelor și modelelor originale. Datorită complexității sale, această secție avea nevoie de un spațiu expozițional întins, considerând că ar fi necesari între 200 și 400 m² de spațiu acoperit, respectiv între 400 și 800 m² de spațiu aflat în aer liber³².

În ceea ce privește secția de termotehnică, mașini, instalații și centrale termice, aceasta avea să fie compusă din patru subsecții, în cadrul cărora era prezentată evoluția motoarelor, turbinelor și instalațiilor termice³³.

Una dintre cele mai mari secții era plănuită să fie cea de electrotehnică, mașini și instalații electrice și telecomunicații, în cadrul căreia se identificau zece subsecții. Identic cu celelalte secții, și aceasta urma să se bucure de un bogat material ilustrativ, cu ajutorul căruia se zugrăvea evoluția în timp și spațiu a schimbărilor în domeniul electrotehnicii și a utilizării electricității de-a lungul timpului³⁴.

O altă secție, a viitorului Muzeu Tehnic al Banatului, era cea de arhitectură și construcții, în cadrul căreia fuseseră înglobate principalele paliere ale construcțiilor, precum cele civile, industriale, agricole, căile de comunicații și construcțiile hidrotehnice. În cadrul acestei secții se făcea un recurs la istoria arhitecturii, fiind exemplificată atât prin particularitățile arhitecturale ale Banatului, cât și a arhitecturii universale. Drept exemple, pentru ceea ce înseamnă arhitectura militară, vor fi ilustrate, conform documentului, cetățile din Arad, Deva, Hunedoara, Lipova, Mehadia, Șiria etc. La acestea se vor adăuga și clădirile social-administrative, precum Universitatea din Timișoara și teatrele din Oravița, Arad și Timișoara. Tot în cadrul acestei secții se dorea a fi tratate teme precum evoluția materialelor de construcții și cele ale construcțiilor

²⁷ *Ibidem*, f. 36.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 37–41.

³⁰ *Ibidem*, f. 42.

³¹ *Ibidem*, f. 42–43.

³² *Ibidem*, f. 43–44.

³³ *Ibidem*, f. 45–52.

³⁴ *Ibidem*, f. 52–59.

industriale și agricole. Nu au fost uitate nici căile de comunicații, acestea fiind împărțite în: drumuri, căi ferate, poduri, aeroporturi și construcții hidrotehnice³⁵.

Secția mijloacelor de transport a fost împărțită în patru subsecții, cuprinzând transporturile terestre, cele navale, aeriene și „uzinale”³⁶.

Acestor secții li se adăuga secția de mecanizare a agriculturii, în cadrul căreia erau reliefate toate stadiile de dezvoltare ale utilajelor agricole, cu acest prilej fiind reliefat și faptul că stadiul din acel moment al dezvoltării utilajelor agricole din R.S.R. era unul foarte ridicat. Fiecare subsecție fusese dotată cu o hartă a țării în care erau evidențiate suprafețele arabile și exploatate ale R.S.R., acestora alăturându-li-se planșe explicative și tabele statistice³⁷.

Cea mai complexă și documentată secție, din cadrul proiectului, a fost cea a industriei chimice, ea beneficiind de un număr de peste 35 de file din cadrul documentației pentru realizarea Muzeului Tehnic al Banatului. Aceasta urma să cuprindă opt secții tematice, după cum urmează: industria acidului sulfuric, industria ceramicii, industria sticlei, industria produselor farmaceutice, industria firelor și fibrelor sintetice, industria de prelucrare a cauciucului și industria de prelucrare a materialelor plastice și a rășinilor sintetice³⁸. În cadrul documentației, aferente secției, au fost specificate nenumărate date istorice referitoare la dezvoltarea fiecărei ramuri evidențiate de noi anterior. Un fapt particular, față de documentația celorlalte secții, este reprezentat de meticulozitatea și rigoarea de care au dat dovadă specialiștii în cadrul proiectării secției de față. Un exemplu în acest sens poate fi identificat în cadrul descrierii subsecției de industrie a ceramicii. În cadrul acesteia urmau să fie instalate opt panouri cu dimensiunea de 60 × 50 cm, acestea cuprinzând atât materiale ilustrative, cât și scrise. Panourile au fost descrise individual; spre exemplu, panoul dedicat ceramicii arse primitive urma să conțină „un desen reprezentând un om în fața unui cuptor rudimentar, care fumega, iar lângă cuptor- stive de obiecte (vase)”³⁹, iar în partea dreaptă a panoului urma să fie plasat un text explicativ. În același fel au fost descrise și celelalte panouri informative, atât din cadrul subsecției de ceramică, cât și a celorlalte subsecții⁴⁰.

Acribia documentară a specialiștilor din cadrul Institutului Politehnic Timișoara a fost bine reliefată și în subsecția dedicată industriei berii, realizându-se o amplă descriere a procesului de fabricare a acesteia⁴¹.

În cadrul unei analize mai amănunțite a proiectului de organizare a secțiilor Muzeului Tehnic al Banatului, putem observa faptul că acestea urmează un tipar care se afla în acord cu obiectivele generale ale instituției muzeale. Potrivit acestuia, muzeul își propunea să urmărească evoluția tehnicii și industriei atât pe verticală, evidențiind dezvoltarea lor în timp, cât și pe orizontală, în cadrul expozițiilor fiind făcute paralele cu alte spații geografice. O altă particularitate, legată de valorificarea trecutului industrial și tehnic, o constituia prezentarea exponatelor în patru modalități, și anume: prin panouri ilustrative, machete, documente și utilaje și mecanisme tehnice.

Datorită complexității și a numărului mare de secții, din cadrul viitorului muzeu, acesta urma să aibă un număr semnificativ de angajați. Conform documentelor, muzeul avea să beneficieze de: două posturi de conducere, din care făceau parte un director și un inginer șef; patru posturi de ingineri; cinci de tehnicieni; doisprezece posturi de muncitori calificați, printre care se numărau strungari, mecanici, lăcătuși și electricieni; patru ghizi; două posturi de contabil; un funcționar și doisprezece posturi pentru personalul de serviciu și pază. Directorul avea atribuția de a achiziționa exponate și de a veghea buna funcționare a muzeului. Inginerul șef se ocupa cu recondiționarea, punerea în funcțiune și executarea de machete, în timp ce ceilalți ingineri organizau secțiile, puneau în funcțiune utilajele și efectuau activități de ghidaj.

În privința corpului tehnicienilor, acesta era format dintr-un desenator tehnic, care se ocupa cu proiectarea machetelor și miniaturilor; un desenator artistic, căruia îi intra în atribuții crearea de tablouri, picturi și se ocupa de aspectul secțiilor; și doi maiștri, care vor conduce atelierele.

Pentru partea juridică și financiară urmau să fie angajați un contabil șef, un contabil pentru evidența cheltuielilor și un funcționar. În ceea ce privește paza și curățenia muzeului, acestea vor fi realizate de trei paznici, care vor lucra în schimburi, și șase femei de serviciu, la toți aceștia adăugându-se și trei persoane care se vor îngriji de transportul exponatelor⁴².

Pe lângă spațiu și personalul administrativ,

³⁵ *Ibidem*, f. 60–64.

³⁶ *Ibidem*, f. 65.

³⁷ *Ibidem*, f. 72–82.

³⁸ *Ibidem*, f. 84.

³⁹ *Ibidem*, f. 88.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 88–89.

⁴¹ *Ibidem*, f. 106–108.

⁴² *Ibidem*, f. 33–34.

viitorul muzeu tehnic trebuia să se bucure și de un bogat inventar de piese dedicate expozițiilor. Pentru procurarea lor au fost aplicate două modalități distincte. Prima modalitate a fost cea a împrumutului sau donațiilor, în acest sens Comitetul Județean pentru Cultură și Artă și Institutul Politehnic Timișoara a trimis nenumărate adrese către combinatele și întreprinderile din Timiș, Arad, Bihor, Hunedoara, Brașov și Cluj, prin care le solicita utilaje pentru a fi expuse în cadrul Muzeului Tehnic al Banatului.

Pentru facilitarea muncii de depistare a materialelor tehnice de valoare, precum și a soluționării formelor de transfer, a fost cerut sprijinul mai multor ministere, care au emis o circulară către întreprinderile din țară, prin care se cerea ajutorul pentru constituirea unui muzeu tehnic în capitala Banatului. Răspunsul întreprinderilor a fost unul favorabil, acestea trimițând tabele care conțineau inventare cu obiecte care puteau fi puse la dispoziția viitorului muzeu tehnic din Timișoara. Din listele menționate au fost alese, de către specialiștii Institutului Politehnic, materialele considerate a fi potrivite expunerii lor în cadrul secțiilor muzeului. Transportul utilajelor, la muzeul din Timișoara, a fost precedat de deplasarea unor delegații care să constate dacă acestea corespund descrierilor și totodată pentru a întocmi procesele de predare-preluare⁴³. Această etapă a fost îngreunată datorită plecării cu întârziere a delegațiilor. În ceea ce privește problema transporturilor, aceasta a fost rezolvată, pentru o perioadă, datorită intervențiilor secretarilor Zahiu (secretarul cu propaganda al Comitetului județean PCR Timiș) și Cocîrlă, secretar al comitetului județean Timiș al P.C.R., la D.R.T.A.⁴⁴.

A doua modalitate de procurare a exponatelor a fost cea a achiziționării, aceasta urmând să se efectueze, dacă Muzeul Tehnic al Banatului ar fi intrat în componența Muzeului Banatului, prin intermediul celei din urmă instituții. Pentru obținerea fondurilor necesare noilor achiziții se propunea luarea în calcul a finanțării viitorului muzeu de către mai multe ministere⁴⁵. Pentru procurarea de exponate, la început, era necesară suma de circa 140.000 lei⁴⁶. În ceea ce privește achiziționarea de exponate, pentru primii cinci ani, se solicita suma de 200.000 de lei, urmând ca după această perioadă suma să scadă la 100.000 lei⁴⁷. Pe lângă toate acestea, erau necesare fonduri și pentru dotarea cu

mașini și aparatură a atelierelor. Atelierele urmau să beneficieze de următoarele aparaturi: un strung paralel (200 × 1500 cm), în valoare de 35.000 lei; o freză universală, valorând 40.000 lei; o mașină de găurit verticală, costând 8.000 lei; un transformator de sudură, însumând 12.000; un generator de acetilenă, în valoare de 5.000 lei; bancuri de lucru, costând 10.000 lei; truse de scule, costând 20.000 lei; și 10.000 lei pentru diverse alte utilaje⁴⁸.

Principalii beneficiari ai planului de constituire al Muzeului Tehnic al Banatului erau cetățenii, astfel, după realizarea documentației, a fost prevăzută și o amplă acțiune de diseminare a informațiilor privind inițiativa de proiectare a instituției muzeale, acesta făcându-se prin intermediul presei, radioului și al organizațiilor județene de partid⁴⁹. În acest sens, se încadrează și articolele apărute în două dintre cele mai importante publicații bucureștene. Primul articol a fost publicat în „România liberă”, în data de 28 octombrie 1971, în cadrul său evidențiindu-se faptul că în Timișoara se află în lucru „amenajarea unui muzeu tehnic al Banatului, care va cuprinde importante realizări obținute de-a lungul veacurilor în această parte a țării.”⁵⁰. În același areal se află și articolul publicat în paginile din „Scînteia”, în data de 14 decembrie 1971, în care se anunța dorința deschiderii în Bastionul Cetății Timișoara a unui muzeu tehnic⁵¹.

Data publicării celor două articole și plasarea într-un timp viitor al deschiderii unui muzeu tehnic al Banatului, sunt o dovadă a faptului că, în 1971, încă nu a fost înființat un muzeu tehnic în Timișoara, fapt ce va avea loc abia în 1974. Între timp, în interiorul bastionului, și-a găsit adăpost, în 1972, expoziția de artă populară a secției de etnografie⁵², iar în 1974 în Bastion se găsea și sediul secției de împrumut al Bibliotecii Județene⁵³.

În paginile revistei „Orizont” a fost anunțată, în 23 august 1974, inaugurarea Muzeului Tehnic, în clădirea Bastionului, acesta fiind doar o secție a Muzeului Banatului⁵⁴. În paginile aceluiași număr, în rubrica intitulată „Interviul săptămânii”, a fost

⁴³ *Ibidem*, f. 26–27.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 16.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 27.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 2.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 35.

⁴⁸ *Ibidem* (fila nu a fost numerotată).

⁴⁹ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁰ *România liberă*, București, an XXIX, nr. 8402 (28 aprilie 1971), 3.

⁵¹ *Scînteia*, București, an XLI, nr. 8998 (14 decembrie 1971), 1.

⁵² Aurel Turcuș, Aspecte privind istoricul secției de etnografie de la Muzeul Banatului (1872–1972), în *Tibiscus*, Seria Etnografie (1974), 27–28.

⁵³ *Orizont*, Timișoara, an XXV, nr. 14 (4 aprilie 1974), 3; Idem, Timișoara, an XXV, nr. 21 (25 mai 1974), 3; Idem, Timișoara, an XXV, nr. 25 (21 iunie 1974), 3.

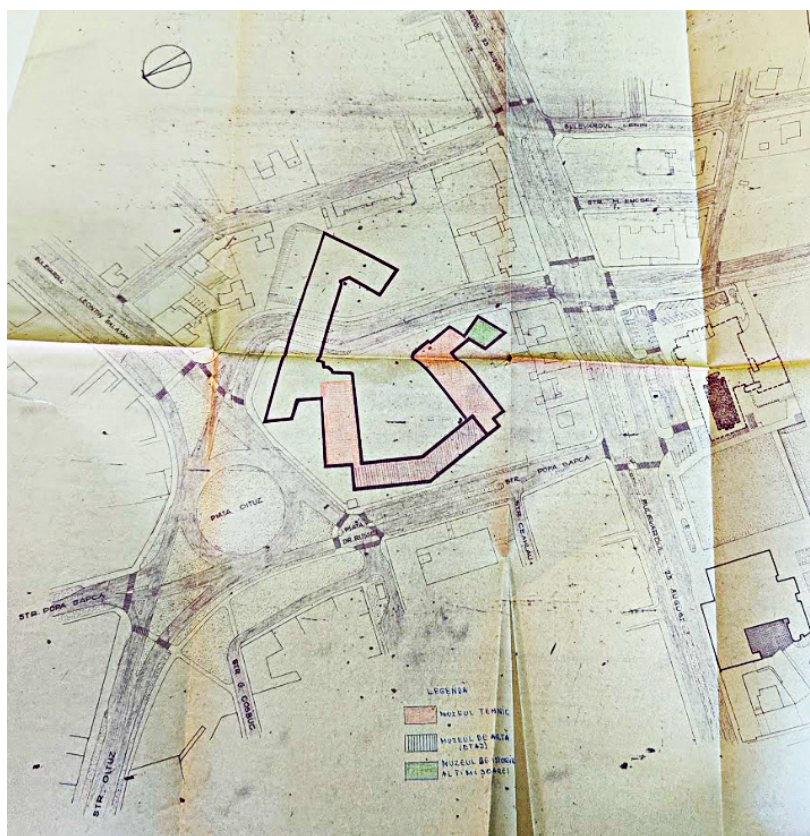
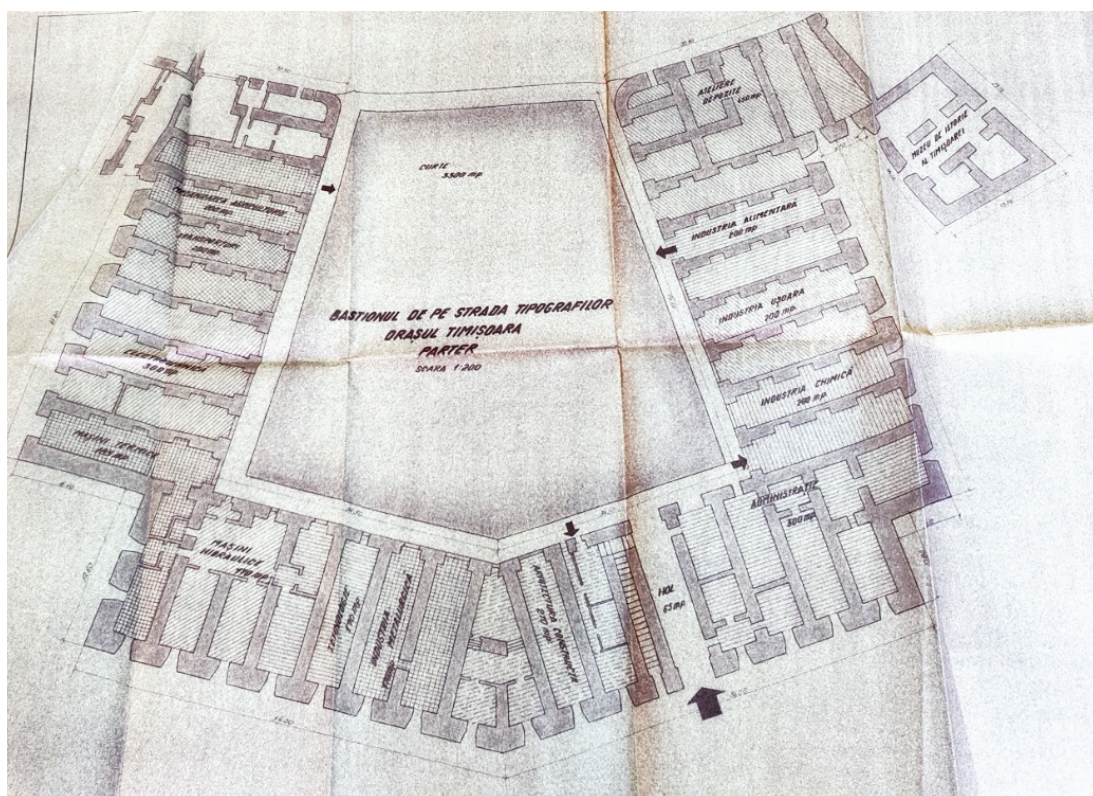
⁵⁴ Idem, Timișoara, an XXV, nr. 34 (23 august 1974), 3.

publicat interviul luat domnului lector. dr. ing. Anton Policea, care aducea o seamă de argumente pentru a susține decizia de deschidere a muzeului tehnic. Printre argumente se numărau tradiția meșteșugărească a Timișoarei și nevoia de inițiere, în domeniul tehnicii, a școlarilor timișoreni. În cadrul aceluiași articol a fost relatat faptul că actualul muzeu tehnic se întindea în spațiul a șapte încăperi ale Bastionului, evidențiind dorința ca acesta să ocupe, în anii următori, întreaga clădire a Bastionului⁵⁵.

Chiar dacă stadiul documentației actuale nu ne permite să intrăm în detalii legate de respectarea proiectului realizat în 1971, cert este faptul că în 1974 a fost înființat în cadrul Bastionului, o secție tehnică a Muzeului Banatului.

Concluzionând, proiectul realizării unui muzeu tehnic al Banatului a avut menirea de a coagula, în jurul plănuitei instituții, importante personalități din cadrul societății timișorene, aceștia provenind atât din mediul cultural, al administrației locale, universitar, cât și din cel industrial și economic. Prin complexitatea documentării, proiectul descoperit în cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale, denotă acribia documentară de care au dat dovadă specialiștii Institutului Politehnic, care s-au ocupat de realizarea documentației viitorului Muzeu Tehnic al Banatului. Totodată prin intermediul său se reia un demers interbelic absolut necesar pentru Banat, regiunea fiind cunoscută ca având o îndelungată tradiție în domeniu tehnic și industrial.

⁵⁵ Idem, Timișoara, an XXV, nr. 34 (23 august 1974), 6.

RECENZII, PREZENTĂRI DE CARTE

**SNEŽANA GOLUBOVIĆ, BEBINA MILOVANOVIĆ,
SAŠA REDŽIĆ, *VIMINACIUM – LOKALITET PEĆINE
NEKROPOLA OKO JUŽNE GRADSKJE KOMUNIKACIJE*,
MONOGRAPHIES 78, ARHEOLOŠKI INSTITUTE BEOGRAD,
ED. DIGITALART BEOGRAD, BELGRAD 2022, 384 P.**

Unul dintre cele mai fabuloase situri de epocă romană de la Dunărea Mijlocie și de Jos, atât ca importanță a descoperirilor, cât și ca mărime, este situl de la Viminacium, aflat astăzi pe teritoriul Serbiei, în apropiere de Kostolac. Așezată la confluența râului Mlava cu Dunărea, colonia a beneficiat de includerea în importante rute de transport terestre și fluviale. Situl este menționat de către contele Luigi Ferdinando Marsigli la începutul secolului al XVIII-lea și cercetat din a doua jumătate a secolului următor (Viminacium se mândrește cu faptul că aici a fost organizată prima cercetare arheologică din Serbia, în anul 1882). Orașul s-a impus ca unul dintre cele mai importante centre militare și urbane din această parte a Imperiului și mai ales ca un important punct de convergență a istoriei militare și civile din regiunea Dunării în epoca romană și în timpul perioadei migrațiilor.

Importanța covârșitoare a sitului arheologic a fost conștientizată târziu, astfel că după distrugerile provocate de ridicarea termocentralei Kostolac, în ultimii 20 de ani are loc o campanie de cercetare intensivă a rezervației arheologice, finanțată de către stat, dar și de către mediul privat, datorită extinderii termocentralei, a exploatației de cărbune, dar și a extinderii mediului rezidențial pe teritoriul zonei de protecție arheologică. Martore ale bogăției din perioada romană stau ruinele aflate pe cele aproximativ 450 de hectare clasate ca sit arheologic și care formează miezul rezervației arheologice și a zonei de protecție, la care se adaugă și alte puncte apropiate de acesta cum ar fi mina de cărbune, unde au fost făcute descoperiri paleontologice fascinante. În prezent, situl este format din castrul

legionar și orașul roman, la care se adaugă descoperirile adiacente ale instalațiilor portuare, villae rusticae, precum și necropole. Una dintre cele mai importante cercetări este cea de la Pećine, unde au fost cercetate în principal morminte deosebite ca și construcție și inventar alături de obișnuitele înmormântări făcute în ambele rituri funerare (în principal incinerării), toate aparținând în fapt necropolei sudice a centrului de la Viminacium și datate între secolele I–IV d.Chr.

Având în vedere cercetările de amploare, dar și politica salutară de a publica cât mai mult, dusă

de către Institutul din Belgrad în ultimii ani, cartea având ca subiect necropola de epocă romană de la Pećine vede lumina tiparului, ea fiind de maximă importanță pentru specialiști și un element de referință pentru literatura științifică europeană alături de publicarea necropolei de la Više Grobalja.

Lucrarea beneficiază de un capitol premergător format dintr-o introducere în discuție (p. 9–11), o încadrare spațială și cronologică a sitului (p. 12–13), un istoric al cercetărilor (p. 13–15) și o localizare a necropolei (p. 15–18).

Primul capitol discută ritul funerar și tipologia celor 352 de morminte cercetate (p. 19–46). Mai întâi sunt tratate mormintele de incinerare, grupate tipologic în morminte cu depunerea resturilor într-un puț adânc sub formă de fântână, morminte cu depunerea resturilor cinerare în urne, morminte de tip Mala Kopašnica-Sase. Alături de descrieri avem și prezentarea câtorva probleme puse de ritul incinerării, cum ar fi dezbaterea cu privire la formele bustum/ustrinum, la problema etnică asociată mormintelor de tip Mala Kopašnica-Sase, acestea fiind considerate de către autori ca fiind o

formă a culturii funerare a populației locale romanizate, dar și problema asociată mormintelor cu groapa tencuită cu var, așa cum este cazul a trei morminte cercetate în această necropolă și care au fost puse pe seama unor înmormântări făcute în timpul unei epidemii, posibil ciumă.

Mormintele de inhumație (p. 31–46) încep să apară la finalul secolului I d.Chr., fiind grupate în mai multe tipuri, de la înmormântări în groapă simplă la înmormântări în sicriu de lemn, înmormântări în structuri de cărămidă (în principal ciste), înmormântări în sicrie de plumb. De asemenea, sunt discutate probleme care țin de ritualul de înmormântare, orientarea mormintelor, problema libațiilor și a marcării mormintelor la suprafață, precum și problema sacrificiilor de animale și coexistența celor două rituri funerare.

Un al capitol important este cel legat de prezentarea materialului descoperit în necropolă (p. 47–78), începând cu materialul monetar, în necropolă fiind găsite monede bătute între secolul I și secolul al III-lea d.Chr. Așa cum se întâmplă în majoritatea cercetărilor arheologice, marea parte a materialului se încadrează în categoria ceramicii, de la ceramica de tradiție La Tène produsă local, la ceramica provincială produsă local sau în alte centre romane. Ceramica provincială este tratată pe categorii de vase, de la boluri și castroane, oale și vase de mari dimensiuni, farfurii, capace, ulcioare, cupe, afumători, balsamarii, vase în miniatură, teracote, precum și alte tipuri mai rare. Opațele sunt diferențiate în funcție de tipologie și cronologie, dar și pe baza ștampilelor, fiind amintite ștampile ale producătorilor din afara provinciei: APRIO F, FELIX, FESTI, FORTIS, OCTAVI și OPTATI, dar și al producătorului local ELPIS. Sticla ocupă și ea un loc important în descoperiri, fiind prezentate atât vasele și balsamariile din sticlă, cât și bijuterii (p. 62–64). În 40 de morminte au fost găsite 60 de vase de sticlă și ceea ce este mai important, pentru câteva dintre acestea a fost analizat conținutul, fiind identificate substanțe precum pulbere de chihlimbar, uleiuri parfumate cum este uleiul de mosc și de migdale, alături de ulei de susan.

Materialul metalic (p. 64–74) începe cu podoabele. Cu această ocazie sunt prezentate inelele, brățările, cerceii, colierele și mărgelile, fiind acordată o atenție deosebită fibulelor. La fel ca și în cazul opațelor, ele au fost expuse separat, în funcție de tipologie și cronologie. De asemenea, sunt prezentate și două capsule emailate pentru sigilii, autorii ajungând la concluzia că ele și-au modificat funcționalitatea și au fost tratate ca amulete depuse în mormânt, datorită aspectului

luxos al pieselor. Și pentru că Viminacium este și un centru militar, în morminte au fost găsite și elemente de echipament și armament militar, inclusiv echipament militar pentru cal și călăreț. Un subcapitol important este reprezentat și de amuletele găsite în morminte, prezente mai ales în cadrul inventarelor funerare ale mormintelor de copii și femei. Alături de acestea sunt prezentate și alte obiecte din metal, în special bronz, unele dintre acestea simple bucăți de metal, iar altele din categoria statuetelor (în necropola de la Pećine a fost descoperită o singură statueta cu reprezentarea lui Venus), aplicelor, elementelor de încuietore și lacăte, părți de mobilier sau instrumente de măsurat din bronz, alături de instrumente medicale, ace și oglinzi. În rândul obiectelor de fier, remarcăm strigiliile și cuiele, ambele importante în cadrul ritualului funerar.

La acestea se adaugă obiectele de os și corn, ace de păr și de cusut, instrumentar cosmetic, bijuterii și accesorii, piepteni, dar și un obiect de mobilier miniatural, jetoane și zaruri. La categoria diverse sunt încadrate scoicile, unul dintre elementele deosebite din inventarul funerar. Un subcapitol important este reprezentat de discuțiile pe marginea ritualului funerar, a regulilor de constituire a inventarului funerar și a conotațiilor, în special religioase, asociate cu acesta.

Un capitol separat este dedicat cercetărilor preventive (p. 81–86) care au dus la documentarea unor complexe asociate cu necropola, așa cum sunt zonele de sacrificii și de îndeplinire a unor ritualuri funerare sau a șanțurilor de delimitare și a șanțului orientat spre oraș, dar și a drumurilor principale care treceau prin necropolă. Situația arheologică este prezentată în amănunțime, de la complexe la stratigrafie și material.

Concluziile cu privire la organizarea necropolei (p. 87–94), conțin mai multe subcapitole dedicate contextului istoric, informațiilor literare cu privire la organizarea necropolei, a raportului necropolă-așezare, discuția despre clădirea din a doua jumătate a secolului al IV-lea, care suprapune necropola, cronologia necropolei, structura socială a descoperirilor și exploatarea necropolei în epocă romană.

Așadar, autorii ajung la concluzia că avem de-a face cu o necropolă birituală, datată între sfârșitul secolului I și sfârșitul secolului IV, cu o coexistență a ambelor rituri funerare (fiind documentată o prevalență a incinerăției în secolul al II-lea, dar care va scădea treptat în secolul al III-lea) și o prevalență a înmormântărilor de tip Mala Kopašnica. Importanța necropolei de la Pećine este văzută prin

intermediul asocierilor și comparațiilor făcute cu cea deja publicată de la Vișe Grobalja.

Lucrarea beneficiază de un catalog al mormintelor și materialelor descoperite (p. 97–186), la fiecare intrare în catalog fiind notate: relația cu mormintele vecine, descrierea complexului și dimensiunile acestuia, descrierea inventarului, mențiuni despre defunct (sex, vârstă dacă este cazul), datare și eventual o bibliografie, dacă mormântul sau inventarul au mai fost publicate. De asemenea, avem și un catalog al materialului descoperit în șanțul de lângă oraș (p. 187–197).

Desigur că lucrarea beneficiază de o listă bibliografică (p.198–208) întocmită conform uzanțelor

și de un rezumat în limba engleză (209–214), precum și 167 de planșe defalcate pe morminte și tip de inventar.

Având în vedere importanța sitului, dar și calitatea publicației prezente, considerăm că lucrarea de față este una deosebit de valoroasă pentru istoria Moesiei Superior, dar și pentru cea zonală, fiind o excelentă analogie pentru situațiile din Dacia. Documentarea celor două zone de sacrificiu este un caz deosebit de interesant și rar, deși acestea sunt atestate de către izvoarele literare. La nivelul materialului, necropola oferă bune analogii pentru zona provinciilor dunărene. Prin urmare, recomandăm cu căldură cartea tuturor specialiștilor interesați.

Ana Cristina Hamat
Muzeul de Istorie Națională și Arheologie
Constanța
e-mail: anahamat@yahoo.com

**IOAN MARIAN ȚIPLIC: ÎNTRE EST ȘI VEST. NECROPOLA
MIEVEAL TIMPURIE DE LA ORĂȘTIE – DEALUL PEMILOR
X2. HONTERUS, SIBIU, 2022, 156 P. (CU CONTRIBUȚII DE
ZENO KARL PINTER, MARIA CRÂNGACI ȚIPLIC)***

Din perspectiva arheologiei medievale timpurii, publicarea unui izvor într-un domeniu considerat atât de arid este și ar trebui să fie primită cu bucurie de către mediul științific. Se referă la fenomene demult apuse, fără nici o legătură cu lumea capitalistă, neoliberală a zilelor noastre. Acest lucru se poate afirma cu atât mai mult referitor la un sit funerar¹ care a fost cercetat integral sau aproape integral.

Lucrarea conține 3 capitole mari, legate între ele de un fir logic, fiind totodată destul de independente unele de altele.

Primul capitol (p. 11–41) conține o introducere privind arheologia *Terrei Ultrasilvane* – așa cum o numește autorul – în epoca medievală timpurie. Având în vedere că tema centrală, coloana vertebrală a lucrării, este analiza sitului funerar de la Orăștie–X2, primul capitol îl voi aborda doar tangențial.

Capitolul aflat în discuție („*Terra Ultrasilvana: istoria și arheologia secolului al X-lea*”) are patru subcapitole distincte. Primul subcapitol dezbate

geografia, demografia și cronologia Transilvaniei. Autorul pomeneste de mai multe ori de repercusiunile marxismului asupra arheologiei din România.

Trebuie să subliniem că majoritatea conceptelor lui Marx au fost vulgarizate atât în perioada comunistă (un capitalism de stat, în fapt), cât și înainte astfel încât, acestea, aplicate perioadelor istorice, se pot încadra în categoria de vulgar-marxism².

În subcapitolul 2 (p. 23–31) sunt prezentate riturile și ritualurile funerare din epoca medievală timpurie. În subcapitolul 3 găsim un comentariu referitor la așa zisele orizonturi funerare din

epoca medievală timpurie (sec. IX–XI) (p. 31–37). După părerea mea este discutabilă metodologia de a prezenta populațiile Transilvaniei în grupuri foarte clar delimitate, deoarece practic nu cunoaștem nici măcar două situri funerare identice (și de fapt din nici o perioadă)! Totodată siturile funerare din mai multe zone ale Bazinului Dunării mijlocii prezintă elemente ale culturii materiale și manifestări funerare pe care Kurt Horedt le-a denumit grupul „Blandiana B” (bărbați având în inventar arme, dar fără rămășițele calului, respectiv femei împodobite cu diferite categorii de podoabe și accesorii)³. Dacă luăm în calcul siturile funerare fără depuneri de arme și rămășițele cailor din zonele centrale ale bazinului Dunării mijlocii, dispunem de o listă mult mai numeroasă pe care o putem înregistra în

* Recenzie publicată în limba engleză în ActaMN, Historica, 61, II (2024), 223–226.

¹ Am optat pentru folosirea termenului de *sit funerar* deoarece cred că este incorect să folosim termenul „necropolă”, care derivă din greacă (νεκρόπολις) și care, fiind un cuvânt compus format din cuvintele „mort” (νεκρός – *nekros*) și „oraș” (πόλις – *polis*), face referire la un context arheologic care nu există în secolul X în general în Bazinul Dunării mijlocii. Nu am folosit nici termenul „cimitir”, care la rândul său provine din limba greacă, cu referire la locurile de înmormântare creștină. Întrucât sensul termenului are implicații sociale și instituționale în raport cu locurile de înmormântare creștine de pe teritoriul Imperiului Roman încă din perioada antică târzie, este în mod clar incompatibil cu contextul arheologic al siturilor noastre sau al altor înmormântări necreștine din secolul X.

² Despre vulgar-marxism: „*Vulgar Marxism refers to a simplified or distorted version of Marxist theory that oversimplifies or ignores some of its key concepts and principles.*” Vezi o analiză în acest sens: Lerner 1939, 557–567. Vezi și studiile lui G. M. Tamás 2021.

³ Lista și analiza lor: Gáll 2020, 311–316: 1. lelöhelylista, 1. térkép.

Bazinul Transilvaniei⁴. În consecință, ori trebuie să renunțăm la denumirea de grupuri din Transilvania, ori aceste denumiri ar trebui să le extindem pentru tot teritoriul Bazinului Dunării mijlocii!

Sunt de acord cu teoria privind originea sudică (Dunărea Inferioară) – cel puțin culturală – a populației înmormântate în situl funerar de la Alba Iulia – strada strada Brândușei situl I. În anul 2004, pot aminti că am fost primul care a atras atenția asupra cercetării pe baza orientărilor foarte diverse și a depunerii elementelor litice în gropile de morminte, care oferă astfel indicii referitoare la legăturile cu Dunărea Inferioară⁵. În ce constă această *legătură* și cum poate fi ea interpretată, rămâne de elucidat și stabilit dacă putem vorbi de *migrație* sau/și *aculturație*?

Totodată, observația autorului volumului privind diferențele evoluției ritualurilor funerare între Transilvania și regiunile extracarpatică (p. 37) poate fi încadrată în domeniul **istoriei cercetării**, deoarece o comparație de acest gen nu s-a realizat până acum. În prima regiune amintită (Transilvania), manifestările funerare păgâne practic dispar la începutul secolului al XI-lea, fiind înregistrate până în secolul al XIII-lea 52 de cimitire în jurul bisericilor (*[churchyard]*, vezi p. 41: Harta 2). În schimb, în spațiul extracarpatic manifestări păgâne au fost documentate până în secolele XIII–XIV pe de o parte, iar pe de altă parte cimitire cu adevărat creștine – care au și biserică – sunt documentate doar din secolul al XIV-lea!

În subcapitolul 4 sunt analizate aspecte ale obiceiurilor funerare din perspectiva funeralității dintr-o perioadă mai târzie, când creștinismul a fost extins în urma deciziilor politice (p. 37–39). După părerea mea, structural, acest subcapitol nu își găsește locul în volum, ar fi potrivit doar în măsura analizei comparative cu regiunile extracarpatică, unde acest fenomen poate fi documentat cu cel puțin două secole în urmă.

Subiectul central al volumului – cum ne arată și titlul său – îl reprezintă fără îndoială analiza sitului funerar de la Orăștie-Dealul Pemilor/X2 (p. 43–78). Din păcate, precaritatea materialului osteologic i-a împiedicat pe autorii volumului să apeleze la analize antropologice. Descrierea mormintelor s-a realizat, în schimb, conform cerințelor științifice actuale.

Din cele 71 morminte în 15 s-a putut documenta actul funerar de depunere a pieselor de harnașament, fără însă să fie prezente rămășițele calului, atât de specifice secolului X și începutul secolului

XI. În literatura de specialitate s-au purtat discuții intense referitoare la înmormântarea cu piese de harnașament care ar simboliza calul, animalul, din diferite motive, nefiind depus în mormânt. După părerea mea, lipsa calului din mormânt poate fi explicată prin simple cauze economice, precum epidemii, sau sărăcirea comunității.

Analiza materialului arheologic a urmărit examinarea culturii materiale de la piesele de podoabă până la piesele de harnașament. De remarcat sunt anumite piese care ne oferă o datare mai precisă a sitului funerar: inelul digital din M. 11 decorat prin ștanțare⁶, respectiv zăbalele monobară (trei la număr în acest sit funerar)⁷. Rămâne sub semnul întrebării cazul inelului de buclă din M. 38: nu este foarte clar, dar probabil aparține așa-numitului tip de inel cu capăt răsucit, care confirmă o datare târzie, dar care fusese în circulație deja în secolul X. După părerea autorului volumului ar fi inel de buclă cu capătul în formă de S (p. 81, respectiv desenul tehnic a piesei: Pl. 22/B/1). Lipsesc din morminte inelele de buclă cu capătul în formă de S, care ne confirmă încă odată, că acest tip de podoabă nu s-a răspândit pe teritoriul Transilvaniei înainte de primele decenii al secolului al XI-lea. În același timp, rămâne de dezbătut dacă brățara cu capătul în formă de cap de șarpe (M. 51) este specifică culturii materiale a secolului al XI-lea sau moda portului ei o putem data încă din a doua parte a secolului al X-lea⁸.

Concluziile volumului (p. 79–82) însumează datarea sitului funerar și anumite aspecte ale ritualului funerar (spre exemplu poziția depunerii vaselor cu ofrandă). Cu datarea absolută propusă – 950–1010 (p. 82) în general suntem de acord, cu mențiunea că, pe baza brățarei cu capătul în formă de cap de șarpe, respectiv a inelului digital, nu putem exclude o datare și mai târzie, adică primele decenii ale secolului al XI-lea.

Concluziile autorului sunt urmate de lista bibliografică, planșe, fotografii, respectiv planurile sitului funerar. Pe baza acestora putem concluziona că lucrarea va fi utilă mai ales specialiștilor, dar nutrim speranțe că și studenților sau profanilor în domeniu.

Erwin Gáll

Institutul de Arheologie Vasile Pârvan,
București
e-mail: ardarichus9@gmail.com

⁴ Lista și analiza lor: Gáll 2020, 318: 3. lelőhelylista, 3. térkép.

⁵ Gáll 2004–2005, 344–347, 351–359, Map 4–5.

⁶ Materialul arheologic individual din acest mormânt (brățara cu capete terminate în formă de bumbi, inelul digital) indică legături cu materialul culturii *Köttlach*. În acest sens, vezi: Horváth 2015, 387–451.

⁷ Această problemă dezbătem într-o altă contribuție!

⁸ Kovács 1994, 117–138.

BIBLIOGRAFIE

Gáll 2004–2005

E. Gáll, *Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian basin, Crişana and Banat*. *DaciaNS* 48–49 (2004–2005), 334–454.

Gáll 2020

E. Gáll, A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből (+Wanek F.: Az Erdélyi-medence sóelőfordulásairól). Budapest (2020).

Horváth 2015

C. Horváth, Archäologische Angaben zum Beziehungssystem des Karpatenbeckens und des

Ostalpenraumes im 10.–11. Jahrhundert – Von West Nach Ost. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66/2 (2015), 387–451. <https://doi.org/10.1556/072.2015.66.2.7>.

Kovács 1994

L. Kovács, *Das frühkarpatenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs*. *Varia Archaeologica Hungarica* 6. Budapest (1994).

Lerner 1939

A. P. Lerner, From Vulgar Political Economy to Vulgar Marxism. *Journal of Political Economy* 47/4 (August) (1939), 557–667. <https://www.jstor.org/stable/1824593>.

Tamás 2021

G. M. Tamás, *Antitézis*. Budapest (2021).

OBITUARIA

IN MEMORIAM. MELINDA JUDIT TORBÁGYI (1955–2023)

La 30 noiembrie 2023, după o lungă și grea suferință, părăsea prea curând această lume doamna Melinda Torbágyi, cea mai reputată specialistă în numismatică a Ungariei, personalitate universal recunoscută¹. Dispariția ei lasă un gol dureros în lumea cercetătorilor monetelor vechi de pretutindeni, lume care a cunoscut-o și a prețuit-o mereu, dar mai ales în viața academică maghiară. Fiindcă cea pe care o comemorăm acum a reprezentat cu strălucire nu doar o înaltă competență profesională, ci și un model de savant animat de o caldă umanitate, cu o atitudine civilizată și deschisă – un model uman de care avem cu toții mereu nevoie.

Originară din Budapesta, oraș unde s-a născut la 17 octombrie 1955 și a trăit întreaga viață, Melinda Torbágyi a manifestat de timpuriu înclinații pentru arheologie. S-a format la prestigioasa universitate “Eötvös Loránd”, în cadrul Facultății

de Științe Umaniste. Încă de atunci a optat ferm pentru studierea Antichității, având un interes special pentru monetele epocii. Marea ei pasiune a rămas mereu numismatică; acestui domeniu de cunoaștere și-a dedicat întreaga viață, aproape în exclusivitate.

După absolvire a lucrat o vreme la Muzeul de Istorie al orașului Budapesta; din 1980 a devenit și membră a Societății Numismatice Maghiare și curator al colecției monetare a acesteia. Ocazional a participat și la cercetările arheologice ale Muzeului din Székesfehérvár (1981–1982). Dar în 1984 s-a angajat la Cabinetul Numismatic al Muzeului Național Maghiar, instituție căreia îi va rămâne devotată până la capăt; începând din 1990 a funcționat ca și curator al colecției de monete grecești, iar din 1992 – al întregii colecții antice. A exercitat conducerea întregului cabinet între anii 1993–2020.

În paralel, Melinda Torbágyi și-a sporit mereu competența de cercetător performant. Merită amintit faptul că, pe parcursul carierei, a beneficiat de burse de studiu și stagii de lucru la instituții

¹ Adresăm și pe această cale mulțumiri călduroase conducerii Societății Numismatice Maghiare și îndeosebi doamnei secretar Erika Misić, care ne-a oferit cu generozitate datele necesare (cele personale și cele bibliografice, ca și portretul fotografic) pentru întocmirea acestui articol memorial.

prestigioase de profil la Atena, Saarbrücken, Oxford, Londra ori Sofia.

Putem afirma că întreaga ei viață și energie creatoare a fost dedicată numismaticii antice. Doamna M. Torbágyi și-a luat doctoratul în 1988 cu o teză despre circulația monetelor grecești în bazinul carpatic. Dar începuse să publice contribuții științifice încă din 1984. A abordat practic toate componentele domeniului: monetele grecești și elenistice, monetăria barbară din Europa centrală, emisiunile romane și tardo-romane. Chiar dacă uneori a urmărit și probleme ale unor piese antice ori tezaur de pe alte meridiane, cele mai multe contribuții privesc spațiul mării Câmpii panonice. Și trebuie să amintim că a manifestat interes și pentru chestiunile teoretice ale științei monetelor vechi.

Între marile ei realizări amintim mai întâi trei volume din *Sylloge Numorum Graecorum* pentru Ungaria, apoi un volum din seria *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn*, precum și trei volume de *Regesten der antiken Fundmünzen und Münzhorte in Ungarn*. Toate reprezintă contribuții savante extrem de necesare cercetării, în consonanță cu programele majore de cercetare din Europa și toate deschid, de fapt, direcții de lucru ce se cer continuate. Opera ei științifică este însă mult mai vastă, însumând 14 volume și peste 80 de studii științifice (unele în colaborare); dintre acestea din urmă, cele mai multe (37) privesc monetăria celtică, 11 se referă la monete antice grecești, 22 la cele romane, iar câte 5 abordează diverse colecții, respectiv aspecte teoretice ale specialității. Multe au apărut în limbi de circulație internațională, uneori publicate în periodice și volume de înaltă ținută.

La toate acestea se adaugă un număr impresionant (59) de recenzii și prezentări de publicații de specialitate din Ungaria și din întreaga lume. Mai mult decât alți colegi, Melinda Torbágyi a înțeles importanța acestor eforturi pentru dialogul științific și pentru dezvoltarea spiritului critic sănătos în viața academică. A cultivat cu perseverență acest gen, uneori pe nedrept subapreciat, de-a lungul întregii sale vieți. Și credem că astfel a adus un aport prețios și la statutarea științei numismaticii în conștiința istorică a contemporanilor.

Alături de opera științifică, doamna M. Torbágyi a desfășurat o largă activitate publicistică, menită să ofere rezultatele numismaticii unui public amator cât mai larg. Includem aici 25 de scrieri de popularizare, dar și un număr mult mai mare de prezentări scurte ale muncii numismaților, pentru toate perioadele istorice, făcând rezultatele ei accesibile și celor neinițiați – texte lucrate cu competența specialistului. Este o muncă migăloasă, adesea

desconsiderată (atât de profesioniștii științei, cât și de marele public), acaparatoare și istovitoare, dar extrem de necesară pentru validarea cercetării academice în ochii societății civile. Și este semnificativ că dânsa a dăruit mereu timp și energie acestei preocupări. Rezultatele se văd în aprecierea evidentă pe care societatea și mass-media maghiară o acordă domeniului.

În același sens, al deschiderii istoriei antice spre marele public, și-a înțeles și activitatea muzeografică: a organizat numeroase expoziții (unele itinerante) ale Muzeului Național Maghiar ori ale altor muzee, s-a îngrijit de popularizarea lor prin scris, a întreținut regulat cronica descoperirilor monetare și cea a creșterii Cabinetului Numismatic, a dezvoltat relațiile cu colecționarii și a făcut cunoscut istoricul unor prestigioase colecții monetare din trecut.

Pe lângă toate acestea, se evidențiază și rolul d-nei Melinda Torbágyi ca membru marcant al Societății Numismatice Maghiare, căreia i-a fost secretar general (1993–2005) și apoi președinte (2005–2020). Mereu activă în cadrul ei, s-a ocupat nu numai de colecția monetară a acesteia, ci și de revista *Numizmatikai Közlöny* – la început doar colaboratoare asiduă, din 1997 redactor, iar din 2005 redactor-șef. Era mereu prezentă la reuniunile și activitățile Societății, iar în anul 2001 a organizat exemplar sesiunea internațională jubiliară dedicată centenarului acesteia.

Toată această muncă susținută și rodnică i-a adus unanimă apreciere, atât acasă, cât și în comunitatea academică internațională. Era o prezență obișnuită a congreselor și simpozioanelor de specialitate. A predat regulat cursuri de numismatică și istorie monetară antică la Universitățile din Budapesta și Pécs. Dar a jucat un rol formativ chiar pentru mulți colegi, mai ales prin colaborările dezvoltate cu aceștia.

Alături de toate cele de mai sus, se evidențiază o persoană corectă, caldă și generoasă, apreciată de toți cei care au cunoscut-o. Pentru doamna Melinda Torbágyi, lumea academică a fost adevarata sa familie, pentru care a arătat mereu constantă grijă și afecțiune. Alături de atâția alți specialiști din toată Europa, și colegii români au avut parte de erudiția și prietenia ei. Și cu toții îi vom resimți dureros lipsa.

Requiescat in pace aeterna.

Radu Ardevan

BIBLIOGRAFIE

Cărti

Görög éremforgalom a Kárpát-medencében, Budapest (1988), teză de doctorat dactilografată.

Aranykincs Savariából: Római kori pénzlelet Szombathely határából. Goldschatz aus Savaria, Vas megyei múzeumok katalógusai 150, Szombathely (1992) (cu G. Kiss).

Sylloge Nummorum Graecorum, Hungary. 1. Hispania-Sicilia, Part. 1: Hispania-Apulia, Milano (1992).

Sylloge Nummorum Graecorum, Hungary. 1. Hispania-Sicilia, Part 2: Calabria-Bruttium, Milano (1992).

Sylloge Nummorum Graecorum, Hungary. 1. Hispania-Sicilia, Part 3: Sicilia, Milano (1993).

Römische Münzen in der Museumssammlung: Katalóg IV. Rímske zbierky, Komárno (1994) (cu M. Bakos și Vera Lányi).

Kiss Nagy András: *Éremkiállítás, Kecskemét, Képtár 1995. július 29 – szeptember 10*, Kecskemét (1995) (cu Á. Nagy).

Der spätrömische Münzschatzfund von Tokorcs, Budapest (1998), (cu Katalin Bíró-Sey și Magdolna Medgyes).

Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band III.: Komitat Komárom-Esztergom, FMRU 3, Berlin – Budapest (1999) (cu Vera Lányi și Fr. Redő).

Monete celtiche in Ungheria, Milano (2000).

A magyar pénz története: a kezdetektől napjainkig, Budapest (2012) (cu L. Pallos și Cs. Tóth).

Regesten der antiken Fundmünzen und Münzhorte in Ungarn, I (Komitat Tolna) – II (Komitat Veszprém) – (Komitat Vas), Budapest (2017) (cu P. Prohászka).

Studii și articole

Die Münzprägung der Eravisker, AArchASH 36 (1984), 161–196.

Circulation of Thasos coins in Transylvania, *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics*, London (1986), 23–25.

A kisszederjesi görög éremlelet. Greek coin find from Kisszederjes, NK 84–85 (1985–1986), 13–25.

Greek colonial coins in Intercisa, Pannonia Inferior, QT 7 (1988), 269–286.

Egy ismeretlen lelőhelyű dyrrhachiumi éremkincs Magyarországról. Ein Dyrrhachiumer Münzschatz aus Ungarn mit unbekanntem Fundort, NK 88–89 (1989–1990), 3–12.

Griechischer Münzumlauf im Karpatenbecken, AArchASH 43 (1991), 25–55.

Fundmünzbericht: 1987–1988, AArchASH 45 (1993), 75–81 (cu Katalin Bíró-Sey și Vera Lányi).

Umlauf der Münzen von Apollonia und Dyrrhachium im Karpatenbecken, *Proceedings of the 11th International Congress of Numismatics*, Louvain-la-Neuve (1993), 119–122.

Római éremleletek Magyarországon: Megjegyzések az FMRU munkálataihoz. Bemerkungen zu den FMRU-Arbeiten, Á. Nagy (szerk.), *A numizmatika és a társtudományok: Konferencia Szegeden 1993. október 25–26*, Szeged (1994), 61–64.

A Szombathely – Herényi római aranyéremlelet. Der römische Münzfund von Szombathely – Herény, NK 92–93 (1993–1994), 27–34.

Keltké mince v západnom Madarsku. Keltische Münzen in Westungarn, Numizmatika 14 (1996), 6–11.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből 1993–1995. Aus den Neuerwerbungen des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseums 1993–1995, NK 94–95 (1995–1996), 115–121 (cu Vera Héri și L. Pallos).

Keltische Münzprägung im Gebiet Ungarns, NZ 104–105 (1997), 7–17.

Zalaszentgróti antoninianus lelet, ZM 8 (1997), 105–114.

Bemerkungen zur Chronologie der keltischen Münzen von Kapostaler Typ, *Stephanos Nomismatikos Edith Schönerer-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin (1998), 631–642.

Elfelejtett római éremleletek III. rész. Im Vergessenheit geratene römische Münzfunde III. Teil, NK 96–97 (1997–1998), 7–15.

Mince v Panónii v 1. storocí n. l., Numizmatika 17 (1998), 5–8.

Római aranyéremlelet, NK 96–97 (1997–1998), 176–177.

A rákosi (Kroisbachi) lelet. Die keltische Münzfund in Kroisbach (1910), Melinda Torbágyi, Krisztina Bertok (szerk.), *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István születésnapjára*, Budapest (1999), 61–83.

A római font: La livre romaine, A. Ulrich (szerk.), *Numizmatika és társtudományok*, 3, Nyíregyháza (1999), 81–91 (cu K. Karlovits).

Die Anfänge des römischen Münzumlaufs in Pannonien, B. Kluge, B. Weisser (Hrsg.), *XII. Numismatischer Kongress Berlin 1997: Akten – Proceedings – Actes*, Berlin (1997), 630–633.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből 1996–1997, NK 96–97 (1997–1998), 169–173 (cu L. Pallos și Cs. Tóth).

Notes on the Roman coin circulation in Pannonia after 375, *Proceedings on the 2nd International Numismatic Congress in Croatia, October 15–17, 1998*, Opatija (2000), 47–56.

Az ókor hagyatéka – pénzek, Á. Mikó, Katalin Sinkó (szerk.), *Történelem – kép: Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, Budapest (2000), 248–252.

A balácai római kori villagazdaság érmei 1992–2000. év, az 1991-es évre vonatkozó kiegészítéssel. Münzen aus den Ausgrabungen des römerzeitlichen Gutshofs von Balácsa in den Jahren 1992–2000, mit den Ergänzungen vom Jahre 1991, BK 6 (2001), 83–96.

A Dessewffy-éremgyűjtemény története. Die Historie der Dessewffy Münzsammlung. The history of Dessewffy's coin collection, *Az Érem*, Budapest, 56/1 (2002), 24–28.

Dessewffy, Gohl, Kerényi, Lányi címszavak, *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*, Budapest (2002), 196–197, 315–316, 460, 544.

A keleti kelta éremverés kronológiai problémái, *A numizmatika és a társtudományok IV. Konferencia Esztergomban 1999. október 1–3*, Budapest (2002), 63–69.

Zwei keltischen Münzschatzfunde im Ungarischen Nationalmuseum (Velem-Szentvid und Ostffyasszonyfa), *FArch* 49–50 (2001–2002), 143–160.

Late celtic coinage in Hungary. Késő kelta pénzverés Magyarországon, NK 100–101, 2001–2002 (2003), 243–250.

Neue Beiträge zur eraviskischen Münzprägung, *Pannonica provincialia et archaeologia. Studia sollemnium Eugenio Fitz octogenario dedicata*, Budapest (2003), 47–56.

Gold coin of a Persian satrap in the collection of the Hungarian National Museum, *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca (2004), 167–170.

“Eraviszkusz” quinar. Quinar der “Eravisker”, *In memoriam Ludovici Huszár*, Budapest (2005), 90–95.

Roman coin hoards from Tövis, *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca (2006), 631–640.

Im Vergessenheit geratene keltische Münzfunde von Esztergom, *Slovenská Numizmatika*, Nitra, 18 (2007), 111–114.

Kelta tetradrachma – Rákosi típus, *Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007*, Budapest (2007), 37.

Késő római hibrid kisbronz. Eine hybride

spätromische Bronzemünze. Late Roman hybrid bronze coin, *Az Érem*, Budapest, 63/2 (2007), 1–2.

Páty-Malom dűlő: 1997–1999. évi ásatás érmeinek értékelése, *StCom* 30 (2007), 276–299.

Questions of coin use in the late celtic Transdanubia, *CercNum* 16 (2008), 203–212.

Újabb adatok Pannonia romanizációjához, *A numizmatika és a társtudományok VI: Konferencia Székesfehérváron, 2004 szeptember 24–26*, Budapest (2007), 17–24.

A balácai római villagazdaság érmei, BK 10 (2008), 7–16.

Hoard fragments of Illyrian drachms in the Coin Cabinet of the Hungarian National Museum, V. Spinei, L. Munteanu (eds.), *Miscellanea Numismatica Antiquitatis. In honorem septagenarii magistri Virgilii Mihailescu Bîrliba oblata*, București (2008), 221–228.

Sarmatians and the Roman Coins, *Roman coins outside the Empire: Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Nieborow 3–6 September 2005*, Moneta 82, Wetteren (2008), 255–266 (cu Edit Farkas).

Der “Zichyújfalu” Typ mit Audoleonmonogramm, *NZ* 116–117 (2008), 87–93.

“Purse finds” in the Late Roman graves in Pannonia, *Ex officina ...: studia in honorem Dénes Gabler*, Győr (2009), 525–536.

Ancient coins in the collection of the Museum of Fine Arts, Budapest, *BullMHBA* 110–111 (2009), 75–90.

Ókori érmek az antik gyűjteményben, *BullMHBA* 110–111 (2009), 265–276.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből: 1998–2007, NK 106–107, 2007–2008 (2009), 211–217.

Kelta tetradrachma, L. Pallos (szerk.), *Örök megújulás – Az ezredforduló új szerzeményei a Magyar Nemzeti Múzeumban*, Budapest (2010), 70.

Tárgyleírások, M. Gyöngyössi, Orsolya Mészáros (szerk.), *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézetének éremgyűjteménye*, Budapest (2010), 32–42.

A dunántúli kelta pénzverések az enemonzói lelet fényében. Celtic coinage in West-Hungary in the light of the hoard in Enemonzo, Á. Nagy, R. Ujszászi (szerk.), *A VIII. Numizmatika és Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7–8–9*, Szeged (2011), 17–31.

Hunkori soliduslelet Tokod-Erzsébetakna területéről. Hunnenzeitlicher Solidusfund aus dem

Gebiet von Tokod-Erzsébschacht, NK 108–109, 2009–2010 (2011), 45–60 (cu P. Prohászka).

A “kelta vezér” – a rákosi éremverés új típusa. The “Celtic chief”, E. Tóth, I. Vida (eds.), *Corolla museologica Tibor Kovács dedicata*, Budapest (2011), 611–621.

A budaörsi római vicus éremleletei, Katalin Ottományi (szerk.), *Római vicus Budaörsön I*, Budapest (2012), 603–615.

Der Münzfund von Zichyújfalu 1873, VAMZ 45 (2012), 537–552.

[Verschiedene Vorstellungen], Susanne Sievers et alii, *Lexikon zur keltischen Archäologie*, II, Wien (2012).

The coin hoard of Abasár, DissArch ser. 3, 1 (2013), 7–21 (cu I. Vida).

Coins and coin use in the Celtic world, ACD 49 (2013), 65–72.

Római köztársaság kori éremlelet Sajóörösről. Der Münzfund von Sajóörös aus der Zeit der Römischen Republik, HOMÉ 52 (2013), 31–45 (cu L. Simon).

Alexander tetradrachms from Abu Hommos, FArch 55, 2011–2013 (2014), 45–52.

The „Raven Deity” – an Interpretation of a Celtic Coin from Transdanubia, *Aeolian scripts: new ideas on the lithic world. Studies in honour of Viola T. Dobosi*, Budapest (2014), 175–182.

Az éremleletek, mint a gazdaságtörténet forrásai a késő vaskori „Pannoniában”, *Ökonomie és ökológia: tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből*, Pécs-Budapest (2015), 307–325.

After Enemonzo – reappraisal of the Transdanubian Celtic coinage, *Suadente nummo vetere: studi in onore di Giovanni Gorini*, Padova (2016), 127–136.

Numismatische Lehre in Ungarn im letzten Jahrhundert, *Numismatik lehren in Europa. Beiträge der Internationalen Tagung vom 14.–16. Mai 2015 aus Anlass des 50-jährigen Bestehens des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien*, Wien (2017), 185–190.

Scarbantia és környékének római érmei. Die römischen Münzen der Stadt Scarbantia und ihrer Umgebung, Soproni Szemle, Sopron, 71/1 (2017), 61–69.

Kelta kisézüst érme, in *Fémek a földből I: Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából*, Orosháza (2018), 30–31.

Késő kelta pénzverés a Dunántúlon. Late Celtic Coinage in Transdanubia, *Korszakok és birodalmak határán – kelták a Kárpát-medencében*.

című tudományos tanácskozás konferenciakötete: Tatabánya, 2015. január 15–16, Tatabánya (2018), 97–110.

Apollón felváltja Zeust: Vas megyei kelta pénzek nyomában, *Régészeti nyomozások Magyarországon 2.0*, Budapest (2019), 181–188.

Celtic coins from the Middle Tisza Region: Jász-Nagykun-Szolnok County, East Hungary, ANH 1 (2019), 41–44 (cu P. F. Kovács).

A rare Celtic drachm, ANH 1 (2019), 37–39.

A gold hoard from Savaria, C. Găzdac (ed.), *Group and individual tragedies in Roman Europe. The evidence of hoards, epigraphic and literary sources*, Cluj-Napoca (2020), 503–511.

Háború és a kelta nagyezüstverés a Kárpát-medence térségében, *Numismatica Pannonica II. Proceedings of the conference held by the Antique Numismatic Workshop on the 9th September 2019 at the Hungarian Numismatic Society*, Budapest (2020), 11–20.

Kelta érmek Dunaszekcsőről. Celtic coins from Dunaszekcső, “...mert a gyökér a fa, s nem a korona.” *Ünnepi tanulmányok Nagy Ádám numizmatikus 75. születésnapjára*, Szeged (2020), 9–16.

Kelta érmek és egyéb La Tène-kori leletek Jászfákóhalma környékéről, *Tisicum* 28 (2020), 43–56 (cu P. F. Kovács).

Pseudo-Cales Silver coins from the Middle Danubian Region, QT 49 (2020), 167–180 (cu I. A. Vida).

Römische Münzen in der einheimischen Siedlung von Lágymányos und der frühromische Geldumlauf bei den Eraviskern, AArchASH 71 (2020), 605–616.

Some remarks on Eraviscan coinage. Kilka uwag na temat mennictwa Eravisków, NN 15 (2020), 49–64 (cu I. A. Vida).

Újabb kelta kisézüst érem. Eine weitere keltische Silbermünze. A new Celtic small silver coin, *Az Érem*, Budapest, 76/1 (2020), 1–2.

Az eraviscus pénzverés, *Numismatica Pannonica III: Alföldi András születésének 125. évfordulója alkalmából*, Budapest (2021), 11–21.

The hoard of Celtic coins from Deutsch Jahrndorf (Austria, 1855), PamArch 112 (2021), 237–300 (cu J. Militký).

Kelta érmek az Alföldön, *Évezredek a Közép-Tisza mentén. Kapcsolatok és hálózatok*, Szolnok (2021), 101–109.

A Perbálon előkerült érmekről, “*Testas, turres, tegulas, titulosque literate tractavit*”: *ünnepi kötet H. Kelemen Márta 80. születésnapjára*, Esztergom (2023), 407–421.

Recenzii

- A. Houghton, *Coins of the Seleucid Empire from the Collection of Arthur Houghton*, Ancient Coins in North American Collections No. 4, New York 1983, NK 84–85 (1985–1986), 183–184.
- Nancy M. Waggoner, *Early Greek coins from the Collection of Jonathan P. Rosen*, Ancient coins in the North American Collections No. 5, New York 1986, NK 84–85 (1985–1986), 184.
- Museum Notes 28, New York 1983, NK 84–85 (1985–1986), 184–185 (cu M. Szilágyi).
- Museum Notes 29, New York 1984, NK 84–85 (1985–1986), 185–187.
- Studii și Cercetări de Numismatică 8, București 1986, NK 84–85 (1985–1986), 187.
- Sydney P. Noe, *The coinage of Metapontum: Parts 1–2*, NNM 32, New York 1984, NK 84–85 (1985–1986), 183.
- Hyla A. Troxell, *The coinage of the Lycian League*, NNM 162, New York 1986, NK 84–85 (1985–1986), 183.
- Museum Notes 24, New York 1979, NK 86–87 (1987–1988), 184–186 (cu M. Szilágyi).
- Museum Notes 25, New York 1980, NK 86–87 (1987–1988), 186–188 (cu M. Bakos și M. Szilágyi).
- Museum Notes 30, New York 1985, NK 86–87 (1987–1988), 188–189.
- Museum Notes 31, New York 1986, NK 86–87 (1987–1988), 189–191.
- E. Levante, P. Weiss, *Sylloge Nummorum Graecorum, Switzerland I: Cilicia*, Bern 1986, NK 86–87 (1987–1988), 191.
- L. Miltenberg, Silvia Hurter, *The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins 1–2*, Ancient coins in North American collections, New York 1985, NK 86–87 (1987–1988), 191.
- A. Burnett, *Coinage in the Roman World*, London 1987, NK 88–89 (1989–1990), 150.
- M. Alram, *Die Münzprägung des Kaisers Maximinus I. Thrax (235–238)*, MIR 2, Wien 1989, NK 88–89 (1989–1990), 152.
- H. A. Cahn et al., *Griechische Münzen aus Großgriechenland und Sizilien: Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig*, Basel 1988, NK 88–89 (1989–1990), 149.
- Museum Notes 32, New York 1987, NK 88–89 (1989–1990), 153.
- D. Bérend, *Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society. Part 5: Sicily II: Syracuse – Siceliotas*, New York 1988, NK 88–89 (1989–1990), 149.
- Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society. Part 7, Macedonia I: Cities, Thracio-Macedonian Tribes, Paeonian Kings*, New York 1989, NK 88–89 (1989–1990), 149.
- K. Herbert, K. Candiotto, *The John Max Wülfing Collection in Washington University: Roman Republican Coins*, Ancient Coins in North American Collections No. 7, New York 1987, NK 88–89 (1989–1990), 151.
- J. Melville Jones, *A Dictionary of ancient Greek coins*, London 1986, NK 90–91 (1991–1992), 238.
- Heidemarie Koch, *A hoard of coins from eastern Parthia*, NNM 165, New York 1990, NK 90–91 (1991–1992), 239.
- American Journal of Numismatics 1, 1987, New York, NK 90–91 (1991–1992), 235–237 (cu Katalin Bíró-Sey și M. Szilágyi).
- Edith Schöner-Ges, *Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis*, Berlin 1991, NK 90–91 (1991–1992), 240.
- W. E. Metcalf (ed.), *Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner*, New York 1991, NK 90–91 (1991–1992), 235–237.
- E. A. Arslan, *Monetazione aurea ed argentea dei Brettii*, Glax 4, Milano 1989, NK 90–91 (1991–1992), 240.
- K. Butcher, *Roman Provincial Coins: an introduction to the Greek Imperials*, London 1988, NK 90–91 (1991–1992), 239–240.
- Ann Johnston, *The coinage of Metapontum: Part 3*, NNM 164, New York 1990, NK 90–91 (1991–1992), 239.
- L. Miltenberg, *The coinage of the Bar Kokhba war*, Typos VI, Aarau 1989, NK 90–91 (1991–1992), 241.
- Carmen Arnold-Biucchi, *The Randazzo Hoard 1980 and Sicilian chronology in the early fifth century B.C.*, Numismatic Studies 18, New York 1990, NK 90–91 (1991–1992), 239.
- Alexander's drachm mints II: Lampsacus and Abydos*, New York 1991, NK 92–93 (1993–1994), 133–134.
- American Journal of Numismatics 2, New York 1990, NK 92–93 (1993–1994), 133–134 (cu Krisztina Krasznai).
- H.-Chr. Noeske, H. Schubert (Hrsg.), *Die Münze: Bild – Botschaft – Bedeutung. Festschrift für Maria R. Alföldi*, Frankfurt am Main 1991, NK 92–93 (1993–1994), 134.
- R. Martini, Novella Vismara (edd.), *Ermanno A. Arslan Studia Dicata I–III*, Glax 7, Milano 1991, NK 92–93 (1993–1994), 135–136.
- R. Martini, *Monetazione provinciale romana I: Sicilia: Le emissioni tardorepubblicane di Atratinus e le serie con ritratto di Octavianus Augustus e di*

Tiberius (36 a.c. – 37 d.c.), Milano 1991, NK 92–93 (1993–1994), 135.

R. Martini, Novella Vismara, *Monetazione provinciale romana II: Collezione Winseman Falghera. Vol. 1: Augustus – Vitellius; Vol. 2: Vespasianus – Commodus; Vol. 3: Septimius Severus – Alexander Severus; Vol. 4: Maximinus – Aemilianus; Vol. 5: Valerianus – semiautonome; Vol. 6: Indici, Tabelle bibliografiche*, Glaux 8, Milano 1992, NK 92–93 (1993–1994), 135.

R. Martini, *Monetazione provinciale romana II: Bibliografia generale (fino al 1991). Indici bibliografici 1–2*, Glaux 9, Milano 1992, NK 92–93 (1993–1994), 135.

American Journal of Numismatics 5–6, New York 1993–1994, NK 94–95 (1995–1996), 139–141 (cu Krisztina Bertók, M. Szilágyi și Cs. Tóth).

Franziska Schmidt-Dick, *Die römischen Münzen des Medagliere im Castelvecchio zu Verona*, TNRB 9, Wien 1995, NK 94–95 (1995–1996), 144.

I. Lukanc, *Les imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos*, Wetteren 1996, NK 94–95 (1995–1996), 141.

B. Kapossy, *Sylloge Nummorum Graecorum: Schweiz II, Münzen der Antike. Katalog der Sammlung Jean-Pierre Righetti im Bernischen Historischen Museum*, Bern – Stuttgart – Wien 1993, NK 94–95 (1995–1996), 142–143.

American Journal of Numismatics 7–8, New York 1995–1996, NK 96–97 (1997–1998), 183–185 (cu Edit Farkas, L. Pallos și M. Szilágyi).

R. Göbl, *Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier: Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiet*, Wien 1994, NK 96–97 (1997–1998), 186.

B. Prokisch, *Die römischen Münzen des Oberösterreichischen Landesmuseums in Linz (Generalsammlung)*, TNRB 10, Wien 1998, NK 96–97 (1997–1998), 189–190.

W. E. Metcalf, *The silver coinage of Cappadocia, Vespasian-Commodus*, NNM 166, New York 1996, NK 96–97 (1997–1998), 190.

Numizmatika és társtudományok III: Nyíregyháza 1997. október 17–19, Nyíregyháza 1999, NK 98–99 (1999–2000), 133–134.

American Journal of Numismatics 12, New York 2000, NK 100–101, 2001–2002 (2003), 276–277 (cu M. Szilágyi).

Ausgewählte Funde vom Rennweg 44 in Wien, Wien 2004, NK 102–103, 2003–2004 (2004), 161–162.

M. Alram, Rika Gyselen, *Sylloge Nummorum Sasanidarum – Paris, Berlin, Wien. Vol. I: Ardashir*

I. – Shapur I., Wien 2003, NK 102–103 (2003–2004), 162.

N. Schindel, *Sylloge Nummorum Sasanidarum – Paris, Berlin, Wien. Vol. III: Shapur II. – Kawad I./2*, Wien 2004, NK 104–105 (2005–2006), 182–183.

G. Gorini, *Il ripostiglio di Enemonzo e la monetazione del Norico*, Padova 2005, NK 106–107, 2007–2008 (2009), 235–236.

Numismata Carnuntina. Forschungen und Material I–III, Wien 2007, NK 106–107, 2007–2008 (2009), 237–238.

Cs. Tóth, A. Ulrich, *Az újfelhértői aranyérmekincs*, Budapest 2007, NK 106–107, 2007–2008 (2009), 241–242.

C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia and the provinces from the Middle and Lower Danube from Trajan to Constantine I (AD 106–337)*, Cluj-Napoca 2010, NK 108–109, 2009–2010 (2011), 250–251.

P. Vargyas, *A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után*, Pécs – Budapest 2010, NK 108–109, 2009–2010 (2011), 248–250.

A VIII. Numizmatika és Társtudományok Konferencia: Szeged, 2009 október 7–9, Szeged 2011, NK 110–111, 2011–2012 (2013), 163.

N. Schindel, *Sylloge Nummorum Sasanidarum – The Schaaf Collection*, Wien 2014, NK 112–113, 2013–2014 (2015), 245.

Sylloge Nummorum Graecorum: Czech Republic. Vol. 1. The National Museum Prague: Part 3: Macedonia and Paeonia, Prague 2016, NK 114–115, 2015–2016 (2017), 215–216.

M. Budaj, J. Hunka, *Nálezny mincí na Slovensku. Coin Finds in Slovakia*, V/1, Bratislava – Nitra 2019, NK 116–117, 2017–2018 (2019), 151.

Lucrări de popularizare

Görög pénzforgalom a Kárpát-medencében, PSz 27/3 (1983), 387–390.

Kora császárkori ellenjegyek a római pénzen. Countersigns on early Roman Empire period coins, *Az Érem*, Budapest, 40/1 (1984), 1–5.

Damnatio memoriae, *ÉL* 1/4 (1990), 24–25.

Nagy Sándor pénzverése, MNTÉ 1981–1982 (1991), 91–99.

Késő kelta pénzverés Magyarországon. Späte keltische Münzprägung in Ungarn. Late Celtic minting in Hungary, *Az Érem*, Budapest, 48/2 (1992), 1–8.

A görög pénzverés kezdete, *ÉL* 3/13 (1992), 13–21.

Kelta pénzverés Magyarország területén, *ÉL*

7/38 (1996), 3–9 (I); 7/39 (1996), 3–7 (II); 7/40 (1996), 3–7 (III).

Pénzek a honfoglalás előtt Magyarországon, Giro Rt. évi jelentése (1996–1997), 42–43.

A görög poliszok pénzverése, PSz 48/4 (2003), 425–434.

A hellénizmus pénzverése, PSz 48/5 (2003), 507–515.

A kelta pénzverés, PSz 48/6 (2003), 600–608.

A pénzverés kezdete, PSz 48/4 (2003), 294–303.

A provinciák pénzverése a római császárkorban, PSz 48/10 (2003), 1026–1035.

A római köztársaságkor pénzverése, PSz 48/7 (2003), 703–712.

Görög éremverés a klasszikus korban. I, ÉL 14/81 (2003), 3–9.

Görög éremverés a klasszikus korban. II, ÉL 15/80 (2004), 3–8.

Antik numizmatika, I. Bertényi (szerk.), *A történelem segédtudományai*, Budapest (2006), 203–207.

Nagy Sándor pénzverése, Ókor: folyóirat az antik kultúráról, Budapest, 10/1 (2011), 100–102.

Numizmatika, R. Müller, Cs. Tóth (szerk.), *Régészeti kézikönyv*, Budapest (2011), 417–435.

Ismeretlen kelta kisézüstérem. Unbekanntes keltisches Kleinsilber. Unknown Celtic silver fraction, *Az Érem*, Budapest, 68/2 (2012), 1.

Pénzforgalmi kutatások a római kori Magyarországon, *Altum Castrum* 2 (2012), 2.

Kelta pénzverés a Dél-Dunántúlon, ÉL 24/137 (2013), 3–9.

A tótfalusi kelta kisézüst lelet, 1903, *Kincseskamra: kincsek és éremleletek Pest megyében*, Szentendre (2015), 11–12.

Bizánci solidusokról, *Szent Márton és Pannónia: kereszténység a római világ határán*, Pannonhalma (2016), 278–280.

A Birodalom peremén: Az eraviscusok, *Határtalan régészet*, Szeged, 6 (2021), 15–19.

Prezentári

Side története és pénzverése: A saarbrückeni egyetem Ókortörténeti Tanszékének ideiglenes kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban, ÉL 1/1 (1990), 33–34.

A numizmatika és a társtudományok, Szeged 1993. X. 25–26. c. konferenciabeszámoló, MH 14/12 (1993), 321.

Kárpát-medence pénzverése: A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának időszaki kiállítása, Budapest 1994 (pliant de expoziție) (cu I. Gedai și Krisztina Krasznai).

A numizmatika és a társtudományok II. Debrecen, MH 16/11 (1995), 318–319.

Icomon, az Érem- és Bankmúzeumok Nemzetközi Szervezete II. Nemzetközi konferenciája (Bécs, 1996. X. 22.–24.), ÉL 7/40 (1996), 24–25.

Icomon konferencia: Bécs, 1996. X. 16–19, MH 17/12 (1996), 333.

A longobárd pénzverés története – kiállítás Sárospatak, 1995. XII. 16, MH 17/2 (1996), 43.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtáráról, MM 2/3 (1996), 53–54.

Numizmatikai konferencia, Nyitra 1996. X. 22–24, ÉL 7/40 (1996), 25 și MH 17/12 (1996), 328.

Társulati élet 1994–1995, NK 94–95 (1995–1996), 152–156.

A XII. Nemzetközi Numizmatikai Kongresszus, Berlin, 1997. szeptember 8–12, ÉL 8/46 (1997), 288–289 și MH 18/7–8 (1997), 186–187.

Munkács: A Rákóczi-szabadságharc pénzügyei (1703–1711) c. kiállítás, MH 18/7–8 (1997), 186–187 (cu Cs. Tóth).

Numizmatika: [Nemzetközi szimpózium Bécsben], Forint, Budapest, 34/4 (1997), 16 (cu Cs. Tóth).

Lányi Vera (1939–1997), NK 96–97 (1997–1998), 5–6.

“Az arisztokrácia éremgyűjtése”, MH 20/2 (1999), 44.

II. Nemzetközi Numizmatikai Kongresszus Horvátországban Opatija, 1998. Október 15–17, ÉL 10/54 (1999), 24–25.

Drezda, Staatliche Kunstsammlungen, Éremtár, MH 20/4 (1999), 110.

Keltiske mynter, Oslo 1999, pliant de expoziție (cu Katalin Bíró-Sey și Anette Kristoffersen).

Kortárs numizmatikusok munkái: IV. Torbágyi Melinda cikkei és könyvismertetései 1983–1996, ÉL 10/54 (1999), 17–23.

Beszámoló a Szlovák Numizmatikai Társulat 30. jubileuma alkalmából rendezett konferenciáról: Trencsén, 2000. június 24–25, ÉL 11/63 (2000), 22.

Műtárgyak kiviteli eljárására vonatkozó tudnivalók, ÉL 11/61 (2000), 23–24.

Szemelvények Dessewffy Miklós gróf érmeiből, ÉL 11/61 (2000), 4–8.

Társulati élet 1998/1999, NK 98–99 (1999–2000), 141–144.

Az Éremtár új szerzeményei. Antik gyűjtemény, *Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban*, Budapest, I (2001), 70–73.

A Magyar Numizmatikai Társulat hírei, Pécsi

Dénár: A baranyai éremgyűjtők híradója, Pécs, 1/4 (2001), 6.

Válogatás a rendezvények után beérkezett köszönőlevelekből [Az 1000 éves magyar pénzverés és 100 éves a Magyar Numizmatikai Társulat kiállítás és konferencia], ÉL 12/69 (2001), 15–19 (cu L. Zombori).

Az Éremtár és a magángyűjtők, MM 3 (2002), 39–41.

Társulati élet 2000/2001, NK 100–101, 2001–2002 (2003), 281–285.

Társulati élet 2002/2003, NK 102–103 (2003–2004), 170–173.

A Magyar Numizmatikai Társulat 2004. évi közgyűlése, MH 26/4 (2005), 135–136 și Pécsi Dénár: A baranyai éremgyűjtők híradója, Pécs, 5/3 (2005), 2–3.

XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus, Bonn 2007, július 23–27, MH 9/10 (2007), 180–181.

Köszöntő az Éremtani Lapok 100. számának megjelenésére, ÉL 17/100 (2006), 3.

Társulati élet 2004–2005, NK 104–105 (2005–2006), 187–191.

Magyarország 1000 éves történelme érméken és emlékérmeken: Gyöngyös, Huszár Lajos Éremtár, MH 7–8 (2007), 120.

A XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus, ÉL 19/107 (2008), 25–26.

Érmész konferencia Szegeden 2009, www.magyarmuzeumok.hu (01.12.2009).

Kárpát-medencei kelta érmek a Nemzeti Múzeum Éremtárában, Muzeumcafé 3/1 (2009), 33–36, 89.

Fémpénzzel fizet a jelenben a múlt – a hellenisztikus kor érmészete, Muzeumcafé 3/4 (2009), 36–39.

Kelta aranyérmek a Pozsonyi Várban, www.sirasok.blog.hu (02.09.2009).

Kovácsnai Viktória 65. születésnapjára, NK 106–107, 2007–2008 (2009), 3.

Köszöntő a 100. szám megjelenésére, Pécsi Dénár. A baranyai éremgyűjtők híradója, Pécs, 9/11 (2009), 3.

Mennyit érnek a múlt pénzei? A Nemzeti Múzeum görög érméi, Muzeumcafé 3 (2009), 25–28.

Nemzetközi Numizmatikai Konferencia: Róma, 2008. szeptember 29–30, ÉL 20/114 (2009), 22–23.

Társulati élet: 2006–2007, NK 106–107, 2007–2008 (2009), 246–250 (cu Fr. Soós).

Nagy Sándor pénzverése: Az évszak műtárgya. Szépművészeti Múzeum – Antik gyűjtemény, Budapest (2010), pliant de expoziție.

A numizmatika és a társtudományok VIII. Konferencia Szegeden, 2009. október 7–9, ÉL 21/120 (2010), 18–19.

Vélemény a vándorgyűlésről, Pécsi Dénár. A baranyai éremgyűjtők híradója, Pécs, 10/9 (2010), 7.

A numizmatika és a társtudományok konferencia, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2011. X. 5–7, MM (03.11.2011).

Társulati élet 2008–2009, NK 108–109, 2009–2010 (2011), 239–245 (cu Fr. Soós).

Bakos Miklós (1926–2012), NK 110–111, 2011–2012 (2013), 3–6.

Fitz Jenő (1921–2011), NK 110–111, 2011–2012 (2013), 7–8.

Megemlékezés Bakos Miklósról a Magyar Numizmatikai Társulat elnökéről, SzKp 21 (2015), 3–4.

A nagy háború és az érmészet: válogatás hazai magángyűjtemények érmeiből, Budapest (2015), 16 pag., pliant de expoziție (cu P. Török).

Pécsi dénár: a baranyai éremgyűjtők híradója 1–168, 2001–2015, NK 112–113, 2013–2014 (2015), 237.

Baranya megye a késő vaskorban – Az első érempénzek, *Érem- és kincsleletek Baranya megyében: Időszaki kiállítás* (caiet de expoziție), Pécs (2016), 16–17 (cu Csilla Gáti și B. Nagy).

A Dunaszekcsőn talált kelta éremlétek, *Érem- és kincsleletek Baranya megyében: Időszaki kiállítás* (caiet de expoziție), Pécs (2016), 17–18 (cu B. Nagy).

Eraviszkusz és kora császárkori római pénzek – tárgyleírások, *Pompeji – élet és halál a Vezúv árnyékában: kiállítás a Móra Ferenc Múzeumban* (caiet de expoziție), Szeged (2016), 118–124.

Ismeretlen kelta kisézüstérem, *Bélyegvilág: Filatéiai és Numizmatikai Szemle*, Budapest (2016 november), 11.

„A pénz beszél ...” – Római pénzek a kora császárkorban, *Határtalan régészet: régészeti ismeretterjesztő magazin*, Szeged, 1/2 (2016), 62–64.

Dr. Lázár László (1928–2017), NK 114–115, 2015–2016 (2017), 10.

Társulati élet 2014–2015, NK 114–115, 2015–2016 (2017), 221–229 (cu Fr. Soós).

Ismeretlen kelta kisézüstérem, *Bélyegvilág: Filatéiai és Numizmatikai Szemle*, Budapest (2020 október), 14.

Apénzajtót nyit a nagyvilágra. Határokon átívelő pénzforgalom az ókortól napjainkig, *Határtalan régészet: régészeti ismeretterjesztő magazin*, Szeged, 6 (2021), 5–9 (cu Erika Garami și Cs. Tóth).

Abrevieri			
AArchASH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.	Muzeumcafé	Muzeumcafé. A magyar muzeológia magazinja, Budapest.
ACD	Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen.	NN	Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne, Krakow.
Altum		NNM	Numismatic Notes and Monographs, New York.
Castrum	Archeologia – Altum Castrum Online Magazin, Visegrád.	NK	Numizmatikai Közlöny, Budapest.
ANH	Acta Numismatica Hungarica. Journal of the Hungarian Numismatic Society, Budapest.	Numizmatika	Numizmatika. Spravodajca Slovenskej numizmatickej spoločnosti, Bratislava.
BK	Balacai Közlemények, Veszprém.	NZ	Numismatische Zeitschrift, Wien.
BullMHBA	Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts, Budapest.	PamArch	Památky archeologické, Prague.
CercNum	Cercetări Numismatice, București.	PSz	Pénzügyi Szemle. Public Finance Quarterly, Budapest.
DissArch	Dissertationes Archaeologicae, Budapest.	QT	Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichita Classiche, Lugano.
ÉL	Éremtani Lapok, Budapest.	StCom	Studia Comitatus. Régészeti tanulmányok, Szentendre.
FArch	Folia Archaeologica, Budapest.	SzKp	Szegedi kispénz: a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád Megyei Szervezetének tagilletményi lapja, Szeged.
FMRU	Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Ungarn, Bonn-Berlin.	Tisicum	Tisicum. A Jász-Nagykún-Szolnok megyei múzeumok évkönyve, Szolnok.
HOMÉ	Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.	TNRB	Thesaurus Nummorum Romanorum et Byzantinorum, Wien.
MH	Múzeumi Hírlevél, Budapest.	VAMZ	Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu, Zagreb.
MIR	Moneta Imperii Romani, Wien.	ZM	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg.
MM	@Magyar Múzeumok: a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület online magazinja, Budapest (exclusiv online).		
MNTÉ	Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, Budapest.		

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ ABBREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE – Actes du premier Congrès International des études balcaniques et sud – est européens, Sofia, 1969.
- II ACIT – Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- AAA – Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAH – Acta Archaeologica Hungaricae, Budapesta.
- AAR – Analele Academiei Române, București.
- AAWG – Abhandlungen der Akad. D. Wissenschaften in Göttingen. Phil-hist Kl. Göttingen
- AArchR – Analecta Archaeologica Ressoiviensia, Rzeszów.
- ACL – Acta Centri Lucusensis, Centrul de Studii Daco-Romanistice Lucus, Timișoara
- ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaAntiquaHung – Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchCarp – Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
- ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhagen – Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia – Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN (AMN) – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMM – Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
- Actes du VIIIe Congrès... – Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Beograd, 9 – 15 septembre 1971, vol. III, Rapports et Corapports, Beograd, 1973.
- ActMuz – (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ActaMS – Acta Musei Septemcastrensis, Sibiu.
- ActaMT – Acta Musei Tutovens, Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad.
- ActaS – Acta Siculica, Sfântu Gheorghe.
- ActaTS – Acta Terrae Septemcanstrensis, Sibiu.
- ADATTÁR – Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I–III, Timișoara, 1893–1896.
- AÉ – L'Année Épigraphique, Paris.
- AEA – Archivo Español de Arqueología, Madrid.
- AEM – Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB – Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG – Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AH – Acta Historica, Budapesta.
- AICS – Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.
- AIIC – Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AIIA – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
- AIO – Anuarul Institutului de Istorie Orală, Cluj-Napoca.
- AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA – American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AK – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz.
- AlbaRegia – Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat – Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta – Aluta, Sfântu Gheorghe.
- Anale UCDC – Analele Universității Creștine “Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie, București.
- AnaleleANTIM – Analele Asociației Naționale ale Tinerilor Istorici din Moldova, Chișinău.
- AnB (S.N.) – Analele Banatului, Serie nouă, Timișoara.
- ANGUSTIA – Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe
- AnUA – Annales Universitatis Apulensis, Alba Iulia.
- AnUC – Analele Universității din Craiova, Craiova.
- ANRW – Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, New-York / Berlin.
- AnStUniv – Analele Științifice ale Universității “A.I. Cuza”, Iași.
- Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
- AntHung – Antiquitas Hungarica, Budapesta.
- Antiquitas – Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klasischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, Bonn.
- Antiquity – Antiquity, Cambridge, Newbury.
- Anthropozoologica - Anthropozoologica. Bulletin de l'Association l'Homme et l'Animal, Société de Recherche Interdisciplinaire, Paris.
- Anthrozoös - Anthrozoös. Journal of the International Society for Anthrozoology.
- AO, S.N. – Arhivele Olteniei, Serie Nouă, Craiova.
- AÖ – Archäologie Österreichs, Viena.
- APA – Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
- Apulum – Apulum, Alba Iulia.
- AR – Archaeologické Rozhledy, Praga.
- ArbeitsblRest – Arbeitsblätter für Restauratoren, Bamberg – Mainz.
- ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapest.
- Argentul antic – * * *, *Antique Silver from Serbia. Exhibition of National Museum of Belgrade, November*

- 1996 – January 1997 / *Argintul antic din Serbia. Expoziție a Muzeului Național din Belgrad, Noiembrie 1996 – Ianuarie 1997*, București, 1996.
- ARou – Archaeometry in Roumania, București.
- ArchAustr – Archaeologia Austriaca, Viena.
- ArchCum – Archaeologia Cumanica, Kecskemét.
- ArchÉrt (AÉ) – Archaeologiai Értesítő, Budapest.
- ArchHung – Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Archaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae. Budapest.
- Archivi – Archivi di Arte Prehistorica, Brescia.
- ArchJug – Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
- ArchKözl – Archaeológiai Közlemények, Budapest.
- ArchMéd – Archéologie Médiévale, Caen.
- ArchPolona – Archaeologia Polona, Wrocław-Varşovia-Cracovia.
- ArchRozhl – vezi, AR.
- ArhMed – Arheologia Medievală, Reșița.
- ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București.
- Arheovest – Asociația Arheovest Timișoara, Szeged.
- ArhOlt (S.N.) – Arhivele Olteniei, Craiova.
- ArhPreg – Arheološki Pregled, Beograd.
- ArhSofia – Arheologija, Sofia.
- ArhVestnik – Arheološki Vestnik, Ljubljana.
- Arqueobios - Arqueobios, Centro de Investigaciones Arqueobiológicas y Paleoecológicas Andinas, Trujillo, Peru.
- AS – Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
- ASF – Archaeologica Slovaca Fontes (Institutii Archaeologici Nitriensis. Academia Scietiarum Slovaca), Bratislava.
- ASDI – Anuarul Școlii Doctorale. Istorie, Cluj-Napoca.
- Assimilation et résistance – D. M. Pippidi (éd.), *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Études Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, Bucarest – Paris, 1976.
- ASSMS – Annals of Social Sciences & Management studies, Juniper Publishers
- ASV – Archivio Segreto Vaticano, Vatican.
- Atti X SINBE – Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall' eta del Bronzo in Europa, Verona.
- AUA – Annales Universitatis Apulensis, Historica, Alba-Iulia.
- AUDJ-H – Analele Universității Dunărea de Jos, Galați
- AUSZ – Acta Universitatis Szegediensis, Szeged
- AUVT - Analele Universității Valahia Târgoviște. Secția de Arheologie și Istorie, Târgoviște.
- AVSL – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
- BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassensis, Iași.
- BAM – Brukenthal. Acta Musei, Sibiu
- BÁMÉ – A Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
- BAMold – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași.
- Banatica – Banatica, Reșița.
- BAR (IS) – British Archaeological Reports, (International Series), Oxford.
- BCCIT – Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Timișoara.
- BCH – Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
- BCMI – Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, București.
- BCSP – Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
- BCSS – Buletinul Cercetărilor Științifice Studențești, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.
- BEN – Bibliotheca Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Academia Română, Cluj-Napoca
- BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. - Berlin.
- BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
- BIAL – Buletin of the Institute of Archaeology, Londra.
- BiblMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț.
- BMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
- BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria.
- BMN – Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj Napoca.
- BMN.CP – Biblioteca Muzeului Național. Seria Cercetări Pluridisciplinare, Muzeul Național de Istorie a României, București
- BThr – Bibliotheca Thracologica, București.
- BIFAO – Bulletin de L' Institut français d'archéologie orientale, Le Caire.
- BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest.
- BJ – Bonner Jahrbücher, Bonn.
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- BMJG – Buletinul Muzeului Județean Giurgiu.
- BMMKözleményei – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
- BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
- Britania – A Journal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
- BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve, Oradea, 1888.
- BS – Bibliotheca Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
- BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
- BSHSK – Buletin per Shkencat Skoqerore, Tirana.
- BSMSP – Bulletin de la Société méridionale de spéléologie et de préhistoire, Toulouse.
- BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- Buridava – Buridava. Studii și materiale, Râmnicu Vâlcea.
- CA – Current Anthropology, Chicago.
- CAANT (CerArhNT) – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
- CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
- CAJ – Cambridge Archaeological Journal, Cambridge.
- CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.

- CAMNI – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București.
- Carpica – Carpica, Bacău.
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice, București.
- CCDJ – Cultură și civilizația la Dunărea de Jos, Călărași.
- CerArh (CA) – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie al României, București.
- Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
- Cetății dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetății dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
- CIGD – L. Ruscu (ed.), *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum* (HPS 10), Debrecen 2003.
- CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- CIT – Thraco-Dacia. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
- Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
- CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.
- CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
- Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
- Corviniana – Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
- Crisia – Crisia, Oradea.
- CS – Croația Sacra, Zagreb.
- CSIR – Corpus signorum Imperii Romani.
- Cultura Vinča – Cultura Vinča în România, Timișoara.
- Cumania – Cumania, Kecskemét.
- Cumidava – Cumidava, Brașov.
- CT – Caiete de teren, Novi Sad.
- CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.
- Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- Danubius – Danubius, Muzeul Județean de Istorie, Galați.
- DDMÉ – A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen.
- Depozitele – M. Petrescu Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.
- Die Bajuwaren 1988 – Hermann Dannheimer, Heinz Dopsch (Hg.), *Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488–788. Gemeinsame Landesausstellung des Freistaates Bayern und des Landes Salzburg Rosenheim/ Bayern Mattsee/Salzburg 19. Mai bis 6. November 1988*, 2. Aufl., München – Salzburg, 1988.
- Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998.
- DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951–1960.
- DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DP – Documenta Praehistorica, Ljubljana.
- DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.
- Drobeta – Drobeta, Drobeta – Turnu Severin.
- DRH – Documenta Romaniae Historica, București.
- EAA – European Association of Archaeologist.
- EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
- EJA – European Journal of Archaeology.
- EM – Ethnology Monographs, Pittsburgh.
- EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
- ERAUL – Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège.
- ErdMúz – Erdélyi Múzeum, Cluj-Napoca.
- ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
- ETF – Erdélyi Tudományos Füzetek – Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj-Napoca.
- ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.
- FA – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapesta – Velem.
- FD – Foaia Diecezană, Caransebeș.
- Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Viena, 1976.
- Fontes Historiae – Corneliu Gaiu, Cristian Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006 (= *Biblioteca Muzeului Bistrița*, seria *Historica*, 1–2).
- FHDR – Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol., București, 1964.
- FRTB – Fontes Rerum Transilvanicarum Buday.
- FK – Földrajzi Közlemények, Budapest.
- Fillst – File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
- FoliaArch – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FVL – Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.
- GCBI – Godišnjak. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.
- GGB – Godišnjak Grada Beograda, Beograd.
- Geochronometria – Geochronometria, Gliwice.
- Germania – Germania, Frankfurt a. M.
- GlasnikMKM – Glasnik Muzej Kosovo i Methohija, Pristina.
- GlasnikSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Beograd.
- GlasnikSANU – Glasnik Srbske Akademije Nauka i Umetnosti, Beograd.
- GlasnikZMBH – Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- GNAMP – Godišnik na Narodnija arheološkički muzej v Plovdiv.
- GodišnikSevBalg – Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
- Gold der Steppe – * * *, *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine* (herausgegeben von Renate Rolle, Michael Müller-Wille und Kurt Schietzel in

- Zusammenarbeit mit Petr P. Toločko und Vjačeslav Ju. Murzin), Schleswig, 1991.
- Gornea – Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Reșița, 1977.
- GRI – Genetics Research International, SAGE-Hindawi Access to Research, London.
- HA – Hungarian Archaeology, Budapesta.
- Hesperia – The Journal of the American School of Classical Studies in Athens, Grecia
- Hierasus – Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Muzeul Județean Botoșani.
- HK – Hadtörténelmi Közlemények, Budapesta.
- HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
- HTRTÉ – A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Évkönyve, Budapesta – Deva.
- IA – Identitate și Alteritate, Cluj-Napoca.
- IAI – Isvestija na Archeologičeski Institut, Sofia.
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București.
- IDRE – C.C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1996.
- IGRR – R. Cagnat et alii (eds.), *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, Paris 1906–1927.
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology, West Sussex (UK) – New Jersey (USA).
- IJM – International Journal of Morphology, Publicación de Sociedad Chilena de Anatomía, Chile.
- Iliria – Iliria, Studime dhe materiale arkeologike, Tirana.
- Iliri și Daci – *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
- ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, 1892.
- InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- InvArch – Inventaria Archaeologica. Corpses des ensembles archéologiques, București.
- InvPraehistHung – Inventaria Praehistoriae Hungariae, Budapest.
- JAR – Journal of Anthropological Research, The University of New Mexico.
- JPA – Journal of Palaeolithic Archaeology, Springer.
- JPEK – Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin.
- ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, București.
- ITSR – Istorie și tradiție în spațiul românesc, Sibiu – București.
- IstMitt – Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
- Istraživanja – Istraživanja, Novi Sad.
- IstRom – *Istoria României*, București.
- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
- JAA – Journal of Anthropological Archaeology, Museum of Anthropology, University of Michigan (USA).
- JAAS – Journal of Asian American Studies, Johns Hopkins University Press, USA
- JAMÉ – Jós András Múzeum Értesítője, Nyíregyháza.
- JAS – Journal of Archaeological Science, San Diego.
- JBOÖMus.-Ver. – Jahrbuch des Oberösterreichischer Musealvereins, Linz.
- JEA – Journal of European Archaeology
- JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
- JGN – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- JMH – Journal of Modern History, Chicago.
- JNA – Jugoslovenska Narodna Armija
- J Morphol. – Journal of Morphology, Wiley Online Library.
- JPMÉ – Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
- JPR – Journal of Prehistoric Religion
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
- JRS – The Journal of Roman Studies, Londra.
- JWP – Journal of World Prehistory, New York.
- КСИА – Краткие Сообщение Института Археологии, Москва.
- KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Belgrad.
- Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
- Korall – Társadalomtörténeti folyóirat, Budapest.
- KözlCluj – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár (Cluj-Napoca).
- KSI – Kuvendi i Studimene Illire, Tirana.
- KSIA – Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva.
- KSIIMK – Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj AN SSSR, Moskva – Leningrad.
- Kulturraum Donau – Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven des Zusammenlebens, Reșița, 1994.
- Kunstschätze – * * *, *Kunstschätze in bulgarischen Museen und Klöstern. 24. Aprilie bis 31. Juli 1964 in Villa Hügel – Essen*, Essen, 1964.
- Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.
- Latomus – Latomus, Bruxelles.
- Litua – Litua. Studii și cercetări, Târgu Jiu.
- LK – Levéltári Közlemények, Budapest
- LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324–498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324–346*; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346–498*), Londra, 1965.
- MA – Monumenta Archaeology, Los Angeles.
- Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
- MagIst – Magazin Istoric, București.
- MB – Mitropolia Banatului,
- MBE – Molecular Biology and Evolution, Oxford University Press.
- MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.
- MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.
- Marisia – Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Județean Târgu Mureș.
- Marmația – Marmația, Baia Mare.
- Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
- Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica, Subotica.
- MAVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, München.
- MedTrans – Medievalia Transylvanica, Satu Mare.
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.

- MFMÉ – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
- MHB – Monumenta Historica Budapestinensia, Budapest.
- MIA – Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
- MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.
- MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.
- MittAI – Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.
- MF – Múzeumi Füzetek, Aszód.
- MKÉ – Múzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.
- MN – Muzeul Național, București.
- MnaB – Muzeul Național al Banatului, Timișoara.
- MOL – Magyar Ország Levéltár, Budapest.
- Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Monografii – Muzeul Național de Istorie a României, București.
- Mousaios – Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.
- MSW – Materialy Starożytnie Wczesnosredniowieczne, Kraków.
- Munibe – Munibe. Antropologia – Arkeologia, San Sebastian, 1947.
- MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.
- Művészet – Művészet, Budapest.
- MW – Materialy Wczesnośredniowieczne, Kraków-Wrocław-Warsawa.
- NAA – North American Archaeologist, Baywood Publishing Company, Inc. New York.
- NC – The Numismatic Chronicle, Londra.
- NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.
- NK – Numizmatikai Közlöny, Budapesta.
- NListy – Numismaticke Listy, Praga.
- NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.
- NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.
- OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford.
- OmCD – Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960.
- OPEL – B. Lörincz, F. Redö (ed.), *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I–IV*, Budapest – Wien 1994–2002.
- OpusculaArch (OpArch) – Opuscula Archaeologica, Zagreb.
- OpusculaHung – Opuscula Hungarica, Budapest.
- Orbis antiquus – Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, Radu Ardean, Cristian Roman, Cristian Găzduc (eds.), *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioanis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004.
- OZ – Osječki Zbornik, Osijek.
- ÖL – Ösrégészeti levelek, Budapest.
- PA – Patrimonium Apulense, Alba Iulia.
- PAT – Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca.
- PamArch – Památky archeologické, Praga.
- PASE – Praehistorische Archéologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
- PB – Patrimonium Banaticum, Timișoara.
- PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
- PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.
- Peuce – Peuce, Tulcea.
- PIR – Prosopographia Imperii Romani, 3 vol., Berlin-Leipzig.
- PJZ – Praistorija Jugoslovenskih Zemalja, Sarajevo.
- PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
- Pontica – Pontica, Constanța.
- Posebna izdanija – Posebna izdanija, Sarajevo.
- Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
- PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
- Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
- PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Beograd.
- PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.
- PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.
- ProcNAS – Proceedings of the Natural Academy of Sciences of United States of America.
- Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.
- RA – Revista Arhivelor, București.
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institute of Bioarchaeological and Ethnocultural Research, Chișinău.
- RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.
- RB – Revista Banatului, Timișoara.
- RCJB – Revista Cercului Juridic Bănățean, Timișoara.
- RCRFActa – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
- RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapesta.
- Repertorium (ErdRep) – Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriuma*. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
- RE – Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1894-.
- RESEE – Revue des Études Sud–Est Européens, București.
- RevB – Revista Bistriței, Bistrița.
- RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.
- RevMuz – Revista Muzeelor, București.
- RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
- RI – Revista Istorică, București.
- RIC – Roman Imperial Coinage, 10 vol., Londra, 1923–1994.
- RISBC – Revista Institutului Social Banat–Crișana, Timișoara.
- RIM – Revista de Istorie Militară, București.
- RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorie și de Artă, București.
- RMV – Revue de Médecine Vétérinaire, École Nationale Vétérinaire de Toulouse, France.
- Römer in Rumänien – *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.
- RRC – M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, 2 vol., Cambridge, 1979.

- RRCH – M.H. Crawford, Roman Republican Coin Hoards, Londra, 1969.
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.
- RRML – Revista Română de Medicină Legală,
- SA – Sovetskaja Arheologija, Moskva.
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași.
- SAHJ – South African Historical Journal, Journal of the Southern African Historical Society, Durban, South Africa.
- SAI – Svod Arheologičeskikh istočnikov, Moskva – Leningrad.
- Sargetia – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.
- SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
- SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București.
- SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.
- SH – Studime Historike, Tirana.
- SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.
- SlArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.
- SJ – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Bad Homburg.
- SM – Studii de Muzicologie, București.
- SdM – Societatea de Măine, Brașov.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
- SMK – Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár.
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
- SocRom – Sociologia Românească, București.
- SP – Studii de Preistorie, Asociația Română de Arheologie, București.
- SRIR – Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
- SȘN – Societatea de Științe Naturale, Timișoara
- Starije – Starije Crno Gore, Cetinje.
- Starinar – Starinar, Belgrad.
- StCGGB – Studii și cercetări de geologie, geografie și biologie, Reșița.
- StCom – Studii și Comunicări, Arad.
- StComC – Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
- StComp – Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
- StComSatuMare – Studii și Comunicări, Satu Mare.
- StComS – Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie, Sibiu.
- StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.
- StudAlb – Studia Albanica, Tirana.
- StudArch – Studia Archaeologica, Budapest.
- StudArchMed – Studia Archaeologica et Medievalia, Bratislava.
- StudClas – Studii Clasice, București.
- StudPre – Studii de Preistorie, București
- Studentski Proučivanja – Studentski Proučivanja, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofia.
- Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
- StudiaUC – Studia Universitatis Cibiniensis, Seria Historica, Sibiu
- StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
- StudiaCom – Studia Comitatus, Szentendre.
- StudiaPraehistorica (SP) – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
- StudiaUniversitatis Cibiniensis – Studia Universitatis Cibiniensis, Sibiu.
- Studii – Studii, Revistă de istorie, București.
- Studii – Studii, Revistă de știință și filosofie, București.
- Studii și Materiale – Studii și Materiale, Târgu Mureș.
- StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
- Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varşovia.
- Századok – Századok, Budapest.
- Symp Alba Iulia – The Early Hallstatt Period (1200 – 700 BC) in South Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, BiblMA, I, Alba Iulia, 1994.
- SympThrac – Symposia Thracologica.
- The Vinča Culture – The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, Timișoara, 1996.
- The Yugoslav Basin... – The Yugoslav Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C. (Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995), Belgrade – Vršac, 1996.
- Thracia – Thracia, Sofia.
- Thraco-Dacica (TD) – Thraco-Dacica, București.
- Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
- Tibiscus – Tibiscus, Timișoara.
- TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L. 34, Budapest, 1968.
- TörtSz – Történelmi Szemle, Budapest.
- TörtTár – Történelmi Tár, Budapest.
- TR – Transylvanian Review, Cluj-Napoca.
- Trepte – Trepte de civilizație românească, București, 1982.
- TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timișoara).
- Tyragegia – Arheologie. Istorie Antică. Serie Nouă, Chișinău
- UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.
- VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
- VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
- VF – Vorträge und Forschungen, Sigmaringen.
- Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
- VMMK – Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém.
- WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.
- YougDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade – Vršac, 1996.
- ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.
- ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.

ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Naroden Muzej, Štip.
ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZfAM – Zeitschrift für Archäologie der Mittelalters.
ZfE – Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.

Ziridava StudArch – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad.
ZM – Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi
Sad.
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

